لېكسىكولوگىيە

- ناڤێ پەرتووکێ: لێکسیکۆلۆجی
- نڤیسەر: د.شێرزاد سەبری عەلی و د.زێرین خورشید سەلیم
- چاپا: ئێکێ
- هژمارا سپاردنێ: 23 \ 2639 \ـ D
- سالێ: 2023
- بها: 5000
- چاپ: چاپخانا بەهدینان

- مافێ چاپێ یێ پاراستیە بۆ نڤیسەرێن پەرتووکێ©

لێکسیکۆلۆجی

د.شێرزاد سەبری عەلی
د.زێڕین خورشید سەلیم

چاپا: ئێکێ

2023

ناڤەرۆك

پێشگوتن..11

پشكا ئێكێ: لێكسیكۆلۆجی و ڕەهەندێن ئەوێ..............................13

1-1- تێگەهێ لێكسیكۆلۆجییێ...13

1-2- مەودایێ لێكسیكۆلۆجییێ...19

1-3- لێكسیكۆلۆجی و لایەنێن پەیوەندیدار ب ئەوێڤە...........................19

1-4- لێكسیكۆلۆجی و لێكسیكۆگرافی 24

1-5-لێكسیكۆلۆجی و ڤەكۆلینا وەسفی و مێژوویی..............................26

1-6-ئەركێن لێكسیكۆلۆجییێ...27

1-7-لێكسیكۆلۆجی و لێكسیم...29

1-پەیوەندی د ناڤبەرا لێكسیكۆلۆجی و لێكسیمێدا 29

2-تێگەهێ لێكسیمێ...29

3-یەكەیا فەرهەنگی...33

4- جۆرێن لێكسیمێ 35

5- لێكسیم و پۆلا پەیڤێ..39

6- لێما و پەیڤا سەرە 40

7-لێكسیم و سێمێم..44

1-8-ئارما نجێن لێكسیكۆلۆجی...45

1-9-جۆرێن لێكسیكۆلۆجییێ: 47

1-لێكسیكۆلۆجییا گشتی..47

2-لێكسیكۆلۆجییا تایبەت 48

3-ليَكسيكوٚلوٚجييا بەراورد.. 49

10-1-ليَكسيكوٚلوٚجييا نوى و ليَكسيكوٚلوٚجييا تەقليدى............................ 50

11-1-گەشەكرنا ليَكسيكوٚلوٚجييىَ و هوٚكاريَن گەشەكرنىَ.............................. 51

پشكا دووىَ: پەيوەنديا ليَكسيكوٚلوٚجييىَ ب زانستيَن زمانيڤە........................ 53

2-1-دەستپيَك... 53

2-2-ليَكسيكوٚلوٚجى و ئاستيَن زمانى:... 53

أ-ليَكسيكوٚلوٚجى و فوٚنوٚلوٚجى... 53

ب-ليَكسيكوٚلوٚجى و ڕيَزمان:.. 55

1-ليَكسيكوٚلوٚجى و وشەسازى.. 57

2- ليَكسيكوٚلوٚجى و ڕستەسازى... 58

ج-ليَكسيكوٚلوٚجى و واتاسازى.. 59

د-ليَكسيكوٚلوٚجى و پراگماتيك:.. 61

1-ليَكسيكوٚلوٚجى و دەوروبەر:.. 61

2-ليَكسيكوٚلوٚجى و پراگماتيك.. 63

3-2-ليَكسيكوٚلوٚجى و ميَژوويا زمانى.. 64

4-2-ليَكسيكوٚلوٚجى و شيَوازگەرى.. 66

5-2-ليَكسيكوٚلوٚجى و زمانڤانييا دەروونى... 67

6-2-ليَكسيكوٚلوٚجى و زمانڤانييا جڤاكى.. 68

پشكا سيَيىَ: ليَكسيكوٚلوٚجى و لقيَن ئەوىَ.. 71

1-3-لقيَن ليَكسيكوٚلوٚجييىَ:.. 71

1-1-3-ئيتيموٚلوٚجى.. 71

1-چەمكىَ ئيتيموٚلوٚجييىَ.. 71

2- وەرگرتنا پەیڤان..84
أ-چەمکێ وەرگرتنێ...84
ب-شێوەیێن وەرگرتنێ..86
ج-وەرگێڕانا وەرگرتی..88
د-جۆرێن وەرگرتنێ..89
ه-هۆکارێن وەرگرتنێ..91
3- گوهۆڕینا زمانی..92
أ-چەمکێ گوهۆڕینا زمانی..92
ب-سروشتێ گوهۆڕینا زمانی..93
ج-هۆکارێن گوهۆڕینا زمانی..94
د-جۆرێن گوهۆڕینێ..100
3-1-2-پێکهینانا پەیڤان(زاراڤان)..108
3-1-3-سیماسیۆلۆجی..113
1-تیگەهێ سیماسیۆلۆجییێ..113
2-مەبەست ژ پەیڤێ..115
3-واتایا فەرهەنگی یا پەیڤێ..123
4-پێکهاتەیێن سیمانتکی یێن پەیڤان..124
5- هەڤبێژ و جۆرێن ئەوێ...130
6- جۆرێن هەڤبێژێ ل دویڤ فرەواتایێ...135
7-ئاریشەیێن تێرمینۆلۆجی د هەڤبێژێدا...137
8- هێتروسیمی..138
9- پەیوەندییێن فەرهەنگی...139

أ-هەڤواتا 140
ب- دژواتا 143
ج-جیاوازی.. 146
د-بەش وگشت 148
ه- هایپۆنیمی.. 154
و- نموونەیێن بنەڕەت.. 160
ی- پێکڤەهاتن 162
3-1-4-فریزیۆلۆجی 165
أ-دەستپێك.. 165
ب-چەمکێ ئیدیۆمێ.. 166
ج-جۆرێن ئیدیەمێ 169
د-تاییەتمەندییێن ئیدیۆمێ.. 169
3-1-5-لێکسیکۆگرافی 170
3-1-6- پەیڤێن نوی بەلاڤ 171
أ-دەستپێك.. 171
ب- پێناسەیێن پەیڤێن نوی بەلاڤ.. 172
ج-تاییەتمەندییێن پەیڤێن نوی بەلاڤ 173
د- دەقێ مێژوویی یێن پەیڤێن نوی بەلاڤ 174
ه- جۆرێن پەیڤێن نوی بەلاڤ.. 175
پشکا چارێ: لێکسیکۆگرافی.. 246
4-1- چەمکێ لێکسیکۆگرافییێ 181
4-2-جۆرێن لێکسیکۆگرافییێ.. 184

4-3-بوار یان مەودایێ لێکسیکوگرافییێ 186

4-4-ئەرکێن لێکسیکۆگرافییێ 187

4-5-ئاریشەیێن سەرەکی د لێکسیکۆگرافیدا 187

4-6- لێکسیکۆگرافی و زمانڤانی 189

4-7-بنەماییێن هەڤپشك د ناڤبەرا زمانڤانی و لێکسیکۆگرافییێدا 192

4-8- کەرەستە و پێکهێن فەرهەنگێ 196

4-9-جۆرێن فەرهەنگان 198

4-10-ئەرك و گرنگییێن فەرهەنگان 202

4-11-بنەماییێن فەرهەنگێ.. 204

4-12-یاساییێن فەرهەنگی.. 208

4-13-کورتە مێژوویەك بۆ فەرهەنگێن کوردی 210

پشکا پێنجێ: زارڤسازی.. 211

5-1-تێگەهێ زاراڤسازییێ.. 211

5-2-زاراڤسازی و وەرگێڕان 214

5-3- زاراڤسازی بەرانبەر لێکسیکۆلۆجیی.. 215

5-4-تایبە تمەندییێن زاراڤسازییێ 216

5-5-جۆرێن زاراڤسازییێ.. 217

5-6- پەیوەندییا زاراڤسازییێ ب زمانڤانییێڤە 218

5-7-گرفتێن زاراڤسازییێ.. 220

5-8- پەیڤ و زاراڤ 221

5-9-جۆرێن زاراڤان 225

5-10-ئەرکێن زاراڤی 226

11-5-تایبەتمەندییێن زاراڤی 227

12-5-رەهەندێن زاراڤی 228

13-5-زاراڤ ژ ڕوانگەها زمانیڤە 229

14-5-رێکێن دروستکرنا زاراڤان 230

پشکا شەشێ: رێکێن بکارهاتی د ڤەکۆلینا لێکسیکۆلۆجیێدا 246

1-6-شرۆڤەکرنا پێکهاتەیان 246

2-6-شرۆڤەکرنا مەعرفی بۆ پەیڤان.. 249

3-6-رێکا جوداهییا واتایی 251

4-6-شرۆڤەکرنا دابەشکاری 252

5-6-شرۆڤەکرنا ڤەگوهاستنێ.. 256

6-6-شرۆڤەکرنا ئێکسەر بۆ پێکهێنان 258

7-6-شرۆڤەکرنا بەراوردکاری 259

8-6-شرۆڤەکرنا ئاماریی 261

لیستا ژێدەران.. 263

پێشگوتن

لێکسیکۆلۆجی لقەکێ گرنگە ژ لقێن زمانڤانییێ کو یا تایبەتە ب ڤەکۆلینا واتایا پەیڤێ ژ لاییێن جۆراوجۆرڤە. بگرە ژ چاواییا چێبوونا پەیڤێ هەتا بگەهیتە ئەو گوهۆڕین و گەشەیا ب سەردا هاتی. لێکسیکۆلۆجی وەکو پێدڤی گرنگییا مەزن د ناڤ زمانڤانییا کوردیدا پێنەهاتییە دان، ئەڤێ چەندی ئەم هانداین کو ڕابین و دەست ب نڤێسینا ئەڤێ پەرتووکێ بکەین.

گەلەك جاران زمانڤانان ب گشتی و زمانڤێن کورد ب تایبەتی گرنگی ب لێکسیکۆلۆجییێ نەداینە، ژبەر ئەوی ئەگەر کو ئەوان د ناڤ لق و ئاستێن دیییێن زمانیدا بەحسێ بابەتێن لێکسیکۆلۆجییێ کرینە، بەلێ ئەڤە نابیتە بەهانە کو ئەڤ لقێ گرنگێ زمانڤانییێ بهێتە پشتگوه ئێخستن، ژبەرکو ئەو لق و ئاستێن دی نەشێن وەکو پێدڤی بەحسێ لق و بابەتێن لێکسیکۆلۆجییێ بکەن. ب تایەتی (ئیتیمۆلۆجی، زارڤسازی، ئیدیۆم، لێکسیکۆگرافی، پەیڤێن نوی بەلاڤ، سیماسیۆلۆجی(واتاسازی)).

هەر چاوان بیت پشتی ڕەنجەکا مەزن مە مەزاختی، مە شیا ئەڤێ پەرتووکێ بنڤێسین و بێخینە بەر دەستێ قوتابییێن مە یێن هێژا داکو مفایی د پسپۆرییا خۆ ژێ ببینن و داخوازا مە ژ نڤێسەر و پسپۆرێن زمانێ کوردی ئەوە ل دەمێ شاشی و چەوتییان د ئەڤێ پەرتووکێدا ببینن مە پێ ئاگەهداربکەن، داکو د چاپێن داهاتیدا ڕاستڤە بکەین.

سەبارەت هەلبژارتنا مە بۆ زاراڤێ لێکسیکۆلۆجییێ دزڤڕیتە هندێ کو چەند زاراڤەکێن ژێکجودا د ناڤ زمانڤانییا کوردیدا بۆ هاتینە هەلبژارتن و پێشنیازکرن. وەکو:(فەرهەنگناسی، واژەناسی، زانستێ کەرەستان) لەورا مە پێ پاش بوو هەر زاراڤێ لێکسیکۆلۆجییێ ئینگلیزی بکارهینن، ئەوێ ئینگلیزان ژ گریکی(یۆنانی)یان وەرگرتی و بکارهینای.

ئەڤ پەرتووکا ل بەر دەست ژ (6) پشکا پێکدهێت کو پشکا ئێکێ ل دۆر (لێکسیکۆلۆجی و ڕەهەندێن ئەوێ)یە و پشکا دووێ یا تایبەتە ب (پەیوەندییا لێکسیکۆلۆجییێ ب زانستانڤە)، بەلێ پشکا سێیێ ل دۆر(لێکسیکۆلۆجی و لقێن

ئەویٚ)یە و پشکا چاریٚ ل سەر(لێکسیکۆگرافی)یێیە و پشکا پێنجیٚ خۆ پابەند کرییە ب بەحسکرنا(زاراڤسازی)یێ و پشکا دوماهیکیٚ و یا شەشیٚ ل سەر (ڕێکێن بکارهاتینە د ڤەکۆلینا لێکسیکۆلۆجییێدا).

ئومێدا مە ژ خودیٚ ئەوە کو ئەڤیٚ پەرتووکیٚ پشتی مرنا مە بۆ مە وەکو خێرەکا بەردەوام بهژمێریت و ببیتە جهیٚ مفا وەرگرتنیٚ بۆ قوتابییێن مە یێن هێژ

پشکا ئێکێ: لێکسیکۆلۆجی و ڕەهەندێن ئەوێ

1-1- تێگەهێ لێکسیکۆلۆجییێ:

لێکسیکۆلۆجی لقەك یان بابەتەکێ گرنگە ژ بابەت و لقێن زمانڤانییێ. ئەڤ زانستە یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا واتایا پەیڤان کا چ واتایێ ددەت و ژ کیڤە هاتییە و چ گوهۆڕین ب سەردا هاتییە. ئانکو یا تایبەتە ب ڤەکۆلینا پەیڤێ ژ ڕەخێ واتایێڤە.

گەلەك ژ زمانڤانان ئەڤ لقە د ناڤ زمانڤانیییێدا پشتگوه ئێخستییە و بابەتێن ئەوێ د ناڤ ئاستەکێ دییێ زمانیدا بەحسکرینە، بەلێ د ڕاستیدا لێکسیکۆلۆجییێ گرنگییەکا مەزن د ناڤ زمانیدا هەیە، چونکی هەر چ نەبیت هەر لایەنەکێ واتایێ یێ پەیوەندی ب پەیڤێڤە هەبیت، دچیتە د ناڤ سنوورێ لێکسیکۆلۆجیییێدا.

سەبارەت زاراڤێ(لێکسیکۆلۆجییێ) زمانڤانێن کورد چەند ناڤکرن و زاراڤێن جودا بۆ بکارهینانە. بۆ نموونە(د.شەهاب شێخ تەیب) زاراڤێ(فەرهەنگناسی) بۆ بکارهینایە(شەهاب شێخ تەیب، 2021، 13). (د.عەبوڵڵا حوسێن ڕەسول) زاراڤێ(واژەناسی) بۆ زاراڤێ لێکسیکۆلۆجی بکارهینایە(عەبوللا حوسین رەسول، 2023، 33). (شێرزاد سەبری و عەبدولسەلام نەجمەدین)ی زاراڤێ(زانستێ کەرەستان) بۆ لێکسیکۆلۆجییێ بکارهینایە(شێرزاد سەبری، عەبدولسەلام نەجمەدین، 2011، 204). ل ڤێرێ مە هەر زاراڤێ (لێکسیکۆلۆجی) بکارهینایە، ژبەرکو ئەو زاراڤێن پێشنیازکری هێشتا ب تەمامی جهێ خۆ د ناڤ زمانڤانییا کوردیدا نەگرتینە.

ڤەکۆلین ل واژە و پەیڤان دزڤڕیتەڤە بۆ هزرکرنێن دەستپێکێ ل سەر زمانی، بەلێ وەك خواندنەکا زانستی، لێکسیکۆلۆجی یا نوییە کو (D. Didro and d'Alamber) ئێکەم کەس بوون زاراڤێ لێکسیکۆلۆجی ل سالا 1765 ز د ئینسکلۆپیدییەکا فەرەنسیدا باسلێکری و بکارهیناى، بەلێ ل گەل هندێ لێکسیکۆلۆجی زوی پێشکەڤت(Selivertova,2021,4).

د قوّناغا نوکەدا، شورەشەکا نوی یا زانستی و تەکنولوجیاییّ پەیدابوویە، تشت و بابەت و تیّگەهیّن نوی د هەمی بواریّن بەرهەمهینان و زانست و تەکنولوجیاییّدا سەرهلدان. ئەڤەژی دبیتە ئەگەریّ دەولەمەندبوونەکا گرنگ یا پەیڤ و واژەییّن زمانی. د ئەنجامدا ئاریشەیا تیّرموّلوّجی بوویە ئیّك ژ ئاریشەییّن سەرەکی ییّن لیّکسیکوّلوّجییا هەڤچەرخ. دڤیّت ئەو چەندە بهیّتە تیّبینیکرن کو چارەسەرییا ئاریشەیەکا تایبەت یا تیّرموّنوّلوّجییّ ئەوژی نە ب تنێ ژبوّ بواریّن پەیوەندیدار ییّن بەرهەمان و زانست و تەکنولوّجیاییّیە، بەلکو ژبوّ زمانڤانییّ ژی گرنگییەکا زوّر هەیە، ژبەرکو لیکسیکوّلوّجی لقەکە ژ لقیّن زمانڤانییّ کو ڤەکوّلینا واتاییّن ناڤان یان واتاییّن لیکسیکی ییّن پەیڤان دکەت. زیّدەباری واتایا ناڤخوّیی، هەروەسا پەیڤان واتایەکا ڕیّزمانی یا تایبەت هەیە و ئەو پیّکهاتەیا کو ئەو تیّدا دهیّنە بکارهینان. بوّ نموونە، پەیڤا (سیّڤ apple) واتایا ((دارا فیّقی)) و (فیقییێ سیّڤ) هەیە. زیّدەباری واتایا (کوّم) و (وەسفی) و ئەرکیّ ڕیّزمانی کو ئەڤان واتایان دەردبڕیت(Shaniyazovna, 2022,3).

لیّکسیکوّلوّجی ب نیّزیکی گریّدایە ب لقیّن زمانڤانییّڤە. وەکو لیّکسیکوّگرافی و فریّزیوّلوّجی و سیمانتیکی و و ئیتیموّلوّجییّ و شیّوازناسییّ و ڤەکوّلینا پیّکهاتەیا پەیڤیّ...هتد. ئیّك ژ ئاریشەییّن سەرەکی ییّن لیّکسیکوّلوّجییّ ئەوژی هەبوونا پەیڤیّیە وەکو یەکەیەکا زمانی یا سەربەخوّ کو ژ گەلەك لایەنانڤە ڤەکوّلین لیّ دهیّتە کرن. هەروەسا لیّکسیکوّلوّجی ڤەکوّلینیّ ل پەیوەندییّن پەیڤان. وەکو:(هەڤواتا، دژواتا، فرەواتا...هتد)دکەت. هوّسا دهیّتە خەملاندن کو واتا و تیّگەهیّن پەیڤی ّ پیّکڤە د گریّداینە، بابەتیّ لیّکسیکوّلوّجییّ ئەوژی ڤەکوّلینیّ ل سیماییّن پیّکهاتە و سیمانتیکا بهاییّ فەرهەنگی و شیّوازیّن پیّشڤەچوونیّ و پەیوەندییا پەیڤیّ ل گەل ئاستیّن دی ییّن زمانی دکەت(Shaniyazovna, 2022,3).

(شانییازوّڤنا) دبیّژیت: لیّکسیکوّلوّجییّ یاساییّن بکارهینانا پراکتیکی و گەشەکرنا پەیڤان و بنەماییّن پوّلینکرنا شیّوازناسییا پەیڤان پیّشڤە دبەت. هەروەسا نموونەییّن بکارهینانیّ د زمانیّن بەربەلاڤ و ئەدەبی و دیالیّکت و شینوارناسی و

پەیڤێن نوییەلاڤدا شرۆڤەدکەت. دیسان ستاندەرکرنا گرێیێن فەرهەنگی شرۆڤەدکەت(Shaniyazovna,2022,4).

ب دیتنا(کازان)ی لێکسیکۆلۆجی–Lexicology لقەکە ژ زمانڤانییێ. زاراڤێ لێکسیکۆلۆجی ژ دوو پارچەیێن یۆنانی پێکهاتییە. ئەوژی لێکسیس (lexis) ب واتایا پەیڤ دهێت و (Logo)ئانکو(فێربوون) ئانکو لێکسیکۆلۆجی فێربوونێ دەربارەی واتا پەیڤان دهێت. ب ئەڤی شێوەیی واتایا بنچینەیی یا زاراڤێ لێکسیکۆلۆجییێ ئەوژی (زانستێ پەیڤێ)یە. هەر چەوا بیت، واتایا بنچینەیی یا لێکسیکۆلۆجییێ بیرۆکەیەکا گشتی ل سەر ئارمانجان و ئاستێن زمانی ددەت، چونکی هەمی ئاستێن زمانی ب رێکەکێ یان ئێکا دی بەرچاڤ وەردگریت کو ژ کوژیکێن جیاوازڤە ژ ئەوان نێزیك دبیت. بۆ نموونە فۆنەتیك پێکهاتەیا فۆنەتیکا زمانی ڤەدکۆلیت، واتە سیستەمێ ئەوێ بریتییە ژ شێوازێ فۆنیمان و ئاوازەیێن دەنگی و ئەو گرنگییێ ب ڤەکۆلینا شێوەیێ دەنگێ ژ دەرڤەی پەیڤێ ددەت. دیسان لێکسیکۆلۆجی ژبۆ دیارکرنا ڕەسەنەتییا پەیڤێ گرنگییێ ب چاواییا بلێڤکرنا پەیڤێ ددەت کا وەکو یا ئاخڤتنکەرێن ڕەسەنە یان نە(Sadykova,2010,1).

(شانییازۆڤنا) ل دۆر زاراڤێ لێکسیکۆلۆجی دبێژیت: لێکسیکۆلۆجی لقەکێ زمانڤانییێیە کو ڤەکۆلینێ ل پەیڤان د زمانێ دیارکریدا دکەت و دیاردکەت کو زارڤێ لێکسیکۆلۆجی ژ زمانێ گریکی(یۆنانی)هاتییە و ژ دوو بەشان پێکدهێت. ئەوژی پەیڤا(lexikos) ئانکو پەیڤ یان فەرهەنگ و (logos) ئانکو فێربوون. ئانکو ب واتایا فێربوون دەربارەی واتایا پەیڤان دهێت(Shaniyazovna,2022,3).

ڕێزمان ئەوژی ب شێوەیەکێ ب لێکسیکۆلۆجییێڤە یا گرێدایە، ئەوژی پێکهاتییە ژ ڤەکۆلینا پێکهاتەیا ڕێزمانی یا زمانی. لێکسیکۆلۆجی گرێدایە ب واتایێن هەمەجۆرێن دەربڕینا پەیوەندییێن ڕێزمانی د ناڤبەرا پەیڤاندا(Sadykova,2010,1). لێکسیکۆلۆجی وەك لقەکێ زمانڤانی پەیوەندی ب سیمانتیکێڤە ژیڤە هەیە، چونکی لێکسیکۆلۆجییێ ئارمانج و شێوازێن ڤەکۆلینا زانستی یا خۆ هەیە، ئەرکێ ئەوێ یێ سەرەکی ئەوژی ڤەکۆلین و وەسفکرنا سیمانتیکییا پەیڤێیە، ئەوا گرێدای ب بنچینەیێ

ئەوێڤە و پێشکەڤتن و بکارهینانا ئەوێ د سەردەمێ نوکەدا کو د هەمان دەمدا سیمانتیک ژی ڤەکۆلینێ ل واتایا پەیڤان دکەت.

لێکسیکۆلۆجی گرنگییێ ب پەیڤان ددەت ژ ئالییێ دارشتن و پێشکەڤتن و واتا و هەڤواتا و هەڤبێژ و فرەواتاییێن پەیڤانڤە(محمد علي الخولي، 1982 ،154). پێدڤییە ئەو چەندە ژی بهێتە دیارکرن کو دوو بنەماییێن سەرەکی د زمانڤانیییێدا بۆ ڤەکۆلینا بابەتێن زمانی هەنە کو ژ ڕێبازا وەسفی (سایکرۆنیک–Synchronic) و ڕێبازا مێژوویی (دایاکرۆنیک– diachronic)پێکدهێت. لێکسیکۆلۆجییێ پەیوەندی ب هەر دوو ڕێبازانڤە هەیە(Sadykova,2010,1-2).پەیوەندییا لێکسیکۆلۆجییێ ب ڕێبازا هەڤدەمییە، ئەوژی گرێدایە ب پەیڤێن زمانەکیڤە، وەکو ئەوێ چەندێ کو ئەو یا د دەمەکێ دیارکریدا و ئەوژی دەمێ نوکەیە، ئانکو کا واتایا پەیڤێ د سەردەمێ نوکەدا چاوایە و بۆ چ بکاردهێت. سەبارەت پەیوەندییا لێکسیکۆلۆجییێ ب ڕێبازا مێژوویڤە(دیاکرۆنیکڤە) لێکسیکۆلۆجی سەرەدەرییێ ل گەل گوهۆڕین و پێشڤەچوونا واتایا پەیڤێ دکەت. ئەڤەژی لێکسیکۆلۆجییا مێژوویی یا تایبەتە کو سەرەدەرییێ ل گەل گەشەکرنا پەیڤێن زمانەکی ل گەل بوورینا دەمی دکەت. ئانکو د کەڤندا پەیڤان چ واتا ب خۆڤە دگرتن و نوکە چ ل واتایا ئەوان هاتییە.

هەر ل دۆر پەیوەندییا لێکسیکۆلۆجییێ ب ڕێبازا وەسفی(هەڤدەمی) و ڕێبازا مێژوویڤە. (بەعلەبەکی)دبێژیت: لێکسیکۆلۆجی لقەکە ژ واتاسازییێ گرنگییێ ب ڤەکۆلینا پەیڤێن زمانی ژ ئالیێ دارشتن و و واتاییێن ئەوانڤە ددەت. ئەوژی ژ دوو لایەنانڤە: لایەنەکێ وەسفییە بۆ حالەتا پەیڤێ یا نوکە و لایەنەکێ دی یێ مێژوویيە کو تەماشەی پێشڤەچوونا واتایا پەیڤێ دکەت(رمزي منير بعلبكي، 1990، 283).

لێکسیکۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل یەکەییێن فەرهەنگی دکەت. وەکو: مۆرفیم و پەیڤ و گرۆپێن پەیڤێن واتا گوهارتی و ئیدیەمان..هتد. ئەم د ئەوێ گریمانێدا بەردەوام دبین کو پەیڤ یەکەیا بنەڕەتە یا سیستەمێ زمانی کو ژ مۆرفیمێ مەزنترە و ژ یەکەییێن ئاستێ سینتاکسێ یا شروڤەکرنا زمانڤانی بچویکترە. پەیڤ دیسان قەوارەیەکا پێکهاتەیی و سیمانتیکییە د ناڤ سیستەمێ زمانیدا. ژ لایێ ئیتیمۆلۆجیڤە

(هاوچەشن) پەیڤێن زمانێ ئینگلیزی دویرە ژ ئەوێ چەندێ کو (Etymological) وەکهەڤی د ناڤبەرا پەیڤێن ڕەسەن و خواستیدا هەبن. د ڕاستیدا د زمانێ ئینگلیزیدا پەیڤێن ڕەسەن ب تنێ ب ڕێژەیا 30٪ یێ ژ سەرجەمێ گشتی یێ پەیڤان د ئەوی زمانیدا پێکدهینیت، بەلێ پەیڤێن خواستی (یان پەیڤێن قەرزکری) ئەوژی ئەو پەیڤن کو ژ زمانەکێ دی دهێنە وەرگرتن و ل دویڤ شێوازێ زمانێ وەرگرتی هاتینە گوهۆڕین کو د زمانێ ئینگلیزیدا زۆربەیا پەیڤێن ئەوێ ژ زمانێن دی هاتینە خواستن. د گەلەك دۆخاندا پەیڤەکا خواستی(وەرگرتی) ب تایبەتی ئەو پەیڤا کو بەری نوکە ب دەمەك درێژ هاتییە خواستن، ئەوژی ب شێوەیەکێ پراکتیکی د ناڤ زمانیدا ژ پەیڤێن ڕەسەن بێ شرۆڤەکرنا تمام یا ئیتیمۆلۆجی ژ پەیڤێن ڕەسەن ناهێتە جوداکرن(Sadykova,2010,2). ئانکو ب ڕێکا ئیتیمۆلۆجییێ نەژادێ پەیڤێ دیاردبیت و پەیڤێن ڕەسەن و خواستی ژێکدهێنە جوداکرن کا کیژ ڕەسەن و خۆمالییە د زمانیدا و کیژ پەیڤ ژ زمانێن دی هاتییە خواستن. ن ب تنێ ئەڤە، بەلکو ب ڕێکا ئیتیمۆلۆجییێ و "...زانینا ئاوایێ وەرارا هەر زمانەکی و بەلاڤکرنا وی لسەر زنجیرا مێژوویێ، ئەم دکارین گەلەك ژ نهێنییێن مێژوویێ پێ ئاشکرا بکەین...وەکو هەڤبەندییا زمانان و وەرارا دەنگان، هزرا کۆمەلان و گوهۆڕینێن ب سەردا هاتین، تێکەلبین گەلان و باندۆرا وان ل ئێکدی،...هتد"(فاضل عمر، 2007، 11).

ژمارا خواستنان د ناڤ پەیڤێن زمانەکیدا و ئەو ڕۆلێ کو ژ لایێ ئەوانڤە هاتییە گێڕان کو ژ لایێ پێشکەڤتنا مێژوویی یا نەتەوەییڤە کو ئاخڤتنکەرێن زمانێ ڕەسەن دشێن ب دیارکرنا ئەوان ڕابن و دیاربکەن کا ژ کیژ زمانی هاتینە وەرگرتن.

کاریگەرترین شێوازێ وەرگرتنێ (خواستنێ) ئەوژی وەرگرتنا ڕاستەوخۆیە ژ زمانەکێ دی، ژ ئەنجامێ پەیوەندییێ ل گەل خەلکێ وەلاتەکێ دی یان پەیوەندییا ل گەل ئەدەبیاتێن ئەوان ژ ئەوان دهێتە خواستن، بەلێ دبیت پەیڤەك ب شێوەیەکێ نەڕاستەوخۆ ئانکو ژ زمانێ ژێدەر (سەرچاوە) نەهێتە وەرگرتن، بەلکو دبیت ب ڕێکا زمانەکێ دی بهێتە وەرگرتن. دەمێ پەیڤێن وەرگرتی دهێنە شرۆڤەکرن، پێدڤییە جیاوازی د ناڤبەرا دوو زاراڤاندا بهێتە کرن. ئەوژی:(ژێدەرێ وەرگرتنێ) و (بنەڕەتێ

وەرگرتنیٚ (خواستنیٚ)یە. زاراڤیٚ ئیٚکیٚ بۆ ئەوی زمانی هاتییە جێبەجێکرن کو ئیٚکسەر پەیڤ ژیٚ هاتییە وەرگرتن و زاراڤیٚ دوویٚ بۆ ئەوی زمانییە کو دبیت پەیڤ ل دوماهیکیٚ بۆ ڤەگەڕیت. ئانکو بنەڕەتیٚ پەیڤیٚ ژ ویٚرێیە. بۆ نموونە (table– میٚز)ا نوکە د زمانیٚ ئینگلیزیدا هەی: ژێدەریٚ وەرگرتنیٚ ژ زمانیٚ فرەنسییە و بنەڕەتیٚ وەرگرتنیٚ ژ لاتینییە و (elephant– فیل)یا نوکە د زمانیٚ ئینگلیزیدا هەی: ژێدەریٚ وەرگرتنیٚ ژ زمانیٚ فرەنسییە و بنەڕەتیٚ ئەویٚ مسرە. هەروەسا(convene– کۆمکرن): ژێدەریٚ وەرگرتنیٚ ژ زمانیٚ فرەنسییە و بنەڕەتیٚ ئەویٚ لاتینییە(Sadykova,2010,2-3). ل ڤیٚریٚ بۆ مە دیاردبیت کو زاراڤیٚ (خواستنا ڕاستەوخۆ) هەڤچەشن و یەکسانە ل گەل زاراڤیٚ(ژێدەریٚ وەرگرتنیٚ)، بەلیٚ زاراڤیٚ (خواستنا نەڕاستەوخۆ) هەڤچەشن و یەکسانە ل گەل زاراڤیٚ(بنەڕەتیٚ وەرگرتنیٚ). ب واتایەکا دی خواستنا ڕاستەوخۆ ب ڕێکا ژێدەریٚ وەرگرتنیٚ ب دەستڤەدهیٚت. ئەوژی ئیٚکسەر ژ زمانەکیٚ ڕەسەن دهیٚتە وەرگرتن و خواستنا نەڕاستەوخۆ ب ڕێکا بنەڕەتیٚ وەرگرتنیٚ ب دەستڤە دهیٚت. ئانکو ئیٚکسەر ژ زمانیٚ ڕەسەن ناهیٚتە وەرگرتن، بەلکو ب ڕێکا زمانەکیٚ دی دهیٚتە وەرگرتن.

ڕێکیٚن جیاواز بۆ پۆلینکرنا وەرگرتنا پەیڤان هەنە. بەری هەمی تشتان وەرگرتنا پەیڤان دبیت ل دویڤ سروشتیٚ وەرگرتنا ئەویٚ ب خۆ بهیٚنە پۆلینکرن. وەکو خواستنیٚن گونجایی و خواستنا وەرگیٚڕانیٚ و خواستنا سیمانتیکی...هتد(Sadykova,2010,2-3):

أ–خواستنا وەرگیٚڕانیٚ: ئەوژی ئەو پەیڤن یان ئەو دەربڕینن کو ژ توخمیٚن کو د ناڤ زمانیٚ مەبەستدا هەین کو ل گورەی شیٚوازیٚن زمانیٚ ژێدەری هاتییە وەرگرتن. بۆ نموونە د زمانیٚ ئینگلیزیدا(چرکەیا ڕاستییێ– moment of truth) ژ زمانیٚ ئیسپانی el momento de la verdad) هاتییە وەرگیٚڕان.

ب–خواستنا سیمانتیکی: ئەوژی وەرگرتنا واتایەکێیە ژبۆ پەیڤەکیٚ ژ زمانیٚ ژێدەر بۆ ناڤ زمانیٚ مەبەستدار.

1-2- مەودایێ لێکسیکۆلۆجییێ:

لێکسیکۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل ئاریشەیێن واتایێ و پۆلینکرنا پەیڤان و بنەڕەتێ ئەوان دکەت. د شیاندا مەودایێ ڤەکۆلینا لێکسیکۆلۆجییێ د ئەڤان خالێن ل خوارێدا بهێنە دیارکرن:

1- پێکهاتەیا پەیڤان ئەوژی بابەتێ مۆرفۆلۆجییە و لیکسیکۆلۆجی ژی ڤەکۆلینی لێ دکەت. ئانکو خواندنا پێکهاتەیا پەیڤێ و دروستکرنا پەیڤێ.

2- پروسێسا دروستکرنا پەیڤێن نویبەلاڤ، ئەوژی ل ژێر ناڤونیشانێ دروستکرنا پەیڤان هاتییە خواندن.

3- سیماسیۆلۆجی سەرەدەرییێ ل گەل واتایا پەیڤان و پەیوەندییا ل گەل ئێک دکەت و پۆلینکرنا سیمانتیکی یا پەیڤێن زمانی.

4- کۆمەلا دەبڕینێ و زاراڤ (ئیدیۆم idiom) ل ژێر فریزۆلۆجییێ دهێتە بەحسکرن. خواندنا (ڤەکۆلینا) هاوتاکرنا پەیڤێ ل گەل ئیدیۆمی (idiom) و یەکەیێن فریزیۆلۆجی.

5- ئیتیمۆلۆجی بەحسی بنەڕەتێ پەیڤان و پێشڤەچوونا ئەوان د زمانیدا دکەت.

6- ڕەفتارا پەیڤان د ئاخڤتنێدا ژ لایێ دەقناسی هاتیە خواندن (ڤەکۆلین).

7-دیارکرنا واتایێن پەیڤان و پەیوەندییێن واتایی. وەکو: هەڤواتا، دژواتا، جیاوازی، بەش و گشت، ب خۆڤە گرتن.

8-دیارکرنا بنچینەیێن لێکسیکۆگرافییا زمانێ کار تێدا دهێتە کرن.

1-3- لێکسیکۆلۆجی و لایەنێن پەیوەندیدار ب ئەوێڤە:

هەر ئێك ژ لێکسیکۆلۆجی و واتاسازییا فەرهەنگی و لێکسیکۆگرافییێ سەرەدەرییێ ل گەل فەرهەنگی دکەن، پتریا جاران ئەو وەك سێ ڤەکۆلینێن جیاواز دهێنە دیتن، بەلێ پێکڤە دگرێداینە. نڤێسەر هۆسا هزردکەن کو لێکسیکۆگرافی وەك چالاکییەکا پراکتیکی کو پتر ژ بوارێن ل گەل خۆ فێردبن.

أ- لێکسیکۆلۆجی:

زانستەکە ڤەکۆلینێ ل لێکسیسێ–lexis(ئانکو شرۆڤەکرنا واتایا پەیڤێن زمانی) دکەت. ئەو پتریا جاران وەك لقێ زمانڤانییێ دهێتە بەرچاڤ وەرگرتن کو گرێدایە ب سروشت و واتا و مێژوو و بکارهینانا پەیڤان و پێکهاتێن پەیڤانە. هەروەسا ئەوێ گەلەك جاران پەیوەندی ب وەسفا ڕەخنەیی یا لێکسیکۆگرافیڤە[1] هەیە. لێکسیکۆلۆجی ب هەمی تایبەتمەندییێن پەیڤانڤە گرێدایە، واتە پەیوەندی ل گەل مۆرفۆلۆجی و سینتاکس و پێکهینانا پەیڤان و ئیتیمۆلۆجی و تێکەلکرنا پەیڤان و واتا و مێژوویا زمانەکی یا گرێدای پەیڤێن ئەوی زمانی هەیە. لێکسیکۆلۆجی بۆ جارا ئێکێ وەك لقەکێ فیلۆلۆجی هاتییە بەرچاڤ وەرگرتن. ئەڤرۆ ب شێوەیەکێ زێدە وەك لقەکێ زمانڤانییێ سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. لێکسیکۆلۆجی هەلگرا دوو بەشێن بنچینەییە. ئەوژی :(پەیڤ و واتا)نە، واتە، لێکسکۆلۆجی ئەڤرۆ دهێتە نیاسین کو ئەو زانستە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل واتایا پەیڤان د زمانەکیدا دکەت(Gerardo,2012, 8).

ئاریشەیا لێکسیکۆلۆجی ب ئەڤی شێوەیە کو دیاربکەت، لێکسیس د زمانیدا چییە و ل ژێر چ ڕوانگە دهێتە خواندن و ڤەکۆلین لێ دهێتە کرن و بەحسێ چ دکەت. د شیاندایە بهێتە گوتن کو لێکسیس: ڤەکۆلینا شرۆڤەکرنا واتاییێن پەیڤێیە و پەیوەندییێن ئەوان واتایانە(رمزي منير بعلبكي،1990، 283). یان لێکسیس[2] ئەوان دانە پەیڤان(واژە)یان ب خۆڤە دگریت کو د ناڤ فەرهەنگەناندا دهێنە ڕێزکرن (عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول، 2023، 33). (لێکسیکۆلۆجی یان لێکسماتیکی) لایەنەکێ پێکدهینیت، واتە، لایەنکێ ئوتۆماتیکی. ئەڤە ئەوێ واتایێ ددەت کو ڤەکۆلینا واتایا پەیڤێن(لێکسیکێن) زمانەکییە و دانانا یەکەیێن فەرهەنگی یێن زمانەکی کو پێدڤییە سەرەدەرییێ ل گەل دوو ئارمانجان بکەت. ئەوژی:(پەیڤ و واتا)نە. ئەڤ دوو ئارمانجە

---

[1] لێکسیکۆگرافی(فەرهەنگنڤیسی): بریتییە ژ دروستکرنا فەرهەنگان ل سەر ئەوی بنەڕەتی کو لقەکە ژ زمانڤانییا کارەکی و ب تایبەتی ژ لێکسیکۆلۆجییا کارەکی(رمزي منير بعلبكي، 1990، 283).

[2] ب دیتنا د.عەبدوللا حوسێن ڕەسولی، (لێکسیس–Lexis) هەر (لێکسیم– Lexeme)ە (عەبدوڵلا حوسێن ڕەسول، 2023، 33).

هەتا ڕادەکی د ئالۆزن و وەك دەرئەنجامەك یا پێدڤییە بەری هینگێ بهێنە زانین و پێناسەکرن، بەری دەست ب پێناسەکرنا لێکسیکۆلۆجییێ بهێتە کرن، یا پێدڤییە ئەڤ هەردووکە ب جودا ڤەکۆلین لێ بهێنە کرن. پەیڤ و واتا ل دەمێ ب جودا دهێنە نیاسین، دوو تشتن کو ب شێوەیەکێ ب ساناهی دهێنە نیاسین. ئاخڤتنکەر دشێت ب ساناهی و ب شێوەیەکێ بەرچاڤ پەیڤ و واتایێ دیاربکەت. بەلێ ڤەکۆلینا لیکسیسێ یا زمانەکی نەشێت ژ ناسنامەیا سەرەتایی یا ئەڤان هەردووکان دەستپێبکەت. ئانکو پێدڤییە ل دەستپێکێ هندەك مفایێن دیار یێن گرێدای ب ئەڤان هەردووکانڤە(پەیڤ و واتا) بهێنە تاقیکرن و ل دەڤ ئاخڤتنکەری ئاشنابن، داکو ل دەمێ د ناڤ لێکسیکۆلۆجییێدا دهێنە گوتن، ب سانەهی بن و چ مژدارییێ ب خۆڤە نەگرن(Gerardo,2012, 8-9).

ب- واتاسازی- Semantics:

واتاسازی ڤەکۆلینی ل واتایی د ناڤ زمانیدا دکەت(Crystal,1992,347). ئانکو واتاسازی زانستێ ڤەکولینا واتاییێە دیاردەیا لێکسیکۆ– سیمانتیکی ب دەولەمەندبوونا فەرهەنگا زمانی ڕادبیت. ل ڤێرێ ڕاستێن زمانڤانییێ دەربارەی پێشڤەچوونا سیستەمێ فەرهەنگێ ب هویری دهێنە وەسفکرن. د واتاسازیێیدا پلانا ناڤەرۆکا یەکەیێن فەرهەنگی، ئەوژی ب خواندنا پێکهاتەیا سیمانتیکی و بابەتێن پەیوەندیدار ڕادبیت(Shaniyazovna,2022, 4). ب گشتی واتاسازی پتریا جاران ب چار لایەنێن جیاوازڤە گرێدایە. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1-**سیماسیۆلۆجی -Semasiology**: ئەوژی لقەکە ژ زمانڤانییێ سەرەدەرییێ ل گەل ڤەکۆلینا واتایێن پەیڤان و ڕستەیان دکەت: (واتا) یا ئەوان و تێگەهێ ئەوان و کارتێکرنا ئەوان و نەڕوهنییا ئەوان (نەدیاربوونا) دیاردکەت. هەروەسا ڤەکۆلینا ئەوان پەیڤان و ڕستەیان و واتایا ئەوان د شیاندایە د ئاستێن جیاوازدا دروستبن کو شرۆڤەکرنا زمانی پێکدهینن. ئەوژی بریتینە ژ : فۆنۆلۆجی و ڕێزمان (وشەسازی و

ڕستەسازی) و واتاسازییێ(Gerardo,2012, 9). ب دیتنا (بەعلەبەکی) سیماسیۆلۆجی: زانستێ ڤەکۆلینا پێشکەڤتنا واتایانە(رمزي منير بعلبكي، 1990، 445).

کەواتە **سیماسیۆلۆجی** لقەکێ زمانڤانییە، گرێدایە ب ڤەکۆلینا واتایێن پەیڤان و گرێیانڤە و ژ واتایێ و فرەواتایێ و کارتێکرن و تەمومژییێ پێکدهێت. هەروەسا دشێت هەمی ئاستێن فۆنۆلۆجی و ڕێزمانێ(وشەسازی و ڕستەسازی) و واتاسازییێ یێن شرۆڤەکرنا زمانی بۆ ڤەکۆلینا پەیڤان و واتایا پەیڤان بکاربهینیت.

2-**فەلسەفە** -Philosophy: ئەوژی ڤەکۆلینا دەربڕینا لۆجیکی و بنەمایێن دیارکرنا ڕاستییێ یان شاشییا ڕستەیانە. ب واتایەکا دی فەلسەفە ڤەکۆلینا دەربڕینێن لۆجیکی و ئەوان تێگەهانە کو ب هندێ ڕادبن ئەرێ کا ئەو ڕستە ڕاستە یان ڕاست نینە.

3-**هێمالۆجی**-Semiotics: ئەوژی ڤەکۆلینێ ل هێما و ئەو تشتێن کو ئامارژەی پێددەن و بەرسڤدانا ئەوان هێمایان ب ڕێکا ئاخڤتنکەران دکەت. ب واتایەکا دی هێمالۆجی ڤەکۆلینا هێمایانە کا چ واتایان ددەن و کا خەلکی کارڤەدانەکا چەوا بەرانبەر هەیە.

4-**بکارهینانا گشتی**: د کارهینانا گشتیدا واتە، د ڤەکۆلینا ژیرانەیا واتاییێدا، واتاسازی جهێ گرنگیپێدانێیە، چونکی واتایا پەیڤان ژ :(ئامەژەپێدانا ئەوان و تێگەهێ ئەوان و کارتێکرنا ئەوان و نەڕوهنییا ئەوان) پێکدهێت. ب ئەڤی شێوەی واتاسازی ئەوژی لایەنەکێ گشتییە. زانستەکە کو پێدڤییە ب ئەگەرێ ڤەکۆلینا واتاییێن پەیڤان و ڕستەییێن زمانەکی ڕاببیت، ئەوژی ب ڕێکا زاراڤێن خۆییێن گونجایی(Gerardo,2012, 9). د ئەنجامدا واتاسازی یا بەرفرەهە نەکو یا بەرتەنگ. واتە ڤەکۆلینا لێکسیکێن زمانییە.

ج- لێکسیکۆگرافی(فەرهەنگنڤێسی- Lexicography)؛

لێکسیکۆگرافی تەکنیکا دروستکرنا فەرهەنگایە. واتە تەکنیکا جێبەجێکرنا بنەماییێن د لێکسیکۆلۆجێیدا هاتینە دیتن بۆ دانا هژمارەکا ڕوهن یا واتایا پەیڤان کو زۆر جاران د فەرهەنگ و ڕێزماناندا مفا ژێ دهێتە وەرگرتن(Gerardo,2012, 10).

هەر چەوا بیت، ئەو چەندە ڕاستە کو لێکسیکوگرافی ژ لێکسیکۆلۆجییێ سەربەخۆ بوو. تەکنیکا لێکسیکۆگرافییێ ل دوماهییێ د کارێن وەکو فەرهەنگ و فەرهەنگۆك و ئینسایکلۆپیدیاییێدا گەشەکر و ڕێنیشاندەرێن وەکهەڤ و بکارهاتی و ڕێککەڤتنێن ل سەر ژ هەمی تیۆرێن لێکسیکۆلۆجییێ سەربەخۆ بوون. لیکسیکۆگرافییێ پێشکەڤتنەکا مەزن ل دەه سالێن دوماهیکێ ژ چەرخێ (20)ێ دیت. د مێژوویا لێکسیکۆگرافییا ئینگلیزیدا بهایێ سێ کارێن گرنگ ڕۆلێ خۆ د پێشئێخستنا لێکسیکۆگرافییێدا هەبوو. ئەوژی:(فەرهەنگا ئوکسفۆرد یا زمانێ ئینگلێزی، 1989 ، 20 بەرگن، یا دی سێیەمین فەرهەنگا نیڤ دەولەتی وێبستەر (webster)ە و یا سێییێ فەرهەنگا ڕەندوم هاوس Random House یا زمانێ ئینگلێزی)ە. ئەڤ سێ کارە د سادە نینن. ئەو زانیارییێن زێدەتر و تێروتەسەرتر دەربارەی بکارهینانا پەیڤان ژ فەرهەنگێن دی ددەت. ئەو هەمی جۆرێن زانیارییێن بکارهینانا پەیڤان و کەتیگۆریی و واتایێ و تێکەلکرنا پەیڤان و بکارهینان و شێوازێ ڤەخواندنێ و وەکهەڤی و دژواتا و وەسفا تەکنیکی یا واتایا پەیڤان ددەت(Gerardo,2012, 10).

ل ڤێرێ دهێتە دیارکرن، کا لێکسیکۆگرافی چییە: ڤەکۆلینا واتایا پەیڤان و زانیارییێن پێدڤییە بۆ بکارهینانێ. ب ئەڤێ واتایێ فەرهەنگ باشتر دبیت. نێزیکبوونا لێکسیکۆگرافییێ بۆ ڕێزمانێ ئەوە کو ڕێزمان ڤەکولینەکا زانستی یا پەیڤان و واتایا ئەوان نینە، چونکی ژ ئەڤی لاییڤە ئەو پێدڤی ب تیۆرەکێ نینە کو سەرەدەرییێ ل گەل پەیڤ و واتایێن ئەوان ل سەر بنەمایێ ژێرییا پراکتیکی بکەت. ئەگەر ژ لایەکیڤە فەرهەنگ پارچەیەکا مەزن (ڕەسەن) بیت. ڕێزمان دانەیەکا تەمامکەرە بۆ لێکسیکۆگرافییێ، چونکی ئارمانجا ڕێزمانێ دانا زانیارییێن تمامکەرێن پەیڤانە د فەرهەنگێدا. ئەرکێ ئەڤرۆ یێ فەرهەنگان ئەوژی بۆ پڕکرنا ڤالاهییانە د ناڤبەرا

ڤەکۆلینێن واتایا پەیڤان و تەکنیکا گوتنا واتایا پەیڤاندا واتە، بۆ پڕکرنا ڤالاهییێە د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و لێکسیکۆگرافییێدا، چونکی پێشڤەچوونا لێکسیکۆگرافییێ زۆر بلەزتر ژ یا لێکسیکۆلۆجییێ گەشەکرییە. تەکنیکا دروستکرنا فەرهەنگان زۆر زێدەتر گەشەکرییە ل دۆر کۆمکرنا زانیارییان و هەلبژارتنا دەروازەیان و چاواییا ڕێزکرنا کەرەستە و پەیڤان د فەرهەنگاندا ژ گەشەکرنا د ناڤ لێکیسکۆلۆجیییێدا هاتییە کرن(Gerardo,2012, 10).

1-4- لێکسیکۆلۆجی و لێکسیکۆگرافی:

هەر وەکو نوکە دیار هەر ئێك ژ لێکسیکۆلۆجی و لێکسیکۆکرافییێ نوکە دوو پسپۆرییێن جودانە، بەلێ ل گەل هندێ ژی ئەو پێکڤەدگرێداینە و باشترە سەرەدەری و فێرکرنا ئەوان د ئێك دەمدا بهێتە کرن، ژبەرکو ئەو تاڕادیەکێ تێکەلی ئێك دبن. ئێك ژ خالێن هەڤپشك د ناڤبەرا ئەواندا بابەتێ ئەوانە. ئانکو کەرەستێ ئەوانە. ئەوژی پەیڤ و واژەیێن فەرهەنگێنە، بەلێ ل گەل هندێ ژی لێکسیکۆلۆجی بەشەکێ بەربەلاڤێ تیۆرییە کو ب ڤەکۆلینا پرۆسێسێ ڕادبیت، بەلێ لێکسیکۆگرافی باراپتر ل گەل ئەنجامێ فەرهەنگێ کاردکەت(Tamás,2000,444). (کریستال)ی ئاماژە ب هندێ دایە کو پێدڤییە دانەرێ لێکسیکۆگرافییێ ڕێکێ بدەتە خۆ بەرەڤ هندێڤە بچیت کو دیاربکەت، ئەگەر کەسەکی ڤیا فەرهەنگەکی بنڤێسیت، ئەو د لێکسیکۆلۆجیییێدا پێدڤی ب هندەك ڕاهینانایە. ژ ئالییەکێ دیڤە زانایێ لێکسیکۆلۆجییێ پێدڤی ب ڕاهینانا د لێکسیکۆگرافییێدا نابیت و چ جاران ب نڤێسینا فەرهەنگان ڕانابیت(Crystal,1995,162).

لێکسکۆگرافی کریارا دروستکرنا فەرهەنگانە یان کریارا بکارهینانا بنەمایێن لیکسکۆلۆجییە بۆ دابینکرنا وەسفەکا دروست یا واتایا پەیڤان کو د فەرهەنگ و ڕێزماناندا هاتینە دیتن.

لێکسیکۆلۆجی و لێکسیکۆگرافی هەر دوو ب ڤەکۆلینا پەیڤان د ناڤ زمانەکی یان زماناندا گرێداینە. ڤەکۆلینا پەیڤان ب شێوەیەك گشتی ژ زانیارییێن دەربارەی بنچینە و پێکهاتن و واتا و شێوازێ ڤەکۆلینا ئەوان پێکدهێن. دیسان لێکسیکۆلۆجی زێدەتر

سەرەدەرییێ ل گەل پەیڤان و گرۆپێن پەیڤان و مۆرفیمان دکەت. ئەو ژ ئیتیمۆلۆجییا پەیڤان و مێژوویا ئەوان و واتاسازییێ و لێکسیکۆگرافییێ پێکدهێت، بەلێ لێکسیکۆگرافی ئەوژی بوارەکێ پراکتیکییە کو ئارمانجا ئەوێ بەرهەمهینانا فەرهەنگ و دیارکرنا سەرچاوەیێن ئەوێنە.

(لێکسیکۆ– Lexiko) هەڤالناڤە ژ لێکسییێ Lexis هاتییە کو ب واتایا (ئاخڤتن) یان (شێوازێ ئاخڤتنێ) یان (پەیڤ) دهێت. ئەوژی ڕەگێ لێکسیکۆلۆجی و لێکسیکوگرافی هەردووکانە. و هەردوو گرنگییێ ب پەیڤێ یان یەکییا فەرهەنگی یا زمانەکی ددەن. لێکسیکۆلۆجی ئەوژی زانستێ پەیڤانە، ژ پارچەیا (Lexico–پەیڤ) و Logos ئانکو (فێربوون یان زانین) هاتییە. لێکسیکۆگرافی ژی ژ پەیڤێن (Lexico) و (graph) دروستبوویە کو ب واتایا (نڤێسینا پەیڤان) دهێت. واتایا ئیتیمۆلۆجییا ئەڤان پەیڤان بەرفرەهییا لقێن زمانڤانییا هەمەجۆر دیاردکەت(Doroszewski, 1973,36).

لێکسیکۆلۆجی وەك زانست خواندن یان ڤەکۆلینا پەیڤانە، د دەمەکیدا لێکسیکۆگرافی ئەوژی نڤێسینا پەیڤانە ب فۆرمەکێ دیار و بەرجەستە. هەر وەکو فەرهەنگەکێ. دهێتە ئاماژەکرن بابەتێ هەر دووکان– ئانکو (لێکسیکۆلوجی و لێکسیکۆگرافی)– (پەیڤ)ە کو هەڤپشکە د ناڤبەرا هەر دوو زانستاندا. هەر وەکو بەری نوکە هاتییە گوتن. ژ لایێ تیۆریڤە، لێکسیکۆگرافی ل سەر بنەمایێ لێکسیکۆلۆجییێیە. سەرەرای زانینا هەمی توخمێن سیمانتیکی یێن یەکەیەکا فەرهەنگی. دبیت دانەرێ فەرهەنگێ یێ نەچار بیت دادوەرییێ بکەت و لایەنان د پێناسەیاندا تێکەل بکەت کو ئەوژی ل سەر بنەمایێ تێبینێن کەساتییا ئەوینە، بەلێ ڤەکۆلینا پەیڤان د لێکسیکۆلۆجیدا بابەتییە ئانکو ژ لایێ بیرۆکەیێن سیمانتیکی و دروستبوونا پەیڤانڤە دهێتە ئەنجامدان. سەرەرای باشترین هەولێن دانەرێن فەرهەنگان، گەلەك ژ پێناسەیێن لێکسیکۆگرافی ژی دبنە بابەتی، واتە ئەو دویرن ژ لایەنگرییا دروستکەرێ فەرهەنگێ. لێکسیکۆگرافی ئەوژی پتر یا گرێدایە ب جێبەجێکرنا بەرجستەییڤە. واتە(ئەنجام)ێ ئەڤان تیۆران، د دەمەکیدا لێکسیکۆلۆجی پتر ب تیۆرێڤە یا گرێدایە. لێکسیکۆگرافی

ئەوژی پسپۆرییەکا بلندترە ژ لێکسیکۆلۆجییێ، چونکی ئەنجام زۆر گرنگترن ژ نیازان و گرنگییا چەمکێن تیۆریی پێدڤییە ژ لایێ ئەنجامانڤە بهێنە دیارکرن(Doroszewski, 1973,36).

لێکسیکۆلۆجییا گشتی گرێدایە ب تایبەتمەندییێن گشتی یێن زاراڤێن زمانی. ب ئەڤێ واتایێ، لێکسیکۆلۆجی ژی زمانەکێ تایبەت نینە، د دەمەکیدا لێکسیکۆگرافی سەرەرای بنەڕەتکرنا تیۆرێن جیهانی یێن ئەوێ، ئەو زێدەتر یان کێمتر ب زمانەکێ دیارکرییە. تیۆرێن ئەوێ ب تنێ ژ لایێ پەیوەندییێن ئەوێ یێن ڕاستەقینە د دروستکرنا فەرهەنگاندا پشتگیری لێ دهێتە کرن.

1-5-لێکسیکۆلۆجی و ڤەکۆلینا وەسفی و مێژوویی:

هەر وەکو بەری نوکە هاتییە دیارکرن کو لێکسیکۆلۆجی ژ زاراڤێن یۆنانی (Lexis) کو ب واتایا پەیڤ و (Logo) ب واتایا فێربوون یان زانین هاتییە وەرگرتن. واتە ئەو زانستێ پەیڤانە. پەیڤەك کو د هەمان دەمدا یەکەیەکا سیمانتیکی و فۆنۆلۆجی و ڕێزمانییە. ئەڤجا گرنگییا سەرەکییا لێکسیکۆلۆجییێ ژی پەیڤ و پێکهاتەیا ئەوێ و مێژوو و واتایا پەیڤێنە. ئانکو لێکسیکۆلۆجی ل هەر دوو لایەنێن (مێژوویی– diachronic) و (وەسفی– Synchronic) یا پەیڤێن زمانەکی ڤەدکۆلیت.

د شیاندایە ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ بهێنە دیارکرن:

1– ڤەکۆلینا مێژوویی(دایکرۆنیك) ڤەکۆلینێ ل ئیتمولۆجییا (پەیڤ زانینێ) یا پەیڤێن زمانی دکەت. ئانکو تەماشەی نەژادێ پەیڤێ دکەت و دیاردکەت کا د کەڤندا چاوابوو و نوکە چاوایە یان چ لێهاتییە(رمزی منیر بعلبکی، 1990، 147).

2– ڤەکۆلینا وەسفی (ساینکرۆنیك) ئەوژی گرێدایە ب واتایا پەیڤانڤە ل سەردەمەکێ دیارکری چ نوکە بیت یان ل ڕابردوو بیت بێیکو تەماشەی بابەتێ گوهۆڕینا زمانی بکەت(رمزي منير بعلبکی، 1990، 489).

1-6-ئەرکێن لێکسیکۆلۆجییێ:

لێکسیکۆلۆجییێ چەند ئەرکەك هەنە. ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان ئەرکانە:

1- ب ڤەکۆلینا پرۆسەیا کەڤن بوون و نویکرنا پەیڤێن زمانەکێ تایبەت ڕادبیت کو د ئەڤان پرۆسەیاندا فاکتەرێن زمانڤانی و نەزمانڤانی بەشدارییێ دکەن.

2-دانا وەسفەکا ئەرکی و سیمانتیکی بۆ یەکەیێن فەرهەنگی و دیارکرنا چینێن کەڤن و نوی و هەڤچەرخ و دیارکرنا سیمایێن زمانڤانی و شێوازناسییێ.

3-ئامادەکرنا قوتابییان ل گەل زانینا تیۆرێن تایبەت ب پەیڤ و واژەیانڤە و پێشڤەبرنا کارامەییا ئەوان د شرۆڤەکرنا لێکسیکۆ – سیمانتیکیدا[1] ئانکو د بیاڤێ فەرهەنگ-واتاسازییێدا(Shaniyazovna,2022,3).

4-واتا و مێژوویا پەیڤان دیاردکەت، ل گەل دیارکرنا پەیوەندییێن ئاشکەرا و ڤەشارتی یێن پەیڤان. دیسان ب دیارکرنا پۆلینکرنا پەیڤان ل گەل شرۆڤەکرنا هویر بۆ ئەوان ڕادبیت.

5-ئێك ژ ئەرکێن دی یێن لێکسیکۆلۆجییێ ئەوە ب ڕێکخستنا کەرەستێن فەرهەنگی و ب ڤەکۆلینا شێوەیێن دووبارەکری یێن پەیوەندییێن واتایی ڕادبیت. زێدەباری هەر پەیوەندییەکا فەرمی، فۆنۆلۆجی، مۆرفۆلۆجی ل گەل ئامارەپێکرن ب ڕێکێن دەوروبەری ئەوێن پەیڤ تێدا دهێنە پێشکێشکرن(Popescu,2019,17).

6-دانانا هێلەکا دابڕ د ناڤبەرا خۆ و چەند زانستاندا ، چونکی چەند زانستەك ڤەکۆلینێ ل پەیڤێ دکەن، بەلێ لێکسیکۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل واتایا پەیڤێ ژ لایەنێن جۆراوجۆرڤە دکەت. وەکو گوهۆرینا واتایا ئەوێ، نەژادێ پەیڤێ و پەیوەندییێن ئەوێ

(1) سیستەمێ فەرهەنگی- واتاسازی: ئێك ژ ئالۆزترین سیستەمێن زمانییە، ئەوژی ژبەر فرەڕەهەندییا پێکهاتا ئەوێ و نەگونجانا یەکەیێن ئەوێ و ڕەنگڤەدانا هەمەجۆرییا پەیوەندییان تێدا. هەروەسا بەردەوام یا ڤەکرییە بۆ نویکرنا یەکەیێن نوی (پەیڤان، واتایان). دیسان ئێك ژ تایبەتمەندییێن ئەوێ ئەو پێچەوانەی سیستەمێن دییێن زمانییە(دەنگسازی، ڕێزمانێ) کو ئەوێ پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆ ل گەل واقعی هەیە کو ئەو ڕەنگڤەدانا ئەوی واقعییە(Harlytska,2022,3623).

یێن واتایی...هتد و ب ئەڤێ چەندێ خۆ ژ زانستێن دی جودادکەت، ئەوێن ڤەکۆلینێ ل پەیڤێ دکەن.

7- دیارکرنا واتایا حەرفی یا پەیڤێ و دانانا ئەوان د ناڤ فەرهەنگاندا. دیسان واتایا نەحەرفییا پەیڤان ژی ب بەرچاڤ وەردگریت. وەکو ئیدیۆمان...هتد.

8- پرکرنا ئەوێ بۆشاهی و ڤالاهییا د ناڤ پەیڤ و زاراڤێن زمانیدا پەیدادبیت، ژبەرکو ئاساییە کو هەمی زمانێن جیهانێ ب بەردەوام پێدڤی ب دروستکرن و داهێنانا پەیڤێن نوییە، داکو خۆ ل گەل تەکنۆلۆجییا د جیهانێدا ڕویددەت بگونجینیت. ئەڤەژی ب ڕێکا بوارێ زاراڤسازسییێ(تێرمینۆلۆجییێ) دهێتە ئەنجامدان.

9-دیارکرنا مێژوویا زمانی و پەیداکرنا هەستکرن ب هەبوونا شارستانیەتێ.

10-گرنگترین ڕێکە کو ئاخڤتنکەرێن زمانی بزانن سەر ب کیژ خێزانا زمانیڤەیە. هەروەسا د ناڤ ئەوێ خێزانێدا کیژ زمان بۆ ئەوێ نێزیکترە ژ زمانەکێ دی. بۆ نموونە زمانێ کوردی سەر ب خێزانا زمانێ هندۆئەورۆپیڤەیە و زمانێ فارسی و پەشتۆن و تالشتی و ئەڤغانی ژ زمانێن دی نێزیکترن بۆ ئەوێ. ل ڤێرێ پێدڤییە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە دان کو زمان دبنە هەڤخێزان ب ڕێکا هندێ کا د بنەڕەتدا پەیڤێن ئەوێ وەکو ئێکن یان نە، نەکو ب ڕێکا خواستنێ بیت. زمانێن کوردی و فارسی ئێك خێزانن، چونکی د بنەڕەتدا پەیڤێن ئەوێ وەکو ئێکن، بەلێ زمانێن فارسی و عەرەبی ئێك خێزان نینن، چونکی ب ڕێکا خواستنێ هژمارەکا زۆرا پەیڤێن عەرەبی د ناڤ زمانێ فارسیدا هەنە. ئەڤەژی ل سەر دەمێ ڤەکرنێن ئیسلامی ڕویدا.

11-دەولەمەندی و هەژارییا زمانی ژ لایێ هەبوونا پەیڤێن زمانی نیشانددەت. زێدەباری ئاماژەدان ب هندێ کا کیژ پەیڤ هاتییە خواستن.

12-لێکسیکۆلۆجی هاندانا خواندەڤان و شارەزا و قوتابییان دکەت کو ب کارێ چێکرنا فەرهەنگان ڕابن، چونکی کرنگییەکا مەزن ب چێکرن و زانستێ فەرهەنگێ ددەت.

13-لێکسیکۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل پەیڤێن زمانی ب تاکانە ناکەت، بەلکو پەیوەندییا ئەوان ب پێکڤە دکەت.

1-7-لێکسیکۆلۆجی و لێکسیمی[1]:

1-پەیوەندی د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و لێکسیمێدا:

لێکسیکۆلۆجی لقەکە ژ زمانڤانییا گشتی سەرەدەرییێ ل گەل تیۆرا زمانڤانی و میتۆدیۆلۆجییێ بۆ وەسفکرنا زانیارییێن فەرهەنگی ل گەل تەکەزکرنەکا تایبەت ل سەر واتایا ئەوان دکەت. ئانکو لێکسیکۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل لێکسیکێن زمانەکی دکەت و لێکسیم(لێکسیك) دبیتە کەرەستێ ڤەکۆلینا ئەوێ.

2-تێگەهێ لێکسیمێ:

لێکسیم چێدبیت یا ئەرێنی بیت و چێدبیت یا نەرێنی بیت. لێکسیما ئەرێنی ب دروستی و بێدوودلی ژ لایێ ئاخڤتنکەریڤە دهێتە بکارهینان، بەلێ لێکسیما نەرێنی ئەوە کو ئاخڤتنکەری شیانا تێگەهشتنا ئەوێ هەیە، بێیکو بکاربهینیت(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 173).

زانایێن لێکسیکۆلۆجییێ جوداهییێ د ناڤبەرا لێکسیم و(واژە–فۆکابولەری)یێدا دکەن. لێکسیم: بریتییە ژ کۆمەکا پەیڤان د زمانەکێ دیارکریدا، بەلێ واژە ئەو لێکسیمن ئەوێن ب بیاڤەکێ دیارکریڤە گرێدای بن. هەروەسا لێکسیم تێگەهەکێ تیۆرییە کو مولکەکێ گشتییە بۆ هەمی تاکەکەسانە، بەلێ واژە ئەو بەهر و پشکە ئەوا هەر تاکەکەسەکی هەی کو ئەوی شیان هەنە د بارودۆخێن تایبەتدا بکاربهینیت. ل سەر ئەڤی بنەڕەتی واژە دبنە بەشەك ژ گرۆپەکێ دیارکری. ئەوژی لێکسیمە(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 173).

---

(1) گەلەك زمانڤان بۆ زاراڤێ(لێکسیم-Lexeme) هەر زاراڤێ (لێکسیك) بکاردهینن کو جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا نینە. دیسان هەر دووك ژی هەڤواتانە بۆ زاراڤێ(پەیڤ)ێ کو زێدەتر د لێکسیکۆلۆجییێدا زاراڤێ (لێکسیم) یان (لێکسیك) دهێتە بکارهینان و د ڕێزمانیدا زاراڤێ (پەیڤ) دهێتە بکارهینان.

د زمانڤانییا هەڤچەرخدا زاراڤێ لێکسیم ب ئەڤان شێوازێن ل خوارێ دهێتە وەسفکرن:

1-لێکسیم: بریتییە ژ گرۆپەکا بەلگەیان، نەکو بەلگەیەکە هەر وەکو دیار ناڤەك بۆ ناڤلێکرنێ بیت، بەلکو یەکەیەکە د ئێك دەمدا دەربڕینێ ژ دوو ڕوییێن پێکڤەگرێدای دکەت. ئەوژی دال و مەدلوولن. دال: دەنگ یان وێنەیێ پەیڤێیە و مەدلوول ئەو ناڤەرۆك یان واتایە ئەوا دال ئاماژەیێ پێددەت(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 174).

1-لێکسیم ئەو پەیڤن کو د سەرێ ئاخڤتنکەرەکێ زمانەکیدا هەنە، واتە لێکسیما ئەقلی.

2- لێکسیم کۆمەلا لێکسیمێن زمانەکینە و ئەو پروسەییێن کو ب ئەوانڤە گرێداینە.

3-لێکسیم بریتییە ژ کۆمەلا زاراڤێن فەرهەنگی یێن زمانەکی و پەیوەندیکرن پێ دهێتە ئەنجامدان.

4-لێکسیم پەیڤەکە کو یەکەیا فۆنۆلۆجی هەیە ئەوژی ژبۆ دەستڤەهینانا فۆڕمییە. بۆ نموونە گەردانکرنا لیکسیمێ دبێژنێ پەیڤا ڕێزمانی. بۆ نموونە پەیڤا (go) و (went) ئەوژی فۆرمێن پەیڤا یێن جیاوازن کو ژ ئێك لیکسیمەکێ دروستبووینە. ئەوژی (Go). دیسان: پەیڤێن (Cook) و (cooks) ئەوژی دوو فۆرمێن جیاوازن کو سەر ب هەمان لێکسیمێڤەنە(Harsa,-,3).

5-لێکسیم پەیڤەکە کو چەند پەیڤێن دی ژێ دابەشدبن. بۆ نموونە لێکسیما (BE) هەر ئێك ژ (is) و (are) سەر ب ئەوێڤەنە. ئانکو پەیڤێن سەر ب لێکسیمێڤە ب پیتێن بچویك دهێنە نڤێسین (**Bauer, 2017, 133**).

6-لێکسیم (یان لێکسیك): ڕەگ یان فۆڕمێ سەرەکییە (**Dixon, 2010, 427**).

7- لێکسیم یان لێکسیك نیشانەیەکا زمانڤانییە یا هەر قەبارەکی کو دەربڕینێ ژ واتایا ناڤەرۆکێ دکەت. د شیاندایە لێکسیم مۆرفیمەیەك بیت یان پەیڤەك دەبڕینەکا درێژتر بیت (**McGregor, 2009, 342**).

8–لێکسیم: یەکەیەکا پوختکرییە کو هەمی شێوەیێن دی یێن پەیڤێ بۆ ئەوێ دزڤڕن کو پەیڤەکا تاکە و ئەو یەکەیە کو واتایا ئەوێ ب شێوەیەکێ سەرەکی د سیمانتیکا لێکسیکیدا دهێتە وەسفکرن (Riemer, 2010, 428).

9– لێکسیم ڕەگ یان فورمێ سەرەکییە و (پەیڤا ڕێزمانی) ژبۆ فورمێ گوهارتی یا لێکسیمەکێیە(Lyons, 1968 ,197).

سەرەرای ئەڤان پێناسەیێن ل سەری (ئارۆنۆف و فەدێمان) دوو پێناسەیێن جودا ژ پێناسەیێن ل سەری بۆ لێکسیمێ پێشکێشدکەن کو ئەڤێن ل خوارێنە:

1–لێکسیم تشتەکێ پوختە، نەکو پەیڤەکا تاك یا کونکریتە، بەلکو کۆمەکا پەیڤێن ڕێزمانییە.

2–لێکسیم پەیڤەکە ل گەل دەنگێن دیارکری و واتایەکا تایبەت هەیە کو دبیت شێوەیێ ئەوێ جیاواز بیت، ئەوژی ب پشتبەستن ل سەر دەوروبەرێ ڕستەسازییێ (Aronoff & Fudeman 2005, 44, 239).

ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسەیێن ل سەری دوو جۆرێن پێناسەیا لێکسیمێ هەنە. ئەوژی ئەوە کو هەر دوو جۆرێن پێناسەیان ل سەر هندێ ڕێککەڤتینە کو لێکسیم پێکهاتەیەکا زمانڤانی یا پوختکرییە، بەلێ د دەمەکیدا هندەك پێناسە ب تنێ پەیڤا گوهارتی ب بەرچاڤ وەردگرن و هندەکێن دی هەمی جۆرێن پەیڤان ب خۆڤەدگرن. ئانکو لێکسیم پێکهاتەیەکا زمانڤانی یا پوختەکرییە کو پەیوەندی ب ئەڤان خالانڤە هەیە:

1–ئێك یان زێدەتر ژ فۆڕمێن پەیڤا فۆنۆلۆجی یان گرافیکی.

2–ئێك یان زێدەتر ژ پەیڤێن مۆرفۆسینتاکسی. پەیڤا مۆرفۆسینتاکسی ئەوژی نیشانەیەکا دوولایەنییە کو ب ڕێکا فۆڕمەکێ پەیڤا فۆنۆلۆجی یان گرافیکی دهێتە نیاسین و ناڤەرۆکەکا ڕێزمانی و سیمانتیکی یا دیارکری هەیە. پەیڤا مۆرفۆسینتاکسی ب تنێ بۆ ئێك لێکسیمێ ڤەدگریت، د دەمەکیدا دبیت فۆڕمێ پەیڤێ زێدەتر ژ لێکسیمەکێ بیت. ئەگەر لێکسیمەکا دیارکری ب پەیڤەکا مۆرفۆسینتاکسی یا تاك بهێتە نیشاندان، واتایا ئەوێ ژ کۆمەلەکا واتایان پێکدهێت کو ب فۆڕمێ پەیڤێ و

هەمەجۆرێن فۆرمىٚ پەیڤێڤە دگرێدابنە(carstairs– McCarthy, 2000, 595-596).

سەبارەت ئەوا گرێدای ب شرۆڤەکرنا زمانیڤە، پتریا زمانڤانان بۆ هندىٚ دچن کو لێکسیم دکەڤیتە خالا دورِیانىٚ(نقطة التقاطع) د ناڤبەرا ئاستێن زمانییێن جیاوازدا. ئانکو د ناڤبەرا لێکسیم و دەنگسازی و وشەسازییێدا پێگڤەگرێدان ژ رەخىٚ شێوەیىٚ پەیڤێڤە هەیە. هەروەسا د ناڤبەرا لێکسیمىٚ و واتاسازییێدا پێکڤەگرێدان ژ ئالییىٚ ناڤەرۆکێڤە هەیە. دیسان د ناڤبەرا لێکسیم و رِستەسازییێدا پێکڤەگرێدان د رِێکخستن و رِیزبوونا پەیڤاندا ل گەل ئێك هەیە(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 173).

لێکسیم(پەیڤ) ل سەر بنەمایىٚ مۆرفۆلۆجی بۆ (خێزانان) هاتینە پۆلینکرن. خێزان پێکدهێت ژ فۆرمەکىٚ بنچینەیی و شێوەیێن ئەوىٚ یێن ژىٚ دروستبووین پێکدهێت، ئەوژی ب رِێکا پێشگر و پاشگران. بۆ نموونە:

–گرت(فۆرمىٚ بنچینەیییە).

–داگرت، هەلگرت(پێشگر وەرگرتییە).

–گرتی، گرتەڤە(پاشگر وەرگرتییە).

کەواتە ژبۆ دروستکرنا لێکسیکان ب شێوەیەکىٚ گشتی دوو رِێك هەنە. ئەوژی ئەڤەنە:

1– رِێکا بەرهەمدار: ئەوژی ژ زێدەکرنا پاشگر و پێشگری(یێن چالاك) و گوهۆرِین و لێکدانا پەیڤان و کورتکرنىٚ...هتد. پێکدهێت.

2– رِێکا نەبەرهەممهێن: ئەوژی ب رِێکا جهگوهۆرِینا دەنگی و زارڤەکرنا دەنگی و تێکەلکرنا پەیڤان و پێشگر و پاشگرێن سست پێکدهێت. وەکو:

– جهگوهۆرِینا دەنگی. وەکو:(کەرەنگ:گەنگر)، (تیڤکل:تیڤلك).

–زارڤەکرنا دەنگىٚ پەیڤان. وەکو: تیتیك، کوکۆختی...هتد.

–تێکەلکرنا پەیڤان: خونجە+ئاڤ=خوناڤ.

–پێشگر و پاشگرێن سست. وەکو:چێبوون، زانست.

3-یەکەیا فەرهەنگی- Lexical item؛

لێکسیم کۆمەلەکا پەیڤێن رێزمانینە کو ل گەل واتایەکا تاك ئانکو ب (یەك واتایی)ڤە گرێدایە (carstairs– McCarthy, 2000,596).

ل دەمیٚ ژ لێکسیمەکیٚ چەند شێوە و فۆرمێن دی پەیدابن. وەکو: (boys’, boys, boy’s, boy)، ل ئەوی دەمی دبێژنە ئەڤان شێوە و فۆرمان یەکەیا فەرهەنگی– lexical unit. د ئەڤی بواریدا (کرۆس) دبێژیت: لێکسیم خێزانەکە ژ یەکەیێن فەرهەنگی، یەکەیەکا فەرهەنگی ئەوژی یەکبوونا واتایەکا تاکە ل گەل فۆرمەکیٚ فەرهەنگی. فۆرمەکیٚ فەرهەنگی کورتکرنەکە ژ کۆمەکا فۆرمێن پەیڤیٚ یان ل جهیٚ ئەڤیٚ چەندیٚ، ئەوژی خێزانەکا فۆرمێن پەیڤێیە کو ب تنیٚ جیاوازی د هنێدایە ب گوهۆرینانڤە گرێدایە (Mosel , 2020, 1-2). ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو زاراڤیٚ یەکەیا فەرهەنگی وەك هەڤواتا بۆ زاراڤیٚ لێکسیمیٚ نەهێتە بکارهینان (fellbaun ,2016,411),(Matthews ,2007,128).

زاراڤیٚ یەکەیا فەرهەنگی بۆ هەمی جۆرێن پێکهاتەیێن زمانڤانی بکاردهێت کو ب شێوەیەکی پەیوەندی ب (فەرهەنگ–Lexicon)ا زمانەکیڤە هەیە و ب ئەڤی شێوەی ئەو زاراڤەکیٚ ب مفایە، ئەڤجا ئەگەر ژێدەریٚ ئەویٚ ب شێوەیەکیٚ نەدیار ژ دەوروبەری هاتبیتە تێگەهشتن، پێدڤییە ئەو وەك هەڤواتایا لێکسیمیٚ نەهێتە بکارهینان (McGregor, 2009, 342). زاراڤیٚ یەکەیا فەرهەنگی دهێتە پێناسەکرن : هەر پەیڤەکە یان کورتکرنەکە یان پەیڤا بەشییە یان گرێیەکە کو د شیاندابن د فەرهەنگێدا دیار بن و بارا پتر پەیڤا سەرەکییا چوونا د ناڤدایە(ناڤ فەرهەنگیٚ) (Atkin & Rundell 2008 , 163). ب دیتنا (لیرو)ی یەکەیا فەرهەنگی بریتییە ژ پێکهێنەکیٚ زمانی کو سەردەییٚ وەکو لێکسیمەکا سادە دکەت و ئەو وەکو لێکسیمیٚ سەر ب ئێك ژ ئەڤان پۆلانڤەیە: ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار ، کار و یەکەیا فەرهەنگی یا سادەیە، ئەوژی ل دەمیٚ ئەگەر ژ ئێك مۆرفیمیٚ پێکهاتبیت و دحالاتێن دیدا، یەکەیا فەرهەنگی دبیتە دەربڕینەکا فەرهەنگی کو دبیتە یەکەیەکا دارشتی، یەکەیەکا لێکدایی، دەستەواژە(محمد الهادي عياد، 2010، 80).

یەکەیا فەرهەنگی دەستەیەك ژ جۆرێن تایبەتمەندییێن جیاواز هەنە. ئەوژی بریتینە ژ:

أ-تایبەتمەندییێن دەنگی-phonological properties: ئەڤە دیاردکەت کا چاوا یەکەیا فەرهەنگی دهێتە بلێڤکرن. ئەو بریتییە ژ دەنگان، پێکهاتەیا بڕگەییێ، ئاکسێنتا فەرهەنگی و د ناڤ هندەك زمانان‌دا تۆنا فەرهەنگی ب خۆڤە دگریت.

ب-تایبەتمەندییێن گرافیمی-graphematic properties: ئەڤە تەماشەی هندێ دکەت کا چاوا یەکەیا فەرهەنگی دهێتە نڤێسین. دیسان تەماشەی ڕاستنڤێسینێ ژی دکەت.

ج-تایبەتمەندییێن مۆرفۆسینتاکسی (1)-morphosyntactic properties: ئەڤە گرنگییێ ب هندێ ددەت کا چاوا یەکەیەك دشێت ببیتە بەشەك ژ چەند دەربڕینێن ئالۆزێن نموونەیی. ئەو گرنگییێ ب نموونەیا گەردانکری، پۆلا پەیڤێ، پەیوەندییێن خودان دەستهەلات و یێن دی ددەت. بۆ نموونە هەڤالناڤ پۆلەکا پەیڤێیە د وشەسازییێدا دشێت پەیڤەکا سادە بیت یان نەسادەبیت، بەلێ د ڕستەسازییێدا و د ناڤ گرێیێدا دشێت دیارکەربیت و هندەك جاران سەرەبیت.ئانکو د هەر دوو ئاستێن وشەسازی و ڕستەسازییێدا کاردکەت.

---

(1) مۆرفۆسینتاکس: بابەتەکە ژ بابەتێن سینتاکسی ڕادبیت ب کۆمکرنا سیمایێن مۆرفیمی و سینتاکسی. بۆ نموونە ژمارە(تاکی، دووانی، کۆمکرن) ژ سیمایێن ئەوێ یێن مۆرفیمی یان مۆرفۆلۆژی هەبوونا مۆرفیمێن تایبەتن ب دووانی و کۆمێڤە و سیمایێن ئەوێ یێن سینتاکسی کاریگارییا ئەوێیە ل سەر شێوەیێن دی د پێکهاتێ یان د سینتاکسێدا(رمزي منير بعلبكي، 1990، 318). وەکو زێدەکرنا (ان) یێ ل سەر ناڤی د زمانێ کوردیدا و کاریگەرییا ئەوێ ل سەر شێوەیێن دی د پێکهاتا سینتاکسیدا.

د–تایبەتمەندییێن واتایی–semantic properties: ئەڤە گرێدایە ب واتایا فەرهەنگی یا یەکەیێڤە. ئانکو بەشدارییا ئەویٚ دبیتە ئەگەر کو واتایا پێکهاتەییٚ دیاربببیت(Cruse,2001,8765).

4- جۆرێن لێکسیمیٚ:

(پەلم و هدلسن) جوداهییێ د ناڤبەرا (لێکسیمێن نەگوهارتی و گوهارتی invariable and variable –lexemes)دا دکەن کو یێن نەگوهارتی ب ڕێکا ((ئێك پەیڤی)) دهێنە نواندن. بۆ نموونە (efficiently, and, the). هەروەسا د کوردیدا. وەکو:(و، بەلیٚ، چونکی...) کو هەر ئێك ژ ئەڤان دبیتە لێکسیمەکا نەگوهارتی، بەلیٚ لێکسیما گوهارتی دوو فۆڕم یان زێدەتر هەنە. وەکو: (hardest, harder, hard) (Pullum & Huddleson ,2002, 27). نموونە بۆ لێکسیما گوهارتی د زمانیٚ کوردیییێدا. وەکو:(گرت، دگرت، دیٚ گرم، دگرم، بگرم...هتد).

ب شێوەیەکیٚ گشتی لێکسیم ژ لایێ پێکهاتنێڤە دابەشدبنە سەر سادە و دارشی و لیکدایی. ب ئەڤی ڕەنگیٚ ل خواریٚ دیارکری:

1-لێکسیما سادە-simple lexeme :

لێکسیمەکا سادە ب پەیڤێن مۆرفۆسینتاکسی بێی مۆرفیما دارشتی دهێتە نواندن. وەکو: (Friends, Friend) د وەسفکرنا زمانیٚ نەهندو ئەورووپیدا. لێکسیمێن سادە هندەك جاران دبێژنیٚ ڕەگ– root (**Mosel, 2020,7**). د زمانیٚ کوردیدا وەکو لیکسیمێن:(خانی، دیوار...هتد) کو ب لێکسیمێن سادە دهێنەهژمارتن.

2-لێکسیما دارشتی[1]-:complex lexeme:

پەیڤێن مۆرفۆسینتاکسی لێکسیمەکا دارشتی دنوینن، ئەوژی ژ لێکسیکەکیٚ و ئێك یان دوو ژ مۆرفیمێن دارشتی پێکدهێت. وەکو: (un- friend- ly) (**Mosel,**

(**1**) د زمانیٚ ئینگلیزیدا دبێژنیٚ لێکسیما ئالۆز.

2020,7). نموونه بۆ لێکسیما دارشتی د زمانێ کوردیدا. وەکو: (ئاسنگەر، بیهۆشی، نڤێسەر...هتد).

3-لێکسیما لێکدای-compound lexeme :

لێکسیما لێکدای ئەوژی ب تێکەلکرنا دوو فۆڕمێن پەیڤان یان زێدەتر پێکدهێت کو ب ڕێکا (لێکسیمێن سادە) یان (سادە ل گەل دارشتی). وەکو:(user-friendly, songbook) (Mosel, 2020,7). (سەرهلدان، دەستپێکرن، دەستنیشانکرن، ئاڤاکرن...هتد).

ڤەکۆلینا مۆرفۆلۆجی ب دروستی دیارنەکرییە کو چ سنوورێن ڤەبڕ یێن ئاشکرا د ناڤبەرا لێکسیما ئازاد و گیرەکەکیدا هەنە. هەروەسا د ناڤبەرا (ڕێزمانی و دارشتنێ) و (دارشتی و لێکدای)ێدا یان د ناڤبەرا (لێکدای و دروستکرنێن سینتاکسی)دا (Bauer, 2017,127). ئەڤ چەندە دبیتە گرفت بۆ دیارکرنەکا هویر و دیارکری بۆ لێکسیمێن زمانی. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا(فێرکرن، هاندان، چێبوون) د ئەڤان نموونەیاندا(فرێ، هان، چێ) لێکسیمەکا ئازادە یان گیرەکە؟ ئەڤە و چەند نموونەیێن دی هەنە کو گەلەك جاران دکەڤنە بەر چاڤێن خواندەڤانان و جۆرە تێکەلی و مژدارییەك تێدا هەیە.

پێدڤییە ئەو چەندە بهێتە دیارکرن کو لێکسیم دبیتە خودان واتا، چەند جۆرێن واتایێ ژێ پەیدادبن. وەکو:

1–واتایا ڕێزمانی: ئەو ژی بەشەکە ژ ئەوێ واتایێ ئەواکو ژ فۆڕمەکێ گوهۆڕین تێدا دروستدبیت. هەر وەکو (ژ plays بۆ played بۆ playing)...هتد.

2–واتایا لێکسیمی: ئەوژی واتایا فۆڕمێ بنچینەییە. هەر وەکو لێکسیما play د پارادایما (plays, played, playing) دا.

3–واتایا چەمکی (تێگەهی): ئەوژی ل سەر بنەمایێ سیماییێن واتایی ب دەستڤە دهێت، یان گرێدایە ب بیرۆکەییان چەمکان (تێگەهانڤە). واتایا چەمکی بنەمایان ژبۆ پەیوەندییان پێکدهینیت کو پەیڤەکا دیارکری واتایەکا چەمکی یا بەربەلاڤ هەیە کو ژ لایێ هەمی ئاخڤتنکەرێن زمانەکیڤە دهێتە بکارهینان و هەڤپشکی ل سەر هەیە و

ناهێته گوهۆڕین. وەکو واتایا چەمکی یا لێکسیما زەلام:(<+زیندی،+ مرۆڤ،+نێر،+ب ژن>).

4–واتایا لاوەکی: ئەوژی زاراڤەکێ چەترییە. ئاماژەییێ ددەته ڕاستڤەکرنێ د مێشکیدا کو ل دەمێ واتایا ژێدەری بۆ مێشکی دهێت سەر هلددەت. ئانکو ل دویڤ دیتنا کەسی واتایا ئەوێ دهێته گوهۆڕین.

ل گورەی شرۆڤەکرنا سیمانتیکی یا (جیۆفری لیچ- Geoffry Leech) واتایا لاوەکی یا زاراڤەکی ئاماژەیە بۆ تێگەهشتنا مێشکێ تاکەکەسەکی ئانکو تایبەته ب ئاخڤتنکەریڤە. ب ئەڤێ ڕێکێ واتایێن لاوەکی بۆ ئەڤان جۆرێن ل خوارێ دهێته دابەشکرن:

أ–واتایا پێکڤەهاتنێ–Collocative Meaning: ئەو واتایا کو پەیڤەك دهێته پێشنیارکرن یان دەرئێخستن، ئانکو پەیڤ دشێت ل گەل هندەکان بهێن و ل گەل هندەکێن دی نەهێن. ئانکو پێکڤەگرێدانەك د ناڤبەرا هاتنا لێکسیمان ل گەل ئێکدا هەیە و کۆتەکێ واتایی دروستدکەن(لیتش،2012، 41). وەکو:(ئاڤا گەنی)،(شتییێ ڕزی) کو د شیاندا نینە (ڕزی) ل گەل(ئاڤ)ێ بهێت و (گەنی) ل گەل(شتی) بهێت.

ب–واتایا شێوازی–Stylistic Meaning: دبیت پەیڤان سیمایێن شێوازی هەبن کو ئەوان ژبۆ دەقێن جیاواز گونجای دکەت. ئانکو هەر لێکسیمەکێ بوارێ بکارهینانا خۆ هەیە(لیتش، 2012، 36). وەکو (ژن) و (ئافرەت) کو خەلکێ ئاسایی لێکسیما(ژن) بکاردهینن، بەلێ ڕەوشەنبیر و مرۆڤێن تێگەهشتی لێکسیما(ئافرەت) بکاردهینن.

ج–واتایا کاریگەری-Affective Meaning: ئاماژەییێ ددەته هەستێن کەسێ ئاخڤتنکەر کو دێ کاریگەری ل سەر هەلبژارتنا ئەوی یا لێکسیمان هەبیت(لیتش، 2012، 38–39). بۆ نموونە هەلبژارتنا لێکسیما (کوردستان) و (باکوورێ عیراقێ) کو ئەو کەسێ لێکسیما کوردستان بکاردهینیت، هەستێن باش بەرانبەر کوردان هەیە، بەلێ بکارهینانا باکوورێ عیراقێ ئاماژەییێ ددەته هەستێن خراب بەرانبەر کوردان.

د–واتایا ڕاگەهاندنێ–Connotative: ئەڤ واتایە ل ژێر گوهۆڕینێدایە ئەوژی ژ سەردەمەکی بۆ سەردەمەکی و ژ جڤاکەکی بۆ جڤاکەکێ دی. زێدەباری کو ئەڤ واتایە ل

دەڤ هەمی کەسان وەکو ئێك نینە، بەلکو ل دویڤ هزر و بۆچوونێن کەسی د ناڤ ئاخڤتنێن جڤاکەکیدا دهێتە گوهۆڕین (لیتش، 2012، 32–33). بۆ نموونە لێکسیما (وێسکی) ل دەڤ هندەك تاکەکەسێن جڤاکی واتایەکا ئەرێنی هەیە، چونکی ئەو دبینن کو (وێسکی) یا هاریکارە بۆ ڤەرڤاندنا خەمان و کێمکرنا فشارێن دەروونی و هندەك تاکەکەسێن جڤاکی ب جاڤەکێ کێم سەحدکەنێ، چونکی ئەو دبینن کو یا حەرامە و ئەگەرەکێ سەرەکییە بۆ ڕویدانا هەمی گونەه و ئاریشەیان د ناڤ جڤاکیدا.

ﻫ–واتایا ڕەنگڤەدانێ–Reflective meaning: ئەو واتایە ئەوا ژ ئەنجامێ هەبوونا دوو واتاییان بۆ تێگەهێ ئێك پەیڤێ ب دەستڤە دهێت کو ئێك ژ واتایێن پەیڤێ ورووژاندنێ ل واتایا دی دکەت، ئەوا دەربڕینێ ژێ دکەت یان ئاماژەیێ پێدکەت. بۆ نموونە لێکسیما comfort ، comforting د زمانێ ڕۆژانەدا ب واتایا ڕازیبوون و دلنیابوونێ دهێت، بەلێ د چارچوڤێ ئایینیدا ب واتایا پشتەڤان یان پالپشت دهێت(لیتش، 2012، 39–40). دیسان لێکسیما مار ژبلی واتایا هندێ کو بوونەوەرەکە، هەروەسا د زمانێ ڕۆژانەدا ترسێ دئازرینیت. هەر هەمان تشت بۆ پەیڤا ئەجنە و دوپپشکی ژی دروستە.

5–واتایا خرڤەکرنێ:پارێزگارییێ ژ ئەوان گوتنان دکەت کو لێکسیم واتایێن خۆ ژ هەڤکارێن خۆ وەردگرن. هەروەسا (فێرس) دبێژیت یا پێدڤییە تۆ پەیڤێ بنیاسی ژ لایێ ئەوێ گرۆپێ کو ئەو تێدا مای و بکاردهێت. بۆ نموونە (توشتیر) ب ڕێکا زانینا پەیڤا(بزن و کارك)ی دهێتە زانین. هەروەسا پەیڤا (سۆریاس) ب ڕێکا زانینا گیایێن خوارنێ دهێتە زانین. وەکو: سێبسك، تۆلکێ...هتد.

5- لێکسیم و پۆلا پەیڤێ[1] -Lexeme and word class؛

زۆربەیا زانایێن واتاسازییێ و زانایێن وشەسازی و ڕێزمانێ هۆسا دیاردبن کو د ڕازینە ل سەر ئەوێ چەندێ کو هەر لێکسیما زمانەکی ب تنێ ل گەل ئێك پۆلا پەیڤێ د ئەوی زمانیدا گرێدایە. بۆ نموونە:

1-(لاینز) هۆسا هزر دکەت کو هەر پەیڤەك لێکسیمەکە و د شرۆڤەکرنا سیستەمێ هەر زمانەکیدا دهێنە دیارکرن، ئەوژی هەر لێکسیمەك ب تنێ ژ ئێك پۆلێ پێکهاتییە، واتە ژ ئێك پشکا ئاخڤتنێ-"part-of-speech" (Lyons ,1977,423).

2- (ستەمپ) لێکسیمێ پێناسە دکەت: لێکسیم ئەوژی یەکەیا شرۆڤەکرنا زمانڤانییە کو سەر ب کەتیگۆرەکا(پۆلەکا) ڕستەسازی یا دیارکریڤەیە و واتایەکا تایبەت یان ئەرکەکێ ڕێزمانی هەیە و ئەوژی باراپتر وەك پەیڤەکا تاك دچیتە د ناڤ گرۆپێن ڕستەسازیدا. د گەلەك دۆخاندا ناسنامەیا پەیڤێ کو ب لێکسیمەکا تایبەت دهێتە تێگەهشتن کو ب شێوەیەکێ سیستماتیکی جیاواز بیت ل گورەی دەوروبەرێ ڕستەسازی ئەوێ کو تێدا دهێتە بکارهینان(stump, 1998, 13). بۆ نموونە لێکسیما(جوان) ل دویڤ دەوروبەرێ ڕستەسازی ئەوێ کو تێدا بکاردهێت، دبیتە ئەگەرێ هندێ کو بەرانبەر پتر ژ پۆلەکێ ئانکو پشکەکا ئاخڤتنێ براوەستیت. وەکو:

-جوان هات. (جوان:ناڤە)

-ئەوا جوان هات. (جوان:هەڤالناڤە)

-ئەو جوان دئاخڤیت.(جوان:هەڤاکارە)

3-(بیبەر و هەڤالێن ئەوی) ل دۆر لێکسیمێ دبێژن: لێکسیم بریتییە ژ گرۆپەکا فۆڕمێن پەیوەندیدار کو هەمان واتایا هەڤپشك هەنە -ژبلی ئەو گرێداینە ب ئەوان

(1) پۆلا پەیڤێ: پۆلەکە کۆمەکا پەیڤان ب خۆڤە دگریت کو د دارشتن و ئەرك و دابەشبوونا خۆدا د وەکهەڤن. ئەوژی بریتینە ژ پۆلێن ناڤ، کار، هەڤالناڤ، هەڤالکاری...هتد(رمزي منير بعلبكي، 1990، 538).

گوهۆڕینێن کو ئەوان ژێکجودادکەت– و سەر ب هەمان پۆلا پەیڤێڤەنە (Biber etal, 1999, 54).

ل گورەی ئەویٚ چەندیٚ، د شیاندایە پۆلا پەیڤیٚ بهێتە پێناسەکرن کو ئێك ژ ئەوان پۆلایە کو پەیڤ ئاماژەییٚ پیٚ ددەت. ب تایبەتی لێکسیم، ل سەر بنەڕەتیٚ سەرەدەرییا ئەوان یا ڕێزمانی(Carstairs – McCarthy, 2002, 144).

هەڤواتایێن زێدەتر یێن پۆلا پەیڤیٚ ئەوژی کەتیگۆرا فەرهەنگییە– lexical category (Taylor, 2015,3) و پۆلا لێکسیمێیە– lexeme class (Matthews, 1972, 162). هندەك نڤێسەر هندەك زاراڤان د هەمان تێکستدا بکاردهینن، بەلیٚ ئەڤ زاراڤە هەڤواتانە یان نە، ئەڤ چەندە ب نەئاشکرایی مایە:

1–(پۆلە فۆرم–form class)،(پۆلا ڕێزمانی– grammatical class)(Enfield, 2006, 297,298).

2–(پۆلا فەرهەنگی-lexical class) (کەتیگۆرییا فەرهەنگی–exical category) یان (پشکا ئاخڤتنیٚ–part of speech) (Fellbaum, 2015, 252-355).

3– (پۆلێن پەیڤیٚ–word classes)، (کەتیگۆرییێن سینتاکسیٚ– syntactic categories) (Bauer etal, 2013, 26, 27, 565, 566).

هۆسا دیاردبیت کو زاراڤیٚ (پۆلا لێکسیمیٚ– Lexeme Class) گونجایترین زاراڤە، چونکی مژدارییا واتایی یا پێکهاتەییێن دیار. وەکو: (پەیڤ و سینتاکس و فۆڕم، فەرهەنگ) جۆریٚ یەکەیان ئەوێن ب تەمامی هاتینە پۆلینکرن دیارناکەن. ژ لایەکیٚ دیڤە، پۆلا پەیڤیٚ و پشکا ئاخڤتنیٚ ژ زاراڤێن بنەڕەتی وباشن هاتینە دانان کو دبیت گوهۆڕینا ئەوان یا پێدڤی نەبیت(**Mosel, 2020, 8-9**).

6- لێما و پەیڤا سەرە- Lemma and head word:

لێما بریتییە ژ ئەوان هێمایێن زمانی کو ل دویڤ پەیرەوی(أ،ب، ت،...هتد) و یاسا و ڕێساییێن زانستیٚ فەرهەنگنڤێسینیٚ د فەرهەنگێدا دهێتە تۆمارکرن. د لێکسیکۆلۆجیییێدا لێما ئەو پەیڤە کو ل دەستپێکا دەروازێن فەرهەنگی نواندنەکا

ئەپستراکت هەیە و هەمی گوهۆڕینێن فەرهەنگییێن شێوازبەند کو دشیاندایە بهێتە جێبەجێکرن نیشاندەت(شیلان عومەر حسەین، 2009، 128).

دەروازا زانیارییا هەر لێمایەکێ ژی بریتییە ژ: واتا و نیشانێن واتایێ، چاوایيا دەربڕینێ، چاوایی و جۆرێ ڕێنڤیسینێ، پەیوەندییا ئەوێ لێمایێ ل گەل لێمایێن دی کو ژ ئێك ڕەگی هاتینە، ئاماژەدان ب زانیارییێن کرۆنۆلۆجی(زانینا میژوویيا ڕێکخستنا ئەوان ل دویڤ ئێك ئەوژی ل دویڤ دەم و ڕویدانێ) ئەوێن ب سەردا هاتین، دیارکرنا کەتیگۆرێن فەرهەنگی یا لێمایان کو بریتییە ژ: ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، کاری(شیلان عومەر حسەین، 2009، 129).

هێمایا زمانی هەتاکو ببیتە لێما و د ناڤ فەرهەنگیدا بهێتە تۆمارکرن، پێدڤییە واتا هەبیت، ئانکو یا خودان واتا بیت یان هەلگرێ واتایی بیت(شیلان عومەر حسەین، 2009، 129). ب ئەڤی ڕەنگی:

أ–خودان واتا. وەکو:(دار، دیوار، دلێر، ئێڤار، هات...هتد).

ب–هەلگرێ واتایێ. وەکو:(نە، نا، ا، یێ، ەك، ۆك..هتد).

زاراڤێ لێما ب سێ واتایان هاتییە بکارهینان. ***یا ئێکێ:*** هەڤشێوەیێ زاراڤێ لێکسیمێیە (هەر وەکی ژلایێ (لاینز و بوویج)یڤە هاتییە پێناسەکرن کو لێما ئەوژی وەك کۆمەکا پەیڤێن مۆرفۆسینتاکسی یێن گوهارتی دهێتە پێناسەکرن(Mosel, 2020,9).

ب دیتنا (هانکس)ی: لێما ب شێوەیەکێ ئاسایی بریتییە ژ پێکڤەهاتنا هەمی فۆڕمێن گەردانکری (ئانکو هەمی جۆرێن جیاوان) کو ژ لایێ تێگەهێڤە ژ پەیڤا تاك چێبووینە. نموونە ژی وەکو کارێ(SWIM). ئەڤەژی ژ فۆرمێ بنچینەیی (Swim) پێکدهێت، ل گەل فۆڕمێن گوهارتی:(Swims)، (Swimming)، (Swam) (swum) کو هەر ئێك ژ ئەوان جۆرەکێ جیاوازە و هەمی ژ فۆڕمێ بنەڕەتی دروستبووینە یان هاتینە گەردانکرن(Hanks 2013, 26). هەروەسا د زمانێ کوردیدا ژ بنیاتێ کاری(پرس) ئەڤ فۆڕمێن گوهارتی ژێ چێدبن:(دپرسم، پرسی، دێ پرسم، بپرسم...هتد).

ب دیتنا (ستابس)ی زاراڤێ لێما ب شێوەیەکێ تەقلیدی ژ پۆلەکا فۆڕمێ پەیڤا بنچینەیی ل گەل فۆرمێن گەردانکری یێن ئەوێ دهێتە بکارهینان کو هەمی ژ هەمان پشکا ئاخڤتنێنە. وەکو کارێ (drinking, drunk, drank, drinks, drink) (stubbs, 2016, 106).

بکارهینانا دووێ یا لێمایێ ئەوژی ئەوە: زاراڤێ لێما ئەوژی دهێتە پێناسە کرن وەك ناڤونیشان یان سەردێرا دەروازا فەرهەنگەکێ: لێما نوینەریی یان نواندنا هێمایا زمانی کاردکەت. د فەرهەنگەکێدا ئەو نواندنا یەکەیا فەرهەنگی دکەت، ئەواکو د دەروازەیا فەرهەنگا تاکەکەسیدا دهێتە وەسفکرن(Svensén, 2009, 93) .

پەرتووکێن دی یێن لێکسیکۆگرافی زاراڤێ لیمایێ ل جهێ زاراڤێ پەیڤا سەرە[(1)]– head word بکاردهینن(Jackson, 2002, 25-27). هەڤواتایەکا زێدەتر یا لیمایێ ب واتایا دووێ ئەوژی زاراڤێ (دەروازەیا فەرهەنگی-Lexical entry) (Hanks 2013, 29)یان (Dictionary entery) بۆ دهێنە بکارهینان (Svensén, 2009, 93).

بکارهینانا سێیێ یا زاراڤێ لێمایێ ئەوە کو زاراڤێ لێما ئاماژەیێ ددەتە هەمی زانیارییێن کو هاریکارییا بکارهێنەرێن فەرهەنگێ بۆ نیاسینا پەیڤا سەرە و پێشڤەچوونا پێناسەیێ یان هەڤسەنگییا وەرگێڕانێ دکەت. دبیت ئەڤە زانیارییان دەربارەی پۆلا پەیڤێ و فۆرمێن ناوێزە یێن گەردانکرنێ و شێوازێ بلێڤکرنێ و ئیتیمۆلۆجییێ ب خۆڤە بگریت(Zgasta, 1971, 250 - 252),(Hartmann & James 1998, 83).

ل ڤێرێ دێ هەول هێتە دان، زێدەتر ل سەر پەیڤا سەرە باخڤین. پەیڤ وەکو یەکەیەکا فەرهەنگی یان لێکسیمەکێ کو د لێکسیکۆگرافییێدا ئاماژە وەکو پەیڤا سەرە پێ دهێتە دان. ل ڤێرێ پەیڤا سەرە دبیتە یەکەیەکا بنەڕەتی د فەرهەنگێدا. پەیڤا سەرە

---

(1) پەیڤا سەرە یەکەیەکا فەرهەنگییە کو دکەڤیتە سەرێ ماددەیا فەرهەنگی ئانکو بریتییە ژ ئەوێ پەیڤا مەبەست پێ کو بهێتە شرۆڤەکرن و بەرانبەر پەیڤا سەرەکی یان بنەڕەتی یان ناوەندی دراوەستیت(رمزي منير بعلبكي، 1990، 281).

ب شێوەیەکێ تەقلیدی دابەشی چەند جۆرێن سەرەکی دبیت. ئەوژی ئەڤەنە(Tamás,2000,445-446) :

1- پەیڤێن تاك(تاکە پەیڤ)-single words: ئەڤە ژ تاك پەیڤان پێکدهێت. ئانکو هەر پەیڤەکا تاك دبیتە پەیڤا سەرە. وەکو: پەرتووك، خانی، دار، دیوار.

2- کۆمەلە پەیڤ-groups of words: ئەڤە بریتییە ژ لێکدانان. ئانکو پەیڤا سەرە بریتییە ژ پەیڤا لێکدای. وەکو:دارچنار، چەمزراڤ، پەژنکورت، چاڤرەش...هتد.

3-گرێیا وەسفی- attributive phrases: ل ڤێرێ پەیڤا سەرە دبیتە گرێیا وەسفی. ئانکو ب شێوەیێ گرێیەکا وەسفکرییە. وەکو: پیانۆیا مەزن، ئەندازەیا جیناتان، کەڤالێ سەیر، پاپۆرێن عنتیکە...هتد.

4-کارێن لێکدای یان گرێییێن کاری: د کوردیدا کارێ لێکدای. وەکو:(سەرکەڤت، دروستکر، ئاڤاکر...هتد) و کار د ئاستێ ڕستەییێدا دبیتە گرێ ئانکو گرێیا کاری.

5-پارچێن پەیڤان- parts of words: وەکو گیرەکان-affixes :(=مەند، نە=) و کۆمکرنا فۆڕمان یان مۆرفیمان:(هونەرمەند، نەخۆش...هتد).

6-کورتکرن-clippings or shortened forms: وەکو:

-(دایك) دبیتە (دا).

-(دەرگەه) دبیتە (دەر).

-(بەلێ) دبیتە (لێ).

-(تۆڤچا) دبیتە(تۆڤ)

7- ئەکرۆنیمی-acronyms : وەکو:

-(pdk): (پارتا دیموکراتا کوردستانێ)

-(ی.ن.ك):یەکێتی نیشتیمانی کوردستان.

-(پ.ن):پێش زاینێ.

8-ڕەگەزێن ئیسکلوپیدیایێ-encyclopedic elements : وەکو:(سکۆتلەندا، سیدنی، ئەلکسەندەرێ مەزن، شاهنشینا ئێکگرتی، دادگەها سانت جیمسی...هتد).

7-لێکسیم و سێمێم:

سێمێم–sememe یان یەکەیا واتایی بریتییە ژ بچویکترین یەکەیا زمانی یا ڕووت کو خودان واتایە و زاراڤێ مۆرفیم ژی بۆ بکاردهێت(محمد علي الخولي، 1982، 252). ب دیتنا (زینایدا و یوسف)ی هەر واتایەك ژ واتایێن پەیڤێ ب سێمێم دهێتە ناڤکرن و چێدبیت چەند واتایەك هەبن و فۆڕمێ پەیڤێ دبێژنێ لێکسیم(زینایدا بوبوفا و یوسف ستێرین، 61،2019). ب دیتنا (بەعلەبکی) سیمیم یەکەیا بچویکا رووتە یا خودان واتا. د هندەك جۆرێن شرۆڤەکرنا واتاییدا سێمێم دبیتە واتایا مۆرفیمێ. ئانکو یەکەیەکا پارچەکرییە(ل ئەوی دەمی دبیتە سێمانتێم–semanteme[1]) و د جۆرێن دی یێن شرۆڤەکرنێدا ئەو پێکهێنێ واتاییە یان ڕێنیشاندەرێ واتاییە کو دچیتە ناڤ د هژمارتنا ئەوان ڕەگەزاندا ئەوێن واتایا پەیڤێ پێکدهینن(رمزي منير بعلبكي، 1990، 445).

پەیڤێ دوو ڕوی هەنە. ئەوژی لێکسیم(فۆڕم) و سێمیمە(واتایە). ژ ئەنجامێ هەبوونا هەمجۆرییەکا مەزن بۆ شێوە و هژمارەکا سێمێمان ئەوێن کو ئێك لێکسیم هەلدگریت و ئەڤ چەندە ئەوێ باوەرییێ دروستدکەت کو هژمارەکا بەرانبەرییێن گریمانەیی هەنە کو چێدبیت ئێك پەیڤ بچیتە د ناڤ پەیڤێن دیدا. د ئەڤێ بواریدا(ئولغ سوکولوف)ی ب ڕێکخستنا ئەڤان پەیوەندییان(پەیوەندییا د ناڤبەرا لێکسیم و سێمێمێدا) ڕابوو و نەهـ شێوە پیشنیازکرن. ئەوژی بریتینە ژ (زینایدا بوبوفا و یوسف ستێرین، 2019، 161–162):

1–لێکسیم و سێمێم دوو یەکەیێن وەکهەڤن. ئانکو ئەڤە ئەوی چەندێ دگەهینیت کو پەیڤ ئەو ب خۆیە(بەفر:بەفر). ئانکو لێکسیم بەرانبەر سێمێمێ دڕاوەستیت.

(1) سیمانتێم: بچویکترین ڕەگەزە ژ پەیڤێ کو ئاماژەیێ ب واتایا خۆ یا سەرەکی ددەت و باراپتر ئەو ڕەگێ پەیڤییە(محمد علي الخولي، 1982، 250).

2–دوو پەیڤان، دوو لێکسیمێن وەکهەڤ هەنە، بەلێ جوداهییەکا بچویك د سێمێماندا هەیە. ئەڤەژی د پەیڤێن فرەواتایاندا دیاردبیت. وەکو(گر: بلند)،(گر:گریێ ئاخێ).

3– دوو یەکەیان لێکسیمێن وەکهەڤ هەنە، بەلی چ سێمیمێن هەڤپشك د ناڤبەرا ئەواندا نینن. ئەڤە دبیتە دیاردەیا هەڤبێژ. وەکو:(ئاخ:نالین)، (ئاخ: خاك).

4–دوو لێکسیمان بەشەکێ هەڤپشك هەیە و سێمێمێن ئەوان وەکهەڤن. د ئەڤی دۆخیدا پەیڤ نواندنا ئەلۆفۆن و ئەلۆمۆرفان دکەت. وەکو: (بەرانبەر، بەرامبەر).

5–دوو لێکسیمان بەشەکێ هەڤپشك و بەشەکێ وەکهەڤ هەیە و هەر دوو سێمێمان، سیماییێن هەڤپشك و سیماییێن جودا هەنە. ئەڤ حالەتە ئەوێ چەندێ دیاردکەت کو ئەو هەڤواتاییێن ئێك بنیاتینە. وەکو:(یاریزان:یاریکەر).

6–هەر دوو لێکسیمان بەشەکێ هەڤپشك هەیە وهەر دوو سێمێمێن ئەوان ب تەمامی د جیاوازن و دبێژنە ئەڤان پەیڤان هەڤپیت–Homograph . وەکو: (تا:ئێشا تایێ)،(تـ^{o}ـا: لق).

7–دوو لێکسیمێن جیاواز، دوو سێمێمێن وەکهەڤ هەنە. (زمانڤانی: زانستێ زمانی) دبێژنە ئەڤێ دیادەیێ بەرانبەرئێکبوونا واژەیی.

8–دوو لێکسیمێن جیاواز، بەلێ سێمێمێن ئەوان بەشەکێ هەڤپشك هەیە. دبێژنە ئەڤی جۆری هەڤواتایا خودان بنیات جیاواز. وەکو:(دائێخست: گرت).

9–دوو لێکسیمێن جیاواز دەربڕینێ ژ دوو سێمێمێن جیاواز دکەن. ئەڤەژی هەمی پەیڤێن ژێکجودا ب خۆڤە دگریت. وەکو:(چیرۆك، خانی)...هتد.

1-8-ئارمانجێن لێکسیکۆلۆجی:

لێکسیکۆلۆجییێ چەند ئارمانجەك هەنە. ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوانانە:

1– بۆ ڤەکۆلینا ژێدەر و گەشەکرنا پەیڤان و گوهۆڕینێن ب سەر ئەواندا دهێن. ئەڤ خالە گرێدای ئیتیمۆلۆجییا پەیڤانە. ئانکو ڤەگەڕان بۆ نەژادێ پەیڤێ و کا ئەو پەیڤ نوکە چ گوهۆڕین ل سەر پێکات و واتایا ئەوێدا هاتییە. بۆ نموونە پەیڤا"دوژمن لە

ئاوێستایی دوشمەنە"(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2014، 24). ئانکو ب تنێ گوهۆڕین د دەنگەکێدا ڕویدایە.

2- بۆ ڤەکۆلینا ئاریشەیێن پێکهاتەیا پەیڤان و دروستکرنا پەیڤان د زمانیدا. ل خوارێ دێ هەول هێتە دان ئەڤێ خالێ شرۆڤەبکەین. ب ئەڤی ڕەنگی:

أ-مەبەست ل ڤێرێ ژ ئاریشەیێن پێکهاتا پەیڤان ئەوە کا ئەو پەیڤ نوکە سادەیە یان نەسادەیە. وەکو پەیڤا(پێغەمەر) پەیڤەکا سادەیە یان پێکهاتییە ژ (پەیام+بەر).

ب-مەبەست ژ دروستکرنا پەیڤان د زمانیدا ڕێکیێن دەولەمەندکرن و دروستکرنا پەیڤ و زاراڤانە، چونکی د هەر زمانیدا پتر ژ نەه ڕێکان هەنە. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا. پەیڤێن(ڕۆژەڤ) و (گولپارێن) ل دویڤ ڕێکا(لێکدان)ێ دروستبووینە و پەیڤێن(ئەمیبا، بەکتریا) ل دویڤ ڕێکا(خواستن)ێ هاتینە د ناڤ زمانێ کوردیدا.

3- بۆ ڤەکۆلینا پێکهاتەیا سیمانتیکی یا پەیڤێن زمانی. ئانکو گرنگییێ ب هندێ ددەت کا ئەو پەیڤ چ واتایێ ددەت. ئایا پەیڤەکا خۆمالییە یان نوییبەلاڤە...بۆ نموونە پەیڤا(ڕێدوور) پەیڤەکا نوییبەلاڤە و تازە هاتییە چێکرن. هەر چەندە هەر دوو پەیڤێن(ڕێ) و (دوور) هەر دووك د زمانێ کوردیدا دبەلاڤن و هەنە، بەلی ژ ئەنجامێ لێکدانا ئەوان پەیڤەکا نوییبەلاڤ چێبووییە.

4- بۆ پشکنینا بنەمایێن پۆلینکرنا پەیڤان د ناڤ گرۆپێن جیاوازدا. ئایا ئەو پەیڤ ڕەچەلکێ ئەوێ ژ کیڤەیە ئەڤە ژ لایەکێڤەیە و ژ لایەکێ دیڤە لێکسیکۆلۆجی ل دۆر پەیوەندییا ئەوێ پەیڤێ دگەڕهیت سەر ب کیژ بوار و زانستیڤەیە و ب ئەڤێ چەندێ ئەو پەیڤ دبیتە زاراڤ. بۆ نموونە (فۆنیم) زاراڤە، چونکی سەر ب زمانڤانییێڤەیە.

5- بۆ ڤەکۆلینا پەیوەندییێن د ناڤبەرا چینێن لێکسیماندا هەین، ئەوژی د ناڤ پەیڤێن زمانیدا. ئانکو پەیوەندییێن واتایی یێن پەیڤان دیاردکەت. وەکو:(هەڤواتا، دژواتا، جیاوازی، بەش و گشت، ب خۆڤە گرتن)ێ. بۆ نموونە: (جوان×کرێت)دژواتانە و (لانەواز، دەربەدەر، کۆچبەر) هەڤواتانە، (سۆر و سپی) جیاوازن، (تل و دەست) بەش و گشتن و (فێقی و تری) ب خۆڤە گرتنن.

6– بۆ چاڤدێریکرنا یاسا و ڕێسایێن دیارکری کو پێشڤەچوونا پەیڤان ب ڕێڤەدبەن. ئەڤەژی گرێدای ئەو یاسایانە ئەوێن پەیڤ و زاراڤ ل سەر دهێنە دارشتن. بۆ نموونە (هەلات) ل سەر یاسایێ(هەل+هات) دروستبوویە.

9-1-جۆرێن لێکسیکۆلۆجییێ:

لێکسیکۆلۆجی سەرەدەرییێ ل گەل تایبەتمەندییێن بابەتێن گشتی یێن پێشڤەبرن و دەولەمەندبوونا فەرهەنگی یێن هەمی زمانان دکەت، زێدەباری دەلەمەندبوونا فەرهەنگێ یا هندەك زمانێن وەرگرتی(Shaniyazovna,2022,3).

لێکسیکۆلۆجییێ چەند جۆرەك هەنە. ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان جۆرانە:

1-لێکسیکۆلۆجییا گشتی-General Lexicology:

د لێکسیکۆلۆجیا گشتیدا شێوازێن پێشڤەچوونا پەیڤێن هەمی زمانان دیاردکەن. کاریگەرییا (زمانی و جڤاکی) و (زمان و ئاگەهییێ) و (زمان و هزرکرن)ێ ل سەر پێکهاتەیا فەرهەنگێ دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینێن دیار د پێکهاتەیا فەرهەنگێدا ڕوییدەت، یەکەیێن فەرهەنگی یێن گرێدای چینێن هەڤچەرخ و مێژوویی و دەربڕینا شێوازی و ڕێکخستنا د ناڤ بابەتێ (لیکسیکۆ –سیمانتیك)دا کو هاوبەشە بۆ هەمی زمانان (Shaniyazovna,2022,3).

کەواتە لێکسیکۆلۆجییا گشتی گرێدایە ب ڤەکۆلینا گشتی یا پەیڤانە بێ بەرچاڤوەرگرتنا سیمایێن تایبەت یێن هەر زمانەکێ دیارکری کو ب ڤەکۆلینا دیاردە و تایبەتمەندییێن زمانی یێن هەڤپشك د ناڤبەرا هەمی زماناندا ڕادبیت، ئەوژی بەشەکە ژ زمانڤانییا جیهانی(Ilienko etal,2020,9) کو سەرەدەرییێ ل گەل بیرۆکەیا پەیڤێ و واتایێ و دەقی و پەیوەندییێن سیستەمی دکەت.

2-لێکسیکۆلۆجییا تایبەت-Special Lexicology:

د لێکسیکۆلۆجیا تایبەتدا، پەیڤێن زمانەکێ تایبەت دهێنە خواندن. وەکو: لێکسیکۆلۆجییا ئوزبەکی و لێکسیکۆلۆجییا ئەلمانی..هتد. لێکسیکۆلۆجییا تایبەت پشبەستنێ ل سەر تاقیکرنا گشتی یا فەرهەنگێ و دەرئەنجامان دکەت. ل دەمێ ڤەکۆلین یان خواندنا دەولەمەندییا فەرهەنگێ یا زمانەکێ دیارکری دهێتە کرن (Shaniyazovna,2022,3).

ئانکو لێکسیکۆلۆجییا تایبەت، لێکسیکۆلۆجییا زمانەکێ دیارکرییە کو ڤەکۆلینێ ل تایبەتمەندییێن بەرچاڤ یێن پەیڤان دکەت(Ilienko etal,2020,9). وەك زمانێ ئینگلیزی، زمانێ کوردی... هتد. ئەو وەسفا پەیڤێن زمانەکێ دیارکری دکەت. ئەوژی ل سەر بنەمایێ لێکسیکۆلۆجییا گشتی. لێکسیکۆلۆجییا تایبەت بۆ لێکسیکۆلۆجییا دایکرۆنیك/ مێژوویی و لێکسیکۆلۆجییا ساینکرۆنیك / وەسفی دهێتە دابەشکرن.

أ-لێکسیکۆلۆجییا مێژوویی-Historical Lexicology:

د لێکسیکۆلۆجییا مێژوویدا، پەیڤێن زمانەکێ وەرگرتی ئەوژی د دۆخەکێ داینامیکیدا دهێنە خواندن، ئەوژی ب پەیوەندی ل گەل پرۆسەیا پێشڤەچوونا مێژوویی، ئەڤجا ئەڤە دبیتە لێکسیکۆلۆجیا دایکرۆنیکی (diachronic). لێکسیکۆلۆجییا (ئوزبەکی) یا هەڤچەرخ ئەوژی ب شێوەیەکێ سەرەکی لێکسیکۆلۆجییا وەسفییە، بەلێ دۆخێن پێداچوونێ ژی هەنە کو ل ئەوی دەمی ب لێکسیکۆلۆجییا مێژوویی دهێتە نیاسین. دڤێرێدا وەسفا پێداچوونێن مێژوویی و یا هەڤچەرخ یێن دەلەمەندبوونا زمانێ (ئوزبەکی) دهێتە کرن(Shaniyazovna,2022,3-4).

لێکسیکۆلۆجییا مێژوویی سەرەدەرییێ ل گەل گەشەکرنا هەر پەیڤەکێ ڕەگەزێن ئەوان دکەت ژ ئالییێ: بنەڕەتێ پەیڤێن هەمەجۆر و گوهۆڕین و پێشکەڤتنا ئەوان . دیسان فاکتەرێن زمانڤانی و نەزمانڤانی ئەوێن کاریگەرییێ ل سەر پێکهاتەیا پەیڤان و واتا و بکارهینانا ئەوان دکەن (Ilienko etal,2020,9).

ب-لێکسیکۆلۆجییا وەسفی-Descriptive Lexicology؛

ئەوژی گرێدایە ب پەیڤێن زمانەکێ دیارکریڤە د قۆناغەکا دیارکرییا پێشڤەچوونا ئەوێدا، بێیکو بزڤڕیتە مێژوویا ئەوان پەیڤان(**Ilienko etal,2020,9**).

د لێکسیکۆلۆجیا وەسفیدا، پەیڤێن زمانەکێ وەرگرتی هەر وەکو (ئوزبەکی) ئەوژی د دۆخەکێ جێگیردا دهێتە ڤەکۆلینکرن، بێ گوهدانا دینامیکییا پێشڤە چوونا بەرێ یا پەیڤێن ئەوی زمانی بهێتە کرن و ژبەر ئەڤێ چەندێ ب لێکسیکۆلۆجییا وەسفی (Synchronous) دهێتە دانان(Shaniyazovna,2022,3).

3-لێکسیکۆلۆجییا بەراورد-Contrastive Lexicology؛

ئەڤ جۆرە ل سەر بنەڕەتێ تیۆری کاردکەت، پشتبەستنێ ب هندێ دکەت کو ب بەراودکرن و وەسفکرنا پەیڤان د ناڤبەرا زمانێن جودادا ڕادبیت(**Ilienko etal,2020,9**).

ئەوژی پەیڤان د ناڤ سیستەمێن دوو زمانان یا زێدەتردا بەراورد دکەت. ڤەکۆلینا پەیڤان ژ لایەنێن وەکو سیماسیۆلۆجی (Semasiology) و ئۆنۆماسیۆلۆجی (onomasiology) و ئیتیمۆلۆجی (Etymology) پێکدهێت. ل خوارێ ئەو زاراڤ دێ هێنە دیارکرن:

أ-ئیتۆمۆلۆجی؛ ژ پەیڤا یۆنانی (Etymon) ئانکو (ڕاستی، ڕاستەقینە) هاتییە وەرگرتن. ئە وژی ڤەکۆلینا بنەڕەتێ پەیڤانە و ئەو ڕێکە ئەواکو تێدا واتایا ئەوان هاتییە گوهۆڕین ب درێژاهییا مێژوویێ و ئەو هێزێن زمانڤانی و زمانڤانییا ماکرۆ دیاردکەت کو پێکهاتە و واتا و بکارهینانا ئەوان دگوهۆڕیت.(شانییازۆڤنا) دبێژیت" ئیتیمۆلۆجی بنەڕەتێ پەیڤان دیاردکەت"(Shaniyazovna,2022,4).

ب-سیماسیۆلۆجی: ئەو ژی ژ پەیڤا یۆنانی (Semasia) کو ب واتایا (نیشانە، واتا) دهێت هاتییە وەرگرتن. ئەو ژی لقێ زمانڤانییێیە کو سەرەدەرییێ ل گەل پەیڤان و گرێیان و تێگەهێن کو ئەو دنوینن دکەت.

ج-ئۆنۆماسیۆلۆجی: ژ پەیڤا یۆنانی (onomazu) – کو ب واتایا (ناڤکرنێ) دهێت– هاتییە وەرگرتن. ئەوژی لقێ زمانڤانییێیە کو گرێدایە ب تێگەهـ و زاراڤێن کو نواندنا ئەوان دکەت، ب تایبەتی جوداکرنا زاراڤی ژ تێگەهێن وەکهەڤ د پەیڤاندا. د ئەڤی بواریدا (بەعلەبەکی) دبێژیت:"ئۆنۆماسیۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل پەیوەندییا د ناڤبەرا گرۆپێن واتایی یێن جیاواز و شێوەیێن ئەوان یێن زمانیدا دکەت. وەکو: ڤەکۆلینا ئەوێ پەیوەندییا د دەلاتێن ڕەنگاندا یان د ژمارەیاندا یان د خزمایەتی و پەیڤێن تایبەت پێڤە هەی"(رمزي منير بعلبكي، 1990، 347).(شانییازۆڤنا) دبێژیت: د زانستێ ئۆنۆماسیۆلۆجیدا بنەمایێن ناڤکرنا تشتان یان تێگەهان دهێنە خواندن و ڤەکۆلین لێ دهێتە کرن(Shaniyazovna,2022,4).

ئەڤ لقێن زمانڤانی یێن ل سەری. واتە (سیماسۆسیۆلۆجی و ئۆنۆماسیۆلۆجی و ئیتیمۆلۆجی و ...هتد) لێکسیکۆلۆجی د کارلێکرنێدا کار ل گەل دکەت (Shaniyazovna,2022,4).

10-1-لێکسیکۆلۆجییا نوی و لێکسیکۆلۆجییا تەقلیدی:

لێکسیکۆلۆجی ب گشتی چ یا کەڤن بیت یان یا نوی بیت سەردەرییێ ل گەل واتایا پەیڤان(واژەیان) دکەت، بەلێ ب ڕێك و تەکنیکێن جیاواز.

لێکسیکۆلۆجییا نوی و ئەدەبیاتێن فەرهەنگا مەعرفی باوەری ب هندێ هەنە کو لێکسیکۆلۆجییێ سیما و مۆرکەکا بەرهێمێن هەیە و ئەڤە ب تنێ لیستا یەکەیان ب خۆڤەناگریت، بەلکو لیستەکا یاسایان هەیە کو ل سەر ئەوان یاسایان یەکە ئانکو پەیڤ و زاراڤ دهێنە بەهەمهینان و دروستکرن(Selivertova,2021,5). داکو خۆ ل گەل پێشئێخستنا سەردەمی بگونجینیت و هەولا ئەوێ هەمی بۆ هندێیە کا بۆشاهییا زمانی د ناڤ زمانەکێ دەستنیشانکریدا نەهێلێت، چونکی ل دەمێ پەیڤێن نوی د زمانەکێ نویدا پەیدادبن، ئەوژی ژ ئەنجامێ پێشکەڤتنا تەکنۆلۆجی یان هەر ئەگەرەکێ دی، خەمخۆرێن زمانێن دیارکری، هەولددەت پەیڤان ل دویڤ یاسایێن زمانێن خۆ بڤەهینن

و دروستبکەن یان هەر چ نەبیت ژ ئەوی زمانی وەربگرن، بەلێ کراسەکێ زمانی بکەنە بەر و ل گەل یاسایێن فۆنۆلۆجی و بلێڤکرنێ یێن زمانێ بۆ هاتییە خواستن بگونجینن.

لێکسیکۆلۆجییا تەقلیدی ڤەکۆلینێ ل فەرهەنگێ دکەت وەك پەیڤ(واژە) کو پەیڤ ب پلەیەکا ئێکێ پێکهێنەکە ژ زمانی و هۆسا دهێتە تێگەهشتن کو خودان پێکهاتەکا سیمیۆتیکییا دیارکرییە و سیستەمەکە بۆ پەیوەندیکرنێ دهێتە بکارهینان(Selivertova,2021,5).

فەرهەنگا عەقلی و وەرگرتنا پەیڤان د زمانڤانییا دەروونی و زانستێن مەعرفی و لێکسیکۆلۆجییا مەعرفیدا دهێتە خواندن و ڤەکۆلین لێدهێتە کرن. پێدڤییە ئاماژە ب هندێ بهێتە کرن کو جوداهی د ناڤبەرا (تایبەتی و گشتی)، (وەسفی و مێژوویی)، (لێکسیکۆلۆجییا تەقلیدیtraditional lexicology- و لێکسکۆلۆجییا مەعرفی–Cognitive lexicology)دا و هەتا د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و لێکسیکۆگرافییێدا هەتا ڕادەیەکێ یا ڕەمەکییە(Selivertova,2021,5).

ل ڤێرێ یا گرنگە بهێتە بەحسکرن کو لێکسیکۆلۆجییا مەعرفی ب چارچۆڤەیەکێ بەرفرەه زانینا ژدەرڤە بۆ سیستەمێن وەرگرتنا پەیڤان ژ ئالییێ لێکسیکۆلۆجییا تەقلیدی یان لێکسیکۆگرافییێڤە بکاردهینیت(Selivertova,2021,5).

1-11-گەشەکرنا لێکسیکۆلۆجییێ و هۆکارێن گەشەکرنێ:

ل ڤێرێ دێ هەول هێتەدان ب کورتی گەشە و وەرارا لێکسیکۆلۆجییێ بهێتە زانین، پاشی ب کورتی ئاماژە ب ئەوان هۆکاران بهێتە دان، ئەوێن دبنە ئەگەرێ هندێ کو گەشە و وەرار د لێکسیکۆلۆجییێدا پەیداببیت.

گەشەکرنا لێکسیکۆلۆجییێ دیاردەیەکا زمانییە گرێدایە ب ڤەکۆلینا پەیڤ و واژەیانڤە ئەوژی د هەمی ئاستێن ئەواندا، ئەوژی ل دەمی نویکرن و چیکرن د ناڤ پەیڤێن زمانیدا دهیتە ئەنجامدان. ئەڤەژی ب ڕێکا هندەك دیاردەیێن زمانی ڕویددەت(حسن حمائز، 2012، 98).

تیۆرا گەشەکرنا لێکسیکۆلۆجییێ پشبەستنی ل سەر دوو هۆکاران دکەت. هەتاکو وەرار و گەشەکرن د ناڤدا ڕوببدەت. ئانکو هەتا مەخزونێ ئەوێ یێ زمانی زێدەببیت. دیسان هەتاکو سامانێ ئەوێ یێ پەیڤ و واژەیان ل گەل پێشکەڤتنا زانستی و تەکنەلۆجیایی بچیت و بگونجیت. ئەو هۆکار ژی ئەڤەنە:

أ-هۆکارێن ناڤخۆیی: ئەڤە گرێدایە ب ناڤ زمانی ب خۆڤە. ئانکو ب پێکهاتەیا پەیڤ و واژەیانڤە. ئەوژی پشتبەستنێ ب ئەڤان خالان دکەت:(بەرهەمهینان، دارشتن، لێکدان، وەرگێڕان، خواستن، چێکرنا زاراڤان...هتد)ە.

ب-هۆکارێن دەرەکی: ئەڤە ژدەرڤەی زمانینە و ژبۆ زێدەکرنا سامانێ زمانی یێ پەیڤان پشتبەستنێ ب (جهێ جوگرافی و بارودۆخێ سیاسی، بزاڤا بازرگانی، جڤاکێ مرۆڤایەتی، زمان و ئاین، زمان و هزر، زمان و جڤاك، زمان و سیاسەت و ئابووری، ململانا زمانی)ڤە دکەت(حسن حمائز، 2012، 99-123).

پشکا دووێ: پەیوەندییا لێکسیکۆلۆجییێ ب زانستێن زمانیڤە

2-1-دەستپێك:

لێکسیکۆلۆجی د ناڤ سیستەمێ زمانڤانیدا شێوازێ ڤەکولینا خۆ پێشڤەبرییە کو ب ڕێکا ئارمانج و بەرچاڤ وەرگرتنا بوارێ سنوورێ خۆ کاردکەت. ل گەل هندێ ژی، چ بوارێن ڤەکۆلینا زمانڤانی د شیاندا نینە ب تەمامی ژ یێن دی بهێنە جوداکرن و زانیارییێن کو ب ڕێکا لقەکێ ژ زمانی ب دەستڤەهاتین و ڤەکۆلینا ئەوێ د لق و بیاڤەکێ دییێ زمانی ژیدا پەیوەندی هەیە و د شیاندایە ڤەکۆلین لێ بهێتە کرن و ئەڤە ژی سروشتییە، چونکی د ئەڤان هەمی دۆخاندا ئارمانجا هەر ڤەکۆلینەکا ب ئەڤی شێوەی زمانە(pereyma,-,1).

لێکسیکۆلۆجی لێگەڕیانێ ل ئاستێن زمانی ئەوێن د سەر یان د بن پەیڤێدا دکەت. ئەوێ پەیوەندییەکا بهێز ب بیاڤێن دییێن زمانڤانیڤە هەیە. ئەڤەژی تشتەکێ سروشتییە، چونکی پەیڤ بابەتێ سەرەکییێ لێکسیکۆلۆجییێیە. لێکسیکۆلۆجی ب ڤەکۆلینا ل سەر یان بن پەیڤێ ڕادبیت، ئەوژی ب هاریکارییا چەند زانستێن زمانی وەکو:فۆنۆلۆجی،ڕێزمان،شێوازگەرییێ–Stylistic...هتد(GOJAYEVA,2022,174).

لێکسیکۆلۆجی نە ب تنێ ئەو لقەیە ئەوێ کو ڤەکۆلینێ ل پەیڤێ دکەت، بەلکو چەندین لقێن دی یێن زمانڤانییێ ڤەکولینێ ل سەر ئەوێ چەندێ دکەن و ب ئەڤی شێوەی لیکسیکۆلۆجی ب شێوەیەك نێزیك گرێدایە ب زمانڤانییا گشتی و فۆنۆلۆجی و شێوازناسی و ڕێزمان و مێژوویا زمانی و زمانڤانییا جڤاکیڤە... هتد.

2-2-لێکسیکۆلۆجی و ئاستێن زمانی:

أ- لێکسیکۆلۆجی و فۆنۆلۆجی:

لیکسیکۆلۆجی گرێدایە ب فۆنۆلۆجییێڤە–Phonology، چونکی پەیڤ یەکەیەکا دوو ڕوییە کو هەردووکان فۆڕمەك و واتایەك هەیە. ب ئەڤی شێوەی د شیاندایە پەیڤ بهێتە پێناسەکرن وەك زنجیرەیەکا دەنگان کو شێوەیێ خۆ پێکدهینن و فۆنۆلۆجی ب

ڤەکۆلینا فۆڕمێ دەنگێ پەیڤانڤە یا گرێدایە. فۆنۆلۆجی ب لێکسیکۆلۆجییڤە گرێدایە ، چونکی ڕێزکرن و ڕێکخستنا فۆنیمان گرێدایە ب واتایا ئەوانڤە. بۆ نموونە پەیڤێن (tip)و(pit) ژ هەمان فۆنیمان پێکدهێن و ڕێکخستن و ڕێزبوونا فۆنیمان د ناڤ پەیڤاندا، واتایا پەیڤان دیاردکەت(pereyma,-, 2). دیسان ل دەمێ تەماشەی پەیڤێ دهێتە کرن کو خودان فۆنیمن کو ب جوداکرنا پەیڤا خودان واتا ژ پەیڤا بێ واتا ڕادبیت، هەرچەندە فۆنیمێ چ واتا نینە، ل ڤێرێ پەیوەندی و پێکڤەگرێدان د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و فۆنۆلۆجییێدا دیاردبیت(GOJAYEVA,2022,174).

پەیوەندی دناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و فۆنۆلۆجییێدا د شیاندایە ب ڕێکا ئەوێ ڕاستییێ بهێتە ڕوهنکرن کو پەیڤ ناڤەندەکا سەرنج ڕاکێشانێیە د ڤەکۆلینا لێکسیکۆلۆجیدا د شیاندا نینە بێ شێوەیێ دەنگێ ئەوێ هەبیت کو ئەوژی ئارمانجا ڤەکۆلینا فۆنۆلۆجییە. پەیڤ ژ فۆنیمان دروستدبن بێیکو پەیوەندی ب ئەوان واتایانڤە هەبن، ئەوێن جڤاکی دانایە سەر، بەلێ دروستکرنا مۆرفیمان ئەوژی بۆ جوداکرنێ د ناڤبەرا واتایاندا کاردکەن.

هەروەسا واتایا پەیڤان ئەوژی ب ڕێکا چەندین تایبەتمەندییێن فۆنۆلۆجی دهێنە دیارکرن. ئەڤەژی پەیوەندییێ د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و فۆنۆلۆجییێدا دیاردکەت. هەر وەکو د جۆتووکەییێن (بەر و بار) و (پڕ و پر)دا دیاردبیت کو تێبینیا ئەوێ چەندێ دهێتە کرن کو ئەو ب تنێ د ئێك دەنگیدا د جیاوازن و دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایا پەیڤێ کو ئەڤێ دیاردەییێ کاریگەرییەکا ڕژد ل سەر ئاستێ فۆنۆلۆجییێ هەیە. هەروەسا هێز–Stress ژی وەکو فۆنیمەك بەرپرسیارە ژ گوهۆڕینێ د واتا و جۆرێ پەیڤێدا و پەیوەندییێ د ناڤبەرا لێکسیکۆلجییێ و فۆنۆلۆجییێدا پەیدادکەت. وەکو:

د زمانێ کوردیدا پەیڤا (نەمام) ئەگەر هێز بکەڤیتە سەر ڤاولێ بڕگەیا ئێکێ(نە'مام) دێ بیتە کار و دێ ب واتایا (ئەز ل وێرێ نەمام)دهێت، بەلێ ئەگەر هێز بکەڤیتە سەر ڤاولێ برگەیا دوماهیکێ (نەما'م) دێ بیتە (ناڤ) و ب واتایا (شتل)دهێت.

ب-لێکسیکۆلۆجی و ڕێزمان:

ڕێزمان کۆمەلەکا بنەمایانە کو چەوایيا پێکهاتنا زمانی دیاردکەن. ئاستێن وشەسازی: (پێکهاتەیا ژناڤدا یا پەیڤان) و ڕستەسازی:(ڕێکخستنا پەیڤان ل گەل ئێک) ئەڤە دکەڤنە ژێر چەترا ڕێزمانێ (Master class staff. 2021). د چاڤێن زمانڤاناندا ڕێزمان د بنەڕەتدا کۆمەکا یاسایانە کو چەوایيا دروستکرنا ڕستەیەکێ پێناسە دکەت. هەمی زمان ژ یاسایێن دەربارەی ئەوێ چەندێ پێکدهێن، کا دێ چاوا پەیڤ هێنە ڕێکخستن، داکو ڕستەیەکێ دروستبکەن. بنەمایێن ڕێزمانێ ئەڤان جۆرە سنووران دسەپینن. هەمی زمانان هەمان شێوەیێن سینتاکس وەکو یێن دی هەنە. بۆ نموونە، هەمی زمانان یاسا ژبۆ دروستکرنا ڕستەیان هەنە کو پرسیارا بەلێ/ نەخێر دکەن، هەر وەکو: (تە شیان هەنە گوهـ ل من بی؟). هندەك پرسیار هەنە کو داخوازا جۆرەکێ جیاواز یێ بەرسڤدانێ دکەن، وەکو:(تە چ دیت؟). دیسان ڕستەیێن کو فەرمانان دەردبڕن. وەکو: پتاتێن خۆ بخۆ و ڕستەیێن کو دبنە ئەگەرێ دووپاتکرنێ. وەکو: (نەهنگ ڕووەکێن ئاڤی دخۆت). یان(نەهەنگ گیانەوەرێن ئاڤی دخۆت.)(https: faculty. Uobarah...). پەیڤێن هەر زمانەکی ل دویڤ یاسایێن تایبەت یێن ئەوی زمانی ڕێزدبن. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا:(بکەر+بەرکار+کار) هەیە و ئەڤە یاسایە یێ تایبەتە ب ڕێزمانا زمانێ کوردیڤە. وەکو:(شێر گیانەوەران دخۆت.) کو ل دویڤ هەمان یاسا کەرەستە د ناڤ ڕستەیێدا ڕێزبووینە.

هەروەسا لێکسیکۆلۆجی و ڕێزمان ب شێوەیەك ژ شێوەیان پێکڤە گرێداینە. هەر پەیڤەکێ د پێکهاتەیا ڕێزمانییا زمانەکیدا جهێ خۆ هەیە و سەر ب بەشەك یان پتر ژ بەشەکێ ئاخڤتنێڤەیە. لێکسیکۆلۆجی ئەڤێ پەیوەندییێ ژ لایێ واتایێن ڕێزمانی، هەروەسا پەیوەندییا ئەوان ب واتایا لێکسیکیڤە ڤەدکۆلیت. دیسان لێکسیکۆلۆجی زێدەتر ب ڕێزمانێڤە دهێتە گرێدان، ئەوژی د بابەتی بەرهەمهینانا پەیڤاندا. هەر دووکان حەزا د شێوازێن دروستکرنا پەیڤاندا هەی (https: faculty Uobarah...). دیسان هەر دوو ڤەکولینێ ل پەیڤان دکەن. هەروەسا هەر دوو سەرەدەرییێ ل گەل مۆرفیمان و پێشگر و پاشگران ... هتد دکەن.

لێکسیکۆلۆجی گرێدایە ب ڕێزمانێڤە، چونکی پەیڤ ب دگمەن د جوداکرنێدا ڕویددەت. پەیڤ ب تنێ پەیوەندییێ دروستناکەن. ب تنێ ل ئەوی دەمی کو پەیڤ گرێدایی و پەیوەندیدار دبن، ئەوژی ب ڕێکا یاساییێن ڕێزمانی یێن زمانەکی و ل ئەوی دەمی پەیوەندیکرن دشێت ب ڕێکا پەیڤان بهێتە ئەنجامدان. د ئەڤی بواریدا (گوجایڤا) دبێژیت:" پێکڤەگرێدان د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و ڕێزمانیدا یا بهێزە ب تایبەتی د بیاڤێ دروستکرنا پەیڤاندا کو ل ڤێرێ وشەسازی دبیتە بەشەك ژ ڕێزمانێ و ب ئەڤی کاری ڕادبیت"(GOJAYEVA,2022,173).

پەیوەندی د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و ڕێزمانێدا د ئەڤان خالێن ل خوارێدایە:

1–هەر پەیڤەك سەر ب بەشەکێ ئاخڤتنێڤەیە و تایبەتمەندییێن نموونەیی هەنە.

2– دبیت پەیڤ وەکو فۆڕمێ ڕێزمانی واتایا فەرهەنگییا خۆ دیاربکەت.

3–پەیڤ بۆ پەیڤێن بیرۆکەیی و پەیڤێن فۆڕمی دهێنە دابەشکرن.

4–مۆرفیم ئەو ژی یەکەیا ناڤەندییا وشەسازییێە کو ئەوژی لقەکێ ڕێزمانێیە. هەروەسا یەکەیەکە کو پەیڤان دروستدکەت.ب هەمان شێوە د لێکسیکۆلۆجییێ ژیدا کاردکەت(pereyma,-,3). بۆ نموونە د وشەسازییێدا (مۆرفیم) دشێت وەکو پەیڤەکا سادە دەربکەڤیت. ئەوژی ل دەمێ مۆرفیم یا سەربەخۆ بیت. وەکو: مۆرفیما(دار، دیوار، بار...هتد) و دبیت وەکو مۆرفیمەکا بەند ڕۆلێ د دروستکرنا پەیڤا دارشتیدا بگێڕیت و پەیڤێن نوی یێن دارشتی دروستبکەت. وەکو مۆرفیما(هەل) کو پێشگرەکێ دارشتنێیە د نموونەیێن:(هەلگرت، هەلچوو، هەلدا...هتد). دیسان مۆرفیم د لێکسیکۆلۆجییێ ژیدا بەشدارییێ د ڕێکێن دەولەمەندکرن و دروستکرنا پەیڤ و زاراڤاندا دکەت. وەکو ل دەمێ پەیڤەکا نوی د زمانیدا بکاردهێت. ل ئەوی دەمی ئەگەر پەیڤەکا سادە بیت، ل ئەوی دەمی وەکو مۆرفیمەکا سەربەخۆ دهێتە هژمارتن، بەلێ ئەگەر پەیڤەکا نەسادە بیت، ل ئەوی دەمی پتر ژ مۆرفیمەکێ بەشدارە تێدا. بۆ نموونە پەیڤا (دادڤان) پێکهاتییە ژ مۆرفیمەکا سەربەخۆ(داد) ل گەل مۆرفیمەکا بەند(ڤان).

ل خوارێ دێ هەول هێتە دان. ب جودا بەحسێ لێکسیکۆلۆجییێ ب جودا ل گەل هەر ئێک ژ وشەسازی و ڕستەسازییێ بهێتە کرن:

1-لێکسیکۆلۆجی و وشەسازی:

سنووری ٚ د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و وشەسازییێدا سنوورەکێ کالە و د شیاندا نینە هێلەکا دابڕ د ناڤبەرا ئەواندا بهێتە دانان، ئەڤەژی دزڤڕیتە هندێ کو ل دەستپێکێ زانستێ ڤەکولینا پەیڤێ، لێکسیکۆلۆجی بوو، بەلێ پشتی پەیدابوونا زاراڤێ مۆرفیم ل چارێکا دووێ ژ سەدێ بیستێ ل سەر دەستێ(ئیدوار ساپیر–1921) و (بلۆمفیلد–1933)ی هەتا ڕادەیەکی وشەسازییێ سەربەرخۆییا خۆ وەرگرت و ژ لێکسیکۆلۆجییێ جودابوو(عەبدوللا حوسین رەسول، 2023، 35).

هەر ئێک ژ لێکسیکۆلۆجی و وشەسازییێ ب دارشتنا پەیڤان ڕادبیت، ئەڤجا ژبەر ئەڤێ نەرماتییێ، جوداهی د ناڤبەرا پەیڤان(هەر وەکو د لیکسیکۆلۆجییێدا دهێتە چارەسەکرن) و مۆرفیماندا (هەر وەکو د وشەسازییێدا دهێتە چارەسەکرن) باراپتر ڤەشارتییە و ب سانەهییە بهێتە بەزاندن(GOJAYEVA,2022,173).

پەیوەندی د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و مورفۆلۆجیێدا هەیە. د هەر دووکاندا فێری پەیڤان دبن، بەلێ جیاوازی ژی د ناڤبەرا ئەواندا هەیە. لێکسیکۆلۆجی ڤەکولینێ ل واتایا پەیڤەکێ دکەت، بەلێ وشەسازی واتایا ڕێزمانی یا پەیڤێ و ئەو تشتێ کو دەربڕین ژێ دهێتە کرن ڤەدکۆلیت. هەر واتایەکا ڕێزمانی ئەوژی د فۆرمەکێ ڕێزمانی یێ تایبەتدا دهێتە دەربڕین. فورمێن ڕێزمانی ئەوژی ڕێکا دەربڕینا واتایێن ڕێزمانینە(Shaniyazovna, **2022,4**). ب واتایەکا دی جوداهی د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و وشەسازییێدا ئەوە کو بەری هەر تشتەکی کەرستەیێ ڤەکۆلینا لێکسیکۆلۆجییێ پەیڤە کو کارێ ئەوێ یێ پیدڤی و گرنگ زانین و نیاسینا پەیڤێ و پەیڤێن زمانینە، بەلێ وشەسازی ژی بەحسێ پەیڤێ دکەت، بەلێ ل ڤێرێ دکەتە ئەگەر بۆ ڤەکۆلینێ ل دستوور و ڕێزمانێ(عەبدوللا حوسین رەسول، 2023، 34). بۆ نموونە پەیڤا (شرین) د وشەسازییێدا (هەڤالناڤ) ە و دشێت مۆرفیمێن (تر) و (ترین)ی وەربگریت و ل دویڤ بکارهینانێ دشێت ببیتە (ناڤ). ئانکو ل ڤێرێ پۆلا ڕێزمانییا

ئەویٚ دیاردکەت، بەلیٚ د لیٚکسیکۆلۆجیییٚدا پەیڤا (شرین) ل گەل(تەحل) دبیتە دژواتا و ل گەل(مز) و (سویر) و (ترش) دبیتە جیاوازی و هەمی پیٚکڤە دبنە زاراڤیٚن گشتی(ژیٚرخان) و دچنە د بن زاراڤەکیٚ تایبەتدا کو (تام) و دبیٚژنیٚ پەیڤا(سەرخان) و ئەڤە دیاردەیا ب خۆڤەگرتنیٚ(هایپۆنیمیٚ)دروستدکەن، چونکی (تام) هەر ئیٚك ژ (شرین) و (تەحل)...هتد ب خۆڤە دگریت. هەروەسا ئەگەر ژ لاییٚ لیٚکسیٚکۆلۆجی و وشەسازیییٚڤە بەریٚ خۆ بدەینە پەیڤا (دریٚژ) دی بینین، تشتیٚ ژ لاییٚ وشەسازیییٚڤە گرنگ دەربارەی ئەڤیٚ پەیڤیٚ ئەوە کو ئەڤ پەیڤە هەڤالناڤەکیٚ سادەیە و د پلەیا بەراوردا دیٚ بیتە (دریٚژتر) و د پلەیا بالادا دیٚ بیتە (دریٚژترین) یان(هەرە دریٚژ)، بەلیٚ ژ لاییٚ لیٚکسیکۆلۆجیڤە ئەو تشتیٚ پەیوەندی ب ئەڤی پەیڤیٚڤە هەبیت کو ئەڤ پەیڤە ل گە ل پەیڤا (کورت) دبیتە دژواتا...هتد و ل گەل پەیڤا (بلند)دبیتە هەڤواتا، ئەوژی د هندەك دەوروبەراندا. وەکو (ئەو کچ یا دریٚژە) یان(ئەو کچ یا بلندە).

2- لیٚکسیکۆلۆجی و ڕستەسازی:

ڕستەسازی سەرەدەرییٚ ل ڕیٚکخستن و ڕیٚزکرن و دروستکرنا ڕستەیان دکەت. ڕستەیەکا پڕ واتا د شیاندا نینە بهیٚتە دروستکرن بیٚ تیٚگەهشتنەکا گونجای یا پەیڤان د ناڤدا، ئەڤە پەیوەندییا لیٚکسیکۆلۆجیییٚ ب ڕستەسازیییٚڤە دیاردکەت، ژبەرکو واتایا ڕستەییٚ پشتبەستنیٚ ل سەر واتایا پەیڤان د ناڤدا دکەت. ئیٚك ژ نموونەیا ب ناڤودەنگ، ڕستەیا ((هزریٚن کەسکیٚن بیٚڕەنگ ب تۆڕەیی دنڤن– Colorless green ideas sleep furiously)) کو ژلاییٚ (نعوم چومسکی) ڤە هاتییە دروستکرن. ئەڤیٚ ڕستەییٚ چ واتا نینن، هەر چەندە ب شیٚوەیەکیٚ ڕیٚزمانی ییٚ ب ڕیٚکوپیٚك هاتییە دارشتن.

گەلەك ب دەگمەنی پەیڤ ب تنیٚ دهیٚنە گوتن، بەلکو پەیڤ پیٚکڤە دهیٚن کو ل دوماهیکیٚ دبیتە پشکەك ژ پیٚکهاتەیا زمانی کو ب ناڤیٚ واتایا ڕیٚزمانی یان سینتاکسی یا ئەڤان پەیڤان دهیٚتە نیاسین(GOJAYEVA,2022,174) بۆ نموونە پاراپتر ئەڤ هەر سیٚ پەیڤە(دلیٚر، ئازاد، دیت) ب تنیٚ ناهیٚنە گوتن و پتر پیٚکڤە بۆ گەهاندنا واتاییٚ

دهێنه گوتن و ئەڤەژی دبیته ئەگەر کو ڕێزبوونا ئەوان د ناڤ ڕستەییدا دبیته ئەگەر کو بڕیار ل واتایا ئەوان بهێته دان، لەورا واتایا ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل خوارێ وەکو ئێك نینن. ئەوژی ژبەر ئەگەرێ جهێ پەیڤانە د ناڤ ڕستەیاندا. وەکو:

–دلێری ئازاد دیت.

–ئازادی دلێر دیت.

ئەڤجا ئەو خالا لێکسیکۆلۆجی و ڕستەسازییێ پێکڤە گرێددەن، پەیوەندییا واتایییە–sense relation ە کو د ڤێرێدا گرنگی ب پەیوەندییا پەیڤان ل گەل ئێك دهێته دان و هەر ئەڤەیە واتایا پەیڤێ د سنوورێ ڕستەیێ یا پێکهاتەییدا دیاردکەت. ئانکو هەر دووك(پەیڤ و ڕستە) پشبەستنێ ب ئێك و دوو دکەن بۆ گەهشتنا کاکلا بابەتی کو واتایە. ئانکو واتایا پەیڤێیە د ناڤ ڕستەیێ یان پێکهاتەییدا. بۆ نموونە پەیڤا (کێشا) ل دویڤ پەیوەندییا ئەوێ ل گەل پەیڤێن ڕەخودۆرێن ئەوێ، د نموونەیێن ل خوارێدا، واتاییێن جودا داینە ئەوێ پەیڤێ د ناڤ ئەوان ڕستەیاندا. وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

–ئەوی جگارە کێشا. (دویکێلا جگارەییێیە)

–ئەوی خۆ کێشا.(گرانییە)

–ئەوی ئاڤ کێشا.(ڤەگوهاستنە)

ج-لێکسیکۆلۆجی و واتاسازی:

د لێکسیکۆلوجیدا، دەلەمەندییا لێکسیمێن زمانی وەك سیستەمەك دهێتە خواندن، یەکەییێن فەرهەنگی کو ب ئێك دووڤە د گرێداینە کو هەبوونا ئێك ژ ئەوان پێدڤی ب هەبوونا یێ دییە و ئەوژی ل دویڤ سیستەمەکییە. پێکهاتەیێن کو پەیڤ تێدا وەك شانە و خانەیێن (زیندەوەری) پێکڤە دگرێداینە، ئانکو پەیوەندی د ناڤبەرا لایەنێن دەربڕین واتایا لێکسیمێ و سیمانتیکا ئەواندا هەیە. ئەڤەژی ب ڕێکا تایبەتمەندییێن ئاسۆیی و ستوونییێن واتاییێن پەیڤان دهێتە ڕوهنکرن (Shaniyazovna,2022,4).

ئانكو ژ ئەڤێ چەندێ دیاردبیت كو ئێك ژ خالێن پەیوەندییێ د ناڤبەرا لێكسیكۆلۆجی و واتاسازییێدا دروستدكەت(لێكسیم و واتا)نە.

(فرانك نۆفۆ) ل دۆر لێكسیكۆلۆجییێ دبێژیت: لێكسیكۆلۆجی ڤەكۆلینێ ل پێكهاتەیا لێكسیمێ دكەت. ئانكو سالۆخكرنا(سینتاكسی و سیمانتیكی د ئێك دەمدا) دكەت، ئەوژی بۆ ئەوان پەیوەندییان ئەوێن پێكڤەگرێدانێ د ناڤبەرا لێكسیماندا دروستدكەت كو بریتییە ژ پەیوەندییێن ئاسۆیی و ستوونی(فرانك نوفو، 2012، 440). پەیوەندییێن ستوونی و ئاسۆیی ئەوێن پەیوەندییێ د ناڤبەرا لێكسیكۆلۆجی و واتاسازییێدا دروستدكەت، د شیاندایە خالا پێكڤەگرێدانێ بیت د ناڤبەرا لێكسیكۆلۆجی و واتاسازییێدا، چونكی د پەیوەندییا ئاسۆییدا لێكسیم د پێكهاتەیێن ژ خۆ مەزنتردا ڕێزدبن و دڤێت ژ لایێ واتاییڤە ل گەل ئێك و دوو بگونجن، چ د گرێ یا ڕستەییێدا بن. بۆ نموونە(بەر ئاخڤت؟) ڕستەیەكا نەگونجایە، چونكی كارێ(ئاخڤت) پێدڤی ب بكەرەكێ هەیە كو (<+ مرۆڤ>) بیت، بەلێ ل ڤێرێ (<−مرۆڤ>)ە.

سەبارەت پەیوەندییا ستوونی. دیسان ئەوژی خالا پێكڤەگرێدانێیە د ناڤبەرا لێكسیكۆلۆجی و واتاسازییێدا، ژبەركو پەیوەندییا ستوونی ژ لایێ واتاییڤە پەیوەندییێن هەڤواتا، دژواتا، جیاوازی، بەش و گشت و هایپۆنیمییێ ب خۆڤە دگریت و هەر ئێك ژ ئەڤان پەیوەندییان بریتییە ژ لێكسیمان و چاواییا كاركرنا ئەوێ د واتاییێدا. بۆ نموونە ل دەمێ بەحسێ هەڤواتاییێ دهێتە كرن، ئاماژەیێ ب هندێ ددەت كو چەند لێكسیمەك ئێك واتاییێ بدەن. وەكو:(دارستان، جەنگەل)، (پەیڤ، وشە)، (هەڤۆك، ڕستە)،(ئاسك، مامز)، (ئاوارە، كۆچبەر، دەربەدەر)،(دیلان، گوڤەند، داوەت، شەهیان) و ئەڤ پەیوەندییە ب پەیوەندییێن فەرهەنگی ژی دهێنە ناڤكرن.

خالەكا دی یا پەیوەندییێ د ناڤبەرا لێكسیكۆلۆجی و واتاسازییێدا گرێددەت ئەوە كو زانایێن لێكسیكۆلۆجییێ، واتاسازییێ دكەنە بەشەك ژ لێكسیكۆلۆجییێ ل سەر ئەوی بنەمایی كو واتایا پەیڤان(لێكسیمان) بیاڤێ ڤەكۆلینا لێكسیكۆلۆجییێیە و د هەمان دەمدا واتاسازییا پەیڤێ ژی هەیە كو هەمان كاری دكەت، ئەوێ لێكسیكۆلۆجی ب سنوورێ زانستێ خۆ دزانیت. ئەڤە ژ لایەكێڤە و ژ لایەكێ دیڤە زانایێن واتاسازییێ

لێکسیکۆلۆجییێ ب بەشەك یان بیاڤێ زانستیێ خۆ ددان، چونکی ئەو دبێژن: لێکسیکۆلۆجی پابەندە ب واتایا پەیڤ و لێکسیمانڤە و ئەڤە دبیتە بیاڤەك ژ بیاڤێن ڤەکۆلینا واتاسازییێ.

هەر وەکو بەری نوکە هاتییە دیارکرن کو خالا پێکڤەگرێدانا واتاسازییێ ل گەل لێکسیکۆلوجییێ(لێکسیم(پەیڤ) و واتا)نە، ل دویڤ واتاسازییا مێژوویی و وەسفی، ئەگەر ئەم نموونەیەکێ وەربگرین. وەکو پەیڤا (مێش) ل دویڤ واتاسازییا مێژوویی بۆ ئەڤان واتایان دهاتە بکارهینان:

1–مێشا هنگڤینی.

2–مێشا ڕەش.

بەلێ ل دویڤ واتاسازییا وەسفی گوهۆڕین پێن ب سەردا هاتین و بۆ واتایەکا دی ژی دهێتە بکارهینان، ئەوژی (مێشا پرچێ) یە. واتە لێکیسکۆلۆجی ل گەل واتایێ ل گەشە و گوهۆڕینا واتایا پەیڤان ڤەدکۆلن(سیپان عوسمان عومەر، 2013، 13–14).

دیسان دێ نموونەکا دی ژی ل سەر ئەڤێ پەیوەندییێ وەرگرین، ئەوژی پەیڤا (سیخۆر)ە، کو ل دویڤ واتاسازییا میژوویی ب واتایا ناڤێ گیانەوەرەکی دهێت، بەلێ ل دویڤ واتاسازییا وەسفی ب واتایا (جاسۆس)ژی دهێت کو واتایەکا نەرێنی دایە پەیڤێ.

د-لێکسیکۆلۆجی و پراگماتیك:

1-لێکسیکۆلۆجی و دەوروبەر:

ڕۆلێ دەوروبەری وەکو ئێك ژ دیاردەیێن لێکسیکۆلۆجییێ کو ڕۆل و هەڤکارییەکا مەزن بۆ فێرخوازێن زمانی هەیە، ئەوژی ل دەمێ بەرهەنگاری پەیڤێن نەناسیار ل دەڤ ئەوان دبن. چێدبیت بەلگەیێن دەوروبەری-Contextual clues گرنگ بیت بۆ دیارکرن و تەخمینکرنا واتایا نوی یا پەیڤان. ب هاریکارییا ڕۆلێ دەوروبەری فێرخواز دشێن واتایا پەیڤەکا نامۆ و سەیر ب دەستخۆڤە بێخن، بێیکو ڤەبگەڕنە فەرهەنگان و واتایا ئەوێ ژ ناڤ فەرهەنگان دەربێخن(Fan,2020,104).

بەلگەییێن دەوروبەری گەلەك، بەلێ د شیاندایە د(8)جۆراندا بهێنە کورتکرن:

1-پێناسەکرن.

2-شرۆڤەکرن.

3-نموونە و میناك.

5-هەڤواتا.

6-دژواتا.

7-هایپۆنیمی(ب خۆڤە گرتن).

8-زانیارییێن تەڤگرێن پەیوەندیدار.

9-پێکهاتا پەیڤێ.

د ناڤ ئەڤان هەمییاندا(شرۆڤەکرن-explanation) یا ب مفایە بۆ زێدەکرنا زانیارییێن تەڤگر و دروستکرنا سەقایەکێ گونجای و ڤەگوهاستنا هەستێن تێکەل(Fan,2020,104). وەکو د ئەڤێ کوپلەیا شعرێ یا ل خوارێدا دیاردبیت:

ئەم عیراقی خاص و عام دل نازکین

بو شەڕا ئەم شێر ومێرێت بێ شکین

بو عیراقێ ئەم خودان و مالکین

یا میحالە وەك تە ئەم فتنا بکین

چاك بترسە ئەم بو کەربێ ئێك ڕکین

عەقلەکی بینە سەرێ خو یا تەرەس

بو تە لازم وەك کەری چویڤ و محەس (ئەحمەدێ نالبەند، بەرگێ چوارێ، 1998: 485).

د ئەڤێ کوپلەیا شعرا ل سەریدا، پەیڤ(تەرەس) ڕەنگە ل دەڤ خواندەڤانی واتایا ئەوێ یا ب زەحمەت بیت، بەلێ خواندەڤان ب ڕێکا نیڤە دێڕا د دویڤدا هاتی. ئەوژی" ***بو تە لازم وەك کەری چویڤ و محەس"*** دێ بۆ ئەوی/ئەوێ واتایا ئەوێ پەیڤێ دیاربیت. ئەوژی: ب واتایا کێم و بێبها و نزم دهێت کو واتایەکا نێگەتیڤە، چونکی بەحسێ شاعری تێدا بەحسێ گوهدرێژ و چویڤ و محەسی کرییە و ئانکو نیڤە دێڕا د

دویڤدا شرۆڤەکرنەکە کو پەیڤا(تەرەس) پتر بهێتە سالۆخکرن و واتایا ڕوهن و دیارببیت.

2-لێکسیکۆلۆجی و پراگماتیک:

بونیادگەری دویر ژ دەوروبەری ڤەکۆلینێ ل پێکهاتێن فەرهەنگی و واتایێ دکەت، بەلێ ڕێچکەیا پراگماتیک–pragmatic approach بەرۆڤاژی ئەوێ کاردکەت. پراگماتیک ب شێوەیەکێ ئاشکەرا ب ڕەتکرنا هندێ ڕادبیت کو واتایێن زمانی جەوهەر و سەربەخۆییا خۆ هەیە. دیسان ئەو دبینن کو واتایا زمانی ژ دەوروبەری ب دەستڤە دهێت. ئەو دانپێدانێ ب هندێ دکەن کو واتایا پەیڤان د تەمومژ و دهێنە گوهۆڕین و ب شێوەیەکێ مەزن پشتبەستنێ ل سەر دەوروبەری دکەن(Schmid,2012,3).

نوینەرێ سەرەکی یێ تیۆرا بکارهینانا واتایێ، فەیلەسۆف (فیتگنشتاین)ە کو د کارێ خۆ یێ دوماهیکێدا کو پەیڤێ واتا نینە، ب تنێ د کارهینانێدا ئەوێ یا زمانیدا نەبیت. ژ ئەنجامێ ئەڤێ چەندێ(فیتگنشتاین) ڕژدبوو. ب دیتنا (ئەرنست ئیری) واتا بریتییە ژ کۆمەکا مەرجان کو ب ڕێکا ئەوان د شیاندا ڕەگەز یان یەکەیا فەرهەنگی ب شێوەیەکێ گونجای بهێتە بکارهینان(Schmid,2012,4).

ڕێچکێن پراگماتیکی د بیاڤێن دروستکرنا پەیڤاندا، جەختێ ل سەر (دویڤچوون و دەوروبەر و نەجێگیری و نەبوونا شیانا پێشبینییا واتایی بۆ شێوە و بەرهەمهینانا دروستکرنا پەیڤان) دکەن.

(ئێرف و کلارک) ئەو چەندە پێشکێشکر کو هزرا دەوروبەری پشتبەستنێ ل سەر حسابا سروشتێ دەوروبەرێ زارەکییێ چێکری ئەوێ ب ڤەگوهاستنا واتایا پەیڤان ڕادبیت دکەت(Schmid,2012,4).

ئەوا گرێدای ب میتۆلۆجییێڤە بەرۆڤاژی بۆنیادگەرییێ، ڕێچکێن پراگماتیکی پشتبەستنێ ل سەر چاڤدێرییا سەربۆرێ یا ڕویدانێن بکارهینانا دروست وەك بنگەهەك بۆ شرۆڤەکرنا لیکسیکۆلۆجی و سالۆخدانێ دکەت(Schmid,2012,4). ئانکو ل ڤێرێ ڕێچکێن پراگماتیکی گرنگییێ ب واتایا ڕاستەوخۆ یا پەیڤێ نادەت، بەلکو ژ ئەنجامێ

بکارهینانا ئەویٚ د ناڤ دەوروبەریدا دکەتە پیڤەریٚ گرنگیدانا ئەویٚ ب پەیڤیٚ و ئەڤەژی دبیتە بنگەهەگەك بۆ شرۆڤەکرن و سالۆخکرنا لیٚکسیکۆلۆجییێ ئانکو پەیڤا خودان واتایا نەحەرفی و میتافۆری ل ڤیٚریٚ دبیتە هیٚڤیٚنیٚ شرۆڤەکرنا لیٚکسیکۆلۆجییێ. ب واتایەکا دی ل ڤیٚریٚ لیٚکسیکۆلۆجی گرنگییێ ب واتایا فەرهەنگی یا جیٚگیر نادەت، بەلکو واتایا ژ ئەنجامیٚ بکارهینانیٚ ب دەستڤە هاتی. بۆ نموونە:

-ئەو ڕویڤییە د گوڕەپانا شەڕیدا.

د نموونەیا ل سەریدا مەبەست ژ پەیڤا (ڕویڤی) گیانەوەر نینە، بەلکو ڤەگوهاستنا سیمایێ ترسنۆکییێە بۆ مرۆڤی. ئانکو مرۆڤیٚ ترسنۆکە کو ئەڤە دبیتە واتایا میتافۆرییا ئەویٚ پەیڤیٚ و ئەڤ کو واتایا پراگماتیکییا ئەویٚ و ل دەمیٚ لیٚکسیکۆلۆجیٚ ب شرۆڤەکرنا واتایا پەیڤا ڕویڤی ڕادبیت، پشتبەستنیٚ ب ئەویٚ واتایا بکارهاتی دکەت و دکەتە بنەڕەتەك بۆ شرۆڤەکرنا خۆ.

2-3-لیٚکسیکۆلۆجی و میٚژوویا زمانی:

لیٚکسیکۆلۆجی ب نیٚزیکی ب میٚژوویا زمانیڤە گریٚدایە، هەر وەکو ل ئەڤان دوماهیکان ژبۆ ڕوهنکرنا گەلەك ژ تایبەتمەندییێن جیاواز د پەیڤیٚن زمانی یێ نوکەدا کاردکەت کو بنەڕەتیٚ (هەڤبیٚژان –homonyms) و (هەڤواتایان– synonyms)...هتد ئاشکەرا دکەت. ئەوژی ل دویڤ ڕیٚکیٚن جووتیٚن ئیتۆمۆلۆجی دچیت. جووتیٚن ئیتۆمۆلۆجی ئەوژی ئەو پەیڤن ئەویٚن کو د شیٚوە و واتاییٚدا د سەردەمیٚ ئەڤرۆدا د جیاوازن، بەلیٚ ژ هەمان پەیڤ هاتینە. ئانکو بنەڕەتیٚ ئەوان ئیٚکە. ئانکو ژ هەمان پەیڤ دهیٚتە دروستکرن. بۆ نموونە،(Sure, secure) ژ پەیڤا لاتینی(securus) هاتینە(pereyma,-, 4). هەروەسا د زمانیٚ کوردیدا: پەیڤیٚن(کەڤر، کەوڕ) ژ ئیٚك پەیڤیٚ یان بنیاتی هاتینە. ئەوژی:(کەڤەر/کەوەر)ە(جەمال نەبەز، 2008، 187) . هەروەسا (ماسی)یێ نوکە بکاردهیٚت و (ماهیك)یێ پەهلەوی، ژ هەمان پەیڤا ئاڤیٚستایی(مەسیە) هاتینە(جەمال نەبەز، 2008، 217).

لێکسیکۆلۆجی پەیوەندی ب مێژوویا زمانیڤە هەیە، ژبەرکو هەر دووک نەژادێ پەیڤان د سەردەمێ نوکەدا ڕوهندکەن. ل دەمێ بەحسێ بنەڕەتێ پەیڤێن وەکهەڤ دهێتە کرن، بناغێ دووانەیا ئیتۆمۆلۆجی پەیدادبیت و هزر تێدا دهێتە کرن.

دیسان د پەیوەندییا د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و مێژوویا زمانیدا ئاماژە ب سەرجەمێ بەشێ زاراڤێن زمانی و پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەواندا دهێتە دان. وەکو ڕەنگان و خزماتییێ...هتد. ئەڤ زاراڤە دبنە ئەگەرێ ئەوێ چەندێ کو تیۆرەك بهێتە نیاسین. وەکو: (تیۆرا بوارێ فەرهەنگی یان واتایی). کریستال (1995)ێ بوارێ فەرهەنگی وەکو ڕویەکێ ناڤکری ب واتایێ کو لێکسیم تێدا ژ ئێك جودا دبن و ب شێوەیەکێ دیار ئێك و دوو دیاردکەن. بۆ نموونە بوارێ فەرهەنگی یێ زاراڤێن خزمایەتییێ ژ (باب و دایك و کچ و کوڕ... هتد)ی پێکدهێت.

هزرا (تیۆرا بوارێ واتایی) دزڤڕیتەڤە بۆ ناڤەڕاستا چەرخێ (19)ێ بۆ بیرۆکەیێن (هومبۆلدت– Humboldt) و (هێدەری–Herder). ل گورەی تیۆرا بوارێ فەرهەنگی، پەیڤێن زمانەکی د بنەڕەتدا سیستەمەکێ دینامیکی هەیە و لێکسیم تێدا ژ لایێ واتایێڤە و خرڤەبوونا ل گەل ئێك هاتینە ڕێکخستن. سیستەمێ پەیڤان ب بەردەوامی دهێتە گوهۆرین. بۆ نموونە هندەك ژ لێکسیمێن کەڤن بەرزە دبن و واتایا هندەك ژ لێکسیمان بەرفرەهتر یان بەرتەنگتر دبیت. سیستەم ئەوژی ب شێوەیەکێ سەرەکی ب ڕێکا پەیوەندییێن (گشتی – تایبەت) و (بەش – گشت) دهێتە دەستنیشانکرن کو نە ب تنێ د ناڤبەرا لێکسیمێن تاکە کەسیدانە، بەلێ د ناڤبەرا بوارێن فەرهەنگی و هەمی پەیڤاندا هەیە. بۆ نموونە(زاراڤێن ڕەنگان) وەکو:(سۆر و سپی و ڕەش و شین ... هتد) و زاراڤێن خزمایەتی:(باب و دایك، پیر، باپیر...هتد) کو دوو بوارێن فەرهەنگی دروستدکەن. هەمی پەیڤ د زمانیدا د شیاندا نینە بۆ هندەك بوارێن فەرهەنگی یێن تایبەت بهێنە دیارکرن، چونکی سێ جۆرێن زەحمەتییان هەنە کو زانایێن لیکسیکۆلۆجی ڕوی ب ڕوی دبن یان ئەڤە دبنە کێماسی بۆ تیۆرا بوارێن واتایی. ئەوژی ئەڤەنە:

1–دبيت هندەك لێكسيم هەبن كو د زەحمەتن بهێنە دياكرن كا سەر ب كيژ بواريڤەنە. وەكو پەيڤا (noise–دەنگ) يا ئاشكەرا نينە ل سەر كيژ بوارى بهێتە دياركرن.

2–دبيت هندەك پەيڤ بهێنە دياركرن كو سەر ب زێدەتر ژ بوارەكيڤە بن. وەكو (پرتقال) يان (گێزەر) يان (كەرتۆپ–پتات).

3–دوماهيك زەحمەتى ئەوژى سەرەدەرييێ ل گەل باشترين ڕێك بۆ دياركرنا لێكسيما پێكهێنەر ل گەل بوارەكێ فەرهەنگى دكەت كو گرێدايە ب بوارێن دى ژيڤە د ناڤ هەمان بواردا. بۆ نموونە لێكسيما (تراكتۆر) دبيت سەر ب بوارێ (ترومبێلا گشتوكال)يڤە بيت يان (ترومبێلا ئەردى)يڤە بيت يان ب تنێ سەر ب(ترومبێل)ێڤە بيت.

2-4-لێكسيكۆلۆجى و شێوازگەرى:

لێكسيكۆلۆجييێ پەيوەندى ب شێوازگەرييێڤە هەيە ب تايبەتى شيوازێ زمانى، چونكى هەر دوو ڤەكۆلينێ ل ئاريشەيێن واتايێ و پۆلينكرنا پەڤان و شێوازى دكەن.

ژ ئالييەكێ ديڤە شێوازگەرى نێزيكى پەيڤێ دبيت ژ ڕەخێ د سەر پەيڤێدا كو ڤەكۆلينێ ل ئاريشەيا واتايێ و تێگەهشتنێ...هتد دكەت كو ئەو گرنگييێ ب پەيڤێ د دەوروبەريدا يان د ناڤ كۆمەكا پەيڤاندا يان د ناڤ دەقيدا ددەت. هەتا ڕادەيەكێ گرنگييێ ب پەيڤێ ب گۆشەگيرى ئانكو ب تنێ ددەت(GOJAYEVA,2022,174).

پەيوەندييەكا بهێز د ناڤبەرا لێكسيكۆلۆجى و شێوازێ زمانيدا هەيە كو شێوازێ زمانى ڤەكۆلينێ ل سروشت و ئەرك و پێكهاتەيا ئالاڤێن شێوازى دكەت، ئەڤە ژ لايەكێڤە و ژ لايەكێ ديڤە ل دويڤچوونا هەر شێوازەكێ زمانى دگەڕهيت(Chulanova,2015,10). كا چەوا ژ لايێ نڤێسەريڤە يان ئاخڤتنكەريڤە بهێتە هەلبژارتن. ب تايبەتى د هەلبژارتنا پەيڤاندا. بۆ نموونە د شێوازێ فەرميدا ئەڤ پەيڤە دهێنە هەلبژارتن. وەكو:(هەڤژين، بەرێز دلێر، خانم....هتد)، بەلێ د بەرانبەردا د شێوازێ نەفەرميدا، ئەڤ پەيڤە دهێنە هەلبژارتن:(ژن، دلێرۆ، بارينێ...هتد.)

د لايەنەكێ ديدا لێكسيكۆلۆجى د گفتوگۆييا ل گەل بابەتێ شێوازێ زمانيدا يا سنووردادركرييە. ل ڤێرێ تەكەزا سەرەكى يا ل سەر هەلبژارتنا واتايێن فەرهەنگى و ل

گەل ئەڤێ چەندێ ژی لێکسیکۆلۆجی ب ئەگەر و پێشڤەچوونا پێکهاتەیا سیمانتیکییا پەیڤێڤە یاگرێدایە، د دەمەکیدا د ڤەکۆلینا شێوازیدا تەکەزکرن یا ل سەر کارکرنا جۆرێ پێکهاتەیێن دەربڕینێ و سنووردارییی و هەلسەنگاندنا دەقێن ئاخڤتنێ یان نڤێسینێ دهێتە کرن، ئەوژی ئاشکرایە کو ئەڤ دیاردەیە بۆ هەر ئێك ژ لیکسیکۆلۆجییێ و شێوازی دزڤڕیت. ئەگەر تەماشەی هەر ئێك ژ ڕستەیێن(I am in excellent shape) یان (I'm in tip-top shape) بهێتە کرن. ئەڤ هەر دوو ڕستە هەمان بیرۆکەیێ دەردبڕن، بەلێ ب شێوەیەکێ نەفەرمی، پەیڤا (tip - top) هاتییە بکارهینان. هەروەسا د ڕستەیا:(He's quite anice bloke, realy)دا پەیڤا (bloke) کو پەیڤەکا نەفەرمی و گشتییە و ب واتایا ((man–زەلام)) دهێت و ئەڤە ب شێوازێ زمانی یان دەربڕینێ دهێتە نیاسین(pereyma,-, 5). هەلبژارتنا ئەڤان پەیڤان هەر وەکو بەری نوکە ئاماژە پێهاتییە کرن، دبیتە ئەگەرێ هندێ کو پەیوەندی د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجییێدا خورت ببیت.

5-2-لێکسیکۆلۆجی و زمانڤانییا دەروونی:

ئێك ژ ئارمانجێن سەرەکی یێن ڕێچکێن زمانڤاییا دەروونی– psycholinguistic بۆ لێکسیکۆلۆجییێ، ئەوژی مودێلا پێکهاتەیا فەرهەنگا عەقلییە– the mental lexicon و بەرهەمهینانا پەیڤانە ژ کوگەهکرنا فەرهەنگا زانینێ. زێدەباری گەهشتن و زڤڕاندنا پەیڤ و واتایێن ئەوان د بەرهەمهینان و تێگەهشتنا زمانیدا. هەمی مودێل ب شێوەیەکێ یان یێ دی ل سەر هندێ ڕێککەڤتینە کو فەرهەنگا عەقلی نواندنێن فەرمی ب خۆڤە دگریت. ئانکو تایبەتمەندییێن فۆنۆلۆجی و گرافیمی یێن یەکەیێن فەرهەنگی. دیسان تایبەتمەندییێن واتایی ل گەل تایبەتمەندی و کۆتێن ڕستەسازییێ(Schmid,2012,6).

زانیاری ل سەر پۆلا پەیڤێ بابەتەکە کو جهێ دانوستاندنێیە کو ئەڤ پرسیارە پێڤە دگرێداینە(Schmid,2012,6):

1–هەتا چ ڕادە ئاستێن فەرهەنگا عەقلی ل گەل ئێك کارا دبن؟

2–چارەسەرییا فەرهەنگی. بۆ نموونە ئەوژی بۆ ئەوا گریدای ب وەرگرتن(گەهشتن) و زڤڕاندنا یەکەییێن فەرهەنگی یێن هەمەجۆرڤە و گونجانا ئەوان ل گەل فۆڕم و واتایا فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆجی.

3–ئەریٚ پێکهاتا فەرهەنگا عەقلی حسابا ئەویٚ چاوا یا باشترە، ئەریٚ ب ڕێکا سیستەمیٚ هێمایی(پەیڤان) یان ب ڕێکا پێکڤەگرێدانەکیٚ یان ب ڕێکا بەلاڤکرنەکا سیستەمەکیٚ نەهێمایی بیت ؟

4–تا چ ڕادە چارەسەرییا فەرهەنگی ب ڕێکا ئەنترنێتیٚ ب دەوروبەری کاریگەر دبیت؟

باشترین نموونە ل ڤێریٚ شرۆڤەکرنا شاشیییێن ئاخڤتنیٚ و شێوەییێن ئەوێنە کو ئەڤە کاریٚ فەرهەنگا عەقلییە، چونکی بەرهەمهینان و زڤڕاندنا پەیڤ و واتایا ئەوان ژێدەریٚ ئەویٚ فەرهەنگا عەقلییە و فاکتەرێن دەروونی کاریگەرییا خۆ ل سەر هەیە، ب تایبەتی د ئەڤان بابەتاندا: شاشیییێن ئاخڤتنیٚ، هندەك ژ نەخۆشیییێن ئاخڤتنیٚ، زمانیٚ جەستەیی و گیرۆبوونا ئاخڤتنیٚ و یارییێن زمانی و چەند بابەتێن دی یێن گرێدای ب زمانڤانییا دەروونیڤە.

دوو بیاڤێن گرنگ ژ ڤەکۆلینا زمانڤانییا دەروونی ل گەل لێکسیکۆلۆجییێ سەردەرییێ ل دۆر چاوایا دروستکرنا پەیڤان دکەن. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1–گیرەکێن دارشتنیٚ و ڕێزمانی.

2–لێکسیمێن دارشتی و لێکدایی و گوگەهکرنا ئەوان و شیانا گەهشتن و زڤڕاندنا ئەوان (Schmid,2012,7).

2-6-لێکسیکۆلۆجی و زمانڤانییا جڤاکی:

وەك ئاشکەرا زمانڤانییا جڤاکی لقەکیٚ زمانڤانییا کارەکییە، ڤەکۆلینیٚ ل پەیوەندییا د ناڤبەرا زمان و جڤاکیدا دکەت. ئەڤی لقیٚ زمانڤانییێ مەودایەکیٚ بەرفرەھ د ناڤ زمانڤانیییێدا هەیە، چونکی زمان و جڤاك وەکو دوو ڕوییێن دەراڤەکێنە و پەیوەندییەکا بهێز د ناڤبەرا ئەواندا هەیە و هەر دوو تەمامکەرێن ئێکن و کاریگەرییێ ل ئێکودوو دکەن.

لێکسیکۆلۆجییێ پەیوەندییەکا موکم ب زمانڤانییا جڤاکیڤە هەیە، چونکی لێکسیم(پەیڤ) و زاراڤ د ناڤ جڤاکیدا پەیدادبن و گەشە و وەرارێ دکەن و جڤاك بهایی ددەتێ و دبیتە ئەگەر کو ئەو پەیڤ و زاراڤ چالاك و سست ببن، هەتا هندەك جاران بگەهیتە هندێ کو ژناڤبچن، دیسان هەر جڤاکە واتایا ئەوان بەرتەنگ و بەرفرەھ و نزم و بلنددکەت. نە ب تنێ ئەڤە، دیسان تاکەکەسێن جڤاکی ل دویڤ پێدڤییاتییا زمانی پەیڤان دادهێنن و بکاردهینن و ئەڤە ب پەیڤێن نوی بەرلاڤ دهێنە نیاسین.

ئەڤا ل سەری بەس نینە بۆ پەیوەندییا د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجی و زمانڤانییا جڤاکیدا، بەلکو گەلەك پەیوەندییێن دی هەنە. وەکو فەرهەنگنڤێس پەیڤێن خۆ ژ ئەوی جڤاکێ تێدا دژین وەردگرن و د فەرهەنگێن خۆدا تۆماردکەن، ژ لایەکێ دیڤە هەر جڤاکە واتاییێن حەرفی و نەحەرفی ددەن پەیڤ و زاراڤان.

هەروەسا زانایێن زمانی ل دەمێ دڤێن نەژاد و ڕهێن پەیڤێن خۆ بزانن، دزڤڕنە ژێدەرێ زمانێ خۆ یان دەقێن کەڤنێن زمانێ ئەوی جڤاکی و ئەڤێ چەندێ پشتراستدکەن و ب ئەڤێ ڕێکێ پەیڤێن خۆ یێن خۆمالی و خواستی ژێکجودا دکەن.

بۆ نموونە: پەیڤا "سەیوان/سیوان" ئانکو چەتر پەیڤەکا کەڤنا کوردییە. ژ "سەی(سایە)" ئانکو سیبەر و :بان" ئانکو سەری ئانکو سیبەرەك ژ سەری. سایە د پەهلەویدا(سایەك) بوو و د ئاڤێستاییێدا(سای)بوو(شاسوار هەرشەمیی، 2022، بەرگی دوویەم، 756).

ب کورتی و گشتی هەمی لقێن لێکسیکۆلۆجییێ پەیوەندی ب بیاڤ و تێگەهێ زمانڤانییا جڤاکیڤە هەنە، ژبەرکو زمان بێ جڤاك نابیت و جڤاك ژی پێدڤی ب زمانی دبیت بۆ ئاسنکارییا ب ڕێڤەبرنا ژیانا تاکەکەسێن خۆ.

پشکا سێیێ: لێکسیکۆلۆجی و لقێن ئەوێ

1-3-لقێن لێکسیکۆلۆجییێ:

زانایێن لێکسیکۆلۆجییێ ب شێوەیێن جیاواز باس ل لقێن لێکسیکۆلۆجییێ کرینە. هندەك ژ ئەوان بەحسێ سێ لقان دکەن و هندەك ژی دکەنە جار، بەلێ ب شێوەیەکێ گشتی لقێن لێکسیکۆلۆجییێ شەشن. ئەوژی:(ئیتیمۆلۆجی، سیماسیۆلۆجی، فرێزیۆلۆجی، پەیڤێن نوی بەلاڤ، لێکسیکۆگرافی، زاراڤسازی) نە. ل خوارێ دێ ب هویری باس ل ئەوان هێتە کرن:

1-1-3-ئیتیمۆلۆجی- Etymology:

1-چەمکێ ئیتیمۆلۆجییێ:

خواندنا بنەڕەت و مێژوویا پەیڤێ ئەوژی ب ئیتیمۆلۆجی ناسیارە. ئەوژی زاراڤەکە وەکو گەلەك پەیڤێن مە کو ژ لاتینییێ هاتییە وەرگرتن، بەلێ ئەوێ بنەڕەتێ خۆیێ یۆنانی هەیە: ((خواندن) Logia + (فۆڕمێ بنەڕەتی) etyman) ئانکو خواندنا فۆڕمێ بنەڕەتی و ئەوژی ل گەل (entomology) شاش نابیت. واتە هەر دوو ژ ئێك جیاوازن کو (entomon) د یۆنانیدا ئانکو (مێش و مۆر)ە(Yule, 2014, 51). ئیتیمۆلۆجی زانستێ مێژوویا پەیڤانە و د زمانڤانییا مێژوویيدا بکاردهێت. زانا ل سەر هندێ ڕێککەڤتینە کو پێکهاتەیا پەیڤێ ب ڕێکا ڕەگێ پەیڤێ دهێتە نیاسین، پاشی واتایا ئەوێ دهێتە دیارکرن، ئەوژی ل دەمێ گیرەگ ل سەر دهێنە زێدەکرن(محمد الهادي عياد، 2010، 79–80).

زاراڤێ ئیتیمۆلۆجی بۆ مێژوویەکا کەڤن دزڤڕیت. ئەوژی بۆ سەردەمێ یۆنانییان کو د دانوستاندنا (پلاتۆی) د(Cratylus)دا بەحسێ ئیتیمۆلۆجییا ناڤێ ئاهۆرایان دکەت. پاشی(ئیزۆدۆرێ ئەشبیلی–560–636ز) پەرتووکەکا ئینسیکلۆپیدیایی ب ناڤێ (Etymolgiae) نڤێسییە. هەروەسا ژێدەرێن عەرەبی ب هەمان شێواز بەحسێ بنەکۆکا پەیڤان کرییە. بۆ نموونە (ئەلمەسعودی) د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ(مروج

الذهب و معادن الجوهر) دبێژیت: **ناڤێ كوردان ژ (اكرودهم: ئازادبكەن، بەردن) هاتییە. دیسان د شیاندایە پەرتووكا** (ئەلجوالیقی-1073-1144ز) **ئەوا ب ناڤێ** (المعرب من الكلام الاعجمي..) **كو بەحسێ پەیڤێن بیانی د زمانی عەربیدا دكەت ب سەر بیاڤێ ئیتیمۆلۆجییێ بهژمێرین**(فاضل عمر، 2023، 452-453).

ئێك ژ گرنگترین بەرهەمێن ئیتمۆلۆجییێ بۆ (سیر ولیام جۆنزی)**دزڤڕیت، ئەوی ل هندستانێ ژیایی. ئەوی ل سالا** 1789ز (The Sansecrit Language) **بەلاڤكر و هەڤبەندییا بنەڕەتییا سانسكریتی و گریكی و لاتینی دیاركر و تێدا بنسترا خواندنێن زمانڤانییا هند-ئەوروٚپی دانا.**

د ناڤ كوردان‌دا هندەك جاران د ناڤ فەرهەنگ و پەرتووكاندا هەولهاتییە دان بەحسێ نەژاد و بنەكۆكا هندەك پەیڤان بهێتە كرن. ئەڤجا ژ لایێ بیانیانڤە بیت یان ژ لایێ كوردان خۆڤە بیت. چ ب كوردی یان ب زمانێن دی نڤێسابن. هندەك جاران ژی هندەك بەرهەمێن دی كو ل سەر ئیتیمۆلۆجییا زمانێن دییە، بەلێ بۆ زمانێ كوردی ژی دگرنگن. هەر چاوان بیت دێ هەولدەین بەحسێ ئەوان بەرهەمان كەین ئەوێن بەحسێ ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن كوردی كرین. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

1-فردینان جوستێ **ئەلمانی ل سالا** 1873ز **د نڤێسینا خۆدا ئەوا ب ناڤێ** (پەیڤێن بیانی د كوردیدا) **بەحسێ ئەسلێ پەیڤێن كوردی كرییە. ئەوژی ب فەرەنسی نڤێسایە.**(48)

2-پاول هۆرن **ل سالا** 1893ز. **هەر چەندە فەرهەنگا ئەوی ل سەر(بنگەهێ ئیتیمۆلۆژیا فارسییا نوو)یە. ئانكو ل سەر ئیتیمۆلۆژییا پەیڤێن فارسییە، بەلێ ژبەركو ڕهێن گەلەك پەیڤێن فارسی و كوردی ئێكن، لەورا خزمەتا پەیڤێن كوردی ژی كرییە.**

3-***هێنریچ هۆپسچمان*** **ل سالا** 1895ز. **مژارا پەرتووكا ئەڤی زمانڤانێ ئەلمانی ژ (ڤەكۆلینێن فارسی)نە، بەلێ ڤەكۆلینێن ئەوی خزمەتا هەمی زمانێن ئیرانی دكەت و كوردی ژی ئێك ژ ئەوان زمانایە.**

4-كرستیان پراسولوموی **ل سالا** 1904ز. **ئەڤ زمانڤانا ئەلمانی فەرهەنگا ئەوێ ب ناڤێ (فەرهەنگا ئیرانییا كەڤن)ە. ئەوێ بەحسێ پەیڤێن ئاڤێستایی و هەخامەنشی**

کرینه فەرهەنگ و ل بەر گەلەك پەیڤان دیارکرییه کا ل سەردەمێ زمانێن ئیرانییێن ناڤێن(پەهلەوی، پارتی و هود) و ل سەردەمێ زمانێن ئیرانییێن نوی(کوردی، فارسی، بلوچی، پەشتۆیی) چ لێهاتینه.

5- ***هراچییا ئاکارییان*** ل سالا 1926ز کو بەرهەمێ ئەڤی زمانڤانێ ئەرمەنی یێ حەفت بەرگی کو ل دۆر(فەرهەنگا ڕەهناسییا ئەرمەنی)یە کو ب شێوەیەکێ نەئێکسەر وەکو ڤەکۆلینەکا گرنگ بۆ ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن کوردی دهێتە دانان.

6- ***جولیۆس پۆکۆرنی ل سالا 1959ز*** بەرهەمێ ئەڤی زمانڤانێ ئەلمانی ل دۆر(فەرهەنگا ڕەهناسییا هیندوئەورۆپی/هیندوجێرمانی)یە کو تێدا مل ب ملێ پەیڤێن زمانێن هندوئەورۆپی، دیسان بەحسێ 12 کارێن کوردی ژی کرییە، بەلێ ئەڤ فەرهەنگە بۆ ئیتیمۆلۆجییا کوردی گەلەك یا گرنگە، چونکی بەحسێ ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن ئاڤێستا و هەخامەنشی و پەهلەوی و فارسی تێدا هاتییە کرن.

7- ***د.ن.مەکەنزی*** ل سالا 1971ز. ئەڤ زمانڤانانێ بریتانی بەرهەمێ ئەوی یێ ئیتیمۆلۆجی ل دۆر(کورتە فەرهەنگا پەهلەوی)یە. ئەڤ ل دۆر ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن پەهلەوی و پارتییە و د ئەڤێ فەرهەنگێن پێکڤەگرێدانا پەیڤێن ئەوێیە ل گەل زمانێن ئیرانی یێن نوی و کوردی ژی ئێك ژ ئەوانە.

8- ***تونجەر گوولەنسۆی*** (1986ز). زمانڤان و ڕەگەزپەرستەکێ تورکە. د پەرتووکێن خۆدا. ئەوێن ب ناڤێن:(ئوسمانییا ئاناتۆلییا ڕۆژهەلات)ی و (فەرهەنگا ئیتیمۆلۆژییا کوردی). ئەو هەولددەت بسەلمینیت کو کوردی نە چ زمانە و هەولا هندێ دکەت کو بسەلمینیت هەمی پەیڤێن کوردی یێن تورکی و عەرەبی و فارسینە.

9- ***جەعفەر حەسەن پۆر(1999ز)***. باوەرنامەیا ئەوییە ب زمانێ ئینگلیزی نڤێسییە ب ناڤێ(ڤەکۆلینەك ل سەر پەیڤێن وەرگرتی یێن ئەورۆپی و عەرەبی و فارسی د سۆرانییا ستانەرددا)یە کو ئەڤە هەر ڤەکۆلینەکا زمانڤانییە و هەر فەرهەنگۆکەکا ئیتیمۆلۆجی ژییە.

10- ***مایکل ل. چایت(2003ز)***. فەرهەنگا کوردی-ئینگلیزی یا مایکل چایتی کو ئەڤە نە ب تنێ فەرهەنگەکا ئیتیمۆلۆجییە، بەلکو فەرهەنگەکا وێژەیی و مێژوویی و

زانستییە ژی. چایت هەر شارەزایەکێ کورمانجی و سۆرانییە و هەر زمانێن جێرانێن ئەوان ژی. وەکو(عەرەبی، تورکی، فارسی، ئەرمەنی، ئارامی)دزانیت. چایتی هەڤڕەهێن پەیڤێن کورمانجی هەروەسا- ل گور کو پەیداکرینە- د سۆرانی، هەورامی، زازاکی و فارسی و هندەك زمانێن دیڗیدا دانە. هەروەسا د فەرهەنگا خۆدا ئەوی ئیتیمۆلۆجییا گەلەك پەیڤێن دی یێن کوردی دیارکرینە.

11-ڕۆسلان ل. تاسبۆلۆڤ. ئەڤی زمانڤانێ ڕۆسی بەرهەمێ ئەوی، ئەوێ ب زمانێ ڕوسییە کو ب کوردی دبیتە (فەرهەنگا ئیتیمۆلۆژییا زمانێ کوردی) کو دوو بەشە. بەشێ ئێکێ ل سالا 2001ز و بەشێ دووێ ل سالا 2010ز. ئەوی پەیڤێن کوردی(کورمانجی و سۆرانی) ب ئەلفابێیا لاتینی هاتنە پێشکێشکرن، پاشی ب ڕوسی هاتنە وەرگێڕان، د دویڤرا نموونە ژ زارگوتنا ئەدەبیاتا نڤێسکی هاتییە دان و ل دوماهیکێ ئیتیمۆلۆجییا پەیڤان هاتییە دیارکرن(ل گەل شرۆڤەیێن ب ڕوسی).

12-ئەورحمانێ حاجی مارف ل سالا(1975ز) د پەرتووکا (وشەی زمانی کوردی) بەشەك تەرخانکرییە بۆ بەحسکرنا ئیتیمۆلۆجییێ کو تێدا ئیتیمۆلۆجییا چەند پەیڤەکان دیارکرییە.

13-جەمال نەبەزی ل سالا 2008ز " وشەنامەکی ئیتیمۆلۆژیای زمانی کوردی" پەلاڤکر کو ئەڤ وشەنامەیە یا تایبەتە بۆ دیارکرنا ئیتیمۆلۆجییا هژمارەکا زۆر یا پەیڤێن کوردی کا د ئاڤێستا و پەهلەویدا هەبووینە یان ژ کیژ زمانی هاتینە د ناڤ کوردیدا کو ئەڤە ئێکەم بەرهەمە ب زمانێ کوردی ل سەر ئیتیمۆلۆجییێ نڤێسابیت کو فەرهەنگێن بەری ئەوی، هەر چەندە ل سەر ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن کوردی بووینە، بەلێ ب زمانێ بیانی هاتبوونە نڤێسین.

14-ئەمەك ڕامان (2014ز) ئەڤە دوویەم فەرهەنگە پشتی یا جەمال نەبەزی ب زمانێ کوردی ل سەر ئیتیمۆلۆجییێ هاتبیتە نڤێسین. پەیڤ تێدا ب ئەلفابێیا عەرەبی هاتینە ڕێزکرن، ل بەر ئەوان ب ئەلفابێیا لاتینی هاتینە نڤێسین. شرۆڤەکرنێن فەرهەنگێ ب سۆرانینە، بەلێ تێدا پەیڤێن کورمانجی ژی هاتینە ڕاڤەکرن.

15-کەچا کورد(2014ز). ئەڤ فەرهەنگە ژ لایێ ژنەکا کوردڤە کو ب ناڤێ کەچا کورد خۆ ناڤکرییە بەلاڤکرییە و فەرهەنگۆکەکە ل دۆر ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن کوردی کو ل دویڤ دلێ خۆ تێدا هەولدایە نێزیکی هزار پەیڤان ڕاڤە و شرۆڤەکرینە.

16-ڕەمەزان چەپەر(2014ز). فەرهەنگا ئیتیمۆلۆژییێ کو د ئەڤێ فەرهەنگێدا نڤێسەری هەولدایە واتایا پەیڤان دیاربکەت و ل دویڤ دیتنێن خۆ پەیڤ ڕاڤە و شرۆڤەکرینە(Husein Muhammed,2016 , 47-64).

17- حوسێن موحەمەدی ل سالا (2016) فەرهەنگا(ڕەهناسی- فەرهەنگا ئیتیمۆلۆژیا کوردی) ب پیتێن لاتینی چاپکرییە. د ئەڤێ فەرهەنگێدا نڤێسەری ب شێوەیەکێ ئەکادیمی هەولدایە ئیتیمۆلۆجییا هژمارەکا زۆر یا پەیڤێن کوردی شرۆڤەبکەت.

18- ***شاسوار هەرشەمیی*** (فەرهەنگی ئێتیمۆلۆژی کوردیی) یا ئەوی کو سێ بەرگە و ل سالا سالا(2022) هاتییە بەلاڤکرن. ب دیتنا من ئەڤ باشترین بەرهەمە ل سەر ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن کوردی کو نڤێسەری هەولدایە ئیتیمۆلۆجییا هژمارەکا پەیڤێن و جۆراوجۆرێن کوردی ڕاڤە و شرۆڤەبکەت و ئیتیمۆلۆجییا ئەوان دیاربکەت.

ژبلی ئەڤان بەرهەمان چەند بەرهەمەکێن دی هەنە بەحسێ ئیتیمۆلۆجییا پەیڤێن کوردی کرینە. چ ب سەربەخۆیی یان د ناڤدا هاتبیتە بەحسکرن. وەکو(هەلکۆلانا زمانی-2007) و (گەنجینا پەیڤێن ئاڤێستایی-2008) یێن(فاضل عمر)ی و (زبانی ئاڤێستا سەرچاوەی زمانی سانسکریت و ڕێگ ڤێدا وە کوردی ئەمرۆ-2012) یا (ئیسماعیل ئەیوبی) و (لێکسیکۆلۆجی-2014) یا (د.عەبدولواحید موشیر دزەیی). هەروەسا (ئیتیمۆلۆجیای هەندێ وشە و گیرەکی کوردی لە مێژوودا -2016) یا (ڕەفیق شوانی). دیسان(فەرهەنگا ئامەد-2023) یا (ئیسماعیل تاها شاهین)ی کو بەحسێ بنەکۆکا هندەك پەیڤێن کوردی کرییە(بنێڕە:ئیسماعیل تاها شاهین، 2023).

ئەڤ زانستە ئانکو ئیتیمۆلۆجی یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا مێژوو و نەژادێ دروستبوونا پەیڤان(دیڤید کریستال، 2018، 258). ئیتیمۆلۆجی ژ ئەڤان لایەنان پێکدهێت:

أ-بنەڕەتێ پەیڤان. ئانکو ب دیارکرنا نەژاد و پێشکەڤتنا مێژوویی یا پەیڤان ڕادبیت. ئەوژی ب ڕێکا دەستنیشانکرنا ڕەگەزێن ئەوێ یێن بنەڕەتی ب دەستڤەدهێت و ئێکەم بکارهینانێ بۆ دیاردکەت(Prots,2015,2). بۆ نموونە بۆ زانینا بنەڕەتێ پەیڤا (چەژن) د زمانێ کوردیدا دێ زڤڕینە زمانێ ئاڤێستایێ کو د ئاڤێستاییێدا(یەسەنە) بوو، ئانکو /ی/ا ل پێشییا پەیڤان بوویە/ج/. هەروەسا پەیڤا (جوان) د ئاڤێستاییێدا(یەڤان/یەوان)بوو(فاضل عمر، 2008، 19).

ب-پرۆسەیا نواندنا وەرگرتن یان خواستنا پەیڤان. ئانکو ڤەگوهاستنا پەیڤان ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی و ئەوێ چەندێ دیاردکەت کا چ بەرانبەری ئەوێ پەیڤێ د زمانێن دیدا هەیە.

ج-لایەنێ داینامیك یێ پەیڤان. ئانکو چاواییا چێبوونا پەیڤان. وەکو:پەیڤا یۆنانی یا کەڤن (hippos) ب واتایا (horse) (هەسپ) دهێت و پەیڤا (patamus) ب واتایا (river) (ڕوبار) دهێت، ژبەر هندێ (hippotamus) ب واتایا (riverhorse) دهێت(Prots,2015,2).

د- تۆمارکرنا گوهۆڕینان د فۆڕم و واتایا پەیڤاندا.

ه-د هەر پەیڤەکێدا جۆرێ دەنگان و واتایێ و بکارهینانا پێکڤەگرێدای د ناڤبەرا ئەواندا ب شێوەیەکێ هۆسا کو ژێکڤەنابن کو هەر ئێك ژ ئەڤان پێکهینانان بەرهەنگاری گوهۆڕینان ل دویڤ دەم و جهان دبن(Bujalková,2013,471).

بنەڕەت و مێژوویا پەیڤان د زمانیدا ژ لایێ لقەکێ لێکسیکۆلۆجییێڤە هاتییە خواندن کو ب ئیتیمۆلۆجی (etymology) دهێتە ناڤکرن کو ژ پەیڤا یۆنانی (etymon) ب واتایا (ڕاستی یان فۆڕمێ بنەڕەتی) هاتییە. د ئەڤی بواریدا (بۆجالکۆڤا-Bujalková) ئاماژەیێ ب هندێ ددەت کو "نەژادێ پەیڤا (ئیتیمۆلۆجی)

ژ پەیڤا یۆنانی (etymos) هاتییە کو ب واتایا (جەختکری، ڕاستی، دروستی، ئاشکەرا) دهێت. ئەو بەشەکە ژ لێکسیکۆلۆجییا مێژوویی کو سەرەدەرییێ ل گەل نەژادێ پەیڤێ و پێشکەڤتنا ئەوێ دکەت. ئەوژی باراپتر ب ڕێکا زمانڤانییا بەراورد" (Bujalková,2013,471).

د بنەڕەتدا ئیتیمۆلۆجی بۆ دیارکرنا (ڕاستی) یان (بنەڕەتێ) واتایێن پەیڤان هاتییە دانان، ئەوێ د نوکەدا ب شێوەیەکێ سەرەکی سەرەدەرییێ ل لێگەڕیانێ ل واتایا پەیڤان یێن سەرەتایی و واتایێن بەرنیاسا ئەوان دکەت. ئیتیمۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل وەرگرتنا پەیڤان دکەت (زمانێ ژێدەری و شێوازێ وەرگرتنێ (خواستنێ) و پەیوەندییا ئەوان ب پەیڤێن ڕەسەنڤە و ... هتد). ڕێبازا کو بکاردهینیت، ئەوژی ب شێوەیەکێ پێدڤی دایکرۆنیکە. بۆ نموونە: پەیڤێن (قەرەبالغ)،(خەزنەدار)، ژ زمانێ تورکی هاتینە خواستن و پەیڤێن(حەج) و (عومرە) و (زەکات) و (شەهید) ژ زمانێ عەرەبی هاتینە خواستن و پەیڤێن(ئەنترنێت) و (سوشیال میدیا) و (فەیسبووک) ژ زمانێ ئینگلیزی هاتینە خواستن و (گۆشەنیگا) و (دەربار) ژ زمانێ فارسی هاتینە خواستن.

ئیتیمۆلۆجی ڕوهنکرنەکا مێژوویيە بۆ بنەڕەتێ پەیڤان د زمانیدا و پێشڤەچوونا مێژوویی یا د دویڤدا (Mailhammer, 2014,424).

ئیتیمۆلۆجی گەلەکا گرنگە بۆ ڤەکۆلینا مێژوویا زمانی. ئیتیمۆلۆجی ڕێکێ ب گشتیکرنێ دەربارەی کریارا مێژوویی ددەت. هەروەکو دامەزراندنا یاسایێن دەنگی، یان دەربارەی دیاردەیەکا تۆمارکری یا هەڤدەمێ تایبەت، هەر وەکی جۆرەکێ دیارکری یێ بەرهەمهینانا ڕەگی و ئەو وەك ئارگیومێنت بۆ چارەسەرکرنا ئاریشەیێن کو پەیوەندی ب گرێدانێن بۆ ماوەییا زمانیڤە هەی. ئیتیمۆلۆجی پتر ئامرازەکێ پشتەڤانە د زمانڤانیا مێژوویدا. یا ب زەحمەتە بۆ ڤەکۆلینا مێژوویا زمانەکی بێ ئیتیمۆلۆجی (Mailhammer, 2014,424). پێدڤییە ئیتیمۆلۆجی جیاوازییێ د ناڤبەرا بنەڕەتێ نێزیك و دویر یێ پەیڤان ل ژێر پرسیارێ بکەت. ڤەکۆلینێن ئیتیمۆلۆجی یێن پەیڤێن زمانەکی پتریا جاران ژ زمانێ نوکە بۆ بەرێ کاردکەن کو پێدڤییە مێژوونڤێسێن هەر زمانەکی یان خێزانێن هەر زمانەکی بڕیارێ بدەن کا هەتا چ دەمی بۆ دویڤچوونا

بنەڕەتیێ پەیڤان ل سەر بنەماییێ داتاییێن زمانڤانی و نەزمانڤانی یێن بەردەست بژڤرن (Dworkin, 2015). زانستیێ ئیتیمۆلۆجی د بنەڕەتدا لقەکیێ لێکسیکۆلۆجییە، چونکی لێکسیکۆلۆجی گرێدایە ب واتاییێن پەیڤان و پەیوەندییێن سیمانتیکا ئەوانڤە کو ئەوژی بۆ بنەڕەت و گەشەکرنا زاراڤەکی ڤەدگەڕیت. زانایێن ئیتیمۆلۆجی ڕێبازا بەراوردییێ بۆ تاقیکرنا زمانێن پەیوەندیدار پێکڤە بکاردهینن کو ئەوژی کۆمەکا ڕێسایانە کو ڕێکێ ددەتە زمانڤانان بۆ زڤڕاندنا دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و پێکهاتەیێن دی یێن زمانێن هەڤچەرخ ب ڕێکا بەراوردکرنا کەرەستەیێ وەکهەڤ. ئەڤە ئەویێ واتاییێ ددەت کو پەیڤێن زمانیێ هیندۆ ئەورۆپی د شیاندایە بزڤڕنەڤە بۆ چەندین بنەڕەتێن پەیڤان ژ لقێن جوداییێن خێزانا زمانیێ هیندۆ ئەورۆپی(... https: faculty. Uobarah) . بۆ نموونە ئەگەر نوکە تەماشەی هژماران د زمانێن جودا یێن ئەورۆپیدا بهێتە کرن کو نەژادیێ ئەوان بۆ زمانیێ هندۆئەرۆپییێ کەڤن دزڤڕیت کو د هەر زمانەکیێ نوکەییێ هندۆئەورپیدا گوهۆڕینەك ب سەردا هاتییە کو د هندەك زماندادا گەلەك و د هندەکاندا کێمە، بەڵێ د هندەك هژماراندا هەست پێدهێتە کرن کو ژ ئێك زمانی پەیدابووینە و سەر ب ئێك خێزانێڤەنە. بۆ نموونە:

1- زمانیێ ئاڤێستا: ئێوا، دڤا، ثری، چەتوەر، پەنچە(ئیسماعیل ئەیوبی، 2012، 19-20).

2-زمانیێ کوردی: ئێك، دوو، سیێ، چار، پێنج.

3-زمانیێ فارسی:یك، دو، سە، چهار، پنچ.

4-زمانیێ ئینگلیزی: وەن، تۆ، سری، فۆر، فایڤ.

5-زمانیێ فەرەنسی:ئە، دوو، تخوا، گاتر، سانگ

6-زمانیێ ئیتالی:ئونۆ، دویێ، تریێ، گواترۆ، چینگویێ.

7-زمانیێ ئەلمانی:ئاینس، سمای، تهای، ڤیە، فۆنف.

8-زمانیێ ئسپانی: ئونۆ، دوس،ترێس، کواتۆ، سینکۆ[1].

---

[1] ل ڤێریێ پێدڤییە بهێتە گوتن کو بۆ مەبەستا ئاسانکارییێ، ئەلفابێیا هژمارەیێن زمانێن:(ئینگلیزی، فەرەنسی، ئیتالی، ئەلمانی، ئسپانی) ژ ئەلفابێیا لاتینی بۆ ئەلفابێیا ڕۆژهەلاتی هاتییە ڤەگوهاستن.

هەروەسا ئەگەر تەماشەی پەیڤا(ئەز) د چەند زمانێن هند-ئەورۆپیدا بهێتە کرن. ئەڤ ڕاستییە دیاردبیت. وەکو:

1-**سلاڤی: یا(ئەزۆ).**

2-**لاتینی:ئێگۆ.**

3-**گەرمانی:ئیخ.**

4-**سانسکریتی:ئەهەم.**

5-**هەخامەنشی:ئدەم(ئەذەم).**

6-**ئاڤێستایی:ئەزەم.**

7-**کوردی:ئەز**(فاضل عمر، 2023، 456).

دیسان ئەگەر تەماشەی پەیڤا(برا) یا کوردی د هندەك زمانێن هندوئەورۆپیدا بهێتەکرن کو گوهۆڕینەکا کێم ب سەردا هاتییە و ئەویٚ چەندیٚ دیاردکەت کو ژ ئێك بنەکۆك یان نەژادی هاتییە. ب ئەڤی ڕەنگی:

-**د پەهلەویدا: براتەر.**

-**د فارسیدا:برادر.**

-**د ئینگلیزیدا: برازەر.**

-**د ئەلمانیدا:برودەر(جەمال نەبەز، 2008، 89).**

ل دوماهیکیٚ پێدڤییە بهێتە زانین، ژبۆ زانینا ئیتیمۆلۆجییان پەیڤان پێدڤییە ئەڤ خالێن ل خواریٚ ب بەرچاڤ بهێنە وەرگرتن. ئەوژی ئەڤەنە:

1-**پێدڤییە فۆڕمێن کەڤن بهێنە زانین و هەڤتۆخمێن ڤێرا و ئەوێن ژیٚ پەیدابووین. بۆ نموونە** (کورسی) **کوردی و عەرەبی ڤەدگەڕنە** (کوسسۆ-Kussû) **یا ئەکەدی و ئەو ڤەدگەڕیتە** (کووزا-gu-za) **یا سۆمەری.**

2-**هەر دەنگەکیٚ پەیڤیٚ دڤێت ل گەل بنەڕەتیٚ ئەویٚ بهێتە هەڤبەرکرن کا گوهۆڕینەك تێدا ڕویدایە یان نە.**

3–هەر ڤارێبوونەك يان گوهۆڕينەك ل دەمیٚ دهێتە شرۆڤەكرن، پێدڤییە ل سەر بنەمايەكیٚ لۆجيكی بيت.

4–هەر ڤارێبوونەكا واتاییٚ ژ ئەنجامیٚ ب سەرڤەچوونا دەمی يان ل دەمیٚ ڤەگوهاستنیٚ ڕويدابيت، پێدڤییە بهێتە بەرچاڤكرن.

5– پێدڤییە بزڤڕينە زمانیٚ ماك ژبۆ ئاشكەراكرن و زانينا ئەوان دەنگێن پەيڤان ئەوێن زەحمەت و بيانی و ڤارێبوون تيدا هەين.

6–پێدڤییە زمانڤان هشياربيت ل دۆر ئەوان پەيڤێن ژ دەڤەرەكا جوگرافی يان ژ زمانەكیٚ دەركەڤتين و گوهۆڕين ب سەردا هاتبن. بۆ نموونە(پەنگان) ژ زمانێن ئاری دەربازيی عەرەبی بوويە و كرينە(فنجان) و كوردان ژی ژ عەرەبان وەرگرتییە(فاضل عمر، 2023، 456–458).

ئەڤێن ل خواریٚ ئيتيمۆلۆجييا چەند پەيڤانە د زمانیٚ كورديدا:

–***ئاری***: ئەڤ پەيڤە ژ (ئاريا) سانسكريتی هاتييە كو ب واتايا (هەڤال، دوست) هاتییە. د ئاڤێستايێدا بوويە (airyo–ئەيريۆ)، هەر ب واتايا(يار، هەڤال، دوست)بوو. ديسان د پەهلەويدا بوويە (aryama– ئاريیا) ئانكو (دوست).

–***ئازاد:*** ئانكو كەسەكی سەربەخۆ. د ئاڤێستاييدا (azata –ئازاتە) و د پەهلەويدا بوويە(azat– ئازات) كو د هەر دووكاندا ب هەمان واتايا نوكەيە(شاسوار هەرشەميی، بەرگی يەكەم، 2022، 44–46).

–***ئاسك:*** ئانكو مامز، د ئاڤێستاييدا (asu–ئاسو)بوو و د پەهلەويدا بوويە(-ahuk ئاهوك) كو ئاسكە(شاسوار هەرشەميی، بەرگی يەكەم، 2022، 55).

–***پس:***ناڤەكە وەكو پێشگر دچيتە سەر ناڤێن كوڕان كو ب واتايا ئانكو توخمیٚ نێرينە يان كوڕ دهێت. د ئاڤێستاييدا (puthre–پوثرە)بوو. د پەهلەوييا پارتيدا(bry–بری) ئانكو كوڕ، د پەهلەوييا ساسانيدا ب شێوەییٚ(pwhr-پوهر و پوڕ) ب هەمان واتا هاتييە و د پەهلەويدا هەر دوو شێوەيێن(pus– پوس) و (pusar-پوسەر) كو بۆ ناڤیٚ كوڕی يان نێرينە بكارهاتييە. بۆ پتر پيزانينان ل سەر پەيڤیٚ د زمانیٚ كورديدا بنێڕە

ناڤێن: پسمام، پسئاغا، پسانك(بێچوی گیانلەبەران)، پسمیران(کوڕێ میران)، پزدان (شاسوار هەرشەمیی، بەرگی یەکەم، 2022، 590–592). پسخالەت.

–***دۆت:*** ئانکو کچ. د ئاڤێستاییدا(dugdar–دوگدەر) هەروەسا (دوغدهەر و دوغدەرە) هەبوویە. د پەهلەویدا(duxtar–دوختەر)ە د فارسی ژێدا(دوختەر)ە(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دووەم، 2022، 221–222) وەکو دۆتمام ئانکو کچمام.

–***باکور:*** با+کور. ئانکو هەوایی بەرز. ئانکو بایەك ئاڕاستەیا ئەوی بەرەڤ بەرزایی و ژ سەری بهێت.

–***باشور:*** با+شۆڕ. پاشی (شۆڕ) بوویە (شور) ئانکو بایێ بۆ لاییێ خوارێ.

–***شنگار***:شنگ+ئار= جوان+جه:ئانکو جهێ جوان.

–***ئەربیل:*** هەخامەنشیان دگوتیێ(ئەربیرا) و ئاشۆرییان دگوتی(ئەربیلا). دیسان دکەڤندا ب چەند ناڤێن دی هاتییە. وەکو(ئاریل، ئارێلێ، ئەرێل، ئەرێلێ) کو ژ دوو پارچان پێکهاتییە. ئەوژی: (ئاری+هێلین). ئانکو مرۆڤێ خودان زەڤی و بنچینەیا پەیڤێ(ئاربل، ئاریل)ە. وەسا دهیتە تەخمینکرن کو پەیڤا(ئاریل) ب ئەگەری گوهۆرینا دەنگی (هەمزە) بوویە(ه) و (ا)بوویە(ە) و پەیڤ بوویە(هەریل) و (هەرێل) و (هەلیل) وبۆ سانەهییا دەربرینی (هەلێر) پاشی بوو(هەولێر)(ڕەفیق شوانی، 2016، 16–21).

–***دەشت:*** بریتییە ژ زەڤیەکا ڕاست و پان. پەیڤەکا کەڤن و ڕەسەنا کوردییە. د پارتی و پەهلەویدا هەر(da§t)بوو و ب هەمان واتا نوکە مایە(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دووەم، 2022، 270).

–*ڕوخسار*: ژ (ڕوخ) ئانکو ڕوی/ڕوو +(سار) ئانکو (سەر) پێکهاتییە کو پەیڤەکا لێکدایە. ئانکو واتایا پەیڤێ پێکڤە دبیتە (سەر و ڕوو)(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دووەم، 2022، 374).

–***زێڕین:*** بریتییە ژ تشتەکێ کو ژ زێڕی هاتبیتە دروستکرن. ژ (زێڕ+پاشگرێ (ین)) دروستبوویە. د زمانێ بەلۆچیدا (زەڕێن) هەمان تشتە. چێدبیت ئەڤ پەیڤە بزڤڕیتەڤە بۆ سەر زمانێ پارتی بۆ زێڕ. ئانکو (zarn-زەڕن). د ئاڤێستاییێدا(zarano–زەڕەنو) ئانکو

زێڕ و د زمانێ پەهلەویدا(zareen–زەڕێێن) ئانکو زێڕین(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دووەم، 2022، 546).

–سپاس: دیسان سوپاس. پەیڤەکا کەڤنا زمانێن ئیرانییێن کەڤنە. ئەڤ پەیڤە ژ ڕەگێ پەیڤا پرۆتۆئیرانیی spas–سپاس–هاتییە ب واتایا خزمەتکرن بێ پارە و کرێ، ب شێوەیێ کوێلە. د ئاڤێستاییێدا ب چەند شێوەیێن نێزیکێن ئێك مایە.(سپاس، سپاش، سپۆس) د زمانێ پارتیدا (sps–سپس) دیسان(espas–ئیسپاس) ژی. د پەهلەویدا(aspas) بوو(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دووەم، 2022، 608).

–سلێمانی: ژ (سولەیمان، سلێمان)هاتییە. ناڤێ ئەوێ بۆ سلێمانێ کوڕێ داودی دزڤڕیت کو ئێکە ژ پاشا و پێغەمبەرێن ئیسرائیلییان. ئانکو بنەڕەتێ ناڤێ سلێمانی ژ عیبری هاتییە. ئەڤ ناڤە ڤەدگەڕیتەڤە سەر پەیڤا(شیلۆمۆ) یان (شلۆمۆ) ب واتایا ئاشتیانە و دزڤڕیتە سەر (شالۆم) ئانکو ئاشتی. زۆربەیا بۆچوونان بۆ هندێ دچن کو (برایم پاشا)ی ناڤێ سلێمانی ب ناڤێ (سلێمان پاشایی والییێ بەغدا) ب ناڤکرییە. هندەك ژی دبێژن ب ناڤێ سلێمانێ کوڕێ خۆ ناڤکرییە یان ب ناڤێ سلێمانی پاشایێ پاپیرێ خۆ ناڤکرییە. چێدبیت ئەوی هەمی ئەگەر و ناڤ ڕەچاڤکرین و ببنە هاندەر بۆ ئەوی کو ئەوی باژێری ب ناڤی سلێمانی ناڤبکەت(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دووەم، 2022، 643).

–کەرکوك: هندەك نڤێسەرێن کورد دبێژن کەرکوك ژ (گڕگڕ) هاتییە کو ئاماژەیە بۆ ناڤێ ئاگرەکێ بەردەوام و خۆرسکی. د ژێدەرێن سریانیدا ناڤێ ئەوێ ب (کەرخ دسلوخ) هاتییە. ئانکو ب واتایا شارێ سلوخ. (یاقوت ئەلحمەوی) (1228ز) ناڤێ ئەوێ ب (کەرخینی) هینایە. پەیڤا (کەرخ) ناڤەکێ کەڤنێ فێنیکییە بۆ (شار)ی. د ئەوی زمانیدا (کەرکو) ئانکو(قەلا، شار). مێژوونڤێسی ئەلمانی(گ.هۆفمان) ئێکەم کەسە کو (کەرخینی و کەرکوك) کرینە ئێك و ژ ئەنجامێ گوهۆڕینێن دەنگی کەرخێنی بوویە کەرکی پاشی کەرکیك و ژ ئەنجامێ گوهۆڕینا د ناڤبەرا دەنگێن (و، ی)دا کو د کوردیدا گەلەك هەیە. کەرکیك زوی بوویە کەرکوك(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی سێیەم، 2022، 212–213).

-**مریشك**: پەلوەرەکێ کەهییە. ژ دوو پشکان پێکدهێت. ئەوژی ژ (مر+یشك) پێکهاتییە. (مر) ئانکو (پەلەوەر و بالندە)یە و (یشك) ئانکو (هیشك ب واتایا هشك/وشك)ە. ئانکو دبیتە پەلەوەرەکێ هشکاتییی. د ئاڤێستاییێدا دگوتنە بالندە و پەلەوەری مالێ(meregho–مێرێگۆ/میرێغۆ) د پەهەلەویدا(morv–مۆرڤ) و (murv–مورڤ) ب واتایا بالندەیی هاتینە(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی سێیەم، 2022، 607).

-***شێرزاد:*** شێرزاد یان شەهرزاد. شێرزاد ژ دوو پەیڤان پێکهاتییە. پەیڤا شێر یان شەهر د بنەڕەتدا (شار)بوویە کو د زمانێ بابلیدا واتایا(پاشا) دگەهینیت و (زاد) ژ زان و بوون هاتییە. هەر دوو پێکڤە ئانکو شێرزاد ب واتایا(پاشا زادە)، شازادە دگەهینیت(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دووەم، 2022، 877).

-**دهۆك**: ژ (دە) ئانکو گوند ل گەل پاشگرێ (ۆك) پێکهاتییە. ئانکو واتایا گوندێ بچویك ددەت. ئانکو ڕەها(دە) دبەتە گوند یان گوندك(Husein Muhammed,2016, 86).

-**میسل/موسلێ**: زەینەفۆن د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ(ئانابازن) ل سالا (400پ.ز) ناڤێ شارێ موسلێ هینایە و ئەو دبێژیت: ئەم هاتینە شارێ مسیلا کو "بەرێ موسیل" ب گەلەکی د سورێن ئەوێدا(دەڤەنێ بازێری) بکارهاتبوو. کەواتە ناڤێ موسل/میسل ژ "بەرێ موسیل" هاتییە کو دەڤەنێ بازێری پێ هاتبوو دروستکرن (شاسوار هەرشەمیی، بەرگی سێیەم، 2022، 636–637).

-***زەندیق***: ئانکو بێڕەحم و نەدلۆڤان. ئەڤ پەیڤ د پەهلەویدا هەبوویە(زەندیق)بوو، پاشی عەربان ژ پەهلەوی وەرگرتییە و کوردان ژ عەرەبی وەرگرتییە.

-***وەزیر***: پلەوپایەکا بلندا حکومییە. د پەهلەویدا(ڤچیر)بوو و عەرەبان ژێ وەرگرتییە و کرییە (وەزیر) و کوردان ژ عەرەبان وەرگرتییە.

-***دین:*** ئانکو دیانەت. د پەهلەویدا(دێن) بوو و عەرەبان کرییە (دین) و کوردان ژ عەرەبان وەرگرتییە.

-***فستەق:*** جۆرەکێ چەرەزانە. د پەهلەویدا(بستەق)بوو و عەرەبان ژێ وەرگرتییە و کرییە(فستەق) و کوردان ژ عەرەبان وەرگرتییە(Husein Muhammed,2016,38).

-***زاخۆ:*** ڕەنگە ژ (زاخۆتا) یا ئارامی هاتبیت. ب واتایا (سەرکەڤتن) دهێت. ئانکو جهەکە دبیت مەیدانا سەرکەڤتنا لەشکەرەکی بیت ب سەر دوژمناندا. هندەك بۆ مەیدانا شەرەکی د ناڤبەرا ساسانی و ڕۆمانیاندا دبن و تێدا ڕۆمانی سەرکەڤتن و ئەڤ ناڤ ل سەر وێرێ دانا. چێدبیت ل دەمێ ئاکنجیکرنا جوهییان ل سالا 720پ.ز ژ لایێ ئاشۆرییانڤە ئەڤ ناڤە ل سەر دانابیت(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی سێیەم، 2022، 461).

-***سێمێل:*** هندەك بۆچوون هەنە کو دبێژن: سێمێل ژ (سێ مل) یان (سێ مال) هتییە، بەلێ گومان ل سەر ئەڤێ بۆچوونێ هەیە و یا سەلماندی نینە. ل دویڤ هندەك شارەزەیێن ئیتیمۆلۆجییێ. وەکو (م.ئیسماعیل تەها شاهین)ی. سێمێل ژ شمئالا یان شمالا یا سریانی هاتییە. ئانکو پەیڤەکا کەڤنە و ژ ئەنجامێ ب سەرڤەچوونا دەمی گوهۆڕین ب سەر دەنگێن ئەوێدا هاتییە و بوویە (سێمێل) و هەتا نوکە ژی هندەك ژ فلەیان هەر ب ئەڤی ناڤی ناڤدکەن. ئانکو (شمئالا یان شمالا) و ئەم ژی ل گەل بۆچوونا(م. ئیسماعیل)ینە.

2- وەرگرتنا پەیڤان-Borrowing :

أ-چەمکێ وەرگرتنێ:

وەرگرتن یان خواستنا پەیڤان دیاردەیەکا ئاساییە کو د هەمی زمانێن جیهانێدا هەیە. ئانکو خواستنا پەیڤان نابیتە ئەگەرێ هندێ کو زمان ب زمانەکێ باش یان خراب بهێتە دیارکرن، چونکی د بنەڕەتدا زمانێن باش و خراب نینن.

مەبەست ژ دیارەیا خواستنی یان وەرگرتنێ ئەوە پەیڤەك ژ زمانەکێ بیانی بۆ ناڤ زمانێ دایکێ بهێتە خواستن. هەر وەکو چوونا پەیڤێن عەرەبی بۆ ناڤ زمانێ ئینگلیزی. وەکو:(gazelle: غزال)، (cornea:قرینة)، (cotton: قطن)، (pancreas: بنكرياس). دیسان زمانێ عەرەبی ژی پەیڤ ژ زمانێ ئینگلزی خواستینە. وەکو:(تليفون:telephone)، (كومبيوتر–computer)...هتد(محمد سعيد احديد، 2008، 40). ب دیتنا(فرانك نۆفۆ)ی وەرگرتن پرۆسێسەکە کو زمانەك یەکەیێن

فەرهەنگی ژ فەرهەنگا زمانەکیٚ دی وەردگریت. هەروەسا ماوەییٚ ڕۆژگاری بۆ ئەڤی پرۆسیٚسی وەکو ئیٚك نینە هەتاکو پەیڤ بهیٚتە وەرگرتن. هندەك جاران گەلەك ماوە پیٚدڤیت و هندەك جاران زوی پەیڤ دهیٚتە وەرگرتن. زاراڤیٚ "وەرگرتن" د لیٚکسیٚکۆلۆجیییدا بهایەکیٚ گەلەك بەرفرەه هەیە کو بریتییە ژ بهاییٚ لیٚکسیمیٚ. هەروەسا دبیت پەیڤ وەکو خۆ بهیتە وەرگرتن یان دەستکاری تیٚدا بهیتە کرن. هندەك جاران وەرگیٚڕانەکا پیتی(حرفی) بۆ پەیڤیٚ دهیٚتە کرن(فرانك نوفو، 2012، 77). ب دیتنا (جورج مونان)ی وەرگرتن ئەوە یەکەیەکا فەرهەنگی ژ زمانەکیٚ بیانی ب شیٚوەییٚ ئەویٚ ییٚ بیانی بهیٚتە وەرگرتن(جورج مونان، 2012، 50).

هەر وەکو بەری نوکە ئاماژە پیٚهاتییە دان کو پرۆسیٚسا وەرگرتنا پەیڤان پرۆسیٚسەکا ئاساییە کو د هەمی زمانیٚن جیهانیٚدا هەیە. زمانیٚ ئیٚنگلیزی ژی ئیٚك ژ ئەوان زمانایە. ب دریٚژاهییا میٚژوویا خۆ، زمانیٚ ئینگلیٚزی ژمارەیەکا زۆریا پەیڤان ژ زمانیٚن دی وەرگرتینە کو ژ ئەڤان نموونەیان پیٚکدهیٚت:

–(Dope)ژ زمانیٚ هولەندی وەرگرتییە)

– (piano) (ژ زمانیٚ ئیتالی وەرگرتییە)

– (tattoo) (ژ زمانیٚ تاهتیانی وەرگرتییە)

– (Jewel) (ژ زمانیٚ فرەنسی وەرگرتییە)

–(pretzel) (ژ زمانیٚ ئەلمانی وەرگرتییە)

–(tycoon) (ژ زمانیٚ یابانی وەرگرتییە)

–(Yogurt) (ژ زمانیٚ تورکی وەرگرتییە)

Glitzy- (ژ زمانیٚ یدیشی وەرگرتییە)

– (ski) (ژ زمانیٚ نەرویجی وەرگرتییە)

– (lilac) (ژ زمانیٚ فارسی وەرگرتییە)

– (sofa) (ژ زمانیٚ عەرەبی وەرگرتییە)

– (Zebra) (ژ زمانیٚ بانتوی وەرگرتییە)(Yule,2014, 52).

بێگومان زمانێن دی زاراڤ ژ زمانێ ئینگلێزی خواستینە. هەر وەکو د کارهینانا یابانیدا کو (suupaa) یان(suupaama aketto)ژ (super market) وەرگرتییە. هەروەسا(taipuraitaa)ژ (typewriter)ژی ژ ئینگلیزی وەرگرتینە. زمانی فنلندی (sĕkki) ژ (check) یا ئینگلیزی وەرگرتییە (چەکێ بانکێ). هەنگاری (klub)، (futbal) ژ زمانێ ئینگلزی وەرگرتینە، یان فرەنسی (Le stress) (Le whisky) و (Le weekend) ژ ئینگلیزی وەرگرتینە. د پرتوگالا بەڕازیلدا، پەیڤێن ئینگلێزی (up) و (nerd) هاتینە وەرگرتن(Yule,2014, 52).

ب-شێوەیێن وەرگرتنێ:

وەرگرتنا پەیڤان ژ زمانەکێ بیانی بۆ ناڤ زمانێ دایکێ یان زمانێ مەبەستدار ب چەند شێوەیان ڕوددەت:

1-وەرگرتنا وەکو خۆ: د ڤێرێدا پەیڤ وەکو خۆ دهێتە وەرگرتن، بێی هیچ دەستکاری د فۆڕمێ ڕەسەنێ پەیڤێدا بهێتە کرن. هەر وەکو وەرگرتنا پەیڤان ژ ئەڤان زمانێن ل خوارێ بۆ ناڤ زمانێ کوردی:

أ-ژ زمانێ ئینگلیزی. وەکو:

- پرۆسێس، کۆمپیوتەر، ڤایپەر، وەتساپ، سناپ چات، سوشیال میدیا، تیك تۆك، مایك...هتد.

ب-ژ زمانێ عەرەبی. وەکو:

-زەکات، حەج، عومرە، شەهید، ئیسرا و میعراج، بوراق، ڕەمز...هتد.

ج-ژ زمانێ فارسی. وەکو:

- دەربار، گۆشەنیگا، لیلاق، هەماهەنگی...هتد.

د-ژ زمانێ تورکی. وەکو:

-خەزنەدار، چەقماق، قەرەبالغ، ئیپراخ، دەمار...هتد.

2-وەرگرتنا ب دەستکاری د زارکرنێدا: د ڤێرێدا پەیڤ ژ زمانێ بیانی بۆ ناڤ زمانێ مەبەستدار یان یێ دایکێ دهێتە خواستن و وەرگرتن، بەلێ ب کراسەکێ بلێڤکرنێ یێ ل

گەل فۆنۆلۆجییا زمانێ دایکێ یێ بۆ هاتییە خواستن بگونجیت. وەکو: هاتنا ئەڤان پەیڤێن ئینگلیزی بۆ ناڤ زمانێ ئینگلیزی بەلێ ل دویڤ فۆنۆلۆجیییا زمانێ کوردی:(کۆدەتا، مودێل، تەلەڤزیۆن، تەلەفۆن، قونسل...هتد).

3-وەرگرتنا ب دەستکاری د پێکهاتا پەیڤێدا: د ڤێرێدا گوهۆڕینەکا ڕهوڕیشالی ب سەر پەیڤا خواستیدا د زمانێ بۆ هاتییە خواستندا دهێتە کرن. هندەك جاران تێکەلییەك د ناڤبەرا فۆڕمێن هەر دوو زماناندا دهێتە کرن. ئانکو فۆڕمەکێ خواستی ل گەل فۆڕمەکێ ڕەسەن پێکڤە دهێنە لێکدان و د ئەنجامدا پەیڤەکا نوی ژێ چێدبیت. ب ئەڤی ڕەنگی:

ا-گوهۆڕینا ڕهویشالی ب سەر پەیڤا خواستیدا:

د زمانێ کوردیدا هندەك پەیڤ هاتینە خواستن و گوهۆڕینەکا وەسا تێدا ڕویدایە کو گەلەك جاران یا ب زەحمەتە شێوە و نەژادێ پەیڤێ یێ دروست بهێتە دیارکرن و زانین. وەکو:

-(سەیزاری) ژ (سید ظاهر) یا عەرەبی هاتییە.

-(ئافرەت) ژ (عورة) یا عەرەبی هاتییە.

-(سیسرك) ژ (صرصور) یا عەرەبی هاتییە.

-(زەرزری) ژ (زرزور) یا عەرەبی هاتییە.

-(ئەرد) ژ (ارض) یا عەرەبی هاتییە.

-(بەهلیلك) یان (بالیلك) ژ (بالول) یا عەرەبی هاتییە.

-(ڕازی) ژ (ارضاء) یا عەرەبی هاتییە.

ب-تێکەلکرن د ناڤبەرا فۆڕمێ خواستی و فۆڕمێ خۆمالیدا:

د زمانێ کودی یێ نوکە تێکەلکرن د ناڤبەرا هەر دوو فۆڕمێن خواستی و خۆمالیدا ڕویددەت. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

-ڕازی+بوو=ڕازیوو.

-عەفو+کر=عەفوکر.

-قونسول+خانه=قونسولخانه.

4-هندەك جاران پەیڤێن هاتینە خواستن ب واتایەكا نوی دهێنە بكارهینان: د زمانێ كوردیدا پەیڤێن(دەبارە) و (تەكبیر) هەنە. د بنەڕەتدا ئەڤ پەیڤە ژ زمانێ عەرەبی هاتییە وەرگرتن، بەلێ ب واتایێن نوی هاتینە بكارهینان. ب ئەڤی ڕەنگی:

-***دەبارە:*** د كوردیدا ب واتایا(ژیار و مەعیشەت) دهێت، بەلێ د عەربیدا، (تدبیر، دبر): ب واتایا ب (ڕێڤەبرن) دهێت.

-***(تەكبیر):*** د كوردیدا ب واتایا (مشاوەرەت) دهێت، بەلێ د عەرەبیدا ب واتایا (مەزنكرن) دهێت.

-(تەعلیل): د كوردیدا ب واتایا (سوحبەت) دهێت، بەلێ د عەربیدا ب واتایا(ئەگەر) دهێت.

ج-وەرگێڕانا وەرگرتی-Loan - translation:

جۆرەكێ تایبەت یێ وەرگرتنێ (خواستنێ) ئەوژی ب وەرگێڕانا وەرگرتی یان خواستنێ دهێتە وەسفكرن. د ئەڤێ پرۆسێسێدا وەرگێڕانەكا ڕاستەوخۆ یا توخمێن پەیڤەكێ بۆ زمانێ وەرگرتی دهێتە كرن. ژ نموونەیێن گرنگ ئەوژی زاراڤێ فرەنسی:(gratte - ciel) كو ب شێوەیەكێ پیتی بۆ (scrape - sky) یا ئینگلیزی هاتییە وەرگێران و زاراڤێ هولەندی (wdlken krabber) بۆ :(cloud scratcher)یا هاتییە وەرگێڕان یان زاراڤێ ئەلمانی: (wolken kratzer) د ئینگلیزیدا هاتییە وەرگێڕان بۆ:(cloud scraper). پەیڤا ئینگلێزی (superman) هۆسا دهێتە هزركرن كو وەرگێڕانەكا وەرگرتی بیت ژ (übermensch)ا ئەلمانی و زاراڤێ (Loanword) ئەو ب خۆ ژی هۆسا دهێتە هزركرن كو ژ (Lehnwort) یا ئەلمانی هاتییە. دەربڕینا ئینگلێزی (moment of truth) هوسا دهێتە هزركرن كو پەیڤەكا خواستییە ژ گرێیا ئسپانی (elemoment delaverdad). چەمكێ (boy friend) یا ئەمریكی، ل گەل گوهۆڕینا دەنگی، بۆ یابانێ هاتییە وەرگرتن وەكو (boy furendo)، بەلێ وەك خواستنەك بۆ چینێ وەك (male friend) (یان (nan pengyu) هاتییە وەرگێڕان (Yule,2014, 52). د زمانێ كوردی ژیدا چەند

دەستەواژە و دەربڕین ژ زمانێن بیانی کو پتریا ئەوان د بنەڕەتدا د کوردیدا نەبووینە و کوردان وەرگرتینە و وەرگێڕاینە سەر زمانێ خۆ یان چێدبن هەبن، بەلێ کوردان ناڤ بۆ نەبووینە، لەورا ژ زمانێ وەلاتێن دی وەرگرتینە وەرگێڕاینە سەر زمانێ کوردی. وەکو:

-سوشیال میدیا: تۆڕێن جڤاکی.

-اسفنج البحر: ئیسفەنجێ دەریایی.

-صلیب الاحمر: خاچا سۆر.

-طحالب الاحمر:**کەڤزا سۆر.**

-الهندسة الوراثية: **ئەندازەیا بۆماوەیی.**

-بەرمائیات:هشکئاڤی.

-المنطقة المفتوحة:**دەڤۆکا ڤەکری.**

-الجاذبية الارضية: **کێشکرنا ئەردی.**

-اسد الجبل:شێرێ چیایی.

د-جۆرێن وەرگرتنێ:

ب شێوەیەکێ گشتی وەرگرتن دبیتە دوو جۆر. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ-وەرگرتنا ئارەزوومەند: د ئەڤی جۆریدا کەرەستێن زمانی یان پەیڤ ب ئارەزوومەندانە دهێنە وەرگرتن. ئانکو ئاخڤتنکەرێن زمانێ ڕەسەن یان مەبەستدار دشێن ئەوان پەیڤان یان کەرستان وەرنەگرن، چونکی د بنەڕەتدا ئاخڤتنکەرێن زمانێ ڕەسەن، پەیڤێن خۆمالی هەنە و دشێن پشتبەستنێ ل سەر بکەن و پەیڤێن بیانی وەرنەگرن، چونکی چ بۆشاهی و ڤالاتی د زمانێ ئەواندا پەیدانابیت، بەلێ هندەکجاران ئاخڤتنکەرێن زمانێ ڕەسەن ل دویڤ حەز و ئارەزوویان ڕادبن ب وەرگرتنا پەیڤان و د زمانێ خۆدا بکاردهینن و پتریا جاران ئەو پەیڤ و کەرەستێن دهێنە وەرگرتن، پەیڤێن بەربەلاڤێن جیهانینە یان پەیڤێن زمانەکێ هاوسێ و خودان شارستانییەتە. وەکو وەرگرتنا هندەك پەیڤ و زاراڤان بۆ ناڤ زمانێ کوردی ژ زمانێ ئینگلیزی یان عەرەبی کو د بنەڕەتدا کوردان بەرانبەری ئەوان پەیڤ و زاراڤ هەنە. وەکو:

-وشەسازی/پەیڤسازی:مۆرفۆلۆجی.

-ڕستەسازی:سینتاکس.

-زاراڤسازی:تێرمینۆلۆجی.

-واتاسازی:سیمانتیک

-دەق:تێکست.

-گوتار:دیسکۆرس.

-هۆزان:شعر.

-ئەندێشە:خەیال.

ب-وەرگرتنا ب خۆرتی: د ئەڤی جۆرێ وەرگرتنێدا، وەرگرتن یا ب خۆرتییە. ئانکو ئاخڤتنکەرێن زمانێ ڕەسەن ب نەچاریی پەیڤ و کەرەستان ژ زمانەکێ بیانی وەردگرن، چونکی ئەگەر وەرنەگرن، بۆشاهییەك یان ڤالاهییەکا زمانی د زمانێ ئەواندا پەیدادبیت. ئەڤ جۆرێ وەرگرتنێ زێدەتر ژبەر پێشکەڤتنا تەکنۆلۆجیایێ و داهێنانا د جیهانێدا ڕویددەت پەیدادبیت. هەر وەکو وەرگرتنا ئەڤان پەیڤ و زاراڤان ژ زمانێ ئینگلیزی بۆ ناڤ زمانێ کوردی:

-ڤایپەر.

-سناپ چات.

-سیگنال.

-وەتساپ.

-کومپیۆتەر.

-ئەنترنێت.

-ئەنستگرام.

ھ-ھۆكارێن وەرگرتنێ:

ژبۆ وەرگرتنا پەیڤان چەند ھۆكارەك دبنە ئەگەر. ب كورتی دێ ئاماژەیێ ب ھندەك ژ ئەوان ھێتە كرن. وەكو:

1-ھۆكارێ ئایینی: ھندەك جاران ھۆكارێ ئایینی دبیتە ئەگەر كو زمانەك ب وەرگرتنا پەیڤ و كەرەستێن زمانی ڕاببیت. ھەر وەكو وەرگرتنا پەیڤێن ئیسلامی– عەرەبی ژ لایێ كوردانڤە . وەكو پەیڤێن:(جیھاد، شەھید، مەكە، حەج، ئیسرا و میعراج، زینا، ڕیبا...ھتد).

2-ھۆكارێ جوگرافی: گەلەك جاران ھۆكارێ جوگرافی دبیتە ئەگەرێ پەیدابوونا دیاردەیا وەرگرتنا پەیڤ و كەرەستێن زمانی. بۆ نموونە ژ ئەگەرێ جیرانی و ھەڤسوویا كوردان ل گەل عەرەب و تورك و فارسان، لەورا پەیڤێن ئەوان ژ لایێ كوردانڤە ھاتینە وەرگرتن. وەكو:(زالم، چەقماق، دەربار).

3-ھۆكارێ سیاسی: ھۆكارێ سیاسی ژی دبیتە ئەگەر كو ئاخڤتنكەرێن زمانێ دایكێ ڕابن ب وەرگرتنا پەیڤێن زمانەكێ بیانی. ئەوژی ئەگەر ھەژموون و دەستھەلاتا ئەوی وەلاتی ل سەر ئەوان ھەبیت و یا زال بیت. ھەر وەكو بندەستییا كوردان و زالبوونا دەستھەلاتا عەرەبی ل سەر ئەوان بۆ ماوەیەكێ درێژ، ئەڤەژی بوویە ئەگەرێ وەرگرتنا ھژمارەكا زۆرا پەیڤان ژ زمانێ عەرەبی. وەكو:(عەسكەر، سری، لیوا، فرقە، ئەركان،...ھتد).

4-ھۆكارێ پێشكەڤتنا تەكنۆلۆجیایێ: گەلەك جاران پێشكەڤتنا تەكنۆلۆجیایێ ل دەڤ وەلاتەكێ و ڕابوونا ئەوان ب ئەنجامدانا داھێنان و دانانا ناڤان ل سەر، ئەڤە دبیتە ئەگەر كو تاكەكەسێن زمانێن دی ب وەرگرتنا پەیڤێن ئەوان ڕابن. وەكو وەرگرتنا پەیڤێن ئینگلیزی یێ گرێدای ب تەكنۆلۆجیاییڤە ژ لایی ێ كوردانڤە. وەكو:(ڕبۆت، لایك، فەیسبووك، ئیمۆ، ئایپاد، ئایفۆن...ھتد).

3- گوهۆڕینا زمانی- Language Change؛

أ-چەمکێ گوهۆڕینا زمانی؛

زمان وەکو ئالاڤەکێ پەیوەندیکرنێ پرۆسەیەکە کو بەردەوام کار وبارێن ڕۆژانە پێدهێتە رێڤەبرن. پرۆسەیەکە کو ناهێتە ڕاوەستان، ژبەرکو تاکە رێکا سەرەکییا دانوستاندنێیە و هەر تشتەك بەردەوام کار پێبهێتە کرن وەکو خۆ نامینیت، بەلکو گوهۆڕین ب سەردا دهێت، لەورا گوهۆڕین د زمانیدا کارەکێ نورمال و ئاساییە و بەردەوام گوهۆڕین ب سەردا دهێت.

زمان ڕەمزەکە بۆ هێماییێن دەنگێن ئاسایی کو ب ئەوێ رێکێ مرۆڤ پەیوەندییێ دکەت. گوهۆڕین تشتەکە کو خلاسبوون بۆ نینە. ئەڤجا د دۆخێ زمانیدا گوهۆڕینا زمانان ل گەل دەمێ و مێژوویا ئەوێ، گوهۆڕینا زمانی تۆماردکەت. د شیاندایە گوهۆڕین د هەر ئاستەکێ پێکهاتنێدا بیت ژ ئەوان ژی:(دەنگسازی و وشەسازی و ڕستەسازی و واتاسازی و فەرهەگێ). د پەیوەندییێن گەهاندنێ یێن ڕۆژانەدا، دبیت گوهۆڕینێن هۆسا ئاشکرا نەبن، چونکی ئەو هێدی هێدینە، بەلێ هەر چەوابیت زمان دهێنە گوهۆڕین و گەشە دکەن و بەرفرەهدبن و هەتا هندەك یێن ل سەر لێڤێن نەمانێ (ژناڤچوونێ) [1]. ئەڤجا وەرگرتن و داهێنانا پەیڤێن نوی و گەشەکرنا شێوازێ ڤەخواندنێ ژ بەرەبابەکی بۆ بەرەبابەکێ دی کو دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا زمانی(Hazarika, 2021, 44).

گوهۆڕین د زمانیدا د ماوەکێ ڕۆژگاریدا پرۆسێسەکا گشتگیر و بێراوەستانە. دیاردەیەکە بۆ جارا ئێکێ ب شێوەیەکێ سیستیماتیکی ژ لایێ زمانڤانێن بەراورد ل دوماهیکا چەرخێ 18 زاینی و د چەرخێ نوکەدا ژ لایێ زمانڤانێن مێژوویی و زمانڤانڤانێن جڤاکی ڤەکۆلین ل سەر هاتییە کرن. هەمی لایەنێن زمانی د ئەڤێ

---

[1] مرنا زمانی–Language death: دۆخەکە ل ئەوی دەمی پەیدادبیت، ل دەمێ زمانەك ژ لایێ جڤاکیڤە بکارنەهێت. هەروەسا دبێژنێ ژدەستانا زمانی یان نەمانا ئەوی ب تایبەتی ل دەمێ ئاماژە ژدەستدانا شیانا زمانی ل دەڤ تاکەکەسی دهێتە کرن(Crystal,1992,216). وەکو زمانێ غالی، ئەکەدی، سومەری، فینیقی و کاناکا و ئارامی و ...هتد.

گوهۆڕینێدا پشکدارن، هەر چەندە پتریا گرنگییێ ب لایەنێن دەنگی و پەیڤان هاتییە ئاڕاستەکرن کو د ئەڤان بیاڤاندا گوهۆڕین یا دیار و هەست پێدهێتە کرن(Crystal,1992,216).

ب-سروشتێ گوهۆڕینا زمانی:

ل دەمێ بەحسێ گوهۆڕینا زمانی دهێتە کرن، چەندین پرسیار دروستدبن. وەکو بۆچی و چەوا زمان دهێنە گوهۆڕین. بۆ ڕوهنکرنا ئەوێ چەندێ کا بۆچی گوهۆڕینا زمانی یا ب زەحمەتە، زمانڤانێن مێژوویی ڤەکۆلینێ ل چەوابیا گوهۆڕینا زمانی یان پێشڤەچوونا ئەوی ژ دەمەکی بۆ دەمەکی دکەن. هەروەسا هەتاکو ئێك زمان ژی د جیهانێدا نینە کو گوهۆڕین ب سەردا نەهێت. بەلکو هەمی زمان دهێنە گوهۆڕین، بەلێ د هندەك دۆخاندا دبیت ڕێژەیا گوهۆڕینێ ب شێوەیەکێ بەرچاڤ گەلەك یا جیاواز بیت، ئەوژی ژبەر ئەگەرێ هندەك فاکتەرێن دیارکری. گوهۆڕین د زمانیدا یا بەردەوام و ڕێکخستییە. ل دوماهێکێ پێدڤییە بهێتە دیارکرن کو گوهۆڕینێن مەزن ب سەرڤەچوونا دەمی د زمانەکێدا ڕوبدەن کو ببیتە ئەگەرێ هندێ کو ل گەل دانەیا دەستپێکی یا زمانی ناهێتە نیاسین(Hazarika, 2021, 44). ئانکو گوهۆڕینەکا ڕهوڕیشالی ب سەر پەیڤێن زمانیدا بهێن کو ل دەڤ ئاخڤتنکەرێن ئەوێ د بەرنیاس و ناسیار نەبن. وەکو:

-(ئاگر)ا نوکە د زمانێ کوردیدا، د ئاڤێستییێدا (ئاتەر)بوو، د پەهلەویدا(ئاتەخش)بوو(جەمال نەبەز، 2008، 64).

-(ئاڤ/ئاو) ا نوکە د زمانێ کوردیدا، د ئاڤێستاییێدا(ئاپە) و د پەهلەویدا(ئاپ)ە(جەمال نەبەز، 2008، 69).

- (پەراسی/پەراسوو)ا نوکە د زمانێ کوردیدا،د ئاڤێستاییێدا(پەرەسو/پەراسوا)یە و د پەهلەویدا (پەهلوك)ە (جەمال نەبەز، 2008، 249).

-(باز) ا نوکە د زمانێ کوردیدا،د ئاڤێستاییێدا(ڤەز)ی و د پەهلەویدا (باژ)ە (جەمال نەبەز، 2008، 79).

-(فەرهەنگ) ا نوکە د زمانێ کوردیدا،د ئاڤێستاییێدا(fra-thanjaفره-ثەنجە)یە و د پەهلەویدا (fra henj- فره هەنج)ە (شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دوویەم، 2022، 942).

-(شکۆفە) ئانکو گولا دارێ. د زمانێ کوردییێ نوکەدا هەیە و د پەهلەویدا(شکۆفتەن-§koften)بوو(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی دوویەم، 2022، 813).

-(مامر) ئانکو مریشك.. د ئاڤێستاییێدا دگوتنە بالندە و پەلەوەری مالێ(meregho-مێریگۆ/میرێغۆ) د پەهەلەویدا(morv-مۆرڤ) و (murv-مورڤ) ب واتایا بالندەیی هاتینە(شاسوار هەرشەمیی، بەرگی سێیەم، 2022، 574).

-(ڕۆژ) ا نوکە د زمانێ کوردیدا، د ئاڤێستاییێدا(ڕۆچ)ە و د پەهلەوی ژیدا هەر (ڕۆچ)ە.

ج-هۆکارێن گوهۆڕینا زمانی:

چەندین هۆکار پشکدارییێ د گۆهۆڕینا زمانیدا دکەن کو د ناڤ ئەواندا هندەك ژ ئەوان ل خوارێ ئامارە پێ هاتینە کرن:

گوهۆڕینا زمانی دیاردەیەکە ڕزگاربوون ژێ نینە، چونکی ئەو ژ بەرەبابەکی بۆ بەرەبابەکێ دی دهێتە ڤەگوهاستن، گوهۆڕینا بنەڕەتی دبیت ئەو بیت یا کو زارۆك زمانەکی ب دەستڤە دهینن، بەلێ ئەو ب ڕێزمانەکا ساخلەم دەستپێناکەن، بەلکو ئەو دەست ب دروستکرنا ڕێزمانێ ل گەل داتایێن بەردەست دکەن. ل گەل وەرگرتنا ئەوان بۆ زانیارییێن زمانڤانی یێن هەمەجۆر، بەلێ ڕێزمانا ئەوان وەکو ڕێزمانا پێگەهشتیان نینە. ئەو قۆناغ بۆ قۆناغ گەشەدکەن. ژ ئەڤێ سانەهیکرنێ یان گشتگیرکرنێ هندەك یاسا و پەیڤێن دیار ب دەستڤە دهێن کو دبیت ببنە ئەگەرێ پەیداکرنا هندەك جیاوازییێن بچویك ژبۆ چەند بەرەبابان (Hazarika, 2021, 44-45).

ساناهییا دروستبوونێ هۆکارەکێ دی یێ گوهۆڕینا زمانییە. ژ لایێ دابونەریتیڤە ئەو گرێدای بیرۆکەیا ب ساناهییا دەربڕینێیە. د گفتوگۆیا ڕۆژانەدا، گەلەك نموونەیێن ساناهیکرنا دروستبوونێ هەنە کو ئاخڤتنکەر ڕادبن ب لابرنا دەنگێن کونسۆنانت یان دەنگێن ڤاول دکەنە د ناڤ پێکهاتەیەکا ئالۆزدا. هەروەسا "گونجان-

"Assimilation" ئەوژی جۆرەکێ دی یێ ب ساناهیکرنا دەربڕینێیە کو دەنگەك کاریگەرییێ ل سەر شێوازێ بلێڤکرنا دەنگەکێ نێزیك دکەت(Hazarika, 2021, 45).

وەکو:

–چ بِکەم ⟵ چ پکەم.

–بِچینە ⟵ پچینە.

–هەشت+دە ⟵ هەژدە.

شێوازێ بلێڤکرنا ڕێنڤیسێ د شیاندایە هۆکارەکێ دی یێ گوهۆڕینا زمانی بیت. ل دەمێ بلێڤکرنا پەیڤەکێ ب شێوەیەکێ بەرچاڤ ژ فۆڕمێ نڤێسینێ جیاواز بیت، ژ ئەوی شێوەیێ پێ دئاخڤن. بۆ نموونە پەیڤا [ɑftən] ‘often’ ئاخڤتنکەرێن دەستپێکێ دەنگێ /t/ تێدا بلێڤدکرن. بەلێ پشتی هنگی، ب ئەڤی شێوەی: [ɑfən]بلێڤکرن. ئانکو /t/ نەهاتە خواندن(Hazarika, 2021, 45). د زمانێ کوردیدا د دەڤۆکا دهۆکێدا دەنگێ/ و/ د پەیڤێن (نوی، خوین، خوار، خوارن، خواستن، سویر، کویر، دویر...هتد)دا ناهێنە خواندن و بلێڤکرن.

هەروەسا هۆکارێن معرفی ژی هەنە کو د شیاندایە ببنە ئەگەرێ گوهۆڕینا زمانی. ئێك د ناڤ ئەواندا هەڤچەشنییە. ئەوژی هەلبژارتنا ئاخڤتنکەرانە ژبۆ شێوازێن ئاسایی ل سەر شێوازێن ناوێزە (Hazarika, 2021, 45). ئەڤجا ل دەمێ ئەو نموونە ل دویڤ یاسایی نەچن ب گوهۆڕین د زمانیدا دهێتە هژمارتن. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا، د پتریا ناڤێن کاریدا، ل دەمێ ڕەگێ کاری(بنیاتێ کاری) ژێ چێدبیت، نیشانەیا چاوگی کو بریتینە ژ:(ین، تن، دن، وون، ان)ژێ ڤەدبن، بەلێ ئەگەر ل دویڤ ئەوی یاسایی نەچوو، ب ناوێزە دهێنە هژمارتن و ئەو ب گوهۆڕین د زمانیدا دهێنە دانان. وەکو:

أ–ل دویڤ یاسایی:

–چوون–وون=چ.

–کێلان–ان=کێل.

–فڕین–ین=فڕ.

ب–ناوێزە و ب گوهۆڕینا زمانی دهێتە هژمارتن. وەکو:

-گوتن=بێژ(ڕەگێ كارییە).

-هاتن=هێ/ێ(ڕەگێ كارییە).

-دیتن=بین(ڕەگێ كارییە).

د شیاندایە كونتاكا زمانی هۆكارەكێ دی یێ گوهۆڕینا زمانی بیت. ل دەمێ ئاخڤتنكەرێ زمانەكی ب بەردەوامی كارلێكرنێ ل گەل ئاخڤتنكەرێن زمانەكێ دی بكەت، بارۆدۆخەكێ ب ئەڤی شێوەی وەك كونتاكا زمانی- Language contact دهێتە ناڤكرن. ئەڤە دبیتە ئەگەرێ وەرگرتنا بەرفرەھ كو كاریگەرییێ ل سەر هەمی پێكهاتنێن ڕێزمانی دكەت، ب تایبەتی فەرهەنگێ كو پتر كاریگەری ل سەر هەیە. ئەڤێن ل خوارێ چەند نموونەیەكن كو زمانێ ئینگلیزی ژ زمانێن دی وەرگرتینە. وەكو(Hazarika, 2021, 45):

•Flour, Juice, Pantry(ژ فەرەنسییا كەڤن وەرگرتینە)

• Sugar (ژ عەرەبی وەرگرتییە)

• Tea(ژ هولەندی وەرگرتییە)

• Coffee (ژ توركی وەرگرتییە)

• Tomato(ژ ئسپانی وەرگرتییە)

• Ketchup(ژ مالایی وەرگرتییە)

دیسان كوردان ژی ئەڤ پەیڤێن ل خوارێ ژ ئەوان زمانان وەرگرتینە، ئەوێن ل بەرانبەری ئەوان ناڤێن ئەوان هاتینە دیاركرن:

-كاخەز(ژ زمانێ چینی وەرگرتییە) (جەمال نەبەز، 2008، 179).

-گەراج(ژ زمانی فەرەنسی وەرگرتییە) (جەمال نەبەز، 2008، 145).

-فانیلە(ژ زمانی فەرەنسی وەرگرتییە) (جەمال نەبەز، 2008، 135).

-ئەفەندی(ژ زمانێ یۆنانی وەرگرتییە) (جەمال نەبەز، 2008، 125).

-ئەلماس(ژ زمانێ یۆنانی وەرگرتییە) (جەمال نەبەز، 2008، 125).

-برۆشەر(ژ فەرەنسی وەرگرتییە كو ب واتایا كەتەلۆك یان بەلاڤۆكا وێنەدار دهێت).

-بلووز(ژ فەرەنسی وەرگرتییە).

-رۆمان(ژ فەرەنسی وەرگرتییە).

-شەکر(ژ عەرەبی وەرگرتییە).

-تایرە(ژ ئینگلیزی وەرگرتییە) [1].

هەروەسا هۆکارێن سیاسی ژی ب ڕۆلەکێ گرنگ د گوهۆڕینا زمانیدا ڕادبن، ئەوژی ژ ئەگەرێ کۆچکرن و داگیرکرنێ-migration and invasion، دەمێ خەلك ژ وەلاتەکی بۆ ئێکێ دی کۆچدکەن، ئەو فێری زمانەکێ نوی دبن، ل گەل هەبوونا هندەك ژ کێماسییان، پاشی بۆ زارۆکێن ئەوان دهێنە ڤەگوهاستن، دبیت ئەڤە زمانی بگوهۆڕن(Hazarika, 2021, 46).

زێدەبوونا هوشیارییا ژینگەهێ و زمانێ بێلایەن د ناڤبەرا دوو ڕەگەزاندا بۆیە ئەگەرێ دروستکرنا گرێیێن نوی. ب واتایەکا نوی هەولدان بۆ یەکسانیکرنا ڕەگەزی چەند پەیڤێن ڕەگەزێ بێلایەن د زمانیدا پەیدا دکەت. وەکو:(human kind) ل جهێ (mankind) و (the police officer) ل جهێ (Policeman) و (workforce) ل جهێ (manpower) بکاردهێن (Hazarika, 2021, 46). د زمانێ کوردیدا باراپتر پەیڤێن ڕەگەزێ نێر بۆ ڕەگەزێ مێ دهێنە بکارهینان"ئەمەش لە ژێر سیبەری ئەو تێروانینەی کە پێوایە، بونی مرۆڤ بەندە بە بونی پیاوەوە"(وفاء کاظم حسين، 2023، 101). ژبەر هندێ گەلەك جاران پەیڤا(زەلام) یان (پیاو) هەر بۆ ژنکی یان ڕەگەزێ مێ ژی بکاردهێت. ب تایبەتی ل دەمی بۆ وەسفکرنا ئەرێنی و شانازیپێکرنی. وەکو:

-نەسرین زەلامە!

-نەسرین پیاوە!

---

[1] ڕەنگە کوردان هندەك ژ پەیڤێن ل سەری دیارکری ئێکسەر ژ ئەوان زمانان وەرنەگرتبیت، بەلکو ب ڕێکا زمانەکێ دی وەرگرتبیت و ئەوی زمانی ژ زمانێ دیارکری وەرگرتبیت. وەکو پەیڤا (گەراج) کو کوردان ژ ئینگلیزی وەرگرتییە و ئینگلیزی ژ فەرەنسی وەرگرتییە. دیسان پەیڤا(ڕۆل) کوردان ژ ئینگلیزی وەرگرتییە و ئینگلیزی ژ فەرەنسی وەرگرتییە.

هەروەسا د شیاندایە گوهۆڕینێن جڤاکی هۆکارەك بیت د گوهۆڕینا زمانیدا. د هەمی جڤاکاندا خەلك ل گەل گوهۆرینێن بارێن جڤاکی یێن جیاواز دژین کو پێکدهێن ژ پیشە و داهات و ئاستێ خواندنێ کو ئەڤە دبنە ئەگەرێ هەلبژارتن و بکارهینانا زمانی و پەیڤ و واژەیان ب شێوەیێن جیاواز. هندەك هۆکارێن دیارکری هەنە وەکو ڕەگەز و تەمەنێ ئاخڤتنکەری کو ئەوژی دشێن کاریگەرییێ ل سەر گوهۆڕینا زمانی بکەن(Hazarika, 2021, 46). وەکو:

ڕەگەزێ نێر	ڕەگەزێ مێ
وەلێ هات.	ئەیتا
ئەز خولام.	ئەز خودام.
تە قەنجی ل من کر.	گوری تەبم.
گیان	دلێ من
ها	هەرێ

دانعەمر	زارۆك
ترمبێل	توتێ/عنێ
پشیك	میاو
سە	عەوك

دیسان ژبەر پێشکەڤتنا زانست و تەکنۆلۆجیایێ کو ئەڤە بلەز هاریکارییێ د گوهۆڕینا زمانیدا دکەت و ئەڤ زاراڤ و پەیڤێن پەیدابووین هەڤپشکن د ناڤبەرا ئاخڤتنکەرێن هەمی زماناندا و فەرهەنگا زمانێ ئەوان دەولەمەنددکەت(Hazarika, 2021, 46). **وەکو:**

–تیکتۆك.

–گوگل سکۆلەری.

–فیدباك.

–پرۆڤایل.

–وێپسایت.

دیسان زێدبوونا ڕێژەیا کورتکرنان د ناڤ زمانیدا ئەوژی گوهۆڕینێ د زمانیدا پەیدادبکەن. وەکو:

–پدك(پ.د.ك):پارتا دیموکراتا کوردستانی.

–ینك(ی.ن.ك): یەکێتی نیشتمانی کوردستان.

–فلك(ف.ل.ك):فەرماندەیا لەشکەرێ کوردستانێ.

دیسان بکارهینانا پەیڤ و دەربڕینێن جوان(یۆفیزم) [1] **ل جهێن پەیڤ و دەربڕینێن تابۆ و کرێت و نەرێنی، ئەوژی ڕۆلێ خۆ د گوهۆڕینا زمانیدا هەیە. وەکو:**

–زیندان:چاکسازی.

---

[1] **پەیڤ و دەربڕینێن جوان–Euphemisms : بریتییە ژ کارهینانا پەیڤێن هەڤبێژێن لاییێق و ب ڕێز ل جهێ پەیڤێن نەلاییێق و بێرێز دهێتە بکارهینان کو ب ناڤێ دەربڕینێن جوان(یۆفیمیزم) دهێتە ناڤکرن. یۆفیمیزم ب شێوەیەکێ گشتی پەیڤەکە یان ناڤەکە یان گرێیەکە نەزیانبەخشە کو جهێ پەیڤەکا زیانبەخش یان نەرێنی دگریت. هندەك ژ یۆفیمیزمان بۆ مەبەستا خۆشییێنە. هندەك ژی بۆ مەبەستا دانا دیمەنەکێ ئەرێنییە بۆ دیمەنێن نەرێنی یان ب تەمامی سەردابرنە. دەربڕینێن یۆفیمیزمی بۆ ڤەشارتنێ بۆ ئاماژەپێکرن ب بابەتێن تابۆ دهێتە بکارهینان. وەکو (کێمئەندامی، سکس، مرن)ێ ب ڕێکا ڕێزگرتنێ و بۆ ڤەشارتنا ئاخڤتنێن نەخۆش. هەروەسا بەرۆڤاژی یۆفیمیزمێ، زاراڤێ دیسڤیزم هەیە**dysphemism (Chulanova,2015,133).

-ڕەڤین: ڤەگەڕان.

-سەرەتان:ئێشا گران.

-ئەجنە: ژ مە چێتر.

-.....:عەورەت.

د-جۆرێن گوهۆڕینێ:

نوکە دیاربوویە کو زمانێن جیهانێ ب ئاوایەکێ ئاسۆیی و ستوونی گەشە و وەرارێ دکەن، ئەڤ گوهۆڕینە ل سەر بنەمایێ دەنگی و واتا گوهۆڕینێ پەیدادبن. هەروەسا ئەڤ پرۆسێسە بێئاگەهی و مایتێکرنە و ب ئاوایەکێ سیستماتیک ڕویددەت، لەورا پاشی دهێتە دیتن و خواندنا ئەوێ ژی دبیتە کارەکێ زانستیانە(فاضل عمر، 2007، 11).

(ر.ل.تراسك) دیاردکەت کو ڕوهنترین بیاڤێن زمانی کو ئەم بشێین گوهۆڕینێ تێدا ببینین. بیاڤێ پەیڤانە کو هەر سال ب سەدان پەیڤ دهێنە دارشتن و ئەڤە ژی ب ڕێکا خواندنا پەخشانا کەڤن دیاردبیت کو گەلەك پەیڤ مرینە، بەلێ پەیڤ لایەنێ ئێکانە نینە کو بهێتە گوهۆڕین، بەلکو هەمی هەمی لایەنێن زمانی ب سەرڤەچوونا دەمی دهێنە گوهۆڕین. بلێڤکرنا دەنگان(لایەنێ دەنگسازی) دهێتە گوهۆرین و واتایا پەیڤان(لایەنێ واتایێ) دهێتە گوهۆڕین. بێگومان ڕێزمان ژی دهێتە گوهۆڕین(ر.ل.تراسك، 2013، 15).

ڕەنگە ئەو چەندە ژی هەبیت کو گوهۆڕینا زمانی ل دەڤ جڤاکێن نەپێشکەڤتی زێدەتر و زویتر ڕوییدەت، ژ زمانێ جڤاکێن پێشکەڤتی، چونکی تاکەکەسێن جڤاکێ پێشکەڤتی دزانن فۆڕمێ دروستێ پەیڤان و کەرەستێن دیبێن زمانی چاوانە و هەولددەن وەکو ئەوا دروست بلێڤبکەن و بنڤێسن، بەلێ ئەڤ چەندە ل دەڤ تاکەکەسێن جڤاکێن نەپێشکەڤتی ناهێتە دیتن.

ل ڤێرێ پێدڤییە بهێتە دیارکرن کو ماوەکێ دیارکری نینە کو بهێتە دیارکرن کو دڤێت زمان تێدا بهێتە گوهۆڕین، بەلێ ب سەرڤەچوونا دەمی چ چەرخەك بیت یان چەند چەرخەك بن، دبنە ئەگەر کو گوهۆڕین ب سەر زمانیدا بهێت، بێگومان هندی ماوە پتر و درێژتر بیت کو ب سەر زمانی دەربازببیت گوهۆڕین پتر ڕوییددەت. ئەڤجا ژبەر هندێ

کوردییا بەری سەد سالان، گوهۆڕینا ئەویٚ کیٚمترە ژ ئیرانییا سەردەمیٚ ناڤەڕاست (پەهلەوی) و ئیرانییا کەڤن(ئاڤیٚستا) گوهۆڕینا ئەویٚ پترە ژ ئەوا ل سەر دەمیٚ ئیرانییا ناڤەڕاست هەی.

بەلی هەر چاوان بیت گوهۆڕین د زمانیدا ڕوییددەت و ل دەڤ جڤاکان و ب تایبەتی یێن خودان کیٚم شارستانی پشتی نەوەیەکی گوهۆڕینیٚن مەزن تیٚدا ڕوییددەن(ابراهیم خلیفە شعلان، 2009، 9).

أ. گوهۆڕینا دەنگسازییٚ:

پراکتیکرنا گوهۆڕینا زمانی ژ گوهۆڕینا دەنگی پیٚکدهیٚت کو دبیتە ئەگەریٚ گوهۆڕینیٚن دەنگسازی(Hazarika, 2021, 46). گوهۆڕینا دەنگی هەمی یاساییٚن گوهۆڕینا دەنگی ب خۆڤە دگریت. وەکو:

–گوهۆڕینا دەنگی[1] : (پیٚدڤی: پیٚتڤی).

–پەیدابوونا دەنگی:پەردە+خانی(پەردەیا خانی).

–ژناڤچوونا دەنگی:ئەوان(وان/وا).

–ئیٚکبوونا دەنگی:خوە(خۆ).

–جهگوهۆڕینا دەنگی. وەکو:(پیرتەڤنگ، تەڤنپیرک).

ب.گوهۆڕینا ڕیٚزمانیٚ:

1-گۆهۆڕینا وشەسازییٚ:

ئەڤ گوهۆڕینە زیٚدەتر د پیٚکهاتا مۆرفیماندا ڕوییددەت، ئەوژی ژ ئەگەریٚ ب سەرڤەچوونا دەمی سەر ئەوی زمانیدا. هندەك جاران هۆکاریٚ جوگرافی و هەبوونا زار و شیٚوەزاران دبیتە ئەگەریٚ ڕویدانا ئەڤیٚ گوهۆڕینی. بۆ نموونە د کوردییا نوکەدا

---

[1] (د.فازل عومەر)ی د ئەڤان نموونەییٚن (ئاپ: ئاڤ)، (هوە: خوە) دا، سیستەمیٚ دەنگ گوهارتنیٚ د ناڤبەرا زمانیٚ ئاڤیٚستاییێ و زمانیٚ کوردییێ نوکەدا نیشاندایە. بۆ پتر پیٚزانینان. بنیٚڕە: (فاضل عمر،2008، 18–19).

مۆرفیما ڕابردوویێ دوور ب سێ شێوەیان دهێتە دیتن. ئەوژی بریتینە ژ:(بوو، بوی، بی). هەر وەکو د نموونەیێن: (هاتبوو، هاتبوی، هاتبی)دا دیاردبیت.

دیسان پەیڤ ژی قالب و شێوەیێ خۆ ژ سەر دەمەکێ بۆ سەر دەمەکێ دی دگوهۆڕن، هەتا ئەو بۆچوونە ژی هەیە کو پتریا گیرەکان د بنەڕەتدا پەیڤ بووینە.

دیسان گوهۆڕین سەر بەشێن ئاخڤتنێ ناڤ و کاران و هەڤالناڤ و هەڤالکاراندا زێدەتر دهێت، ژ ئامراز و جهناڤ(ابراهیم خلیفة شعلان، 2009، 9).

2-گوهۆڕینا ڕستەسازییێ:

ئەڤ گوهۆڕین کێمتر ژ گوهۆڕینێن ئاستێن دی هەست پێدهێتە کرن، ئەوژی ژبەر هندێیە کو یاسایێن ڕێزبوونا ڕستەیێ و گرێ و لارستەیان گەلەك ب کێمی دهێنە گوهۆڕین، ئەگەر گوهۆڕینەك تێدا ڕویبدەت ژی، زێدەتر د تەکنیکا چێکرنا ئەواندا ڕویددەت(ئانکو هندەك گوهۆڕین ل سەر مۆرفیمێن ڕێزمانی د ناڤ پێکهاتەیاندا دروستدبیت، ئەوژی زێدەتر د ناڤ زار و شێوەزاراندا)، نەکو سەر یاسایێ گشتی.

(د.مەحەمەد مەعروف فتاح) ل دۆر گوهۆڕینا سینتاکسی ئاماژەیێ ب ئەڤێ گوهۆڕینێ د ناڤبەرا زاراندا ددەت. ئەوژی د دیاردەیێن (دەربڕینا کارێ نەدیار، جهناڤێن لکاو، نیاسنێ)دا. بۆ نموونە د ناڤبەرا هەر دوو زارێن ناڤەڕاست و سەریدا جیاوازی د کارێ نەدیار هەیە(محمد معروف فتاح، 2011، 113-114). ب ئەڤی ڕەنگی:

زارێ سەری(ژووروو)	زارێ ناڤەڕاست
دەرگەھ هاتە شکاندن.	دەرگاگە شکێنرا.
دەرگەھ دهێتە شکاندن.	دەرگاگە دەشکێنرێ.

دیسان(د.محەمەد مەعروف فەتاح) ئاماژە ب جهناڤێن لکاو د ناڤبەرا هەر دوو زاراندا کرییە کو د زارێ سەریدا هەمی گاڤان جهناڤێ لکاو ب کاریڤە دمینیت، بەلێ ل گەل کارێ بووریێ تێپەر ل دەمێ د ناڤ ڕستەیێدا دهێت، جهناڤێ لکاو ئارەزوو بۆ پێشییێ هەیە، ئانکو ب کاریڤە نامینیت(محمد معروف فتاح، 2011، 113). وەکو:

زارێ سەری(ژووروو)	زارێ ناڤەڕاست
من تۆ دیتی.	من تۆم بینی.
ئەوی ئەز گرتم؟	ئەو منی گرت.

دیسان پێدڤییە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە کرن کو د زمانێ کوردی یێ نوکەدا هندەک گرێ ژ زمانێ ئینگلیزی هاتینە د ناڤ زمانێ کوردیدا و د زمانێ کوردیدا وەکو پەیڤەکا لێکدای سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. وەکو:(فاملی مۆل، سوپەر مارکێت...هتد). هندەک جاران پەیڤەکا کوردی ل جهێ پەیڤەکا ئینگلیزی هاتییە دانان و هەمی پێکڤە د زمانێ کوردیدا وەکو پەیڤەکا لێکدای سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. وەکو(ئەڤرۆستی، زەری لاند...هتد).

هندەک جاران هەر د سنوورێ گرێیێدا مۆرفیمێن نفشی یێن دۆخێ تیان نەماینە. ئانکو ناهێتە زانین کا بۆ نێرە یان مێیە. ئەڤەژی ب جۆرەکێ گوهۆڕینا ڕستەسازی دهێتە هژمارتن.وەکو:

–سەحکێ: تۆ سەحبکە ئەوی/ئەوێ.

–بنێڕێ: تۆ بنێڕە ئەوی/ئەوێ.

–بەغدێ: تۆ بەرێ خۆ بدە ئەوێ/ ئەوێ.

دیسان مۆرفیمێن نڤشی و کۆمکرنێ یێن دۆخێ کەینوونێ ل هندەک دەڤۆکێن گۆڤەرا بەهدینی. وەکو دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان نەماینە. ئانکو ناهێنە بکارهینان. ئەڤەژی گوهۆڕینەکە د بیاڤێ ڕستەسازییێدا. وەکو:

دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان	دەڤۆکا دهۆکێ
ئەو$\emptyset$ زیرەکە.	ئەو یا زیرەکە.

ئەوØ زیرەکە.	ئەو یێ زیرەکە.
ئەوØ زیرەکن.	ئەو (د/ یێن/ییێت زیرەکن زیرەکن.

هەروەسا ل دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان مۆرفیمێن نفشی و یێن کۆمکرنێ د دۆخێ بەردەوامییێ ژیدا نەماینە کو ئەڤە کارێ نهۆیێ بەردەوام دروستدکەت. وەکو:

دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان	دەڤۆکا دهۆکێ
ئەوØ دخوینت.	ئەو یا دخینیت.
ئەوØ دخوینت.	ئەو یێ دخینیت.
ئەوØ دخوینن.	ئەو(یێن/ییێت) دخینن.

هەروەسا هندەك جاران ل دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان مۆرفیمێن نفشێ د دۆخێ خستنەسەر ژیدا نەماینە. وەکو:

دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان	دەڤۆکا دهۆکێ
بابەتەکØ نوی هاتە گەنگەشەکرن.	بابەتەکێ نی هاتە گەنگەشەکرن.
ئەو وانەیەك Ø گرنگ دخوینت.	ئەو وانەیەکا گرنگ دخینیت.
کۆمەك Ø قوتابییان هاتن.	کۆمەکا قوتابییان هاتن.

ئێك ژ گوهۆڕینێن ڕستەسازی یێن ل دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان ڕویدای ئەوە کو پاشپرتکێ دوور(هە) ل گەل پێشپرتکا نێزیك بکاردهینن. ئەوژی د هەڤالناڤێ ئاماژەییێدا(نیشانەیێدا) . وەکو:

دەڤۆکا دەشتا سلێڤانەیان	دەڤۆکا دهۆکێ
ئەڤ کوڕێهە...	ئەو کوڕێهە....
ئەڤ کتێباهە...	ئەو کتێباهە...
ئەڤ کتێبێنهە...	ئەو کتێبینهە...

ج. گوهۆڕینا فەرهەنگی و واتایێ:

گوهۆڕینا فەرهەنگی ئاماژەیێ ددەتە بکارهینانا زمانەکێ جیاواز ژ ئەوی زمانێ خەلکی ل بەرێ بکاردهینا. ئەڤ جۆرێ دووبارەبووی یێ گوهۆڕینا زمانی، ب ساناهی دهێتە چاڤدێریکرن. بۆ نموونە، پەیڤا (وایلێس) ژبۆ کەسەکێ ب تەمەن دبیتە ڕادیۆ، بەلێ ژبۆ ئاخڤتنکەرێن بەرەباییێن گەنج دبیتە مۆبایل و بلوتۆس و و لاپتۆپ و وای-ڤی ... هتد. گەشەکرنا بکارهینانا پەیڤان ئاماژەیێ ددەتە گوهۆڕینا واتایێ. ئەوژی جۆرەکێ ڤەگوهاستنا واتاییە کو واتایا نوی یا پەیڤان پەیدادبیت کو ئەو ژ واتاییێن ڕەسەن د جیاوازن(Hazarika, 2021, 47). گوهۆڕینا واتایێ چەند شێوەیەك هەنە. وەکو:

1-بەرفرەهبوونا واتایێ: د کەڤندا پەیڤێ واتایەکا بەرتەنگ هەبوویە، بەلێ نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە. وەکو:

-تۆفان: د کەڤندا ب واتایا (ئاڤڕابوون)ێ دهات، نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە کو ژبلێ (ئاڤڕابوونێ ب واتایا هیلاك و ژناڤچوونێ) ژی دهێت.

-بیانی: د کەڤندا ب واتایا (بێخانی) دهات، ئانکو بێمال، د نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە بۆ کەسەکی دهێت کو هەر خەلکێ ئەوی وەلاتی نەبیت و ئاکنجییێ ئەوی وەلاتی نەبیت، ئانکو (نەخانی) و (نەتشتەك) ل ئەوی وەلاتی یێ ئەوی/ئەوی نەبیت.

=دین: د کەڤندا ب واتایا (ئاین)ی دهات، نوکە ل گەل ئەوێ واتایێ د زارێ سەریدا ب واتایا (شێت)ژی دهێت.

-(ئەقار) د کەڤندا ب واتایا (پارچە زەڤیەکێ) دهات کو بۆ خانی دروستکرنێ بکاردهات(جەمال نەبەز، 2008، 130)، نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە بۆ (زەڤییا گوندەکی هەمییێ) دهێت.

-(هۆڤ) د کەڤندا ب واتایا (مرۆڤێ زۆردار) دهات (جەمال نەبەز، 2008، 169)، نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە کو ل گەل ئەوێ واتایێ دیسان د زارێ سەریدا بۆ (وەحش)ی ژی بکاردهێت.

-(گوند) د کەڤندا بۆ جهی مەشق و راهینانا (سوپا)ی بکاردهات، نوکە واتایا ئەویٚ بەرفرەهبوویە و بۆ جهیٚ ئاکنجیبوونا خەلکی دهێت.

2-بەرتەنگبوونا واتاییٚ: د کەڤندا پەیڤیٚ واتایەکا بەرفرەه هەبوویە، بەلیٚ نوکە واتایا ئەویٚ بەرتەنگ بوویە. وەکو:

-ئاین: د کەڤندا و د پەهلەویدا ب گەلەك واتایان هاتییە. وەکو(ڕەوشا ژیانیٚ، خۆرسك، سروشت، تایبەتکار، نەریت، یاسا) (جەمال نەبەز، 2008، 73)، نوکە واتایا ئەویٚ بەرتەنگبوویە کو ب تنیٚ ب واتایا (دین) دهێت.

-باج: د کەڤندا بۆ هندی دهات کو زەلامێن مەزن (پارە) و (هاریکاری) ژ خەلکی وەردگرتن(جەمال نەبەز، 2008، 75)، نوکە واتایا ئەویٚ بەرتەنگبوویە کو ب تنیٚ ب واتایا (باجا حکومەتیٚ دهێت، ئەوان دانایە سەر کەلوپەل و دەرامەتی). ئانکو ب تنیٚ ب واتایا وەرگرتنا (پارە)یی دهێت.

-بەگ: د کەڤندا ب گەلەك واتایان هاتییە. وەکو:(مەزن، گەورە، خودیٚ) (جەمال نەبەز، 2008، 79)، نوکە واتایا ئەویٚ بەرتەنگبوویە کو ب تنیٚ ب واتایا (ئاغا) دهێت.

-فەرهەنگ: د کوردیدا و د پەهلەویدا ب واتایا (کەلتوور/کولتوور) دهات، چونکی ب واتایا گەلەك تشتان دهات (جەمال نەبەز، 2008، 135)، نوکە واتایا ئەویٚ د زاریٚ سەریدا(بەهدینی) واتایا بەرتەنگبوویە کو ب تنیٚ بۆ (قاموس)یٚ دهێت.

3-بلندبوونا واتاییٚ: د کەڤندا پەیڤیٚ واتایەکا خراب هەبوویە، بەلیٚ نوکە واتایا ئەویٚ باش بوویە یان واتایەکا ئاسایی وەرگرتییە. وەکو:

-خول: د کەڤندا ب واتایا (تۆڕەیی) دهات(جەمال نەبەز، 2008، 359) کو واتایەکا نەرێنی بوویە، د کوردییا نوکەدا واتایەکا ئەرێنی وەرگرتییە، ئەوژی ب واتایا (ڤەکرنا کورسەکیٚ) یان (دەلیڤا دەربازببون)یٚ دهێت.

-دش: ب واتایەکا (خراب و بەد و گەمار) دهات-نوکە د هندەك زار و شێوەزاراندا ئەویٚ واتاییٚ ددەت. وەکو شێوەزاریٚ ئەردەلانی (جەمال نەبەز، 2008، 116-117)، بەلیٚ د زاریٚ سەریدا(ژووروودا) نوکە واتایەکا ئاسایی وەرگرتییە کو (خویشکا هەڤژینێیە بۆ زەلامی. دیسان خویشکا هەڤژینییە بۆ ژنکیٚ).

-کارێژ: د کەڤندا ب واتایا (ئاڤهاتنا زەلامی ل دەمێ ئەنجامدانا سیکسی) دهاتە گوتن(جەمال نەبەز، 178،2008)، بەلێ نوکە واتایەکا ئاسایی د هندەك زارێن کوردیدا وەرگرتییە. ئەوژی(ئەرزنك)ە.

-تۆلاز: د کەڤندا ب واتایا (سەیێ ژ نوی فاما دبیت)دهات، نوکە ب واتایا (جحێل) دهێت.

4-نزمبوونا واتایێ: د کەڤندا پەیڤێ واتایەکا باش یان بێلایەن هەبوویە، بەلێ نوکە واتایا ئەوێ خراب بوویە. وەکو:

-ژن: د کەڤندا بۆ ئەوێ کەسێ دهات کو خودان (ڕەگەزێ مێ بیت و شویکری) بیت کو واتایەکا ئەرێنی هەبوویە. نوکە واتایەکا نەرێنی ل گەل بکاردهێت. وەکو واتایا(ترسنۆکی، بێدەستهەلاتی، زۆرئاخڤتن...هتد)

-دێهل: د کەڤندا بۆ (مێیا سەی) بکاردهات، نوکە ل گەل ئەوێ واتایێ ب واتایا (بێڕەوشت) ژی بکاردهێت.

-بەڕاز: د کەڤندا بۆ (گیانەوەر)ەکی بکاردهات، نوکە واتایا نەرێنی ژی ل گەل ئەوێ واتایێ پەیدابوویە. ئەوژی(بێوژدانی)یە.

-لەحیم: وەکو ئەم دزانین،(لەحیمکرن بۆ ئاسن)ی بکاردهێت، ل دەمێ گەهاندنا ئێك یان دروستکرنا ئاسنەکێ شکەستی...هتد، بەلێ نوکە ل گەل ئەوێ واتایێ، واتایەکا نەرێنی ژی وەرگرتییە و بۆ ئاخڤتنا (نەڕەوایا د ناڤبەرا ڕەگەزێ نێر و مێدا دروستدبیت) دهێتە بکارهینان.

-شویشتی: واتایا ئەڤێ پەیڤێ نوکە واتایەکا نەرێنییە، ئەوژی واتایا (بێ کەرامەتە و بێ کەسایەتی)یە، بەلێ د کەڤندا ئەڤێ پەیڤێ واتایا ئەرێنی هەبوو، ئەوژی واتایا (پاقژکری) بوو.

-فوول: کوردان ژ ئینگلیزان وەرگرتییە کو ب واتایا (تژی) دهێت، نوکە ل گەل ئەوێ واتایێ واتایەکا نەرێنی ژی د زارێ سەریدا ددەت. ئەوژی بۆ (سەرخۆشبوونێ) دهێت.

–بسته: ئەڤ پەیڤە د هندەك بارودۆخاندا ب واتایەکا نەرێنی دهێت کو ب واتایا(بێ شەرم) دهێت، ئەوژی ل دەمێ ل گەل ئافرەتێ دهێتە گوتن، د کەڤندا واتایەکا ئەرێنی هەبوو. ئەوژی (ژ خۆ ڕازی) یان(ژبەر خۆ دەرکەڤتی)دهات.

3-1-2- پێکهینانا پەیڤان(زاراڤان):

پێکهینانا(دروستکرنا) پەیڤێ–*Word-formation* : ئەوژی ڕێکەکە کا چەوا پەیڤێن جیاوازیێن نوی هاتینە دروستکرن و چەوا مۆرفیم ل گەل ئێك و دوو هاتینە کۆمکرن. ب دیتنا (بابیچ)ی کو دبێژیت: پێکهینانا پەیڤێ ئەوژی لقەکێ لێکسیکۆلۆجییە کو ڤەکۆلینێ ل پێکهاتەیا دارشتی یا پەیڤێن دیار و شێوازێن کو هەر زمانەك پەیڤێن نوی پێن خۆ ل سەر دروستدکەت دکەت. ئەوژی بنەمایەکێ دیارکرییە یێ پۆلینکرنا فەرهەنگێ و ئێك ژ ڕێکێن سەرەکی پێن دەولەمەندکرنا واژە و پەیڤان (Bubich, 2005,51).

مۆرفیم ڕادبن ب:

أ–شیانێن دارشتنا پەیڤان.

ب–چالاکییێن ئەوان پێن پرۆسەیا دروستکرنا پەیڤان.

ج–شیانێن تێکەلبوونا ئەوان ل گەل یەکەیێن بنچینەیی.

د–ئەرکێن کو ئەو د زمانیدا جێبەجێدکەن(**Prots,2015,3**).

هونەر+مەند= هونەرمەند(مەند:پاشگرێ دارشتنێ)

هەل+گرت= هەلگرت.(هەل:پیشگرێ دارشتنێ)

نە+دروستکر=دروستنەکر.(نە:پێشگرێ ڕێزمانی)

گیرەك–Affixation [1] ئەوژی ئێکە ژ رێکێن پێکهینانا پەیڤان. ئەوژی کریارا زێدەکرنا پێشگرەکی یان پاشگرەکی یان زێدەترە بۆ مورفیما رەگی داکو پەیڤەکا نوی دەستڤەبهینیت. د شیاندایە(گیرەك–Affixes) بهێتە دابەشکرن بۆ:

1-**پێشگران** (Prefixes): ئەوژی بەری رەگێ پەیڤێ دهێن. وەکو: (رامالین، راپێچان...هتد).

2-**پاشگر** (Suffixes): ئەوژی پشتی رەگێ پەیڤێ دهێن.وەکو:(درینگەهـ، پەرگەهـ...هتد).

3-**نێڤگر** (infixes): ئەوژی دناڤ رەگێ پەیڤەکێدا دهێن. وەکو:(ئاخێڤت، ئاخاڤت....هتد)

4-**لاگران**(Circumfixes): ئەوژی بریتییە ژ بەشداریکرنا پێشگر و پاشگر پێکڤە د پێکهینانا پەیڤەکێدا. وەکو:(نەخۆشی، نەساخی...هتد)

---

(1) گیرەك بۆ گیرەکێن زیندی و نەزیندی دهێنە دابەشکرن. گیرەکێن زیندی ئەوژی ب شێوەیەکێ ساناهی ژ (stem –رەگی) دهێنە جوداکرن. وەکو (care - ful). دکوردیدا وەکو:(کورد+ستان) و گیرەکێن نەزندی ئەوژی ب تەمامی ل گەل (رەگی– stem) تێکەلبووینە و د شیاندایە ب رێکا شرۆڤەکرنەکا دیاکرۆنیکی(ڤەکۆلینا مێژوویی) یا پێشڤەچوونا پەیڤێ بهێنە جوداکرن. وەکو: (admit - L.- ad + mittere). د کوردیدا (هەل+هات) کو نوکە بوویە(هەلات) ئەگەر ب رێکا ئیتیمۆلۆجی و ڤەگەران بۆ ڤەکۆلینا مێژوویی نەبیت، یا ب زەحمەتە بهێتە زانین کو (هەل) پێشگرە، لەورا ب ناڤێ نەزیندی دهێتە ناڤکرن. هەروەسا گیرەگێن زیندی ئەوژی ب رۆلێ خۆ دهێنە دابەشکرن بۆ گیرەکێن بەرهەمدار و نەبەرهەمدار. د گەلەك دۆخاندا هەلبژارتنا گیرەکان ئەو ژی رێکەکە بۆ جوداکرنا واتایێ(Sadykova,2010,14). د زمانێ کوردیدا گیرەکێن بەرهەمدار و نەبەرهەمدار هەنە. گیرەکێن بەرهەمدار ئەو گیرەکن کو د گەل ژمارەیا زۆرا پەیڤان دهێن و ب گیرەکێن چالاك دهێنە ناڤکرن. وەکو:(را–) و (–خانە) گیرەکێن بەرهەمدارن، چونکی د گەلەك نموونەیاندا دهێن. وەکو:(راگرت، رامالی، رائێخست، راپێچا، راهێنان، راکر...هتد) و (قوتابخانە، کتێبخانە، موزەخانە، فرۆکخانە...هتد)، بەلێ گیرەکێن بەربەرهەمدار ئەو گیرەکن کو ل گەل گەلەك پەیڤان ناهێن و ب گیرەکێن سست دهێنە ناڤکرن. وەکو" مان: نیشتیمان، خەرمان.ست: زانست، توانست"(رۆژان نوری عبداللە، 2007، 29–30).

5-ناڤبەند(interfixs): ئەوژى مۆرفيمەكا بەندە و د ناڤبەرا دوو پەيڤاندا دهێت و د ئەنجامدا پەيڤەكا لێكداى دروستدكەت. وەكو:(سەروپێك)،(شێلوپێل)...هتد.

ب هاريكارييا ئەڤان گيرەكان ژمارەيەكا بەرچاڤ يا پەيڤێن نوى دروستدبن. ب شێوەيەكێ گشتى گيرەك بۆ دوو گرۆپان دهێنە پۆلينكرن. ئەوژى گيرەگێن ڕەسەن و گيرەكێن وەرگرتينە(Gontsarova,2013,14). ل خوارێ دێ هەول هێتە دان بەحسێ ئەوان ب جودا بهێتە كرن:

أ-گيرەكێن ڕەسەن-Native suffixes: گيرەكێن ڕەسەن بريتينە ژ گيرەكێن خۆمالى و د ئەزەلدا د ئەوى زمانيدا هەبووينە و ب مولكێ ئەوى زمانى دهێنە دانان. ڕەنگە ل ڤێرێ هەڤپشكييەك د ناڤ گيرەكێن زمانێن ئێك خێزاندا هەبيت، چونكى د بنەڕەتدا ئەو خێزان ژ ئێك زمانى دابەشووينە و ئەو زمان ب زمانێ ماك دهێتە نياسين. نموونە بۆ گيرەكێن ڕەسەن د زمانێ كورديدا. وەكو: گيرەكێن (هەل، ڕا، گەھ، خانە...هتد).

د زمانێ ئێنگليزيدا:(hood) و (ship) گيرەكەكێن ڕەسەنن. وەكو د نموونەيێن (childhood, motherhood)،(companionship, friendship)دا دياردبن(Gontsarova,2013,14).

ب-گيرەكێن وەرگرتى(خواستى)-Borrowed affixes: گيرەكێن وەرگرتى يان نەڕەسەن بريتينە ژ گيرەكێن خواستى ژ زمانەكێ دى و د ئەزەلدا د ئەوى زمانيدا نەبووينە و ب مولكێ ئەوى زمانى ناهێنە دانان. نموونە بۆ گيرەكێن نەڕەسەن د زمانێ كورديدا. وەكو: گيرەكێن (چى...هتد) كو ژ زمانێ توركى هاتييە خواستن بۆ ناڤ زمانێ كوردى. وەكو د نموونەيێن(كەبابچى، چايچى، قومارچى، فتنەچى...هتد.)

ئەگەر تەماشەى ئەوان نموونەيان بهێتە كرن ئەوێن پاشگرێ(–چى)يێ توركى ل گەل دهێن پتريا ئەوان پەيڤێن كوردى نينن.

د زمانێ ئێنگلیزیدا:(ion) و (dis) گیرەکەکێن نەڕەسەنن. وەکو د نموونەیێن (communion, opinion)، (disable, disagree)دا دیاردبن کو ئەڤ گیرەکە ژ زمانێ لاتینی وەرگرتینە(Gontsarova,2013,14).

پەیڤ بچویکترین یەکەیا زمانی نینە. ئەو ژ مۆرفیمان پێکهاتییە. دبیت مۆرفیم وەك بچویکترین یەکەیا واتادار بهێتە پێناسەکرن کو فۆڕمەك و واتایەك هەیە و د ئاخڤتنێدا ب تنێ وەك بەشەکێ پەیڤێ دیاردبیت. پێکهینانا پەیڤێ ئەوژی دروستکرنا پەیڤێن نوینە ژ پێکهاتێن کو بەری نوکە د زمانیدا هەین.

پێکهاتەیا پەیڤێ و دروستکرنا پەیڤێ ئەوژی ب ڕێکا لێکسیکۆلۆجی وەك دروستکرنا پەیڤێ دهێتە نیاسین کو لێکسیکۆلۆجی دروستکرنا پەیڤێن نوی و پێکهاتەیا ئەوان هەردووکان دخوینیت. ڤەکۆلینا دروستکرنا پەیڤان بریتییە ژ: (پەیڤێن نوی چەوا دروستدبن؟، ئەوان چەوا پەیوەندی ب هەبوونا یێن نوکەڤە هەیە؟. ئەو ژ چ ماددە هاتینە دروستکرن؟) کو ئەڤە بریتییە:(ژ شێوازێن بەرهەمهینانا پەیڤان و پێکهاتنا ئەوان، زێدەباری ڤەکۆلینەکا بەرهەمهینانا ئەوان). یا گرنگ ل ڤێرێ ئەو بهێتە گوتن کو ئێك دەنگی د ناڤبەرا زمانڤاناندا نینە کا ئەرێ پێدڤییە دروستکرنا پەیڤان ل ژێر لێکسیکۆلۆجی یان ڕێزمان (وشەسازی)بهێتە خواندن. ئەڤەژی تێکەلییێ د کارێ هەر دوو زانستاندا(لێکسیکۆلۆجییێ و وشەسازی)یێدا دروستدکەت.

ل ڤێرێ پێدڤییە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە کرن کو ڕێبازێن نوی بۆ ڤەکۆلینا پەیڤان پشتبەستنێ ب جوداهییا د ناڤبەرا پێکهاتا ژدەرڤە و پێکهاتا ژناڤدا یا پەیڤاندا دکەت. مەبەست ژ پێکهاتا ژدەرڤە–The external structur : پێکهاتا مۆرفۆلۆجییە کو هەمی مۆرفیم پێکهاتا ژدەرڤە یا پەیڤێ پێکدهینن؛ بەلێ مەبەست ژ پێکهاتا ژناڤدا– The internal structure: ئانکو پیکهاتا ژناڤدا یا پەیڤی یان واتایا پەیڤێ ئاماژەیێ ب پێکهاتا سیمانتیکییا پەیڤێ ددەت کو پەیڤ دشێن خزمەتا مەبەستێن پەیوەندیکرنا مرۆڤایەتییێ بکەن، ئەوژی ژبەر واتایا ئەوان. بیاڤێ تایبەتمەندییا لێکسیکۆلۆجییێ د ڤەکۆلینێن واتایێدا ب واتاسازی دهێتە ناڤکرن(Ilienko etal,2020,7).

د شیاندایە بهێتە گوتن، دروستکرنا پەیڤان[1] زۆرا گرنگە د دەولەمەندکرنا پەیڤ و زاراڤێن زمانیدا، پتریا پەیڤ و زاراڤان ب ڕێکا دروستکرنا پەیڤێن نوی ژ پەیڤێن کو بەری نوکە هەبوون یان ب زێدەکرنا پێشگر و پاشگران یان ژی تێکەلکرنا پەیڤان د گەل ئێکدا دروستدبن. گەلەك ڕێکێن پێکهینانا پەیڤان هەنە کو گەلەك جیاوازن و بێگومان ئالاڤێن سەرەکی و لاوەکی یێن ئاڤاکرنا پەیڤێن نوی هەنە (Babich ,2005,51).

پتریا داتاشینا پەیڤ و زاراڤان ئەوژی ب ڕێکا گیرەك و تێکەلکرنا پەیڤان دهێنە دروستکرن. هەروەسا د گەلەك ژێدەرێن دیدا هاتیە گوتن کو گیرەك (پێشگر و پاشگر) و تێکەلبوون بەرهەمدارترین و زالترین ڕێکێن دروستکرنا پەیڤێن نوینە(Gontsarova,2013,13). هەروەسا(گالبیرێن) ی زێدەکر کو پتریا هێماییێن ئەدەبی – پەرتووکی ئەو ژی ب ڕێکا پێشگرو پاشگران و تێکەلکرنا پەیڤان دهێنە دروستکرن کو د دروستکرنا پەیڤێن نویدا د زالن (Galperin, 1981,97). زانایێ لێکسیکۆلۆجی یێ ڕوسی(Antrushina) سێ ڕێکێن بەرهەمهێن یێن پێکهینان و ئاڤاکرنا پەیڤێ جودا دکەت. ئەوژی ئەڤەنە:

1–دارشتن –derivation.

2= لێکدان –composition.

3– ڤەگوهاستن–conversion (Gontsarova,2013,13).

پرۆسەیێن دی یێن پێکهینانا پەیڤێ بریتینە ژ: (کورتکرن– shortening) و (لاسایکرنا دەنگی– sound imitation) و (کلیپینگ– clipping) و (ئەلفابێت– alphabetism) و (ئەکرۆنیمی– acronyms) و (پێکهینانا زڤڕاندنێ– back - formation) و (تێکەلکرن -blending) و (دووبارەکرن –reduplication) (Gontsarova,2013,13).

---

(1) بۆ پتر پێزانینان و هینانا نموونەیان بۆ ڕێکێن دروستکرنا پەیڤ و زاراڤان. بنێرە: پشکا چارێ ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

3-1-3-سیماسیۆلۆجی-semasiology[1]:

1-تێگەهێ سیماسیۆلۆجییێ:

ب دیتنا(Chulanova) سیماسیۆلۆجی یان سیمانتیك ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت. ئەڤ پەیڤە ژ پەیڤا گریگی(*sēmasiā*: مەدلول) هاتییە. ئەوژی ژ :(*sēma*: هێما، *sēmantikos* : دال و *logos*: فێرکرن) هاتییە. ئەو دیاردکەت کو ڕێچکەیا نوی یا سیمانتیکێ پشتبەستنێ ب ئەوێ گریمانەیێ دکەت کو واتایا پەیڤێ، پێکهاتەیا پەیڤێ پێشکێشدکەت(Chulanova,2015,105).

سیماسیۆلۆجی–Semasiology لقەکێ لێکسیکۆلۆجییە بۆ خواندنا واتایێ هاتییە تەرخانکرن. ناڤێ ئەوێ ژ پەیڤا یۆنانی (Semantikos) هاتییە. د وەلاتێن کو ب زمانێ ئینگلیزی دئاخڤن، ئەڤ بوارێ ڤەکۆلینا زمانڤانی. وەك سیمانتیك بەرنیاسە، چونکی دبیت سیمانتیکا پەیڤان بۆ بهێتە بکارهینان. سیماسیۆلۆجی دبیت ڕێبازێن سایکرۆنیك(وەسفی) و دایکرۆنیك(مێژوویی) هەردووکان بۆ ڤەکۆلینا واتایێ بکاربهینیت. د دۆخێ ئێکێدا، ئەو ڤەکۆلینا جۆرێن واتایێ دکەت، ئەوێن کو د زمانێ نوکەدا دهێنە دیتن و دابینکرنا پۆلینکرنەکا پەیڤێن زمانی ل گورەی واتایێن ئەوان دهێتە کرن. د دۆخێ دوویێدا، ئەو سەرەدەرییێ ل گەل ئەوان گوهۆڕینان دکەت، ئەوێن کو واتایا پەیڤان د پێشڤەچوونا زمانێدا دەربازدبیت. سیماسیۆلۆجی ئەوژی ب نێزیکی گرێدایە ب لقەکێ دییێ زمانڤانییێڤە، ئەوژی ئۆنۆماسیۆلۆجی – onomasiology)یە کو ژ پەیڤا یۆنانی (onoma –ناڤ) هاتییە. هەروەسا ئەوژی

---

[1] پێدڤییە ئامارژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە دان کو زمانڤانێن کورد سەبارەت زاراڤێ(سیماسیۆلۆجی) زاراڤێن جیاواز د ناڤ زمانڤانییا کوردیدا بکارهینانە. بۆ نموونە (د.ئەورەحمانی حاجی مارف) زاراڤێ(واتاناسای)بۆ بکارهینایە(ئەورەحمانی حاجی مارف، 1975، 4). هەروەسا(د.عەبدولواحد موشیر دزەیی) زاراڤێ (واتاسازی) بۆ بکارهینایە(عەبدولواحد موشیر دزەیی، 2014، 39). (فرانك نۆفۆ) ئامارژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت کو ل دەستپێکێ سیماسیۆلۆجی بۆ دیارکرنا واتاسازییێ هاتبوو بکارهینان، بەلێ پشتی هینگێ بۆ وەسفکرنا بوارێن واتایی و پەیوەندییا دال و مەدلولی و ڤەکۆلینا واتایا فەرهەنگی و یەکەیێن فەرهەنگی ئانکو ب تنێ گرنگی ب واتایا پەیڤێ دا (فرانك نوفو، 2012، 252–253).

ڤەکۆلینا واتایێ دکەت، بەلێ پێچەوانەی ئاڕاستەیێ سیماسیۆلۆجییێ. د دەمەکیدا سیماسیۆلۆجی ژ پەیڤێ بۆ واتایا ئەوێ بەردەوام دبیت، بەلێ ئۆنۆماسیۆلۆجی ژ ئارمانجا ناڤلێنانێ بۆ ناڤێ ئەوێ بەردەوام دبیت، واتە، ئەو ئەوان ڕێکان ڤەدکۆلیت، ئەوێن کو تشت ب زمانەکی هاتینە ب ناڤکرن. ناڤەکێ دی ژبۆ ئونۆماسیۆلۆجییێ کو د بەرێدا ب ناڤێ ((تیۆرا پالاوتنێ (nomination)) دهاتە ناڤکرن–ئانکو ناڤێن خەلکی و ناڤێن جوگرافی – ئەوژی ب ڕێکا لقێ ئونۆماسیۆلۆجی کو دبێژنێ ئونۆماسیك دهێتە ڤەکۆلینکرن. ئونۆماسیۆلۆجی و ئۆنۆماسیك هەردوو ژی لقێن زۆر تایبەت یێن لێکسیکۆلۆجینە.

سیماسیۆلۆجی ل سەر چەند بابەت و بیاڤان کاردکەت. وەکو:

أ–واتایا پەیڤێ.

ب–تایبەتمەندییێن سیمانتیکی یێن یەکەیێن فەرهەنگی.

ج–پەیوەندییا واتایا پەیڤێ ل گەل فۆرمێن دەنگی.

د–سروشتێ فرەواتایێ یێ زۆربەیا پەیڤان.

ه–گوهۆڕینێن هەمەجۆر یێن واتایا پەیڤان د پرۆسەیا پەیوەندیکرنێدا.

و–جۆرێن جیاواز یێن گرۆپێن سیمانتیکی:(گرۆپێن بابەتی، هەڤواتا، دژواتا و هەڤبێژ) (**Prots,2015,4**). وەکو:

–پەیام+بەر= پێغەمبەر.(بنەڕەتێ پەیڤێ ل دویڤ گرۆپێن بابەتی یێن پەیڤێ). د پەهلوەیدا(petambar – پێتامبەر) بوو.

–جوان×کرێت(دژواتا)

–لنگ، پێ، قاچ(هەڤواتا)

واتا ئێکە ژ پێکهێنێن پەیڤێ کو ب ڕێکا تێگەهی دهێتە گەهاندن. ل دەمێ مرۆڤ بۆ جارا ئێکێ گوهـ ل پەیڤەکێ ببیت یان دخوینیت، بەرانبەری ئەوێ د مێشکێ مرۆڤیدا تێگەهێ ئەوێ دروستدبیت. ئەڤجا پاشی پەیڤ دشێت ئاماژەیێ ب تشت و سیفەت و کریارێن ڕاستەقینە هەروەسا ب تێگەهێن ئەبستراکت ژی بدەت(Chulanova,2015,105).

2-مەبەست ژ پەیڤێ:

أ-چەمکێ پەیڤێ:

پەیڤ-Word ژی وەکو هەر یەکەیەکا دی یا زمانی پێناسەکرنا ئەوێ گەلەك یا ب زەحمەتە. ئەوژی ژبەر ئەڤان ئەگەرێن ل خوارێ دیارکری:

1-هەبوونا گەلەك قوتابخانەیێن زمانی کو هەر ئێك ژ ئەوان ل دویڤ ئاڕاستەیا قوتابخانەیێ پێناسەیا پەیڤێ کرییە. وەکو قوتابخانەیا کلاسیکی، بونیادگەری، بەرهەمهینان و ڤەگوهاستنێ...هتد.

2-هندەك جاران سنوورێ پەیڤێ وەکو یەکەیەکا زمانی ل گەل پتریا یەکەیێن زمانی. وەکو:(بڕگەیێ، مۆرفیمێ، گرێ، ڕستەیێ، گوتنێ، دەقی، گوتارێ)تێکەلدبیت. ئەڤەژی دبیتە ئاستەنگەك کو پێناسەکرنا پەیڤێ ب سانەهی نەبیت.

3-هەبوونا چەند پیڤەران بۆ دەستنیشانکرنا پەیڤێ. وەکو پیڤەرێن(دەنگی، فەرهەنگی، ڕێزمانی، واتاسازی، پراگماتیك)ێ کو ئەڤەژی ئالۆزییێ د پێناسەکرنا پەیڤێدا دیاردبیت.

4-هەبوونا دوو ڕوییێن فۆڕم و واتایێ(دال و مەدلول) ل دەڤ پەیڤێ کو ئەڤەژی دبیتە گرفتەك بۆ پێناسەکرنا پەیڤێ، چونکی هندەك زانایان گرنگی ب فۆڕمی د پێناسەکرنا پەیڤێدا دایە و هندەکان ژی پشتبەستن ب واتایێ بۆ پێناسەکرنا پەیڤێ کرینە.

5-تێکەلکرنا پەیڤێ ل گەل لێکسیم و لێکسیك و مۆرفیم...هتد ئەڤەژی زەحەمتییێ د دروستکرنا پێناسەکرنا پەیڤێدا دکەت.

6-گەلەك زانایان هەولدایە ل دویڤ تێگەهشتنا خۆ بۆ پەیڤێ پێناسەیا ئەوێ بکەن. ئەڤەژێ ژی پێناسەکرنا پەیڤێ ب زەحمەتکرییە.

ل گەل هندێ ژی زانایان پێناسەیا پەیڤێ ژی کرییە. (بلومفیلد) د پێناسەکرنا پەیڤێدا دبێژیت: پەیڤ بچویکترین فۆرمەکێ سەربەخۆیە(finch,2000,132). (مایی) دبێژیت: پەیڤ ئەوە ب کۆمکرنا د ناڤبەرا واتایێ و کۆمەکا دەنگاندا ڕادبیت کو شیانا بکارهینانا سینتاکسی هەیە. ب دیتنا (بوهلەری): پەیڤ بریتییە ژ دەنگێن زمانەکێ دیارکری کو خودان مۆرکەکا فۆنۆلۆجییە کو شیانا کارکرنێ د بیاڤێن دیارکریدا هەیە

(الطيب بكوش و و صالح الماجري، 1993، 52). **ديسان (فينچ) دبێژیت: پەیڤ یەکەیەکا دەربڕینێیە کو ئاخڤتنکەرێن ڕەسەن ب شێوەیەکێ ئاگەهی د هەر ئێك ژ زمانێ ئاخڤتنێ یان نڤێسینیدا دزانن**(finch,2000,132). **(ماتسیۆس) هەر وەکو (بلومفیلد)ی دبێژیت: پەیڤ بچویکترین یەکەنە کو ئەو ب خۆ ب دروستکرنا گوتنێ ڕادبن**(Matthews,2007, 436). **هەروەسا (ئایچسن) بۆ هندێ دچیت کو ئەگەر مەبەست ژ پەیڤێ یەکەیەکا فەرهەنگی بیت، ل ئەوی دەمی ئەو زاراڤەکێ هونەری یان تەکنیکییە بۆ دەروازەیا فەرهەنگی. بۆ نموونە پەیڤەکا وەکو** (fly) **دێ خودان دوو دەروازە بیت. ئێك وەکو ناڤ و یا دی وەکو کار**(Aitchison,2010,67).

بەلێ ژ ئەنجامێ ئەڤان پێناسەیان و ب گشتی د شیاندایە بهێتە گوتن پەیڤ کەرەستەکێ زمانییە کو ژ دوو ڕەگەزان پێکدهێت. ئەوژی فۆڕم و واتانە و خەلك ل سەر ئەوان ڕەگەزان ڕێککەڤتییە و ب ئەوێ چەندێ پەیڤێ دنیاسن.

ب-تایبەتمەندییێن پەیڤێ:

پەیڤێ چەند تایەتمەندی هەنە. وەکو:

1-پەیڤ ڕاستییەکا زمانییە. ئانکو بهایەکێ مەزن د زمانیدا هەیە و پشتبەستن پێ دهێتە کرن.

2-پەیڤ هێمایەکا زمانییە کو ژ دال و مەدلولێ پێکدهێت.

3-پەیڤ ڕەمزە. وەکو تەڕازی(میزان) ڕەمزە بۆ دادپەروەرییێ.

4-پەیڤ یەکەیەکا فەرهەنگییە. ئانکو ئێك تایبەتمەندییێن پەیڤێ ئەوە ڕزامەندییا ئەوێیە بۆ چوونا د ناڤ فەرهەنگێدا و ڕێزکرنا پەیڤانە ل دویڤ ئەلفابێیەکێ د فەرهەنگێدا.

5-پەیڤ یەکەیەکا ڕێزمانییە. ئانکو گرنگییا خۆ د ئاستێ گرێ یان ئاڤاکرنا ڕستەییێدا هەیە.

6-پەیڤ یەکەیەکا خودان واتایە. ئانکو پەیڤ ب واتایا خۆڤە گرێدایە(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 13-19).

ج-دابەشكرن و پۆلينكرنا پەيڤان:

ژبەركو گەلەك پۆلينكرن و دابەشكرن بۆ پەيڤێ هەنە. ل خوارێ دێ هەولدەين ئەوان دابەشكرنان ژ دوو ئالييانەڤە پۆلينبكەين. ب ئەڤى ڕەنگێ ل خوارێ دياركرى:

ئێك: ژ لايێ ڕێزمان و پێكهاتنێڤە:

1- پەيڤا ڕێزمانى و پەيڤا فۆنۆلۆجى: مەبەست ژ پەيڤا ڕێزمانى ئەوە كو پەيڤ د ناڤ ڕستەسازييێدا واتايا خۆ وەردگريت. ئانكو گرێدايە ب لايەنێ ئەركى يێ پەيڤان و پەيڤێن ڕێزمانى ب ڕێكا پەيڤێن فۆنۆلۆجى-ئانكو شێوەيێن پەيڤان- ب دەستڤە دهێت(عبدالحميد عبدالواحد، 2007، 20). بۆ نموونە پەيڤا (بەرێز) د ئەڤان هەر دوو گرێيانداندا:(بەرێزێ من)، (دلێرێ بەرێز) دوو ئەركێن جودا هەنە كو د يا ئێكێدا(ناڤە) و د يادیدا(هەڤالناڤ)، بەلێ ئێك پەيڤا فۆنۆلوجييە كو هەمان فۆڕم و شێوەيە هەيە. ئەوژى(بەرێز)ە.

2- پەيڤێن ڕووت و پەيڤێن گيرەك بۆ زێدەكرى(1): باراپتر دەربڕين ژ پەيڤێن ڕووت ب ڕێكا لێكسيمێ دهێتە كرن، بەلێ پەيڤێن گيرەك بۆ زێدەكرى بريتييە ژ پەيڤێن ڕووت كو يەكەيێن بچويك يێن خوان واتا ل سەر دهێتە زيدەكرن كو ب مۆرفيم دهێتە نياسين. مۆرفيم ژى چێدبيت سەربەخۆ بيت يان بەندبيت و يا بەند ژى ب گيرەك-affixes دهێتە ناڤكرن(عبدالحميد عبدالواحد، 2007، 20-21). وەكو:

دار: پەيڤەكا ڕووتە.

دارڤان: پەيڤەكا گيرەك بۆ زێدەكرييە.

---

(1) ئەڤ پەيڤە بەرانبەر پەيڤا سادە و دارشتى دڕاوەستيت كو پەيڤا ڕووت، پەيڤەكا سادەيە و پەيڤا گيرەك بۆ زێدەكرى دبيتە پەيڤا دارشتى.

3-پەیڤێن خودان شێوە و پەیڤێن خودان حالەت: ئەڤە د ئاستێ ڕستەسازییێدا ژێکجودادبن. پەیڤێن خودان شێوە ئەو پەیڤن ئەوێن ئێك جارێ د دەربڕینێدا دهێن، بەلێ پەیڤێن خودان حالەت ئەو پەیڤێن خودا شێوەنە، ئەوێن دهێنە دووبارەکرن. ئەڤجا ئەگەر دوو پەیڤێن وەکوئێك هەبن، ئەو دێ بنە دوو حالەت بۆ ئێك شێوەیی (جون لیونز، 1978، 41). وەکو:

-"*نان بۆ نانەوا گوشت بۆ قەساب*" ئەڤ ڕستە ژ شەش پەیڤان پێکدهێت، بەلێ ئەگەر جوداهییا د ناڤبەرا پەیڤێن خودان شێوە و پەیڤێن خودان حالەتدا بەرچاڤ بهێتە وەرگرتن، ل ئەوی دەمی دێ بنە پێنج پەیڤ، ژبەرکو پەیڤا(بۆ) یا دووباەبووی.

4- پەیڤێن گەردانکری و پەیڤێن نەگەردانکری: مەبەست ژ پەیڤێن گەردانکری ئەوە کو پەیڤان شێوەیێن جودا هەبن. هەروەسا دشێن گیرەکان وەربگرن و د ناڤ فەرهەنگێدا د جێگیرن و د پتریا زماناندا دبنە ناڤ و کار، بەلێ مەبەست ژ پەیڤێن نەگەردانکری ئەو پەیڤن کو باراپتر خودان واتاییێن ئاماژەپێکری نینن و د شیاندا نینن بهێنە گەردانکرن کو بریتینە ژ: هەڤالکاران و ئامرازێن پەیوەندی و سەرسوڕمان و لێکدانێ...هتد(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 111). وەکو:

-پەیڤا گەردانکری: گرت، دگرم، دێ گرم، دگرم.

-پەیڤا نەگەردانکری: بۆ، پا، دوهی، بەلێ...هتد.

5-پەیڤ و شێوەیێن پەیڤان: (جون لاینز) ئاماژە ب ئەڤێ دابەشکرنێ دایە کو مەبەست ژ پەیڤێ ل ڤێرێ شێوەیێ سەرەکییە و شێوەیێن دی ژ ئەوی دابەشبووینە و پەیدابووینە کو ئەڤ شێوەیێ سەرەکی جهێ خۆ د فەرهەنگێدا هەیە. وەکو(sing) دبیتە پەیڤا سەرەکی، بەلێ(sang,sings,sanging) ژێ پەیدابووینە (جون لیونز، 1978، 142) و هندەك پەیڤ هەنە کو چ شێوە ژێ دابەشنابن. وەکو (man) (جون لیونز، 1987، 159–160).

6- پەیڤێن سەرەکی و لاوەکی: ل دەڤ (بلومفیلد)ی پەیڤا سەرەکی بریتییە ژ مۆرفیمەکا سەربەخۆ، بەلێ پەیڤا لاوەکی بریتییە ژ پەیڤا دارشتی و لێکدای(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 111). نموونە بۆ پەیڤا سەرەکی. وەکو:(زەلام، سۆر، کوڕ،...هتد)، بەلێ نموونە بۆ پەیڤێن لاوەکی: وەکو:(دادڤان) ئەڤە پەیڤەکا دارشتییە و (چاڤڕەش) ئەڤە پەیڤەکا لێکدایە کو د ئەڤان نموونەیاندا:(داد) و (چاڤ) و (ڕەش) هەر ئێك ژ ئەوان ب جودا ب مۆرفیمەکا سەربەخۆ دهێتە هژمارتن و ئەڤە دبنە پەیڤێن سەرەکی.

ب دیتنا (مەشلوك)ی پەیڤ دبیتە پەیڤێن – شێوەیێن سەرەکی و لاوەکی. پەیڤێن – شێوەیێن سەرەکی ئەو پەیڤن کو سەر ب یەکەیا فەرهەنگیڤەیە و د ناڤ فەرهەنگێدایە کو بەشەکن ژێ بێیکو ب چ پەیڤێن دیڤە دگرێدای بن. پەیڤێن – شێوەیێن سەرەکی ب ئەرکێ خۆ یێ واتایایڤە یان ب دەلالەتا خۆ یا ڕێزمانیڤە یان ب هەر دووکان دگرێداینە، ئەوژی دابەشدبیتە سەر ئەو پەیڤێن سەربەخۆیەکا تەمام هەین. وەکو زۆربەیا پەیڤێن زمانی و ئەو پەیڤێن کو سەربەخۆیەکا تەمام نەهەین. وەکو ئامرازان، بەلێ پەیڤێن– شێوەیین لاوەکی ئەو پەیڤن کو ژ پەیڤێن دی دهێنە بەرهەمهینان و د فەرهەنگاندا ناهێنە دیتن(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 111).

7–پەیڤێن سینسیمانتیك و ئۆتۆسیمانتیك ژی هەنە، پەیڤێن سینسیمانتیك بریتییە ژ پۆلێن گرتی.وەکو:(ئامراز، جهناڤ) ئانکو واتایا ئەڤان یا دروست ب تنێ د ناڤ ڕستەییێدا ب دەستڤە دهێت، لێ پەیڤێن ئۆتۆسیمانتیك، بریتینە ژ ئەوان پەیڤان کو واتایا خۆ ژدەرڤەی ڕستەیێ ب دروستی ددەن، کو ئەڤە بریتییە ژ پۆلێن ڤەکری. وەکو(ناڤ، کار، هەڤالناڤ، هەڤالکار، ژمارە)(ئەردەوان تۆفیق فەتاح شێروانی، 2015، 8).

دوو: ژ لایێ واتاییڤە:

أ- پەیڤێن کارا و نەکارا[1]:

هەر وەکو دیار لێکسیکۆلۆجی زانستێ پەیڤانە کو ل سەر بنەڕەتێ پراکتیکرنا ئەوان. پەیڤ ژ لایێ کارا و نەکارایێڤە دابەشی دوو جۆران دبن. ئەوژی ئەڤەنە:

(1) هندەك زمانڤان زاراڤێ سست و چالاك بۆ زاراڤێن کارا و نەکارا بکاردهینن.

1- پەیڤێن کارا:

پەیڤێن کارا بریتییە ژ ئەوان پەیڤانە ئەوێن مرۆڤ بشێت د ئاخڤتن و نڤیسینا خۆدا بکاربهینیت کو ئەو ب تەمامی دزانیت کا مەبەست ژ ئەوان پەیڤان چییە. زاراڤێ پەیڤێن کارا لایەنەکێ مفادار و ب سوود د زمانیدا سالۆخدکەت. ئەڤ زاراڤە بریتییە ژ هندێ کو کەسەك ب باوەری باخڤیت، ژبەرکو ئەو بکارهینان و پیناسەیێن ئەوان دزانیت. گوتن و نڤیسینا پەیڤان دبنە پەیڤێن کارا. پێدڤییە پەیڤێن کارا یێن قوتابییان بەردەوام بەرفرەه بن، ژبۆ هندێ داکو داهێنان و کارامەیێن هەر ئێك ژ ئاخڤتن و نڤیسینێ ل دەڤ ئەوان پێشڤەبچن(GOJAYEVA,2022,173). د زمانێ کوریدا پەیڤێن کارا و بکارهاتی گەلەکن. وەکو:(نان، خوار، دار، دیوار، سپێدە، ئێڤار، گرت، فڕاند، جوان، کرێت...هتد).

پەیڤێن زمانی یێن کارا و ئەکتیڤ چەند تایبەتمەندییەك هەنە:

1–بکارهینانا ئەوان ل جهێن دروست و گونجای.

2–شیانا بیرهینانا پەیڤان ل دەمێ پێدڤییاتییێ.

3–هویربینییا ڕێزمانی ئانکو بکارهینانا دروست بۆ دەمێن ڕێزمانی و گەردانکرن و رێکخستنا پەیڤان.

4–ڕەهوانی و شیانا زارڤەکرنا دروست یا دەنگان و بلێڤکرن و ئاوازە و ڕیتمێ...هتد(GOJAYEVA,2022,173).

2- پەیڤێن نەکارا:

ئەو پەیڤێن کو د شیاندا نەبن کو د ئاخڤتن یان نڤیسینا خۆدا بکاربهینن، ژبەرکو مرۆڤ پێ ئاگەهدار نینە کو ب پەیڤێن نەکارا دهێنە نیاسین کو د شیاندایە واتایا ئەوان بهێتە تێگەهشتن، ل دەمێ د ئاخڤتن یان نڤیسینا کەسێن دیدا دیاردبن. د پەیڤێن نەکارادا تاکەکەس ب تەمامی واتایا پەیڤەکا دیارکری نزانیت و ئەو ئەڤان پەیڤان د پەیوەندیکرنێدا بکارناهینیت. د شیاندایە واتایا ئەوان ب پشتبەستن ل دۆر جهێ بکارهینانێ بهێنە زانین. پەیڤێن نەکارا ئاماژەیێ ب لایەنێ وەرگرتنا زمانی ددەن. دیسان خواندنا واژەیان و تەخمینکرنا پەیڤان ب پەیڤێن نەکارا دهێنە

هژمارتن(GOJAYEVA,2022,173). ژ پەیڤێن نەکارا. وەکو:(خڕخال، توشتیر، سۆریاس، سێبسك، ملهێب، جوغین، دستار...هتد).

پەیڤێن نەکارا هندەك تایبەتمەندی هەنە. وەکو:

1-شیانا زانینا ئەڤان پەیڤان، زێدەتر د ناڤ دەق یان ئاخڤتنێدایە.

2-زانینا ئەوان ب ڕێکا کەرەستێن سینتاکسی و پێکهاتەیان دیاردبیت.

3-شیانەکا بلەز هەیە بۆ پەیداکرنا گرۆپەك ژ پەیڤێن ئالۆز(GOJAYEVA,2022,173-174).

4-د کار و ژیانا ڕۆژانەدا کێم دهێنە بکارهینان [1].

ئاخڤتنکەری دڤێت پەیڤێن نەکارا ب شێوەیەکێ دینامیکی بکەتە کارا. هەروەسا یا ئاشکەرا پشتی ماوەیەکی پەیڤێن نەکارا دبنە پەیڤێن کارا. دیسان چ یاساییێن ب زەحمەت یان یێن بلەز بۆ وەرگرتنا پەیڤێن کارا نینن، بەلکو ب تنێ مەرجێ تاکانە پەرۆش و ڕەنجا داخوازکەرییە ل گەل هندەك ئاڕاستەیێن دروست(GOJAYEVA,2022, 174).

ب- پەیڤێن تەمام و نەتەمام: پەیڤێن تەمام بەرانبەر پەیڤێن فەرهەنگی دڕاوەستن، بەلێ پەیڤێن نەتەمام بەرانبەر ئامراز و گیرەك و پارتیکەلان دڕاوەستن. پەیڤێن تەمام خودان تایبەتمەندییێن گەردانکری و واتایینە، بەلێ پەیڤێن نەتەمام هێزێ وەرناگرن. دیسان پەیڤێن نەتەمام ڕێژەیەکا پتر یا سەربەخۆییێ ژ پەیڤێن تەمام هەنە(عبدالحمید عبدالواحد، 2007، 114–115).

---

(1) ل ڤێرێ ئاریشەك پەیدادبیت، ئەوژی ئەوە ل دەمێ پەیڤ د ژیانا ڕۆژانەدا کێم بکاربهێن د پاشەرۆژێدا، ئەو پەیڤ دبنە پەیڤێن مری. مەبەست ژ زاراڤێ پەیڤێن مری ئەوە ل دەمی هزر و تێگەه و وێنە ل پشت ئەڤان نەمینن کو د بەرێدا هێما بووینە و بکاردهاتن و نوکە ب چ ڕەنگان ناهێنە بکارهینان(ابراهیم خلیفة شعلان، 2009، 17).

ج- پەیڤێن خۆمالی و پەیڤێن خواستی؛

پەیڤێن خۆمالی ئەو پەیڤن ئەوێن د ئەزەل و د بنەڕەتدا د ئەوی زمانیدا هەبن و ژ بەربابەکی بۆ ئێك دی هاتییە ڤەگوهاستن و د سەردەمێ نوکەدا بکاربهێن و ب مەرجەکی ژ چ زمانێن دی نەهاتبنە خواستن. وەکو:

-پەز

-پیش.

-پاراستن.

-مەزن.

-کرمانج.

-دەستوور.

-دەست.

ڕەنگە هندەك ژ ئەڤان پەیڤان د زمانێ فارسیدا هەبن، بەلێ ژبەرکو فارسی و کوردی بۆ ئێك زمانی دزڤڕن، ئەوژی ئیرانییا کەڤنە، ئەڤە ب (پەیڤێن نەژاد هەڤپشك) [1] دهێتە نیاسین، بەلێ ژبەرکو پتریا ئەڤان پەیڤان د ئاڤێستا و د زمانێ پەهلەویدا هەبووینە و نوکە هندەك گوهۆڕینێن دەنگی ب سەردا هاتینە، لەورا ب پەیڤێن ڕەسەن و خۆمالییێن زمانێ کوردی دهێنە هژمارتن.

---

[1] پەیڤێن نەژاد هەڤپشك-Cognates words: د هەر زمانەکیدا ژ مانان پەیڤێن وەکهەڤ ل گەل پەیڤێن د زمانەکێ دیدا هەنە، ئەوژی ژ لایێ دەنگی و واتایێڤە، ئەڤەژی ژ ئەگەرێ پێکڤەگریدانا مێژوویی یان ڕەوشەنبیرییە د ناڤبەرا ئەوان هەر دوو زماناندا. ڕەنگە ئەو پەیڤ ب تەمامی وەکو ئێك بن یان هندەك جوداهیێن دەنگی د ناڤبەرا ئەواندا هەبن. وەکو پەیڤێن(سلام) د عەرەبیدا و (شالوم) د عبریدا، ئەڤەژی ژبەر هندێیە کو هەر دوو زمان بۆ ئیك خێزانێ دزڤڕن، ئەوژی خێزانا زمانێن سامییە. هندەك جاران هندەك پەیڤ ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی دهێنە ڤەگوهاستن و وەکو پەیڤێن ئەوی زمانی دهێنە نیاسین. وەکو پەیڤێن(سندس و سرداق، قسطاس) کو ژ فارسی بۆ عەرەبی هاتینە ڤەگوهاستن(سامی عیاد حنا و اخرون، 1997، 20).

بەلێ مەبەست ژ پەیڤێن خواستی ئەو پەیڤن ئەوێن ژبەر هەر ئەگەرەکی ژ زمانەکێ دی هاتبیتە خواستن و د بنەڕەتدا د ئەوی زمانیدا نەبووینە و د سەر دەمێ نوکەدا د ئەوی زمانیدا بکاربهێن. وەکو:

-پیالە: ژ یۆنانی هاتییە وەرگرتن.

-ڤانۆس: ژ یۆنانی هاتییە وەرگرتن.

-ڤیستەڤال: کوردان ژ ئینگلیزان وەرگرتییە و ئینگلیزان ژ لاتینی وەرگرتییە(جەمال نەبەز، 2008، 135-138).

-چەتر: ژ سانسکریتی هاتییە وەرگرتن(جەمال نەبەز، 2008، 105).

-ئیمۆ/واتساپ: ژ زمانێ ئینگلیزی هاتینە وەرگرتن.

-حیت: ژ زمانێ عەرەبی هاتییە وەرگرتن.

د- پەیڤێن فەرهەنگی و پەیڤێن ئەرکی:

پەیڤێن فەرهەنگی ئەو پەیڤن ئەوێن واتایەکا سەربەخۆ هەین و ب تنێ دشێن بکاربهێن و دچنە د ناڤ فەرهەنگێدا کو بریتینە ژ(ناڤ، هەڤالناڤ، هەڤالکار، کار)ی. وەکو:(دار، دیوار، خانی، زیرەك، نوکە، چوو...هتد)، بەلێ مەبەست ژ پەیڤێن ئەرکی: ئەو پەیڤن ئەوێن ب تنێ واتایەکێ نادەن و ناچنە د ناڤ فەرهەنگێدا و برییتنە ژ ئامرازێن لێکدانێ:(و، یان...هتد) و ئامرازێن پەیوەندی:(ل، ژ، ژبۆ...هتد) و کارێن هاریکار(...am,is,are,was, were, do,dose, did, have, has, had)...هتد. پەیڤێن ئەرکی د ناڤ ئاستێ ڕستەسازیێدا دهێنە بکارهینان و ڕۆلێن خۆ دبینن.

3-واتایا فەرهەنگی یا پەیڤێ:

واتایا فەرهەنگی یا پەیڤێ دبیتە سێ جۆر(Chulanova,2015,105):

1-واتایا ناڤلێنانێ-Nominative meaning : ئەڤە واتایا ڕاستەوخۆ یا پەیڤێیە کو ئاماژەیێ ب تشتی ژدەرڤەی زمانی ددەت. واتایا ناڤلێنانێ پێکهاتێن ڤەگڕان -

denotational و ئامارژەدانیێ – connotational هەنە. مەبەست ژ (ڤەگەڕان)یێ ئەوە کو دەربڕینا ڕاستەوخۆیا پەیڤێ چ هەلسەنگاندنێن سۆزداری یان ڕەنگاوڕەنگییا شێوازی هەلناگریت. وەکو:(هەڤال، سە، ئەڤینی، مەزن...هتد)، بەلێ (ئامارژەدان) بریتییە ژ واتایا دەربڕینێ یا تەمام یان ب ڕێکا بارگاویبوونەکا سۆزدارییێ دروستدبیت. وەکو: (کچینی، کوچکاتی، عیبادەت...هتد). یان ب ڕێکا ئامارژەدانا شێوازگەری. وەکو: دایکوباب:(پەرتووک)، باب:(جنرال)...هتد.

2–واتایا پابەند ب ڕستەسازییێڤە-Syntactically conditioned meaning : ئەڤە پەیڤێ د پێکڤەگرێدانێن جودا پێشکێشدکەت. وەکو: واتایا (باش) د ئەڤان پێکهاتنێن(گرێیێن) جودادا، واتایێن جودا ددەت. ئەوژی ئەڤەنە:(کچا باش، مامۆستایێ باش، دکتۆرێ باش...هتد).

3–واتایا پابەند ب فرێزۆیۆلوجییانڤە–Phraseologically bound meaning : ئەڤە بریتییە ژ واتایا ئیدیۆمی کو ب تنێ د ناڤ یەکەیێن فرێزیۆلۆجی یێن دیارکریدا دیاردبیت. وەکو: ئاگرێ بن کایێ، زکرەش..هتد.

4-پێکهاتەیێن سیمانتکی یێن پەیڤان:

ب شێوەیەکێ گشتی سێ پێکهاتەیێن سەرەکی یێن سیمانتکی یێن پەیڤان هەنە. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1-ئێك واتایی- Monosemy : بریتییە ژ هەبوونا د ناڤ پەیڤێدا ل دەمێ ئێك واتا هەبیت کو گەلەك پەیڤ نینن، ب تنێ خودان ئێك واتا هەبن. ب شێوەیەکێ بنەڕەتی زاراڤێن زانستی خودان ئێك واتانە یان ب ئێك واتایی دهێنە نیاسین. وەکو: فیزیك، کیما، بایلۆجی...هتد.

2-بەربەلاڤبوونا واتایی-Semantic diffusion : ئەڤ دیاردە د ئەوان پەیڤاندا هەیە ئەوێن قەبارەکێ تێگەهی یێ بەرفرەھ هەبیت. ئەڤان پەیڤان شیانێن بکارهینانێ بۆ ناڤکرنا ژمارەیەکا مەزن بۆ بابەتان هەیە. بۆ نموونە پەیڤا (تشت–thing) هەر

بابەتەکی د مێشکیٚ مەدا ب خۆڤە دگریت. د شیاندایە بۆ هەر تشتەکیٚ بکاربهێت. وەکو: گیاندارێن زیندی، ئاریشەیان، ڕاستییان، کاروباران، پارچەیەك ژ نڤێسینیٚ، مولکدارییان...هتد.

3-فرەواتایی-Polysemy [1]: فرەواتایی ئانکو پۆلیسمی ژ گریگی هاتییە. ئەوژی ژ (poly:چەند یان فرە و(*semeion*: واتا)، ئەوژی ل دەمیٚ پەیڤەکیٚ چەند واتایەك هەبن یان پەیڤەك بۆ چەند واتایەکان یا ڤەکری بیت. فرەواتایی سامان و بهایە بۆ هەر زمانەکیٚ ئاخڤتن پیٚ هەبیت. ئەڤ دیاردە د زمانیدا هەیە، بەلیٚ د ئاخڤتنێدا نینە، چونکی د ئاخڤتنێدا واتایا ئەویٚ دیاردبیت کا مەبەستە پیٚ کیژکە. د پرۆسێسا پێشکەڤتنا فرەواتاییێدا واتایێن نوی دیاردبن و واتایێن کەڤن بەرزە دبن. ئانکو فرەواتا ئەوە چەند واتایەکا د پەیڤەکێدا هەبن(Chulanova,2015,106-107). خالا گرنگ د فرەواتاییێدا پەیوەندی د ناڤبەرا واتایێن پەیڤێدا هەیە یان سیمایەکیٚ هەڤپشك د ناڤبەرا واتایێن ئەوێدا هەیە، چونکی زاراڤیٚ فرەواتا د واتایەکا گشتیتردا دهێتە بکارهینان، چونکی ئەو حالەتەکە کو فورمەکیٚ پەیڤیٚ دوو چەمکێن(واتایێن) پەیوەندیدار یان زێدەتر پێشانددەت، بێگوهدانا هندیٚ کا ئەوی فۆڕمیٚ پەیڤیٚ نواندنا لێکسیمەکیٚ یان دوویان دکەت (Mosel, 2020, 10). بەلیٚ زێدەتر نوکە زمانڤان ل سەر هندیٚ ڕێککەڤتینە کو فرەواتاییٚ ب تنیٚ فۆڕمەك هەیە و چەند واتایێن پەیوەندیدار

---

(1) دەمیٚ ئەم ڕووی ب ڕووی دوو پەیڤان یان زێدەتر ب هەمان فۆڕم و واتایێن پەیوەندیدار دبن، ئەو تشتیٚ هەی ژ لاییٚ تەکنیکیڤە وەك فرەواتا دهێتە نیاسین. وەکو بەری نوکە هاتییە دیارکرن کو پۆلیسمی ئانکو فرەواتا ژ پەیڤا گریکی (poly) ئانکو (گەلەك یان فرە) و (semy) ئانکو (واتا) هاتییە. د شیاندایە فرەواتا بهێنە پێناسەکرن کو فۆڕمەك (نڤێسی یان پیٚ ئاخڤتن) کو چەند واتا هەنە و پەیوەندی د ناڤبەرا واتایێن ئەواندا هەنە. ئەگەر ئەم پشتڕاست نەبین کا ئەریٚ بکارهینانێن جیاواز یا پەیڤەکا تاك کا نموونەیێن هەڤبێژێنە یان فرەواتاییێنە، ئەم دشێین بزڤڕینە فەرهەنگیٚ. ئەگەر پەیڤیٚ ئێك دەروازەیا فەرهەنگی هەبیت و چەند واتایەك هەبن. ئەو دیٚ بیتە هەڤواتا. ئەگەر دوو پەیڤان وەك هەڤبێژ سەرەدەری ل گەل بهێتە کرن، ئەوان ب شێوەیەك ئاسایی دیٚ دوو دەروازێن فەرهەنگی یێن جودا هەبن و ئەڤە د پتریا فەرهەنگاندا دهێتە پەیرەوکرن(Yule,2014 117).

پێڤە دگرێدایە. نموونە بۆ دیاردەیا فرەواتاییێ د زمانێ کوردیدا. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

1-هەلاتن:1- ڕۆژهەلاتن.

2-ئاڤ هەلاتن.

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(بەرەڤ بلندبوونێیە ژ خوارێ)ە.

2-لاو:1-گەنج.

2-پێچێبووی.

3-لاوینی.

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(هێز و جحێلینی)یە.

3-ڕابوون: 1- هەلسان.

2- سەرهلدان.

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(نەروینشتن)ە.

4-پڕ:1-تژی.

2-گەلەک.

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(زۆر)یە.

5-"سەرنشیڤ: 1-مرۆڤێ سەر چەمیای

2-عەردێ سەر بەرەڤ خوارێ" (مەلا خەلیل مشەختی، 2006، 289).

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(ژبلندی بەرەڤ خوارێیە).

6-"دێران: 1-بێدەر دانە بای.

2-پارزنین.

3-سەفاندن، پالاوتن" (مەسعود خالد گولی، 2011، 230).

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(پاقژکرنا تشییە).

7-دیمەن: 1-وێنە.

2-نیگار.

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(ڕۆخساری تشتی).

8–ڕستە:1–ڕستکا جلگان.

2–ڕستەیا ڕێزمانی.

سیمایێ هەڤپشك د ناڤبەرا ئەواندا(ڕێزبوون و ڕێکخستنە).

ب شێوەیەکێ گشتی فرەواتا دابەشدبیتە سەر خوازە و دڕکەیێ:

أ– خوازە(میتافۆر-Metaphor):

ئەو جۆرێ ڤەگوهاستنێیە کو ل سەر بنەمایێ لێکچوونێ دروستبوویە. واتایا نوی ژ ئەنجامێ پێکڤەگرێدانا دوو بابەتانە. ئەوژی (دیاردە، سیفەت)ن کو ب ڕێکا لێکچوونا ژدەرڤە ب دەستڤەدهێت. ئانکو خوازە پشتبەستنێ ل سەر چەند جۆرێن لێکچوونان دکەت. وەکو لێکچوونا شێوەیی، جهی، ڕەنگی، ئەرکی...هتد. وەکو: ملێ شویشەی، ددانێن منشارێ....هتد (Chulanova,2015,113-114).

خوازە د ڕستەییێدا ئەوە، ل دەمێ پەیڤەك د ناڤ زمانیدا هەبیت و ڕێککەڤتن ژ لایێ ئاخڤتنکەرێن زمانی ل سەر هەبیت، بەلێ هۆزانڤان یان هەر ئێکێ دی ئەوێ پەیڤێ بۆ واتایەکا دی ڤەبگوهێزیت (رمزي منير بعلبكي، 1990، 306–307)، **کو ڕامان و نامۆییێ ب خۆڤە دگریت، کو ب ڕێکا دەوروبەری دهێتە دیارکرن**(بەکر عومر عەلی، 2000، 86). **وەکو پەیڤا (ڕویڤی) د ئەڤان ڕستەییێن ل خوارێدا دیاردبیت:**

–ڕویڤی و شێر ل گەل ئێك ناهێنە بەراوردکرن.

–ئەو ڕویڤییە ل گەل هەڤالان.

د ڕستەیا (1)دا، پەیڤا (ڕویڤی) ب واتایا خۆ یا فەرهەنگی بکارهاتییە و د ڕستەیا دووێدا ب واتایا خۆ یا فەرهەنگی بکارنەهاتییە، بەلێ ل گەل هندێ ئەو هەر دوو واتایە گەلەك ژێکدویرنەکەڤتینە و هەر دووك واتا د سیفەتێ(ترسنۆکییێ)دا ئێکودوو دگرن، کو ئەڤە دیاردەیا فرەواتایێ پەیدادکەت.

ئەو پەیڤێن ئاماژەیێ ددەنە گیانەوەر و کریارێن ئەوان. چێدبێت ب شێوەیەکێ خوازەیی بۆ ئامارژەدان ب سیفەتێن مرۆڤی بکاربهێن. ئەڤجا ئەو حالەتێن سەر ب

سـيفەتێن ڕويڤيڤـە دهێنـە لێكچـواندن. دبێژنیّ(كەسـەكیّ فێلبـاز يـان ترسـنۆك). يـێن گوهدرێـژی، دبێژنیّ:(كەسـەكیّ كێـژ، سەرسـەخت...هتد). بـۆ يـێن گـورگی، دبێـژنیّ(كەسیّ ب دڕندی دخۆت)، يێن ديكلی، دبێژنیّ(سەركردە، كەسیّ سەرۆك)، يێن هرچی، دبێژنیّ:(كەسیّ دلرەق، ئاقلسڤك، ڕەفتار خراب...هتد) (Chulanova,2015,114).

ب-دڕكە(ميتۆنيمی-Metonymy):

1-چەمكیّ دڕكەيیّ:

ئەڤ جۆرە ڤەگوهاستنە ل سەر بنەمايیّ ئێكگرتنیّ دروستبوويە. پەيوەندييەكە ل سەر بنەمايیّ پەيوەندييێن دەروونی يێن هوير د ناڤبەرا تشت و دياردەيێن جياوازدا هاتييە دروستكرن. هندەكجاران دويڤچوون و دەستنيشانكرنا ئەویّ يا ب زەحمەتە. چێدبيت دوو تشت پێكڤە بهێنە گرێدان، چونكی ئەو باراپتر د هەوليستێن بەربەلاڤدا دياردبن. ب ئەڤی شێوەی وێنەيیّ ئێك ژ ئەوان ب سانەهی وێنەيیّ يیّ دی يیّ ل گەلە(Chulanova,2015, 114).

د سادەترين حالەتیّ دڕكەيێدا، ناڤیّ بەشەكی بۆ گشت يان بەرۆڤاژی بكاردهێت. بۆ نموونە(كوردان سەرەدانا بەغدا كر.) ل ڤێریّ گشت ل جهی بەشی هاتييە، چونكی كورد هەمی نەچووينە بەغدا بەلیّ د نموومەيا:(من سەری خۆ شويشت)دا بەش ل جهی گشت هاتييە، چونكی لەشیّ خۆ هەمی شويشتييە، نەكو ب تنیّ سەر. ديسان مەودايیّ ڤەگوهاستنیّ د ميتۆنيمييێدا گەلەك سنووورداترە ژ ميتافۆریّ. ئانكو (دڕكە)ميتۆنيمی سنووردارترە ژ (خوازەيیّ)ميتافۆریّ (Chulanova,2015, 114-116). ب ديتنا (خۆلی) دڕكە بريتييە ژ كارهينانا پەيڤەكیّ ژبۆ ئامارژەپێدانیّ ب واتايا پەيڤەكا دی كو پەيوەندی پێڤە هەبيت. وەكو بكارهينانا(مەنجەل–pot) داكو ئامارژەيیّ ب (ئاڤیّ–water) بدەت. وەكو د ڕستەيا:

–مەنجـەل يـا دكـەليت(محمـد علـي الخـولي، 1982، 169). (بەعلەبـەكی) ب ڕەنگـەكیّ ئاشكەراتر پێناسەيا دڕكەيیّ دكەت و دبێژيت: دڕكە ئەوە پەيڤەكیّ دوو واتا هەبن، كو

د ڤێرێدا دڤێت واتایا دووێ(نەرەسەن) مەبەست بیت، ل گەل هەبوونا بەلگەیەکی کو واتایا ئێکێ(ڕەسەن) مەبەست نینە (رمزي منير بعلبكي، 1990، 307). وەکو:

-قوتابخانێ هەمییێ ئەزموون کرن.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا، (قوتابخانە) ب واتایا (قوتابی) هاتییە، نەکو واتایا ڕەسەن ئەوا هەی، بەلگە ژی ئەوە کو قوتابی ئەزموونان دکەن، نەکو (قوتابخانە).

پەیوەندییا واتایا ئەوا د ناڤ فرەواتاییێدا ب شێوەیەکێ سەرەکی ل سەر بنەمایێ وەکهەڤییێیە. سەرۆکێ کۆمپانیەکێ وەکهەڤە ل گەل سەرێ کەسەکی ئەوێ کو ل سەر لەشێ ئەوی هەی کو کنترۆلا لەشی دکەت. جۆرەکێ دی پەیوەندییێ د ناڤبەرا پەیڤاندا ب سادەی ل سەر بنەمایێ پەیوەندییەکا نێزیك د ئەزموونا ڕۆژانەدا هاتییە دانان. ئەو پەیوەندییا نێزیك د شیاندایە ل سەر بنەمایێ پەیوەندییا (دەفر-ناڤەرك)ێ هاتییە دانانا. وەکو:(بوتل/ئاڤێ)،(باکێت/شەربەتێ). دیسان ژ جۆرێن دی پەیوەندییا گشت-بەشە. وەکو: (ترۆمبێل/ویل)ی، (خانی/بانی) یان پەیوەندییا نواندن- هێمایی. وەکو: (پاشا/تاج)،(سەرۆك/کۆچکا سپی))بکارهینانا ئێك ژ ئەڤان پەیڤان بۆ ئاماژەدان ب یادی، ئەو ژی نموونەیە بۆ دیاردەیا بەش و گشتێ. ئەڤجا ئاشنابوونا مەیە ل گەل دڕکەیێ کو وەل مە دکەت، تێبگەهین، ئەوژی ل دەمێ دهێتە گوتن: (ئەوی شیشە (بۆتل) هەمی ڤەخوار)، هەر چەندە ئەو ب شێوەیەکێ بێ ڕامان دیارە، چونکی (ئەوی شلە ڤەخوار، نەکو شیشە). هەروەسا ئەم پەسەند وەردگرین، ل دەمێ دهێتە گوتن: (کوچکا سپی ڕاگەهاند). یان (فلان جادەیێ نەڕازیبوونا خۆ دیارکر). هەر چەندە ئەم ئەوێ چەندێ دزانیین کو جه نائاخڤن یان ل دەمێ دهێتە گوتن: (کەلاندنا قۆرییی). ئانکو کەلاندنا ئاڤا قۆرییە. ئەڤە هەمی نموونەنە بۆ دیاردەیا دڕکەیێ(Yule,2014، 118).

2-جۆرێن دڕکەیێ:

دڕکەیێ چەند جۆرەك هەنە. وەکو:

1-ئەو مادەیێ بابەت ژێ چێدبیت، دبیت ببیتە ناڤێ بابەتی. وەکو: گلاس، ئاسنی...هتد.

2–ناڤێ جهەکێ دشێت ببیتە ناڤێ خەلکی یان بابەتەکێ کو ل وێرێ هاتییە دانان. بۆ نموونە: جڤاتا پەرلەمانی–ئەندامێن پەرلەمانی، جادە–ڕۆژنامەگەرییا بیرجوازی، کۆچکا سپی–کارگێرییا وەلاتێن ئیکگرتی.

3–چێدبیت ناڤێن ئامیرێن مۆزیکی ببنە ناڤێن مۆزیکژەنان. وەکو: ڤایۆلێن، ساکسفۆن...هتد.

4–چێدبیت ناڤێ کەسەکی ببیتە ناڤەکێ بەربەلاڤ. وەکو (بایکۆت) کو د بنەڕەتدا ناڤێ خێزانەکا ئێرلەندی بوو. هەروەسا (ساندویچ) ناڤێ (لۆرد ساندویچ)بوو.

5–ناڤێن داهێنەران گەلەك جاران زاراڤێن بۆ ئاماژەپێکرنا ئەوان تشتێن داهێناین. وەکو: وات–*watt* ، ئوم– *om*، ڕوینتجێن–*roentgen* ...هتد).

6–چێدبیت هندەك ناڤێن جوگرافی ببنە ناڤێن بەربەلاڤ ب ڕێکا دڕکەیێ. وەکو:

–هۆلاند:(قوماشێ کتان).

–برۆکسل:(جۆرەکێ تایبەتێ یێ فەرشانە).

–چین(پۆرسەلین) (Chulanova,2015, 114-115).

5- هەڤبێژ و جۆرێن ئەوێ:

مەبەست ژ هەڤبێژێ– ***Homonymy*** ئەوە کو دوو پەیڤان یان پتر هەمان شێوە و دەربڕین هەبن، بەلێ واتایێن جودا هەبن و چ پەیوەندی د ناڤبەرا واتایێن ئەواندا نەبن. وەکو:

-ئارا(1) : هەڤالینی، دۆستایەتی.

ئارا(3) : هەبوون.

ئارا(3) : جوان.

ئارا(4): وارێ زستانێ(شێرزاد سەبری و محمەد عەبدالله ئامێدی، 2017، 24).

(والتەر سکیت) هەڤبێژێ ل دویڤ دەنگان و چاوابیا بلێڤکرن و گوتنێ دکەتە سێ جۆر. ئەوژی (هەڤدەنگ و هەڤپیت و هەڤبێژا هەڤشێوە دروست یان تەواو) (Chulanova,2015,136) . پرۆفیسۆر(A. I. Smirnitskiy) هەڤبێژ دابەشی دوو

پۆلێن مەزنکرییە. ئەوژی هەڤبێژا تەواوە و هەڤبێژا بەشی یان نەتەواوە و هەڤبێژا نەتەواو دابەشی سێ گرۆپێن لاوەکی کرییە(Chulanova,2015,136):

1–هەڤبێژێن بەشی یا لێکسیکۆ–گرامەر یا سادە– simple lexico-grammatical partial homonyms: ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت، ئەوێن کو ب سەر هەمان گاتیگۆرییا بەشێن ئاخڤتنێڤە بن. نموونەیێن ئەوان ب تنێ ئێک فۆرمێ هەمان شێوە هەیە، بەڵێ د بنەڕەتدا خودان ئێک فۆڕم نینن. وەکو: *found v. – found v. (past indef., past part. of to find)*. د کوردیدا. وەکو :(بگرن[1]:کار: فەرمان ، بگرن[2]:کار: مەرجی)ە.

2– هەڤبێژێن بەشی یا لێکسیکۆ–گرامەر یا ئالۆز–-complex lexico-grammatical partial homonyms: ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت کو کەتیگۆرییا ئەوان یا بەشێن ئاخڤتنێ یا جیاوازە، بەڵێ د نموونەیێن ئەوێدا فۆڕمەکێ وەکهەڤ یان یەکسان هەیە. وەکو:(سەرکەڤت[1]:ناڤ، سەرکەڤت[2]:کار)ە.

3–هەڤبێژێن فەرهەنگی یێن بەشی– partial lexical homonyms:پەیڤێن ئەوێ سەر ب هەمان گاتیگۆرییا بەشێن ئاخڤتنێڤەنە کو د وەکهەڤ نینن، ب تنێ د فۆڕمێن هەڤشێوەدا نەبیت. وەکو:

(*to lie (lay, lain) v. – to lie (lied, lied) v.*) د کوردیدا. وەکو:(دگرت[1]: کار:بوورییێ بەردەوام(من کەو دگرت.)، دگرت[2]: نەبووری(ئەو دەرگەهی دگریت/ت) [1].

(جۆن لاینز) هەڤبێژێ دابەشی دوو جۆران دکەت. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ–هەڤبێژا تەواو– Absolute homonymy :

(جۆن لاینز) زاراڤێ هەڤبێژا تەواو شرۆڤەدکەت و ژ هەڤبێژا بەشی جوداکەت و دبێژیت: هەڤبێژا تەواو ئەو لێکسیمن کو هەمی فۆڕمێن ئەوان هەمان فۆڕمن و

---

[1] ل دەڤ خەلکێ سێمێل و زاخۆ و هندەك ژ خەلکێ باکوورێ کوردستانێ جهناڤێ لکاو بۆ کەسێ سێیێ تاك ل گەل کارێ نەبووری دبیتە(ت) نەکو (یت).

ژێکجودا نینن (Lyons, 1977, 22). بۆ نموونە: (Found(1)) ب واتایا :(دامەزراند) دهێت (Found(2)) ب واتایا:(حەلیان و ڕژیان بۆ ناڤ قالبەکی) دهێت کو هەمان کۆمەلا فۆرمان هەیە. وەکو: (Found)، (Founds)، (Founding)، (Founded) کو هەمییان هەمان ئەرکێن سینتاکس هەنە، واتە ئەو ژ لایێ مۆرفۆلۆجی و سینتاکسیڤە د یەکسانن (Lyons, 1977, 550 - 569). وەکو:

1–بەران[1]: کۆمکرنا (بەر –حجر)ییە.

–بەران[2]: نێرێ پەزێ سپی.

2– با[1] : نك ، جەم ، بامنە .

با [2] : هەوا .

3– پەل[1] : شاخ .

پەل[2] : پەلا ئاگری .

4- سەڤا[1] : خۆشکرنا بڤر و داسان .

سەڤا[2] : گەش و هەوا .

5-پاشان[1]: پاشی.

پاشان[2]: پادشاهان.

ب-هەڤبێژا نەتەواو یان بەشی-partial homonymy :

هەڤبێژا بەشی ئەوژی د زمانێن گەردانکریدا–Inflected Languages [1] ڕوویددەت، ل دەمێ دوو لێکسیم یان پتر پشکدارییێ د هەمان فۆرمێ بنچینەییدا

---

(1) زمانێن گەردانکری (ئەرکی، حەلیایی): ئەڤان زمانان پەیڤێن ئەوان بریتینە پتر ژ مۆرفیمەکێ، بەلێ نە وەکو زمانێن پێڤەنیسیایی کو د زمانێن گەردانکریدا سنووریێ مۆرفیمێ یێ ئاشکەرا نینە و چێدبیت مۆرفیم دەربڕینێ ژ هژمارەکا ئەرکێن ڕێزمانی بکەت، ئەوژی د ناڤ یەکەیەکێدا کو شیانا دابەشکرنێ نەبیت و گەلەك زمانێن هندوئەوروپی ژ ئەڤی جۆرینە و باشترین نموونە زمانێ لاتینییە(محەمەد مەعروف فەتاح و سەباح ڕەشید قادر ، 2006 ، 89–90):

بکەن. ل ڤێرێ فۆڕمەکێ لێکسیمێ بێ گیرەکێن گەردانکرییە، بەلێ ژ فۆڕمێن دی یێن هەمان شێوەیی جیاوازە. ئانکو ل ڤێرێ لێکسیم ژ لایێ سینتاکسیڤە د یەکسان نینن (Lyons, 1977, 561 -562). د زمانێن نەگەردانکریدا، هەڤبێژێن بەشی ب تنێ ب ڕێکا لێکسیمێن تاك یێن خودان چەند واتا دهێنە جوداکرن. ئەوژی ب ڕێکا نەیەکسانییا سینتاکسی(Mosel, 2020, 10-11).

ئانکو ب کورتی د شیاندایە بهێتە گوتن کو د هەمی جۆرێن زماناندا هەڤبێژا نەتەواو ئانکو بەشی ئەو هەڤبێژە ئەوا کو چەند پەیڤان(لێکسیمان) هەمان شێوە هەبیت، بەلێ سەر ب هەمان پۆلا ڕێزمانیڤە(بەشێن ئاخڤتنێڤە) نەبن. وەکو:

1-پێشکەڤت:(کار). وەکو:(ئەو د کارێ خۆدا پێشکەڤت.)

پێشکەڤت:(ناڤ). وەکو:(پێشکەڤت ژ قوتابخانەیێ دەرچوو.)

2-جوان:(ناڤ). وەکو:(جوان هات.)

جوان:(هەڤالناڤ). وەکو:(کچا جوان هات.)

جوان:(هەڤالکار). وەکو:(ئەو جوان دئاخڤیت.)

د زمانێ کوردیدا فەتاح مامە عەلی، ئەڤێ دیاردەیێ ب ناڤێ (لەتە هاوبێژ– Partial Homonymy) ناڤدکەت و ب ئەڤی ڕەنگی پێناسەدکەت، لەتە هاوبێژ ئەوە، مۆرفیمەکا سەربەخۆ و بەند هەمان فۆرم و واتا هەبن. وەکو:

1-یار:خۆشەویست

یار:جوتیار(فتاح مامە عەلی، 1989، 57).

2- زار: دیالیکت.

زار: گولزار.

3-مان: نەمری.

مان:نیشتمان.

-homo = man (nom . sg)
-homini = man(dat . sg)
-homines = men (nom. Pl)
-hominibus = men(dat. Pl)

ژبلی ئەڤان جۆرێن هەڤبێژیێ یێن(جۆن لاینز)ی ل سەری دەستنیشانکرین، هەڤبێژیێ چەند جۆرەکێن دی ژی هەنە. وەکو:

ج-هەڤدەنگ-Homophone:

(Chulanova) سەبارەت پێناسەیا هەڤدەنگیێ دیاردکەت و دبێژیت: هەڤدەنگ وەکو جۆرەکیێ هەڤبێژیێ بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو ژ لاییێ بلێڤکرن و گوتنێڤە د هڤچەشنن، بەلێ د دەنگاندا ژێکجودابن . وەکو:(*knight – night; piece – peace; rain – reign; scent – cent; write – right*)(Chulanova,2015,137) .

ل دەمیێ دوو پەیڤان یان پتر کو فۆرمێن ئەوان ژێکجودابن، بەلی ژ لاییێ بلێڤکرن و ڤەخواندنێڤە وەکو ئێك بن. ئەو وەك هۆمۆفۆن ئانکو هەڤدەنگ دهێنە وەسفکرن. ژ نموونەیێن ئینگلیزی یێن بەربەلاڤ. وەکو: (two/ too/ to)(Yule,2014, 292). (bare/ bear)، (meat/ meet)، (flour/ flower)، (pail/ pale)، (right/ write)، (sew/ so)، (write/right)...هتد. ب دیتنا هندەك زمانڤانێن کورد ئەڤ دیاردەیە د زمانیێ کوردیدا نینە، ئەوژی ژبەر هندێیە کا کورد چاوا دئاخڤن، هۆسا دنڤیسن.

پێدڤییە ئاماژەییێ ب ئەویێ چەندیێ بهێتە دان کو د ناڤ هندەك خەلکێن دەڤۆکا دهۆکێدا ئەڤ دیاردەیە هندەك جاران دهێتە دیتن. بۆ نموونە:(سویر، سیر)، ئەڤان هەر دوو نموونەیان ل دەڤ ئەوان هەمان زارکرن هەیە. دیسان:(خوارنگەه، خارنگەه) ب هەمان شێوەیە، هەر چەندە د ڕێنڤیسێدا ژێکجودانە. ئەڤەژی بۆ نەبوونا دیاردەیا دیڤسۆنگیێ ل ئەویێ دەڤۆکیێ دزڤریت کو مەبەست ژ دیڤسۆنگیێ ئەوە دوو بزوێن د ئێك بڕگەییێدا بهێن. ئەڤجا ژبەر هندیێ دیڤسۆنگا(وی) ل دەڤ ئەوان نینە و ل جهیێ ئەویێ ب تنیێ (ی) دهێتە زارکرن(شێرزاد سەبری عەلی، 2015،404).

د-هەڤپیت-Homography :

ب د یتنا(Chulanova) هەڤپیت ئەوژی وەکو جۆرەکێ هەڤبێژیێ بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو ژ لایێ دەنگانڤە وەکو ئێکن،بەلێ ژ لایێ بلێڤکرن و گوتنێڤە ژێکجودانە. وەکو:(*bow [bou] – bow [bau]; lead [li:d] – lead [led]; sewer [‘soue] – sewer [sjue]; tear [tie] – tear [tee]; wind [wind] – wind [waind]*) (Chulanova,2015,137).

هەڤپیت ئەوە دوو پەیڤان یان پتر هەمان ڕێنڤیس هەبیت، بەلێ ژلایێ زارکرن و بلێڤکرنێڤە ژێکجودابن و دڤێت واتایا ئەوان ژی ب تەمامی یا ژێکجودابیت . وەکو (Lead:Li:d)، (Lead :Led) (Al-Sulaimaan,2010, 218). هەمان پێناسە بۆ هەڤپیتیێ د (معجم اللسانیات الحدیپە)دا هاتییە کو دبێژیت: هەڤپیت بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو هەمان شێوەیێ نڤێسینی و ڕێنڤیسی هەبیت، بەلێ بلێڤکرنا و گوتنا ئەوان ژێکجودا بیت(سامي عياد حنا و اخرون، 1997، 60).

د زمانێ کوردیدا گەلەك نموونە هەنە. ب تایبەتێ د دیالێکتا ژووروودا. وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

1–کتك[1]: کتکا هەژیرێ.

کتك[2]: پشیك.

2–تی[1]: برایێ هەڤژینی.

تی[2]: تیشەمبی.

3–پیر[1]:دانعەمر.

پیر[2]:شێخێ ئێزدیان.

6- جۆرێن هەڤبێژیێ ل دویڤ فرەواتاییێ:

واتایا زاراڤێ هەڤبێژیێ پەیوەندی ب زاراڤێ فرەواتاییێڤە هەیە و ل گورەی ئەڤێ چەندێ دوو جۆرێن کارپێکری هەنە:

1–ئەگەر زاراڤێ فرەواتا ب لێکسیمێن تاکڤە یێ سنووردارکری بیت. بۆ نموونە(کوڕ). زاراڤێ هەڤبێژ ژ لایێ سیمانتیکیڤە بۆ جووتێن لێکسیمێن پەیوەندیدار و یێن نەپیوەندیدار دهێتە جێبەجێکرن (Mosel, 2020, 10). ب ئەڤی ڕەنگی:

أ–هەڤبێژ ژ لایێ واتاییڤە(سیمانتیکیڤە) پوەندیدار بن. وەکو: (ناڤ) (BOTTLE(1)) و (و (کار) (BOTTLE(2)). د زمانێ کوردیدا. وەکو:

–جوان[1]: ناڤ.

جوان[2]: کار.

هەر دووکان سیمایێ <– کرێت> هەنە.

–سەرکەڤت[1]: ناڤ.

–سەرکەڤت[2]: کار.

هەر دووکان سیمایێ <+ چوونا ژێهەل> هەنە.

ب– هەڤبێژ ژ لایێ واتاییڤە(سیمانتیکیڤە) پەیوەندیدار نەبن. وەکو: (FOUNDER):(ناڤ) ئەو کەسێ کو تشتەکی دبینیت و (FOUNDER):(کار) ژبۆ شکەستنێ (fail). د زمانێ کوردیدا. وەکو:

-چنی[1] : ناڤ: پنی، چنی چنی .

چنی[2] : کار: ژبۆ فێقی چنینێ.

2–ئەگەر زاراڤێ فرەواتا ب واتایا خۆیا دووێ کو ب واتایا خۆ یا گشتیتر بهێتە بکارهینان، زاراڤێ هەڤبێژ ژ لایێ سیمانتیکیڤە ب تنێ ل سەر جووتێن لێکسیمێن نەپەیوەندیدار دهێتە جێبەجێکرن. بۆ نموونە. (FOUNDER(1)):(ناڤ) کەسەك کو تشتەکی دبینیت و(FOUNDER(2)):(کار) بۆ شکەستنێ دهێت(Mosel, 2020, 10).

د زمانێ کوردیدا. وەکو:

-چنی[1] : ناڤ: پنی، چنی چنی .

چنی[2] : کار: ژبۆ فێقی چنینێ.

7-ئاریشەیێن تێرمینۆلۆجی د هەڤبێژیدا:

1-ئاریشەیا ئێکێ:

(ماتسیۆس) زاراڤێ هەڤبێژ ب ئەڤێ شێوەیێ پێناسەدکەت: هەڤبێژ ئەوژی پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤاندایە ئەوێن کو فۆڕمێن ئەوان وەکو ئێکن، بەلێ واتایا ئەوان جیاوازە و پەیوەندی د ناڤبەرا ئەواندا نینە. وەکو:(تیری:گیانەوەر) و (تیری:نانێ سێلێ). ل ڤێرێ هەڤبێژ ژ فرەواتاییێ جودادبیت کو د هەڤبێژیدا پێکڤەگرێدان و پەیوەندی د ناڤبەرا واتایاندا نینە، ژبەر هندێ د هەڤبێژیدا سەرەدەری ل گەل پەیڤان وەکو یەکەیێن فەرهەنگی یێن جودا دهێتە کرن (Matthews, 2007, 178).

ئەڤ پێناسە و نموونە ب تنێ هەڤبێژا تەواو ب خۆڤە دگریت، بەلێ حالەتێن وەکو (ناڤ): ($BOTTLE_{(1)}$) و (کار):($BOTTLE_{(2)}$) ب خۆڤە ناگریت.- هەروەسا د زمانێ کوردیدا حالەتێن وەکو(ناڤ):([1]سەرکەڤت) و (کار): ([2]سەرکەڤت) ب خۆڤەناگریت- کو ژ لایێ سینتاکسیڤە د ژێکجودانە، ژبلی فۆرمێ بنچینەیی نەبیت کو وەکو ئێکن، بەلێ پەیوەندی د ناڤبەرا واتاییێن ئەواندا هەیە.

سەبارەت پێناسەیا (فرەواتاییێ- polysemy) هەر چەوا بیت دۆخێ (bottle) ب خۆڤە ناگریت، چونکی پترە ژ فۆڕمەکێ ئانکو پەیڤەکێ. فرەواتا دۆخێ پەیڤەکا تاک کو دوو واتاییێن پەیوەندیدار یان زێدەتر هەنە ب خۆڤەدگریت (Mathews, 2007, 308). وەکو:

-خال: (1) نوقتە.

(2)نیشانێن سەر و چاڤان.

سیمایێ هەڤپشک د ناڤبەرا ئەواندا(پڕکرنا بۆشاهییەکێیە).

2-ئارشەیا دووێ:

ئاریشەیا دووێ ئەوژی بکارهینانا زاراڤێ(یەکەیا فەرهەنگی) و (پەیڤ)ە ب واتایا (لێکسیم)ێیە(Mosel, 2020, 11).

3-ئاریشەیا سێیێ:

جۆرێ سێیێ یێ ئاریشەیا تێرمینۆلۆجی ل ڤێرێ، ئەوژی ل دەڤ(François - 2017) دهێتە دیتن. ئەو پەیڤا (SHIP(1)) (ناڤ) و کارێ ((SHIP(2)) وەك (لێکسیمێن لاوەکی– sublexemes) یێن هەمان لێکسیمێ پۆلیندکەت، بەلێ یا دیار ئەو د واتایێن گشتیتردا فرەواتایە، بەلێ فرەواتایی ب ئەڤێ واتایێ ناهێتە نیشاندان کو فۆرمێن پەیڤا فرەواتاییێ ب هەمان لێکسیمێڤە گرێدای بن (fellbaum, 2015, 352).

زاراڤێ لێکسیما لاوەکی–sublexemes ئەوژی دروستکەرا (François)ـە. پتریا زمانڤانان پەیڤا ((SHIP(1)): (ناڤ) و ((SHIP(2)):(کار) وەك دوو لێکسیمێن جودا پۆلینکرن کو سەر ب پەیڤەکا خودان پۆلێن ڕێزمانییێن جیاوازە (Mosel, 2020, 12).

8- هێتروسیمی:

أ- تێگەهێ هیتروسیمی ل دەڤ(Lichtenberk):

زاراڤێ هێتروسیمی هاتییە د ناڤ دانوستاندنێن زمانڤانیدا، ئەوژی ل گەل وتارا (Lichtenberk(1991)ی. زاراڤێ هێتروسیمی ئامارژەیە بۆ دۆخێن (د ناڤ زمانەکیدا) کو دوو واتایان یان ئەرکان یان پتر ژ لایێ مێژوویێڤە پەیوەندی پێکڤە هەبن کو واتایا دارشتی ئەوا ژ هەمان ژێدەرێ دوماهیکێ کو ژ کارڤەدانێن توخمێ ژێدەرێ بەربەلاڤە کو سەر ب گاتیگۆرەیێن مۆرفۆسینتاکسی یێن جیاوازڤەیە (Lichtenberk, 1991, 476).

ل گەل ئەوا گرێدای ب زاراڤێ فرەواتاییێڤە، (Lichtenberk) دیاردکەت کو هێتروسیمی، پێناسەیا دابونەریتی یا فرەوتایێ جێبەجێناکەت. (کو فرەواتا ب واتایا خۆ یا ئێکێ) پێدڤی ب نەبوونا جیاوازیێن لێکسیمی هەیە. ئانکو دڤێت ئێك لێکسیم بیت، بەلێ د هیترۆسیمێدا پتر ژ لێکسیمەکێ هەیە. نموونەیا ئینگلیزی یا هێتروسیمی ئەوژی: (head). وەکو: (My head) و (a head)ە. وەکو: (a head of me) (Evans ,2011, 523). ئانکو هەبوونا چەند شێوە و فۆرمانە کو پەیوەندی پێکڤە

هەنە. وەکو: (خوار، ڤەخوار)، (خوارد،خواردەوە) ،(خواند، ڤەخواند)، (گوت، بێژ)، (بازدان، ڕەڤین، غاردان)، (کچ، کچەکە، کچەك) ،(زان، زانا)، (هنار، هنارۆك)...هتد.

ب-واتایا دوویێ یا هێتروسیمی:

د واتایا دوویێدا زاراڤێ هێتروسیمی ئاماژەیێ نادەتە پەیوەندییێن مێژوویا لێکسیمان، بەلکو ئاماژەیێ ددەتە هەڤبێژا بەشی(نەتەواو) یا لێکسیمێن پەیوەندیدار ژ لایێ سیمانتکیڤە. زاراڤێ هێتروسیمی د ئەڤێ واتایا دوویێدا هاتییە بکارهینان بێیکو ئەڤێ جیاوازییێ دیاربکەت: دۆخەکێ تایبەت یێ فرەواتاییێ هەیە کو ل ڤێرێ ب هێتروسیمی دهێتە نیاسین کو واتاییێن جیاواز پێکڤە دهێنە گرێدان و پەیوەندی ب لێکسیم(فۆرمەکێڤە) هەنە و ل دویڤ دەوروبەرێن ڕێزمانی دمینیت و ژ ئێك دهێنە جوداکرن. نموونەییێن ئینگلیزی وەکو:(father) (walk) (stone) و (talk) کو هەر ئێك ژ ئەڤان واتایا ناڤی و کاری یێن پەیوەندیدار و پێکڤە گرێدای هەنە(Enfield, 2006, 297). د زمانێ کوردیدا وەکو: (هەلات). هەر وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

-هەلات: وەکو (ناڤ): هەلات قوتابییەکا زیرەکە.

هەلات: وەکو(کار): ئەڤرۆ ڕۆژ زوی هەلات.

دیسان (ڕزی) ژی دشێت وەکو ناڤ و کار ل دویڤ دەوروبەرێ ڕێزمانی دهێت:

-ڕزی: وەکو(ناڤ): سێڤا ڕزی نەخۆ.

ڕزی:وەکو(کار): سێڤ ڕزی.

9- پەیوەندییێن فەرهەنگی- Lexical relations:

د شیاندا نینە سەرەدەری ل گەل پەیڤان ب تنێ وەك ئامانەکی واتاییێ یان وەك ڕۆلێن جێبەجێکرن د رویدانانادا بهێتەکرن، هەروەسا د شیاندایە ئەوان پەیوەندی ل گەل ئێك هەبن. د ئاخڤتنا ڕۆژانەدا پتریا جاران ئەم واتایێن پەیڤان ژ لایێ پەیوەندییێن ئەوانڤە شرۆڤە دکەین. ئەگەر پرسیارا واتایا پەیڤا (Conceal) بهێتە کرن، دێ بەرسڤ هێتە دان کو ئەو هەڤواتایە بۆ پەیڤا (hide) ئانکو (ڤەشارتن) یان دانا واتایا (shallow) کوهەڤدژا (deep)ە یان واتایا (pine) وەك جۆرەکێ (tree) و پەیڤا

(نێرگز–dafodil) جۆرەکێ ژ گولێ. د ئەنجامدا، واتایا هەر پەیڤەکێ دهێتە دیارکرن نەکو ژ لایێ تایبەتمەندییا پێکهاتنا ئەوێڤە، بەلکو ژلایێ پەیوەندییا ئەوێ ل گەل پەیڤێن دی. ئەڤ ڕێبازە د وەسفکرنا سیمانتیکی یا زمانیدا دهێتە بکارهینان و وەك شرۆڤەکرنا پەیوەندییێن فەرهەنگی سەرەدەری ل گەل دهێتە کرن. پەیوەندییێن فەرهەنگی بریتینە ژ(هەڤواتا – Synonymy) من (conceal/hide) و دژواتا: (shallow/deep) و ب خۆڤە گرتن: (pine/tree)....هتد (Yule,2014, 113).

أ-هەڤواتا-Synonymy :

1- پێناسەیا هەڤواتایێ:

ب دیتنا (جورج یۆل)ی مەست ژ هەڤواتایێ ئەوە کو دوو پەیڤان یان زێدەتر پەیوەندییەکا بهێز د ناڤبەرا واتایێن ئەواندا هەبیت، دبێژنێ هەڤواتا یان هەڤواتا ئەوە کو دوو شێوەیان یان پتر هەڤپشکی دهەمان واتایێدا هەبن(Yule,2014, 113). ب دیتنا (کورش سەفەوی) "کاتێك بە دو یان چەند وشەیەك دەوترێت هاوواتا یان هاومانا، کە بتوانین یەکێکیان لە شوێنی یەکێکی تر دابنێین و هیچ گۆڕانێکیش لە واتای وتنەکەدا ڕونەدات"(کورش سەفەوی، 2020، 95). (چولانۆڤا–Chulanova) دبێژیت: مەبەست ژ هەڤواتایێ ئەوە کو پەیڤ ژ لایێ لایەنێن ژدەرڤە د جیاوازبن و ژ لایەنێن ژ ناڤدا وەکهەڤ و هەڤچەشنن. ب واتایەکا دی هەڤواتا بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو هەمان واتا هەبیت یان واتایێن وەکهەڤ هەبن(Chulanova,2015,124). وەکو:(ژێدەر، سەرچاوە)،(کتێب، پەرتووك)، (ژوور، مەزل، ئودە)، (سڤاندە، تەرمە)، (لیوان، حەوش)، (کنك، کورت، قوت)، (بینایەت، ئاڤاهی)،(شتی، زەبەش)،(لنگ، پێ، قاچ)، (یاری، ترانە، حەنەك)....هتد.

پتریا جاران دوو پەیڤ د ڕستەیێدا دشێن جهێ ئێکودوو بگرن. د بارۆدۆخێن گونجایدا ب هەمان واتا، د شیاندایە بهێتە گوتن: (what was his answer?) یان (what was his replay?). ژ نموونەیێن دی یێن بەربەلاڤ یێن هەڤواتایێ، ئەوژی ژ جووتێن: (almost/nearly), (big/large) (broad/wide), (buy/purchase), ((cab/taxi), (car/automobile), (couch/sofa), freedom/liberty)

پێکدهێن. پێدڤییه ل بیرا مه بیت کو بیرۆکەیا (وەکهەڤییێ–sameness) یا واتایا بکارهاتی د بەحسکرنا هەڤواتاییێدا مەرج نینە (وەکهەڤییا تەواو بیت). گەلەك هەلکەفتێن هەین دەمێ ئێك پەیڤ یا گونجای بیت د ڕستەیەکێدا، بەلێ هەڤ واتایا ئەوێ دێ یا سەیر بیت. هەروەسا جیاوازیێن هەرێمی کاریگەری ل سەر کارهینانا جووتێن هەڤواتاییێدا هەیە. بۆ نموونە پەیڤێن: (candy, chips, diaper and gasoline) ب ئینگلێزییا ئەمریکی کو یەکسانن ل گەل پەیڤێن: (sweets, crisps, nappy and petrol) ب ئینگلێزییا برێتانی. هەروەسا دبیت فۆڕمێن هەڤواتایان ژ لایێ بکارهینانێن فەرمیڤە بەرانبەر نەفەرمی جیاوازبن. وەکو پەیڤێن(father, dad)...هتد(Yule,2014, 114).

هەڤواتا دشێن ژ هەمی بەشێن ئاخڤتنێ پێکدهێن و هەر دوو پارچە سەر ب ئێك بەشێ ئاخڤتنێڤەنە. وەکو:

–کار:مر، ئەمرێ خودێ کر.

–ناڤ: شار، باژێر.

–هەڤالناڤ: جوان، ڕند.

–هەڤالکار: بلەز، حێل.

2-جۆرێن هەڤواتایێ:

ئەکادیمیست (ڤینگرادۆڤ) هەڤواتایێ دابەشی ئەڤان جۆران دکەت(Chulanova,2015,128-129):

1-هەڤواتاییێن ئایدیۆگرافی-ideographic synonyms : ئەڤ هەڤواتایە بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو هەمان تێگەهی ڤەدگوهێزن، بەلێ د سیبەرا واتایێدا(واتایا لاوەکیدا) ژێکجودانە. وەکو:(*fast – rapid – swift – quick*). د زمانێ کوردیدا. وەکو:(واتا، ڕامان)، (مر، مراربوو)، (قوتابی، فێرخواز)، (گەنگەشە، دانوستاندن)...هتد.

هەژی ئاماژەپێدانێیە کو ئەڤ جۆرە ل دەڤ (جۆن لاینز، ماتسیۆس، سلەیمانی) ب هەڤواتایا نەتەواو دهێتە ناڤکرن(بنێڕە: شێرزاد سەبری، 2015، 347).

2-هەڤواتاییێن شێوازی-stylistic synonyms : ئەڤ هەڤواتایە د تایبەتمەندییێن شێوازیدا ژ ئێك جیاواز دبن. وەکو:(ئەز ***خولام***:(زەلام دبێژن) ، ئەز ***خودام***:(ئافرەت دبێژن))، (ژبەرچوو:(بێلایەنە)، بەرهاڤێت:(د پەرتووکاندایە)). (وێنە:(بێلایەنە)، (نێگار:(د پەرتووکاندایە))...هتد.

3-هەڤواتاییێن تەواو-absolute synonyms :

هەڤواتاییێن تەواو د هەمی واتاییێن لاوەکی و هەمی تایبەتمەندییێن شێوازیدا یا هەڤچەشنە. هەتاکو یا د شیاندایە د هەمی دەوروبەراندا جهێن ئێك و دوو بگرن و لێك بهێنە گوهۆڕین. وەکو : (پێکهینانا پەیڤان، دروستکرنا پەیڤان، ڕۆنانا پەیڤان)، (شتی، زەبەش)، (بتات، کەرتۆپ)، (زمانەوانی، زانستیێ زمانی)، (پیرتەڤنگ، چالچالۆکە)...هتد.

هەڤواتایا تەواو یا دەگمەنە د ناڤ واژە و پەیڤێن زمانیدا هەبیت. سیستەمێ واژەیان- vocabulary مەیلا هەلوەشاندنێ هەیە. ئەوژی یان ڕەتکرنا هەڤواتایا ڕەهایە یان پێشئێخستنا تایبەتمەندییانە د ئێك یان د هەر دووکاندا(Chulanova,2015, 129). ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو بێژین هەڤواتایا تەواو ب تنێ د شێوەزار و دیالێکتێن جیاوازدا پەیدادبیت و هەمی جۆرێن دی دبنە هەڤواتاییێن نەتەواو، چ شێوازی بن یان ئایدیۆگرافی بن یان هەر جۆرەکێ دی بیت.

3- هەڤواتایا بەربەلاڤ-The Dominant Synonym

د هەر گرۆپەکا پەیڤێن هەڤواتادا، پەیڤەك هەیە کو ب ناڤێ پەیڤا زالدەست یان یا بەربەلاڤ دهێتە ناڤکرن. هەڤواتایا زالدەست ئەو چەمکێ هەڤپشکە بۆ هەمی هەڤواتاییێن گرۆپی کو ب گشتیترین شێوە دەردبڕیت. بێیکو چ زانیارییێن زێدە تێدا پشکدارییێ بکەت. وەکو: شێوازی، ماوە، چڕی...هتد. واتایا ئەوێ پەیڤا زالدەست و بەربەلاڤ ل دەڤ خەلکی یا بەرفرەهتر و گشتیترە ژ پەیڤێن دی یێن هەڤواتا یێن هەمان گرۆپی. ل ڤێرێ

دبیت پەیڤەکا دی یا هەڤواتایا یا هەمان گرۆپی ل جهێ ئەوێ بکاربهێت، بەلێ ئەڤە دێ بیتە ئەگەرێ بەرزەکرنا زانیارییان(Chulanova,2015, 127). وەکو:

-(ستران، پەستە): ستران: پەیڤا بەربەلاڤترە.

-(شەروال، پەشیم): شەروال: پەیڤا بەربەلاڤترە.

-(پالە، کرێکار): پالە: پەیڤا بەربەلاڤترە.

-(قوماش، پەروك): قوماش:پەیڤا بەربەلاڤترە.

-(شەمالك، مۆم): شەمالك: پەیڤا بەربەلاڤترە.

-(کێر، چەقۆ): کێر: پەیڤا بەربەلاڤترە.

-(برك، حەود): برك: ئانکو برکا ئاڤێ کو ئەڤە پەیڤا بەربەلاڤترە.

-(خوین بەربوون، خوین چوون): خوین بەربوون پەیڤا بەربەلاڤترە.

ب- دژواتا-Antonymy :

1-چەمکێ دژواتاییێ:

(ئەورحمانی حاجی مارف) سەبارەت پێناسەیا دژواتاییێ دبێژیت"وشەی دژواتا بەو وشانە دەوترێ کە لە مانادا بەرامبەر یەکتر دژ وەستاون. وەك: گەورو-بچووك، زۆر-کەم، بەرز-نزم، چاك-خراپ، دوور-نزیك، ڕۆناك-تاریك"(ئەورەحمانی حاجی مارف، 1975، 23). (جورج یۆل) ل دۆر پێناسەیا دژواتاییێ دبێژیت: دژواتا ئەوە ل دەمێ دوو فۆڕمان واتایێن هەڤدژ هەبن(Yule,2014, 114). دیسان(Chulanova) چەند پێناسەیەك بۆ دژواتاییێ دیارکرینە. وەکو:

1- دژواتا:ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت کو سەر ب هەمان بەشێن ئاخڤتنێڤەنە. د شێوازیدا وەکهەڤ و یەکسانن و دەربڕینێ ژ چەمکێن هەڤدژ دکەن.

2-دژواتا:دوو پەیڤن یان پتر کو ژ هەمان زمانینە و ب سەر هەمان بوارێ واتاییڤەنە. ژ لایێ شێوازیڤە وەکهەڤ و یەکسانن و ژ لایێ دابەشکرنێڤە هەتا ڕادەیەکێ یەکسانن. هەروەسا پێکڤە دگرێداینە و باراپتر پێکڤە دهێنە بکارهینان، ئەڤجا واتایێن ئەوێ

تێگەهێن هەڤدژ یان پێچەوانە پێشکێشدکەن. دژواتا هەروەسا ب هەڤدژی دهێتە نیاسین. وەکو(باش× خراب) (Chulanova,2015, 153).

ئەڤجا د بن ڕوناهییا ئەوان پێناسەیێن ل سەری د شیاندایە بهێتە گوتن کو دژواتا بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو واتایێن دژ و پێچەوانەی ئێکن و بۆ پتر دیارکرن و ڕوهنکرنا بابەتی بکاردهێن.

کێم یان گەلەك بیت ژ لایێ جیهانیڤە کو د ناڤ ئەوان حالەتاندا ئەوێن ب شێوەیەکێ تەقلیدی دهێتە وەسفکرن کو دژواتانە ب کێمیڤە سێ گرۆپ هەنە. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1-هەڤدژێن نوینەراتییا جۆرێ پەیوەندییێن واتایی دکەن، ئەواکو د ناڤبەرا جووتاندا هەی. وەکو:(مری×زیندی)،(زوگورد×خێزاندار)،(تەمام×نەتەمام). بکارهینانا ئێك ژ زاراڤان، هەڤدژا یا دییە و بکارهینانا مۆرفیما (نە) بەری ئێك ژ ئەوان دبیتە ئەگەر ژ لایێ واتایێڤە ل گەل یا دی یەکسان و هەڤچەشن بیت . بۆ نموونە نەمری= زیندی. هەروەسا نەزوگورد=خێزاندار.

2-دژ-Contraries ب شێوەیەکێ سەرەکی ژ هەڤدژان-contradictories جیاوازن، ژبەرکو هەڤدژ دانپێدانێ ب هندێ دهینن کو چ ئیحتیمالەك د ناڤبەرا ئەواندا نینە. ئانکو تاکەکەسەك یان زیندییە یان مرییە. هەروەسا یان زوگوردە یان خێزاندارە. بەلێ دژ دانپێدانێ ب ئەڤان ئیحتیمالان دهینن. چێدبیت وەسا دیاربببیت کو د ناڤ سار و گەرمێدا یان د ناڤ ساری و هینکاتییێدا ئەندامێن ناڤین هەنە. ئەڤجا ئەم سار و گەرمێ ب تنێ ناکەینە دژواتا، بەلکو ساری و هینکاتییێ ژی. دژواتایێن دژ ب شێوەیەکێ ئالوگۆڕ هەڤدژی ئێکن، بەلێ ئەوان پلەبەندی هەنە. بۆ نموونە (زارۆك وپیر) دژن بۆ ئێکودوو. هەروەسا پەیڤ ژی د ناڤبەرا ئەواندا هەنە. وەکو(گەنج، زەلام) و هەمی دژن ل گەل ئێك.

3-جیاوازی-Incompatibles : پەیوەندییێن واتایی یێن جیاوازییێ د ناڤبەرا دژواتایاندا ل گەل پێکهاتەیا واتایێ یا هەڤپشك هەبوون هەیە و ڕەنگە وەك پێچەوانەیا هایپۆنیمی بهێتە وەسفکرن. ئەوژی وەکو پەیوەندییێن دویرئێخستنێ نەکو هەڤدژان. ل دەمێ دبێژین: سپێدەیە. ئانکو ئەم دبێژین: نیڤرۆ یان ئێڤار یان شەڤ نینە. ئەڤجا نەرێکرنا ئەندامەکێ گرۆپەکێ، واتایا هەڤچەشنییێ یان یەکسانییا واتایی ل گەل

ئەندامێن دی نینە، بەلێ ئەگەرێ شیانا دویرئێخستنا پەیڤێن دی ژ ئەوی گرۆپی هەیە. د شیاندایە تێبینییا پەیوەندییا جیاوازییێ د ناڤبەرا زاراڤێن ڕەنگیدا بهێتە کرن. ئەڤجا هەلبژارتنا ڕەنگێ سۆر، پێدڤییە ڕەنگێن ڕەش و کەسك و زەر بهێنە دویرئێخستن(Chulanova,2015, 154).

2-جۆرێن دژواتایێ:

(ڤ. ن. کۆمیسارۆڤ) د فەرهەنگا خۆ یا دژواتایاندا، دژواتا دابەشی دوو گرۆپان کرییە. ئەوژی دژواتایا تەواو و دژواتایا دارشتی بوو. ئەوژی ئەڤەنە:

أ-دژواتاییێن تەواو-Absolute (root) antonyms : ئەو دژواتایە کو ڕەنگێن جیاواز هەنە. وەکو: (درێژ× کورت)، (سەر× بن)، (دەستپێکرن× دوماهیك پێهاتن)...هتد.

ب-دژواتاییێن دارشتی-Derivational (affixal) antonyms: ئەو دژواتایە کو تێدا گیرەکێن تایبەت هەنە کو دەربڕینێ ژ دژواتایا سیمانتیکی دکەت. ئانکو هەبوونا گیرەکێن نێگەتیڤ ل گەل پەیڤەکێ و نەبوونا ئەوان ل گەل پەیڤا دی، دژواتاییێن دارشتی دداهینن. وەکو:(*hopeful – hopeless, happy – unhappy,* . *appear – disappear*). د زمانێ کوردیدا. وەکو:(خۆش× نەخۆش)، (ساخ× نەساخ)، (هۆش× بێهۆش)، (شەرم× بێشەرم)...هتد.

(جورج یۆل) دژواتایێ بۆ ئەڤان جۆران دابەشدکەت. ئەوژی ئەڤەنە:

أ-دژواتایا پلەدار-gradable: ئەو هەڤدژە ئەوا ب درێژاهییا پیڤەری دهێتە دیارکرن. د شیاندایە دژواتاییێن پلەدار د پێکهاتەییێن بەراورکاریدا بهێتە بکارهینان. بۆ نموونە: (ئەز ژ تە بچویکتر/هێدیتر/خەمگینتر/ کورترم).هەروەسا نەرێکرنا ئێك ژ ئەندامێن ژ جووتێ پلەدار، مەرج نینە ئاماژەیێ ب یێ دی بکەت. بۆ نموونە ڕستەیا:(My car isn’t old) پێدڤی ناکەت، ئەوێ واتایێ بدەت کو (My car is new).

ب-دژواتایا نەپلەدار-non-gradable: ئەڤە هەڤدژێن ڕاستەوخۆنە.هەروەسا دبێژنێ(جووتێن تەمامکەر)، پێکهاتەییێن بەراودکاری ل ڤێری ب شێوەیەك نورمال

ناهێنه بكارهینان. ئەم نەشێن کەسەکی وەسفبکەین کو مریترە یان مریترینە ژ ئێکێ دی. هەروەسا بكارهینانا (تاقیكرنا نەرێنی) ئەم دشێین ببینین کو نەرێکرنا ئەندامەکێ جووتێ پلەدار ئاماژەیێ ددەتە ئەندامێ دی. وەکو (پیر و پاپیرێن من نەزیندینە.) ب ڕاستی واتایا ئەوێ ئەوە کو (پیر و پاپیرێن من د مرینە). ژ دژواتاییێن دی یێن نەپلەدار. وەکو جووتێن: (نێر×مێ)، (زوگورد×خێزاندار)، (ڕاست× چەوت).

ج-**دژواتایا پێچەوانەکری**-reversires: ئەڤە زیدەتر ب ڕێکا پرۆسەیا نەرێکرنێ ب دەستڤە دهێت. وەکو: (tie/ untie)، (unpack/ pack) (Yule,2014, 114).

دیسان جۆرەکێ دی ژی یێ دژواتاییێ هەیە کو د زمانێ کوردیدا هەست پێدهێتە کرن. ئەوژی ***(دژواتایا ئێك پەیڤییە)*** ئەڤ دژواتایە بەرۆڤاژی دژواتاییێن دییە، چونکی ئەڤ دژواتاییە ب تنێ د پەیڤەکێدا دروستدبیت و هەمی جۆرێن دی یێن دژواتاییێ د ناڤبەرا پتر ژ پەیڤەکێدا دروستدبن. د دژواتایا ئێك پەیڤیدا، پەیڤەك د هەمان دەمدا بەرۆڤاژی واتایا خۆ ددەت و ئەڤەژی ل دویڤ جهێ بكارهینان و دەوروبەری دمینیت. ژ نموونەییێن دژواتایا ئێك پەیڤی. وەکو:

–بۆش: ب واتایا تژی و ڤالا دهێت.

–ڤەدە: ب واتایا گرتن و ڤەکرنێ دهێت.

–لێگەڕە: ب واتایا دویڤ هەرە و بهێلەژی دهێت.

–مەرگ: ب واتایا مرن و گیان ژی دهێت.

– ل بەرخۆکر: ب واتایا :ئێخستن، کرنە بەرخۆ ژی دهێت.

ج-جیاوازی-Incompatibles :

(خولی) سەبارەت دیاردەیا جیاوازییی دبیژیت: بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو د شیاندا نینە د ئێك دەمدا ئاماژەیێ ب ئێك تشی بدەن، چونکی ئەو پێکڤە بۆ هەمان تشتی نابن. هەروسا بۆ هەمان دەم و جهی ژی نابن. وەکو ڕەنگێن کەسك و شینی(محمد علي الخولي، 1982، 128). (بەعلەبەکی) دیاردکەت کو جیاوازی بریتییە ژ ئەوان پەیڤان کو هەر ئێك ژ ئەوان بریتییە ژ یەکەیەکێ کو یا گونجای نینە ئێك ژ ئەوان

ل گەل بکارهینانا یەکەیەکا دی د هەمان گرۆپیدا بهێتە بکارهینان. وەکو ڕەنگان. بکارهینانا ڕەنگەکی یاگونجای نابیت ڕەنگەکێ دی د پێکهاتەیێدا بهێتە بکارهینان ب تنێ بۆ هەڤدژییێ نەبیت. وەکو بهێتە گوتن شین یێ جیاوازە ژ ڕەشی. هەر هەمان تشت بۆ ژمارەیان ژی دروستە(رمزي منير بعلبكي، 1990، 240–241). وەکو بهێتە گوتن مەلیون یا جیاوازە ژ ملیارێ و ب ئەڤی ڕەنگی. دیسان سەبارەت ڕۆژێن حەفتییێ هەمان تشت دروستە بهێتە گوتن کو شەمبی یا جیاوازە ژ ئێکشەمبێ یان ئەینیێ...هتد. (ماتسیۆس) سەبارەت جیاوازییێ دبێژیت: ئێکە ژ پەیوەندییا واتایی کو د ناڤ پەیڤێن ئالوگۆڕێن تایبەتدا ڕویددەت. هەر وەکو د ناڤبەرا ڕەنگێن ڕەش و سپیدا. ئەڤجا ئەگەر تشتەك ڕەش بیت، ئەو نەشێت ببیتە سپی و بەرۆڤاژی(Matthews, 2007,188).

ئەڤجا ژ ئەڤان پێناسەیێن ل سەری و ژ ئەنجامێ ئەوا بەری نوکە ل دۆر دیاردەیا جیاوازییێ هاتییە گوتن د شیاندایە بێژین جیاوازی ئێکە ژ پەیوەندییێن فەرهەنگی یان ژ پەیوەندییێن واتایی کو د ناڤبەرا پەیڤێن بوارەکی یان گرۆپەکی یان دابەشکرنەکا دیارکریدا ڕویددەت. وەکو بوارێن ڕەنگان یان فێقی یان ژمارەیان یان وەرزێن سالێ و ڕۆژێن حەفتییێ،...هتد. بۆ نموونە شەمبی جیاوازە ژ ئێکشەمبێ و ب ئەڤی ڕەنگی. هەروەسا ژمارەیا ئێك یا جیاوازە ژ ژمارەیا دوو...هتد.

ئانکو د پەیوەندییا جیاوازییێدا ئەڤ تایبەتمەندییە هەنە:

1–هەر ئێك ژ پەیڤێن جیاوازییێ جەمسەرەکی دگرن و د ناڤبەرا ئەواندا پلەیەکا دی نینە. ئانکو ئەوا ل ئەڤی جەمسەری نەبیت، دڤێت ل جەمسەرێ دی بیت. بۆ نموونە پلە د ناڤبەرا نێر و مێدا نینە کو هەر ئێك ژ ئەوان جەمسەرەکێ دگریت(محمد معروف فتاح، 2011، 165).

2–دڤێت بوارەکێ واتایی هەبیت. وەکو بوارێ واتایی یێ ڕەنگی کو د ناڤ ڕەنگان ئەڤ جیاوازییە ب دەستڤە دهێت یان چێدبیت دابەشکرنەکا دیارکری هەبیت وەکو ئەو دابەشکرنا وەرزێن سالێ کو جیاوازی د ناڤ پەیدادبیت. بۆ نموونە هاڤین جیاوازە ژ

بەهاریێ...هتد یان چێدبیت هەر گرۆپەکا هەبیت و جیاوازی د ناڤ ئەندامێن ئەوێدا ڕوپددەت. وەکو گرۆپەکێ قوتابخانەیەکێ کو جیاوازی د ناڤبەرا قوتابییاندا ڕوپددەت.

3-ئەڤ دیاردە د ناڤبەرا پتر ژ پەیڤەکێدا ڕوپددەت.

4-جیاوازی جۆرەکە ژ دژواتاییێ، چونکی د بنەڕەتدا جیاوازی ب خۆژی دژواتایەکا د ناڤ خۆدا، چونکی ل دەمێ دهێتە گوتن کو سپی جیاوازە ژ ڕەشی، ئەڤە واتایا هندێ ددەت کو واتایا هەر دووکان هەڤدژی ئێکن. ئانکو د واتاییێدا دژی ئێک دڕاوستن.

5-ئەڤ دیاردەیە ژبلی دژواتاییێ پەیوەندی ب چەند دیاردەیێن دی ژیڤە هەیە. وەکو: (ب خۆڤەگرتن، بەش و گشتیێ) کو پەیڤێن د ناڤا ئەڤان پەیوەندییاندا دبنە جیاواز ل گەل ئێك. بۆ نموونە د پەیوەندییا ب خۆڤەگرتن(هایپۆنیمی) یێدا. هنار و تری و خۆخ...هتد سەر ب بواریێ واتایی یێ(فێقی)ڤەیە و جیاوازی د ناڤبەرا هنار و تری و خۆخێدا ڕوپددەت. هەروەسا د بەش و گشتیێ ژیدا ب هەمان شێوەیە. بۆ نموونە(دەستك، تایرە، دەرگەه) بەشەکن ژ (ترۆمبێل)ێ کو پەیڤا گشتە و جیاوازی د ناڤبەرا دەستك و تایرە و دەرگەهیدا هەیە.

6-د پەیوەندییا جیاوازییێدا ب تنێ بۆ مەبەستا هەڤدژی و پتر دیارکرنێ نەبیت کو دوو پەیڤێن جیاواز ل گەل ئێك د ئێك پێکهاتەییێدا بهێن، یان وەکو دی د شیاندا نینە د ئەڤێ پەیوەندییێدا دوو پەیڤ ئاماژەیێ ب ئێك تشتی بدەن یان ل گەل ئێك د پێکهاتەیەکێدا بهێن، چونکی واتایێن ئەوان نەشێن ئێك و دوو بگرن و هەر ئێك پێچەوانە و دژی واتایا پەیڤا دییە.

د-بەش وگشت- meronymy[1]:

(1) بۆ زاراڤێ بەش و گشت د زمانێ ئینگلیزیدا(part-whole) و (meronymy) هەر دووك بکاردهێن

1-چەمکێ بەش و گشتێ:

بەش و گشت ئێك ژ ئەوان پەیوەندییایە کو نێزیکی ب هایپۆنیمییێ دبیت و د هندەك ژیدەراندا ژێکجوداکرنا ئەوان یا ب سانەهی نینە و هندەك ژی بابەتێ (بەش و جۆر)ی دکەنە پیڤەر بۆ ژێکجوداکرنا ئەوان ژ ئێك. ئەوژی ئەگەر پەیڤ بۆ بەشەك ژ پەیڤا گشت، ل ئەوی دەمێ ئەو دیاردەیە دێ بیتە بەش و گشت. وەکو: (پەردە) دبیتە بەشەك ژ (گوھ)ی ، بەلێ ئەگەر پەیڤ بوو جۆرەك ژ پەیڤا دی ل ئەوی دەمی ئەو دیاردە دێ بیتە هایپۆنیمی. وەکو: (سێڤ) جۆرەکە ژ (فێقی).

ب دیتنا (فرانك نوفۆ)ی نەژادێ پەیڤا میرۆنیمی ژ یۆنانی هاتییە ئانکو ژ (meros) ئانکو (بەش) و (onoma) ئانکو (ناڤ) و ئەڤ تێگەهێ بەشی دیاردکەت. پێکڤەگرێدانا ئەوێ ب تێگەهێ (گشت)ڤە کو د یۆنانیدا(holos)ە. ئەڤجا پەیوەندییا واتایی(بەش و گشت) تەکەزێ ل سەر پلەیی و پێکڤەگرێدانێ د ناڤبەرا دوو پەیڤاندا دکەت کو ژێدەرێ ئێك ژ ئەوان پارچەك ژ ژێدەرى دی پێکدهینیت. ئەوژی ب ڕێکا پێدڤییاتی و پەیوەندییا هەر لایەنەکێ ب یا دیڤە. ئەڤجا د شیاندایە بهێتە گوتن کو (هەر دوو چاڤ) بەشەکن ژ ڕوویی(فرانك نوفو،2012، 213-214).

پەیوەندییا د ناڤبەرا بەش و گشتدا دبیتە ئەگەرێ دیارکرنا شێوەیەکێ پلەدارییێ ئالۆز، ئەوژی ژبەر نەبوونا هەماهەنگییا (بەش)ێن کو (گشت)ی دروستدکەن، ئەوژی ئەوێن کو ب شێوەیەکی دیار پەیوەندییێ د ناڤبەرا ب خۆڤەگرتن و ڤەگرتنێدا هەین. هەر چاوا بیت تێگەهێ واتایی یێ بەش و گشتێ دزڤڕیتەڤە بۆ نەژادێ لۆجیکی و فەلسەفی و ئەوژی تێگەهێ تیۆرا بەشییە[1] (فرانك نوفو،2012، 214).

---

[1] زانستێ بەشی یان Merology : تیۆرەکا لۆجیکییە ب ناڤی تیۆرا پۆلێن گرۆپی دهێتە ناڤکرن کو بۆ فەیلەسۆڤێ پۆلەندی: ستانیسلاڤ لیسنیڤیکی(1886-1939)دزڤڕیت و د ناڤ بنەماییێن تیۆرا گشی یا گرۆپاندا ل سالا 1916 پێشکیشکر کو ئەڤە هەولددەت ب چارەکرنا جوداهییێن تیۆا گرۆپان ڕادبیت وەکو جێگرەك بۆ شێوەیێن (برتراند ڕاسل)ی. تیۆرا لیسینیڤسکی ب دویرئێخستنا زەحمەتییێ ڕادبیت. ئەوژی ب قەرەبۆکرنا تێگەهێ پۆلا دابەشکری ب تێگەهی پۆلا گرۆپی یان کۆمێ. پۆلا دابەشکری ڕەگەزین خۆ هەنە، بەلێ ب هویری گرنگییێ ب ئەوان ڕەگەزان نادەت، ئەوێن پەیوەندی ب ڕەگەزین سەرەکیڤە هەین، ئەوژی ژ لایێ پۆل و سیفەتێڤە، بەلێ پۆلین گرۆپی یان کۆمێ ڕەگەزین

بەش و گشت پشبەستنیٚ ل سەر ئەڤیٚ هاوکیٚشەییٚ دکەت کو ("س"بەشەکە ژ "ی") ، نەکو هاوکیٚشەیا: (" س" دبیتە "ی")(فرانك نوفو،2012، 214). بۆ نموونە دەرگەهـ بەشەکە ژ دیواری، نەکو دەرگەهـ دیوارە یان دبیتە دیوار.

د پەیوەندییا بەش و گشتدا پەیڤا ئێکیٚ د هەر جووتەکێدا بەشەکە ژ پەیڤا دوویٚ و هەر دوو پەیڤ د هەر جووتەکێدا د پەیوەندییا دژواتاییێدانە. وەکو د ئەڤان جووتاندا دیاردبیت:

-بەرگ، پەرتووك.

-سکان، ترۆمبێل.

-دیوار، ژوور.

-تبل، دەست.

-بیبلك، چاڤ.

-پەردە، گوهـ.

ئەڤجا هەر تشتەك بەرگ بیت، ئەو پەرتووك نینە و ئەگەر پەرتووك بیت، ئەو بەرگ نینە(محمد علي الخولي، 2001، 121-122).

ئەڤجا دهێتە تێبینیکرن کو پەیوەندی د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو پەیڤێن ب ئەڤی ڕەنگیدا، پەیوەندییا بەشە ب گشتی. پەیڤا ئێکیٚ بەشە و پەیڤا دوویٚ گشتە و دشیاندایە هەر دوو پەیڤ بکەڤنە د دۆخیٚ خستنەپالدا. وەکو: بەرگیٚ پەرتووکیٚ، دیواریٚ ژووریٚ، پەردەیا گوهی...هتد و د شیاندا نینە ئەڤ پەیوەندی لێك بهێتە وەرگێڕان. ئانکو پەرتووکا بەرگی یان گوهیٚ پەردەییٚ...هتد(محمد علي الخولي، 2001، 122).

ئەڤجا بەش و گشت جۆرەکە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا دوو پەیڤاندا ژ لایی واتاییڤە کو ئێك ژ ئەوان ئاماژەیی ب بەشی ددەت و یا دی ب گشتی ددەت. وەکو:(سەر، لەش)(محمد علي الخولي، 1982، 203).

گشت و بەشێن ئەویٚ ب خۆڤە دگریت. ئەوژی دەربڕینیٚ ژ پەیوەندییەکا لۆجیکی دکەت. ئەوژی ب ڕێکا گوتنا شرۆڤەکاری("س" بەشەکە ژ "ی") (فرانك نوفو،2012، 481-482).

2-تایبەتمەندییێن بەش و گشتیێ:

بەش و گشتیێ وەکو هەر پەیوەندییەکا دی یا واتایی چەند تایبەتمەندییەك هەنە. ئەڤێن ل خواریێ هندەك ژ ئەوانانە:

1–ئەڤ دیاردە ل سەر بنەرەتیێ بەشی دروستدبیت، نەکو جۆری. ئانکو بەرگ بەشەکە ژ پەرتووکیێ نەکو جۆرەکە ژێ.

2–ئەڤ پەیوەندییە باراپتر پشتبەستنێ ل سەر پێکڤەگرێدانێن ماددی و بەرجەستە دکەت. وەکو(تایرە، ترۆمبێل)، (نینۆك، تل)...هتد. هندەك جاران ل سەر بنەڕەتیێ پێکڤەگرێدانێن مەزندە و هزر تێدا کرنێ دروستدبیت. وەکو (پلاك) بەشکە ژ (کارەبێ).

3–ئەڤ دیاردە پتریا جاران یا جێگیر و نەگۆڕ نینە، بەلکو گوهۆڕین و ڕاستەڤکرن تێدا ڕوییددەت. ئانکو گشت دبیتە بەش و هۆسان. بۆ نموونە:(نینۆك، تل) ل ڤێریێ (نینۆك:بەشە، تل:گشتە)، بەلێ دەمێ دهێتە گوتن:(تل، دەست)، ل ڤێریێ (تل)دبیتە بەش و (دەست) دبیتە گشت.

4–ئەڤ دیاردە د ناڤبەرا جووتێن پەیڤاندا دروستبیت، نەکو تاکە پەیڤەکێ.

5–پەیڤ ل دویڤ ڕێزبەندییەکێ ڕێزدبن، بەش ل دەستپێکێ دهێت و گشت ل پشتی ئەویێ دهێت، نەکو بەرۆڤاژی.

6–بەش و گشت د ناڤ هەر جووتەکەکێدا، د پەیوەندییا دژواتاییێدانە. بۆ نموونە هەر تشتەك دەستك بیت، ئەو دەرگەه نینە و هەر تشتەك دەرگەه بیت، ئەو دەستك نینە.

7–هندەك جاران ئەو پەیوەندییا د ناڤبەرا بەش و گشتدا هەی، دبیتە ئەگەرێ دروستکرنا هەڤبێژیێ. ئەوژی ئەگەر بەش و گشت ب هەمان ناڤی بهێن. وەکو (ڕوی(خد)، ڕوی(وجە)) بەلێ ئەگەر بەش و گشت ب هەمان ناڤ دووبارە نەبوو، ل ئەوی دەمی هەڤبێژ دروستنابیت.

3-جۆرێن بەش و گشتی:

چەند پۆلینکرنەك بۆ جۆرێن بەش و گشتیێ ژ لاییێ زانایانڤە هاتینە دانان. وەکو:

1–"کورش سەفەوی" بەش و گشتی ل سەر دوو جۆران دابەشدکەت. ئەوژی بەش و گشتا هەڤبیژی و بەش و گشتا نەهەڤبیژی(کورش سەفەوی، 2020، 89):

أ–بەش و گشتا هەڤبیژی:د ڤێرێدا بەشەکێ سەر ب گشتڤە، ب هەمان ناڤێ گشت دهێتە دووبارەکرن و ناڤکرن. بۆ نموونە تەماشەی پەیڤا (ڕوی)[1] د ئەڤێ هلێکارییا خوارێ د زمانێ کوردیدا بکە:

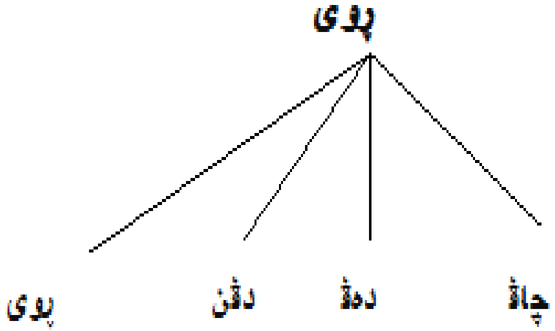

د ئەڤێ هێلکارییا ل سەریدا (بەش و گشت) وەکو ئێك دهێنە ناڤکرن و دووبارەکرن. ئەڤە دبیتە بەش و گشتا هەڤبێژی.

ب–بەش و گشتا نەهەڤبیژی: د ڤێرێدا چ بەش ئەوێن ب سەر گشتڤە، ب هەمان ناڤی گشت ناهێتە ناڤکرن و دووبارەکرن. وەکو د ئەڤێ هێلکارییێدا دیاردبیت:

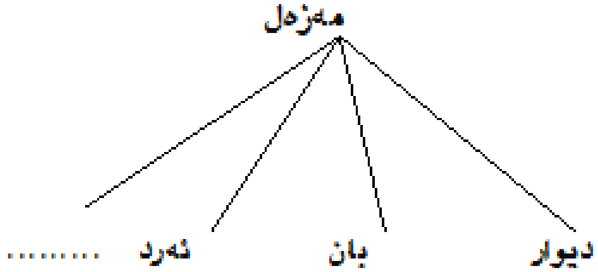

ئەگەر تەماشەی ئەڤێ هێلکارییا ل سەری بهێتە کرن، دهێتە دیتن کو ناڤێ چ بەشی وەکو ناڤێ گشت کو (مەزەل)ە نەهاتییە دووبارەکرن، لەورا ئەڤ جۆرێ بەش و گشتی ب ناڤێ بەش و گشتا نەهەڤبێژی دهێتە ناڤکرن.

2-(مۆرفی) بەش و گشتێ بۆ ئەڤان جۆران دابەشدکەت:

پەیوەندییا بەش و گشتی چەند جۆرەك هەنە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان جۆرانە:

أ- بەش و تەڤایا بابەتی- Component- Integral object؛

د ڤێرێدا پەیوەندییا بەش و گشت ب سانەهی د مێشکیدا دهێتە دەربڕین، واتە ئەو پەیوەندییە د ناڤبەرا بەش و بابەتێن ئەو بەش د گەلدا دروست دبیت(Murphy, 2003, 232). وەکو:

- بەش بەشەکە ژ بەشێن پەرتووکان.
- تایرە بەشەکە ژ ترومبێلێ.
- بزوێنەر بەشەکە ژ ترومبێلێ.
- پەنجەر بەشەکە ژ خانی.

ب-ئەندام و کۆمەل- Member- collection؛

د ڤێرێدا دوو پەیڤ هەنە، ئێك ژ ئەوان دبیتە ئەندام د ناڤ کۆمەلا پەیڤا دیدا. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت (Saeed,2009, 71):

- دار بەشەکە ژ دارستانێ.
- بالندە بەشەکە ژ ڕەڤدێ.
- زارۆك بەشەکە ژ خێزانێ.

پ-بەش و باڕستە(کتلە)- Portion- mass؛

ئەڤ جۆرێ پەیوەندییێ د ناڤبەرا ناڤێن گشتگر و یەکەیەکا دابەشکریدا دهێتە دروستکرن (Murphy, 2003, 232). وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

-دلۆپ بەشەکە ژ شلییێ.

-پانزین بەشەکە ژ خامێ.

ج- تشت و بابەت- Stuff-object؛

تشت و بابەت پەیوەندییەکە و جۆرەکە ژ بەش و گشتێ و گەلەك جاران دەربڕین ژێ دهێتە کرن، ب ڕێکا بکارهینانا چارچۆڤەکێ گشتگیر. وەکو(Murphy, 2003, 231):

- ئاڤ گشتە بۆ هایدرۆجینی.

-مارتینی گشتە بۆ کحولی.

د- جه و ڕووبەر- Place-Area ؛

ئەڤ جۆرێ بەش و گشتی یێ تایبەتە ب پەیوەندییا د ناڤبەرا ڕووبەران و جهێن تایبەتدا یان جهێن د ناڤ ئەوان ڕووبەرادا(Murphy, 2003, 233). وەکو:

- دەڤەرا پەنلتییێ بەشەکە ژ یاریگەهێ.

- کەرکووك بەشەکە ژ کوردستانێ.

- مسیریك بەشەکە ژ سێمێلێ.

- ئەنقرە بەشەکە ژ تورکیا.

ه- سیما- چالاکی-Feature- activity؛

ئامارژە ب ئەڤی جۆری دهێتە دان ب ڕێکا بکارهینانا بەشی بۆ دەستنیشانکرن یان ڕوهنکرنا سیما یان چالاکی یان کریاران(Murphy, 2003, 233). وەکو :

-دانا پارەی بەشەکە ژ کریارا کرینێ.

داعویران بەشەکە ژ کریارا خوارنێ.

ه- هایپۆنیمی- Hyponymy؛

1-چەمکێ هایپۆنیمییێ:

ب دیتنا (جون لاینز)ی هایپۆنیمی د ناڤبەرا دوو پەیڤاندایە کو واتایا ئێك ژ ئەوان هند بەرفرەهە کو واتایا پەیڤا دی ب خۆڤە دگریت(کوروش سەفەوی، 2006، 16).

(ڤانسان نیکین) دیاردکەت کو زانینا هەمی جیهانێ ب ریکا پۆلینکرنێ دهێتە دیارکرن. ئەڤجا پەیوەندییا هایپۆنیمی ب تەمامی پەیوەندییا واتایی یا سەرەکییە. ئەو ب شێوەیەکێ سادە دەربڕینێ ژ هەر پۆلینکرنەکێ و هەر پۆلینەکرنەکا سەربۆران د ناڤ گرۆپەکێ زمانیدا دکەت(فرانك نوفو، 2012، 33).

ب دیتنا (جورج مونان)ی هایپۆنیمی بریتییە ژ پەیوەندییا ب خۆڤەگرتنا د ناڤبەرا زاراڤێ گشتی و تایبەتیدا(سەرخان و ژێرخاندا)(جورج مونان، 2012، 305). بۆ نموونە (فێقی) زاراڤ یان پەیڤا گشتییە و هەر ئێك ژ (خۆخ، هنار، سێڤ...هتد)ێ کو زاراڤێن تایبەتن ب خۆڤەدگریت.

(فرانك نۆفۆ) دیاردکەت کو (هایپۆنیمی) ژ پەیڤا گریگی هاتییە کو ب ئەڤی شێوەیە:(huper) ئانکو (ل سەر یان پشتی) دهێت. هەروەسا(onoma) ئانکو (ناڤ)ە. هایپۆنیمی بریتییە ژ ب خۆڤەگرتنا دوو جەمسەرێن پەیوەندییا واتایی یا ژدەرڤە کو ژ دوو لێکسیمان پێکدهیت، ئەوژی ب ڕێکەکا ئاوگۆڕە. پەیوەندییا هایپۆنیمی جهەکێ ناڤنجی د ناڤبەرا پەیوەندییێن هەڤواتا و دژواتاییێدا دگریت. هەروەسا د پەیوەندییا هایپۆنیمیدا ل دەمێ لێکسیمەك لێکسیمەکا دی ب خۆڤە دگریت. ئەو لێکسیم دچیتە دبن لێکسیما دیدا ئانکو ئێك ل سەرییە و یا دی دچیتە دبندا و ب خۆڤە دگریت(فرانك نوفو، 2012، 32).

(جورج یۆل) دیاردکەت دەمێ واتایا فۆڕمەکێ دچیتە د واتایا ئێکا دیدا، ل ئەوی دەمی ئەو پەیوەندییە ب هایپۆنیمی دهێتە وەسفکرن. نموونە ژی ئەڤ جووتەنە: (گیانەوەر/ هەسپ)، (مێش و مۆر/مێری) (گول/گولا باغچەی). تێگەهێ (ب خۆڤە گرتن)ێ د ئەڤێ پەیوەندییێدا پشکدارە . ئەوژی بیرۆکەیا کو ئەگەر تشتەك گولا باغچەی بیت، پێدڤییە ئەو گول بیت، ئەڤجا واتایا گولێ د واتایا گولا باغچەیدا هەیە یان گولا باغچەی هایپۆنیما گولێیە. ئەڤجا ل ڤێرێ ل دەمێ ڤەکۆلین ل پەیوەندییان ل

سەر بنەمایێ هایپۆنیمی دهێتە کرن، ل ئەوی دەمی ب شێوەیەکێ سەرەکی لێگەڕیان ل واتایا پەیڤان د جۆرەکێ پەیوەندییێن هەرەمیدا دهێتە کرن(Yule,2014 115).

د شیاندایە بهێتە گوتن (هەسپ) هایپۆنیما (گیانەوەر)یە یان (مێری) ئەوژی هایپۆنیما (مێش و مۆر)ێیە. د ئەڤان دوو نموونەیاندا (گیانەوەر و مێش و مۆر) ب زاراڤێن (superordinate) ئانکو پەیڤا گشتگیر(گشتی) یان پەیڤا سەرخان دهێنە ب ناڤکرن. هەروەسا د شیاندایە بهێتە گوتن کو دوو پەیڤ یان زێدەتر پشکدارییێ د هەمان زاراڤێ پەیڤا گشتگیردا بکەن. ئەو ب کۆ– هایپۆنیم (co - hyponyms) دهێنە ناڤکرن. ئەڤجا، (سە) و (هەسپ) کۆ – هایپۆنیمن و زاراڤێ گشتگیر یان سەرخان، ئەوژی (گیانەوەر)ە. دیسان کارێن. وەکو:(نانچێکرن، کەلاندن ، قەلاندن، بژارتن) دبنە کۆ–هایپۆنیمێن پەیڤا گشتگیر یان سەرخانن. ئەوژی (لێنان)ە (Yule,2014 115-116).

ئانکو مەرجێ کۆ– هایپۆنیمێ ئەوە چەند پەیڤەك بن و د بن پەیڤا سەرخاندا بهێن کو هەر ئێك ژ ئەوان پەیڤان ب پەیڤا ژێرخان دهێتە ناڤکرن.

پەیوەندییا هایپۆنیمی تێگەهێ (ئەوژی جۆرەکە ژ....) ب خۆڤەدگریت. هەر وەکو (سکناوزەر–schnauzer) ئەوژی جۆرەکە ژ سەی. هندەك جاران ب تنێ مرۆڤ ئەوی تشتی دەربارەی واتایا ئەوێ پەیڤێ دزانیت کو ئەوژی هایپۆنیمەکا زاراڤەکێ دییە. ئانکو دبیت ئەم چ تشتێن دی دەربارەی واتایا پەیڤا (یۆرکی-yorkie) نەزانین، ژبلی هندێ کو ئەو جۆرەکە ژ سەی(Yule,2014 115).

ل دوماهیکێ پێدڤییە بهێتە دیارکرن کو پەیوەندییا هایپۆنیمی پەیوەندییەکا دەربازبوویە. ئەگەر <u>أ</u> (گیانەوەر)بیت و <u>ب</u> (مەمکدار) بیت و <u>ج</u> (سە)بیت. ل ئەوی دەمی (أ)، (ج) ب خۆڤەدگریت. هەروەسا ئەگەر <u>أ</u> (تاژی)بیت و بچیتە د بن <u>ب</u> دا کو (سە)یە و <u>ب</u> بچیتە د بن <u>ج</u> کو (گیانەوەر)ە. ل ئەوی دەمی <u>أ</u> دچیتە د بن <u>ج</u> دا. هەروەسا د شیاندایە ب خۆڤەگرتن و چوونا د بندا ب پرۆسێسەکا لۆجیکییا گەلەك سادەدا بهێتە دەستنیشانکرن. ئەوژی ب ڕێکا دانانا دوو لێکسیمێن دیارکرییە. ئەوژی د ئەڤێ

پرۆسێسیدا: أ [چوونا د بندایە. وەکو: تاژی]، ب [ب خۆڤەگرتنە. وەکو: سەی]، بەلێ ب نە پێدڤییە أ بیت(فرانك نوفو، 2012، 32-33).

2-تایبەتمەندیێن هایپۆنیمییێ:

هایپۆنیمییێ چەند تایبەتمەندییەك هەنە. ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان تایبەتمەندییانە:

1-د هایپۆنیمییێدا پەیڤا سەرخان و پەیڤ یان پەیڤێن ژێرخان هەنە و پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەواندا دبیتە کۆ-هایپۆنیمی و جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا دبیتە دیاردەیا جیاوازییێ.

2-هایپۆنیمی ڕێکەکەکا باشە بۆ پۆلینکرن پەیڤان د ناڤ زمایدا و ڕێکخستن و بواران بۆ پەیڤان دیاردکەت.

3-هایپۆنیمییێ پەیوەندی ب تیۆرا بوارێن واتاییڤە هەیە کو هەر دوو ب پۆلینکرنا پەیڤان و دانانا ئەوان د بن پەیڤەکا گشتیدا کو پەیڤا سەرخانە ددانن، بەلێ هایپۆنیمی زێدەتر ڤەکۆلینێ ل پەیڤێن سەر و بن ییێن ئەوی بواری دکەت.

4-د هایپۆنیمییێدا پرۆسێس ڤەکری دمینیت و ئالوگۆڕی د ناڤێن کەرەستەیاندا دهێتە کرن. ئەوژی ئەگەر ئەو بوارێ هاتییە دیارکرن خودان جۆرێن لاوەکی بیت. بۆ نموونە (گیانەوەر) پەیڤا سەرخانە بۆ (سە)ی و (سە)دبیتە پەیڤا ژێرخان. دیسان (سە) جارەکا دی دشێت دبیتە پەیڤا سەرخان بۆ (تاژی) و ب ئەڤی ڕەنگی.

5- د هایپۆنیمییێدا پەیڤا سەرخان پەیڤێن ژێرخان ب خۆڤە دگریت و پەیڤ یان پەیڤێن ژێرخان دچنە د بن پەیڤا سەرخاندا.

6-د پەیوەندییا هایپۆنیمییێدا ئەگەر پەیڤا سەرخان ل گەل پەیڤا ژێرخان دووبارە ببیت، ل ئەوی ئەو دێ بیتە هایپۆنیمییا هەڤبێژی و ئەگەر دووبارە بوون نەبیت، ل ئەوی دەمی دێ بیتە هایپۆنیمییا نەهەڤبێژی.

3-جۆرێن هایپۆنیمی:

(کورش سەفەوی) دوو جۆران بۆ هایپۆنیمییێ دیاردکەت. ئەوژی ئەڤەنە(بنێرە:کورش سەفەوی، 2020، 86–87):

1–هایپۆنیمییا هەڤبێژی: ل دەمێ پەیڤا سەرخان ل گەل پەیڤەکا ژێرخان دووبارەببیت. وەکو:(چێل:چێل)،(حێشتر:حێشتر)،(سە:سە). تەماشەی ئەڤان هەر سێ هێلکارییان د زمانێ کوردیدا بکە:

هێلکارییا ژمارە(٢)

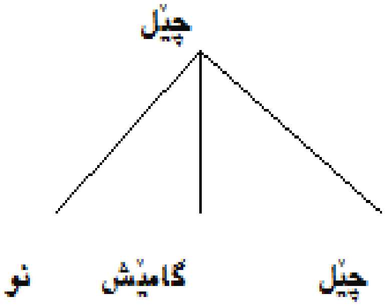

هێلکارییا ژمارە(١)

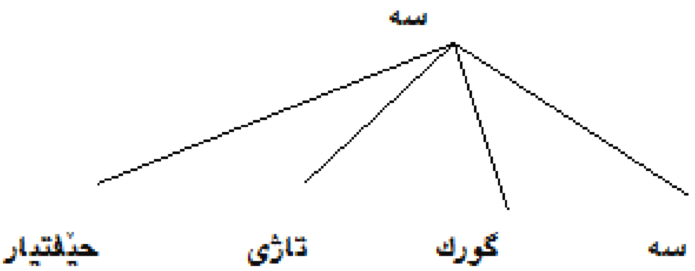

هێلكارییا ژمارە(٣)

ئەگەر تەماشەی ئەڤان هەر سێ هێلكارییێن ل سەری بهێتە كرن، دێ هێتە دیتن كو پەیڤێن سەرخان:(چێل، حێشتر، سه)نه كو هەر ئێك ژ ئەوان ل گەل پەیڤێن ژێرخانێن خۆ دبیتە هایپۆنیمییا هەڤبێژی، چونكی پەیڤا سەرخان و ژێرخان دووبارەبووینە.(چێل:چێل)، (حێشتر:حێشتر) ، (سه:سه)كو پەیڤێن سەرخان دبنە ناڤێ خێزانا گیانەوەری و یێن دی دبنە گیانەوەر ب خۆنە د ناڤ خێزانێن خۆدا.

2–هایپۆنیمییا نەهەڤبێژی:ل دەمێ پەیڤا سەرخان ل گەل چ پەیڤێن ژێرخان دووبارە نەبیت. وەكو(فێقی) و ژێرخانێن ئەوێ:(خۆخ، هنار، سێڤ، تری...هتد). تەماشەی هێلكارییا ل خوارێ بكە:

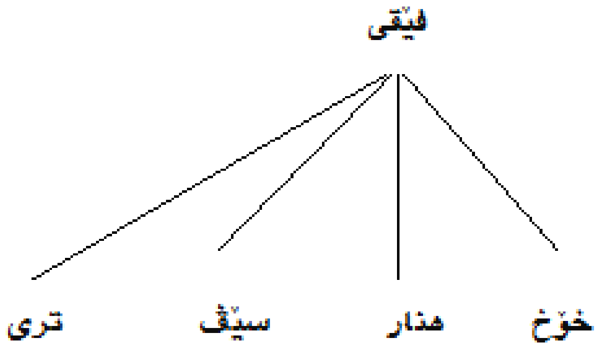

و- نموونەيێن بنەڕەت-Prototypes:

پوختىٚ نموونەيا بنەڕەت ئەوە پەيڤەك يان پتر نێزيكتر و باشترين بۆ پۆلەكىٚ ژ پەيڤەك يان پەيڤێن دى و ب ئەڤىٚ چەندىٚ ئەو دبنە نموونە يان نموونەيێن بنەڕەت بۆ ئەوىٚ پۆلىٚ. بۆ نموونە كەرەفس نموونەيەكا باشتر و نێزيكترە بۆ زەرزەواتى ژ كەرتوپەيىٚ. هەروەسا كوتر نمونەيەكا بنەڕيترە بۆ بالندەيى ژ بەتريقىٚ.

د دەمەكيدا پەيڤێن:(كنارى، كوتر، قرمەراقى، قاز، فلامينكۆ، بەغبەغا، كەرئاڤى(بجع)، بەرسۆرك) هەمى ب يەكسانى كۆ- هايپۆنيمێن پەيڤا سەرخانە. ئەوژى (بالندە)يە، بەلىٚ ئەو هەمى ب هەمان شێوە ب نموونەيێن باش يێن پۆلا (بالندە)ى ناهێنە هژمارتن. ل دويڤ هندەك ڤەكۆلەران، نموونەيا خودان پترترين تايبەتمەندى بۆ پۆلا (بالندە)ى هەبن، ئەوژى (برسۆرك-robin) ە. بيرۆكەيا (نموونەيا تايبەتمەند) بۆ پۆلىٚ ب نموونەيا بنەڕەت دهێنە نياسين. تێگەهىٚ نموونەيا بنەڕەت يا هاريكارە بۆ ڕوهنكرنا واتايا چەند پەيڤەكان. وەكو (بالندە-bird)ى نەكو ژ لايىٚ سيمايێن پێكهاتنێڤە. بۆ نموونە: هەر وەكو ل دەمىٚ(پەڕ ، چەنگ) هەبن، بەلىٚ ژ لايىٚ لێكچواندنێڤە ل گەل نێزيكترين و ئاشكەراترين نموونەييێە. واتە دبيت پرسيار بهێتە كرن، ئەرىٚ (وشتەرمرخ-ostrich) يان (بەتريق-Penguin) دبنە هايپۆنيمێن (بالندە)ى. (بەلىٚ ژ لايىٚ تەكنيكيڤە، ئەو بالندەنە)، بەلىٚ مە چ ئاريشەيێن بڕياردانىٚ

دەربارەی (چیچك–sparrow) یان (کوتر–pigeon)یێ نینن کو ئەڤ هەردووکە بۆ نموونەیا بنەڕەت گەلەك نێزیکترن(Yule,2014, 116).

ب دیتنا (کریستال)ی نموونەیا بنەڕەت بریتییە ژ ئەندامەکێ نموونەیی د دریژەپێدانا دەربڕینا لێڤەگەڕدا. بۆ نموونە دبیت (چیچك) بۆ (بالندە)یی نموونەیەکا بنەڕەت بیت، بەلێ (وشتەرمرخ) نابیتێ، ژبەر سیماییێن ئەوێ یێن نەنموونەیی. سیمانتیکا نموونەیا بنەرەت ئاماژەییێ ب ئەوێ چەندێ ددەت کو واتایا پەیڤێ ب شێوەکێ باشتر دهێتە شرۆڤەکرن، ئەوژی ژ ئالییێ نموونەیا بنەڕەتڤە، ئەوژی ل دەمێ دبیتە ئەندامە بۆ پۆلەکا نەڤبڕ. بۆ نموونە بالندە پلەییێن جیاوازێن بالندەیان نیشانددەن کو د شیاندایە ب شێوەییێ درێژاهییا پلەداری کو ژ گەلەکێ هەتا کێمتر بۆ نموونەیا بنەڕەت بهێنە شرۆڤەکرن. وەسا دیارە کو گەلەك بوارێن واتایی د شرۆڤەکرنێدا دشێن مفایی ژ ئەڤێ ڕێکێ ببینن. وەکو: کورسی، کوپ، دار (Crystal,1992,318).

ل دویڤ بەرێخۆدانا پۆلا(کەلوپەلێن ناڤ مالێ-furniture). ل دەڤ مە بلەز ئاشکەرا دبیت کو (کورسی) نموونەیەکا باشترە بۆ ئەوێ ژ (مقعد–bench)ی یان (تەپلە–stool)ییێ. و بۆ (جلوبەرگ–clothing)ی خەلك (گوملەك shirts)ی بلەزتر ژ (پێلاڤ–shoes)ێ دنیاسن و سەبارەت (زەرزەواتی –Vegetable) ئەو(گێزەرێ–carrot) بەری(کەرتۆپ–potato) یان (شێلم–turnip)یێ پەسەندکەن. یا ئاشکرایە کو هندەك شێوازێن گشتی بۆ پرۆسێسا پشکداریکرنێ د نموونەییێن بنەڕەتدا هەنە کو ئەڤە ڕاڤەکرنا واتایا پەیڤێ دیاردکەت، هەر چەوا بیت، چێدبیت ئەزموونا تاکەکەسی ببیتە ئەگەرێ جیاوازییەکا بەرچاڤ د ڕاڤەکرنێدا و دبیت خەلك ل سەر پۆلینکرنا پەیڤەکێ وەکو:(ئەفۆکادۆ–avocado) یان (تەماتە-tomato)ییێ کا(فێقی–fruit)ییە یان (زەزرەواتی–Vegetable)ە ئێك بۆچوون نەبن. هۆسا دیاردبیت کو ئەڤ پەیڤە وەك کۆ–هایپۆنیمێن فێقی و زەزرەواتی د دەوروبەرێن جیاوازدا سەرەدەری ل گەل دهێتەکرن(Yule,2014, 116).

ی- پێکڤەهاتن-Collocation:

1-چەمکێ پێکڤەهاتنێ:

ئەڤژی ئێك ژ ئەوان پەیوەندییانە کو د ناڤ پەیڤێن زمانیدا پەیدادبیت کو پەیڤەك ل گەل پەیڤەکا دی یان چەند پەیڤێن دی دبیتە هەڤال و پێکڤە دهێنە بکارهینان. هندەك جاران پەیڤەك ل گەل گەلەك پەیڤان بکاردهێت. وەکو(زیرەك) وەکو ل گەل:(کوڕ، مامۆستا، قوتابی، نوژدار، جوتار...هتد)دهێت، بەلێ هندەك پەیڤێن دی هەنە کو ب تنێ ل گەل پەیڤەکێ یان چەند پەیڤێن دیارکری دبیتە هەڤال و د ئەنجامدا کۆتەکێ واتایی یێ پێکڤەهاتنێ دروستدکەت و گوهۆڕینا ئەوێ خۆ ب هەڤواتایا ئەوێ پەیڤێ ژی دبیتە ئەگەرێ شکاندنا ئەوێ کۆتێ پێکڤەهاتنێ. بۆ نموونە(قدقد) ب تنێ ل گەل (مریشکێ) دهێت. وەکو(قدقدا مریشکێ) کو ئەڤە کۆتەکێ پیکڤەهاتنێ دروستکرییە. د شیاندا نینە (قیقوقیق)ێ کو دەنگێ (دیکلی)یە ل گەل مریشکێ بهێت. هەروەسا بەرۆڤاژی دەنگێ (قدقد)ژی ل گەل دیکلی ناهێت.

پێکڤەهاتنا پەیڤان پەیوەندییەکا نەرێتی ئاساییە کو د زمانیدا هەیە، ئەوژی ل سەر بنەڕەتێ پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤەکا دیارکری و پەیڤێن دیدا د ناڤ پێکهاتەیێدا دروستدبیت. ئانکو ب شێوەیەکێ ڕەمەکی پەیڤ ل گەل ئێك ناهێن، بەلکو ل سەر بنەڕەتێ نەریتێ زمانی پێکڤە دهێن و ئەڤەژی کۆتان ل سەر پێکڤەهاتنا پەیڤان ددانیت(یحیى عبابنة و امنة الزعبي، 2005، 89).

ب دیتنا(جورج یۆل)ی پێکڤەهاتن ئەوە پەیڤان ئارەزوویا هاتنێ ل گەل پەیڤێن دی هەیە. ئەڤجا ژ ئەنجامێ گەلەك پێکڤەهاتن و دووبارەبوونا ئەوان ل گەل ئێك، مرۆڤ ب زانینا ڕێکخستنا پەیڤان پێکڤە ڕادبیت (Yule,2014, 118). ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو جڤاك فلتەرێ سەرەکییە بۆ ئازادی بکارهینان و کۆتکرن و بەندکرنا مەودایێ بکارهینانا پەیڤێ کا ل گەل چەند پەیڤان دشێت ببیتە هەڤال یان نەشێت ببیتە هەڤال.

(کورش سەفەوی) ل دۆر پەیوەندییا پێکڤەهاتنێ دبێژیت: پێڤکڤەهاتن ئەوە کو پەیڤەک دشێت ب تنێ ل گەل پەیڤەکێ یان چەند پەیڤان بهێت(کورش سەفەوی، 2020، 108–109).

ژبەرکو پەیوەندی د ناڤبەرا پەیڤاندا و هاتنا ئەوان ل گەل ئێک د بنەڕەتدا پەیوەندییەکا نەرێتییە، ئەڤجا یا ب زەحمەتە ڕێککارین هویر یێن ژێکجوداکەر بۆ دروستی و نەدروستییێ د ناڤبەرا ئەواندا بهێنە دیتن، بەلکو د شیاندایە بهێتە گوتن کو پلە ژبۆ دروستی و نەدروستییێ هەنە و پلەیا پێشبینییێ هێدی هێدی کێمدبیت، هەتا بگەهیتە هندێ کو گومان ل سەر دروستی و نەدروستییا ئەوان پەیدابیت. ئەڤجا پلەیا نەپەسەندییێ بەرەڤ کێمبوونێڤە دەستپێدکەت هەتا دگەهیتە هندێ کو ب چ ڕەنگان د کارهینانا زمانیدا ناهێتە پەسەندکرن. وەکو:

–مرۆڤ(گیانەوەر، چاندن، دار، وەرز، هزر، ویژدان) مر. ئەڤە د پەسەندییێدا ل دویڤ ڕێزبەندییێنە.

–ڕویبار مر.(ئەڤە دچیتە د بیاڤێ نەپەسەندییێدا، ڕەنگە د کارهینانا شعریدا یا پەسەندبیت. ئەوژی د شعرێدا لادان هەنە و د شیاندایە بهێتە شرۆڤەکرن.)

–هەیڤ مر.(یا پەسەند نینە و یا تێگەهشتی ژی نینە. ب تنێ د کارهینانا شعریدا نەبیت).

–مرن یان مری مر.(ئەڤ خالە یا تێگەهشتی نینە و یا بەرعاقل ژی نینە وب چ ڕەنگان یا پێشبینیکری ژی نینە، بەلێ د شیاندایە د زمانێ شعریدا بهێتە پەسەندکرن) (یحیی عبابنة و امنة الزعبي، 2005، 90).

هندەک دەربڕین و پێکڤەهاتن هەنە کو ب هەلویستێن زمانی یێن دیارکریڤە دگرێدانە کو ناهێنە تێگەهشتن ب تنێ د چارچۆڤێ ئەوێدا نەبیت کو دبنە ژ تایبەتمەندییێن فۆرمی– شێوازی یێن دیار بۆ ئەوی شێوازی. هەروەسا پێکڤەگرێدانەکا بهێز د ناڤبەرا ئەواندا پەیدابیت و واتایا ئەوان ب تنێ ب ڕێکا ئەوان کەرتان ب دەستڤە ناهێت کو ب ناڤی "دڕکەیێن گشتی"دهێتە ناڤکرن(یحیی عبابنة و امنة الزعبي، 2005، 90). وەکو: شویشتنا میشکێ، شەرێ سار، کوردستانا سۆر،...هتد.

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئەو چەندە ژی بهێتە دیارکرن کو د شیاندایە بهێتە دیتن کو دوو پەیڤ یان پتر دشێن پشکدارییێ د هندەك پێکڤەهاتناندا بکەن، بەلێ یا ب زەحمەتە، ئەگەر یا مەحال نەبیت کو ئەم ببینین دوو پەیڤ بشێن پشکدارییێ د هەمی پێکڤەهاتنێن فەرهەنگیدا بکەن(یحیی عبابنة و امنة الزعبي، 2005، 90). بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا پەیڤا(کەشخە) ل گەل ڕەگەزێ (نێر و مێ)هەر دووکان دهێت، بەلێ پەیڤا (لاو) ب تنێ ل گەل ڕەگەزێ (نێر) دهیت و (جوان) ل گەل ڕەگەزێ (مێ)دهێت. هەروەسا(مر) ل گەل (مرۆڤ، گیانەوەر)ی هەر دووکان دهێت، بەلێ(مرار) ب تنێ ل گەل(گیانەوەر)ی دهێت و (مال ئاڤاهیکر) ب تنێ ل گەل (مرۆڤ)ی دهێت.

2-تایبەتمەندییێن پێکڤەهاتنێ:

پێکڤەهاتنێ چەند تایبەتمەندییەك هەنە. وەکو:

1- پێکڤەهاتن د ناڤبەرا پتر ژ پەیڤەکێدا چێدبیت و دبیتە ئەگەر کو گەلەك جاران ناڤهینانا پەیڤەکێ ژ ئەوان، ناڤهینانا پەیڤا دی بۆ خۆ ڕادکێشت. وەکو: پەیڤا (بیك)، ئێکسەر پەیڤا (زاڤا)دهێتە گوتن یان دهێتە گوتن.

2-ئەڤ دیاردە گەلەك جاران ژ ئەنجامێ زێدە هاتن و دووبارەکرنا پەیڤان ل گەل ئێك، دبیتە ئەگەر کو ئەو پەیڤ ل گەل ئێك بهێن. هندەکجاران بۆ ئەگەرێ نەریتێ زمانی دزڤڕیت کا کیژ پەیڤ ل گەل کیژ پەیڤا دی دگونجیت کو ل گەل کاربهێت.

3-پێکڤەهاتنا پەیڤان کۆتێ پێکڤەهاتنێ دروستدکەت و شکاندنا ئەوی کۆتی واتایا د سنوورێ سیمانتیکێدا دشکێنیت و پێدڤی ب ڕاڤەکرنا پراگماتیکی دبیت. وەکو ل دەمێ د زمانێ شعرێدا دهێتە دیتن. بۆ نموونە ل دەمێ دهێتە گوتن:(!کەڤییا سۆر)، (!پەلەکێ سار)،(!پیرەمێرەکێ گەنج)...هتد.

4-هندەك پەیڤان ئازادییا بکارهینانێ ل گەل پەیڤێن دی یێن زمانی هەیە و هندەك پەیڤان سنوورێ بکارهینانا ئەوان یێ بەرتەنگە. وەکو دەنگێن گیانەوەران کو ب تنێ ل گەل گیانەوەرێ ب خۆ دبیتە هەڤال و پێکڤەدهێن.

5-گەلەك یا ب زەحمەتە دوو پەیڤێن هەڤواتا یان پتر بشێن پشکدارییێ د هەمی پێکهاتنناندا بکەن، ڕەنگە بشێن د هندەکاندا بهێن. بۆ نموونە (ڕزی، گەنی) کو (ڕزی)د شیاندایە ل گەل(سێڤ)ێ بهێت، بەلێ (گەنی) نەشێت ل گەل ئەوێ بهێت.

3-جۆرێن پێکڤەهاتنێ:

ب شێوەیەکێ گشتی پێکڤەهاتن دوو جۆرە. ئەوژی پێکڤەهاتنا ڤەکری و پیکڤەهاتنا گرتییە(یحیى عبابنة و امنة الزعبي، 2005، 89-90):

أ- پێکڤەهاتنا ڤەکری: ئانکو ل ڤێرێ چ کۆتین دیار ل سەر بکارهینانا پەیڤێن پێکڤە دهێن نینن. وەکو: هاتنا پەیڤا (بلند) ل گەل پەیڤێن:(خانی، دیوار، کوڕ، زەلام، ئافرەت، کچ، ترمبێل، بەژن، گر، چیا...هتد).

ب- پێکڤەهاتنا گرتی: ل ڤێری هندەك پەیڤ هەنە کو پێکڤەهاتنا ئەوان گەلەك یا سنووردارە. ل ڤێرێ پێکڤەهاتن دبیتە بەشەکێ سەرەکی ژ واتایا پەیڤان. وەکو دەنگێن دیاردەیێن سروشتی و دەنگێن گیانەوەران....هتد. بۆ نموونە:(قرقڕا قەلەڕەشکی)، (عەوعەوا سەی)، (شڕشڕا ئاڤێ، فشفشا بای...هتد). ل ڤێرێ ب تنێ(قرقڕ، عەوعەو، شڕشڕ، فشفش...هتد) ب تنێ ل گەل ئەوان پەیڤان دهێن، ئەوێن ل گەل هاتین، لەورا ئەڤ جۆرێ پێکڤەهاتنێ ب پێکڤەهاتەکا گرتی دهێتە ناڤکرن.

3-1-4-فریزیۆلۆجی- Phraseology:

أ-دەستپێك:

فرێزیۆلۆجی(ئیدیۆم) گرنگییێ ب ئەڤان خالان ددەت:

أ-شیانا تێکەلکرنا یەکەیێن زمانییە.

ب-یاسایێن پێکڤەهاتنا یەکەیێن زمانییە.

ج-دروستکرنا پێکهاتێن پەیڤا جێگیر و تایبەتمەندییێن ئەوێ یێن دیارکری.

د-گرۆپێن پەیڤێن هاتینە چەسپاندن(Prots,2015,5).

(weak tea) : husband’s tea-

(Prots,2015,5)(red hair) :Judus’s hair-.

-دلڕەش:(حەسید و چاوچنۆك)

-ئەنیگری:(گرتی)

-چاڤحولی(چاڤ ل دەر).

-دوودل(نەبوونا بڕیارێ)

-شیرحەلال(پەروەردەکرنەکا باش)

-سەرسەری(شلاتی)

ب-چەمکێ ئیدیۆمێ:

هندەك جاران یەکەیێن زمانی ژ پەیڤەکێ پتر پێکهاتییە، بەلێ وەك یەکبوونەکا جودانەکری کاردکەت، ئەوژی ب ڕێکا لقەکێ لێکسیکۆلۆجییێ هاتییە ڤەکۆلینکرن کو دبێژنێ فریێزیۆلۆجی -Phraseology). ئەوژی تێگەهێن ئیدیۆم (idiom)ێ و دەربڕین و یەکەییێن فریزیۆلۆجی و یەکەییێن دابونەریتی د پەیڤێدا ب خۆڤە دگرن. واتایا یەکەییێن فرێزیۆلۆجی پتریا جاران سەرجەمێ واتاییێن بەشێن ئەوێ نینە، ژبەر ئەڤێ چەندێ (a white elephant) پێدڤییە (white) نەبیت و (an elephant) نەبیت، بەلکو هەر تشتەکێ بۆ هێلانێ زەحمەت بیت و زەحمەتە کو ژێ خلاسبی. ئەڤ لایەنێن زمانی کێمتر سەرنجا زمانڤانێن ڕەسەن ژ فێرخوازێن بیانی بۆ خۆ دکێشن. فرێزیۆلۆجییێ ڤەکۆلینێ ل پۆلینکرنا یەکەییێن فریزیۆلۆجی و پێکهاتەیا ئەوان و بنەڕەت و بکارهینانا ئەوان د زمانیدا دکەن.

فرێزیۆلۆجی گرۆپەکە ژ پەیڤان کو واتایا ئەوێ ب ڕێکا واتایەکا ب تەمامی جودا ژ کەرتێن ئەوێ یان بەشەك ژێ هاتبیتە ڤەگوهاستن دیاردبیت. ئانکو گرۆپەکە ژ پەیڤان کو واتایا ئەوان ب ڕێکا ڤەکۆلینا واتایا پێکهێنەرن لێکسیمی ناهێتە دیتن. بۆ نموونە:(دلڕەش) واتایا ئەوێ ب ڕێکا پەیڤێن:(دل) و (ڕەش) دیارنابیت. د ئەڤی بواریدا(ئیلینکۆ و هەڤالێن ئەوی) دبێژن:"فرێزیۆلۆجی لقەکە ژ لێکسیکۆلۆجییێ یێ

تایبەتە ب ئەوان کۆماپەیڤانڤە ئەوێن کو پێکهاتا خۆ یا سەربەخۆ هەیە و خودان واتایەکا ڤەگوهاستییە"(Ilienko etal,2020,9).

هەر وەکو بەری نوکە ئاماژە پێهاتییەکرن فریزیۆلۆجی ئانکو ئیدیۆمە. ئەڤجا ل خوارێ دێ زێدەتر ل سەر تێگەهێ ئیدیۆمێ ئاخڤین.

ل گورەی فەرهەنگا ئۆکسفورد یا ئینگلیزی ، پەیڤا ئیدیۆم چەندین تێگەهـ هەنە کو گرێداینە ب زمانیڤە و ئێك ژ ئەوان دبێژیت: ئیدیۆم بریتییە ژ گرۆپەکێ پەیڤان کو ل سەر ئەڤی بنەڕەتی هاتییە دروستکرن کو هەبوونا واتایەکێ کو نەهاتییە بەرهەمهینان ژ واتایێن پەیڤێن تاکێن ئەو ئیدیۆم ژێ دروستبووی. ب شێوەیەکێ بەرچاڤ پەیڤا ئیدیوم گەلەك بکارهینانێن دی یێن نەزمانی ژی هەنە سەرەرای هندێ ژی، هەتا وەك زاراڤەکێ زمانڤانی ژی، ئەوێ وەرگێڕانێن جیاواز هەنە. ب ئەڤی شێوەی یا سەیرنینە کو زمانڤان پیشنیازا ئەوێ چەندێ بکەن کو بۆ کێمکرنا شەپرزەییێ ژ زاراڤی یا پێدڤییە بهێتە دویر ئێخستن (Nuciscione, 2010,18).

ئیدیۆم د ئەدەبیاتا زمانڤانیدا بۆ ئاماژەدان ب گەلەك جۆرێن جیاواز یێن تێگەهان هاتییە بکارهینان کو د پلەیێن پێکهاتنێدا د جیاوازن. ئەڤجا ل ڤێرێ زاراڤێ ئیدیۆم د واتایا زمانڤانییا بەرتەنگەدا هاتییە بکارهینان کو ل ڤێرێ ئیدیۆم ژ گوتنێن مەزنان د جیاوازە[1]. وەکو ئەڤێ گوتنا مەزنان: (شام شەکرە، وەلات شرینترە: East or west home is best). هەر چەوابیت، پێدڤییە تێبینییا ئەوێ چەندێ بهێتە کرن کو پتریا جاران زانا بوارێ ئەڤێ بیرۆکەیێ دگوهۆڕن بۆ ئەوێ چەندێ داکو ل گەل پلانا ڤەکۆلینێن ئەوان بگونجن و ئەڤە ژی هەردەم یا پێدڤییە ب هشیاری ب بەرچاڤ بهێتە وەرگرتن، ژبەرکو ڕێبازێن تایبەت ب ڕێکا هەمی نڤێسەرێن جیاواز هاتینە بکارهینان و زانینا ئەوێ چەندێ کا ب دروستی زاراڤێ چ داپۆشییە، ل دویڤ جۆر و پسپۆرییا

(1) ئیدیۆم و گوتنێن مەزنان ب ئەوێ چەندێ ژێکجودادبن کو ئیدیۆم دبیت پەیڤ یان گرێ یان ڕستە بیت، بەلێ گوتنێن مەزنان ڕستەیەکا تەواوە. ئیدیۆم پارچەکە ژ ڕستەکا دی، بەلێ گوتنا مەزنان بەشەك نینە ژ پارچەکا دی. ئیدیۆم جهێ تێگەهەکێ دگریت، بەلێ گوتنێن مەزنان جهێ پتر ژ تێگەهەکێ دگریت(هدی عبدالقادر قاسم، 2015، 29).

ڤەکۆلینێ دمینیت. ل ڤێرێ دێ هەول هێتە دان، چەندین پێناسەیێن هەلبژارتی یێن ئیدیۆمان(فریزیۆلۆجی)یێ ل دویڤ ئەدەبیاتا زمانڤانییێ بهێنە دیارکرن(Jukneviçiené, 2017, 27-28):

1–(چیپس) دبێژیت:ئیدیۆم ئەوژی ب شێوەیەکێ داب و نەریتی وەك دەربڕین هاتییە پێناسەکرن کو واتایا ئەوان پێکهاتی نینە ژ واتایا بەشێن ئەوان یێن تاك (Gibbs, 1994,91).

2–(سینکلەیر) دبێژیت: ئیدیۆم گرۆپەکە ژ دوو پەیڤان یان زێدەتر کو پێکڤە دهێنە هەلبژارتن داکو واتایەکا تایبەت یان کاریگەرییەکا تایبەت د ئاخڤتنێدا یان نڤێسینێدا بەرهەمبینن. پەیڤێن تاك ئەوێن کو ئیدیۆمان پێکدهینن پەیوەندی ب واتایا ئیدیۆمێڤە نینە(Sinclair ,1991, 172).

3–(بیبەر و یێن دی) دبێژن: گرێییێن ئیدیۆمی ئەو دەربڕنێن کو ب تەمامی ژ واتایێن بەشێن ئەوان نەهاتییە وەرگرتن (Biber etal, 1999, 1024).

4–(فێرناندۆ)ئیدیۆم جۆرەکە ژ دەربڕینا نەحەرفی یا ئاسایی. بۆ نموونە (ڕژاندنا فاسۆلیان Spill the beans) چ پەیوەندی ب (beans)ڤە نینە. ب پێچەوانەی هاوتاییا ئەدەبی کو ب واتایا (ڕێکدان ب کەڤتنا تۆڤێ باقلێ Letting fall leguminous seeds-)دهێت. ئانکو ل ڤێرێ واتایەکا نەحەرفی ل سەر ئیدیۆمێ هەمییێ دهێتە سەپاندن (Fernando, 1996, 35-36).

5–(ئیشیدا) دیاردکەت کو ئیدیۆم ئەو دەربڕینێن فرە پەیڤینە کو سێ تایبەتمەندییێن ل خوارێ هەنە:

أ–پێکڤەگرێدانا فەرمی: ئانکو خەلکی گوھ ل ئەوێ ئیدیەمێ هەبیت.

ب–پێکڤەگرێدانا ڕستەسازی: دڤێت ئیدیەم ل دویڤ یاسایێن ڕستەسازی کاربکەت.ئەوژی ئەگەر گرێ بیت یان ڕستە بیت.

ج–پێکڤەگرێدانا واتایی: دڤێت ل دەمێ ئەو پێکهاتا ببیتە ئیدیۆم واتایەکا نەحەرفی بدەت وخەلك تێبگەهن (Ishida, 2008,276).

6- (ناسیشن) دبێژیت:فرێزیۆلۆجی ژ تێکەلکرنەکا جێگیر و پێکڤەیی یا پەیڤان پێکدهێت کو واتایەکا تەمام یا جودا ژ پەیڤان هەیە یان واتایا بەشەکێ پەیڤێ د ناڤ پێکهاتەییێدا هەیە (Naciscione ,2010, 32).

7-(جەکنێڤیچن) دیاردکەت کو ئیدیۆم هەتاکو ب شێوەیەکێ ئاشکرا، پێناسەیا کرداری یا ئیدیۆمان بهێتە کوتن کو هەمی شێوەیێن ئیدیۆمێ ب خۆڤە بگریت دڤێت پۆلینکرنا ئەوێ پێکهاتەیا فەرمی هەبیت، ل گەل بەرچاڤ وەرگرتنا تایبەتمەندییێن ڕستەسازی یێن پەیوەندیدا (Jukneviçiené, 2017, 29).

ج-جۆرێن ئیدیەمێ:

ئیدیەمێ (فرێزیۆلۆجی)یێ چەند جۆرن هەنە. وەکو:

1- ئیدیۆما(فرێزیۆلۆجی)یا ئاوێتەیی-phraseological concretion:
فرێزیۆلۆجییا ئاوێتەیی ئەو فرێزەنە کو د شیاندا نینە، واتایا ئەوان ژ واتاییێن بەشێن پێکهاتنا ئەوان ب دەستڤە بهێت. وەکو:(موی ب ئەزمانی منڤە هاتن، مارێ بن گلگلەیی، ئاگرێ بن کایێ...هتد.)

2- ئیدیۆما(فرێزیۆلۆجی)یا لێکدای: د ئەڤێ فرێزێدا ئێك ژ کەرتێن ئەوی واتا بنەڕەتییا خۆ پاراستییە و ئەڤە دبیتە ئەگەر هەتا ڕادەیەکی واتا ئەوێ یا ڕوهن بیت. وەکو:(کەرێ شۆلی، گوهگران، گوهخۆش...هتد).

د-تایبەتمەندییێن ئیدیۆمێ:

ئیدیۆمێ چەند خەسلەت و تایبەتمەندی هەنە. ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوانن:

1-ئیدیۆم دەربرینەکا فرە پەیڤییە.

2-ئیدیۆم وەك یەکەیەکا واتایی ڕەفتارێ دکەت و زۆر جاران پەیڤەکا هاواتا جهێ ئەوێ دگریت.

3-ئیدیۆم پێکهاتەیەکا بەرهەمهێن نینە. ئانکو هاتنا لێکسیمەکا دی د ناڤدا واتایا ئیدیەمێ تێکددەت.

4–هندەك ئیدیۆم ژ لایێ ڕستەسازییێڤە د ناوێزەنە ئانكو بونیاتەكێ ڕێزمانی یێ نەئاسایی هەیە. وەك(by and large – ئانكو ب گشتی) (مستەفا غەفوور، 2018، 103–104). و هندەك ژی ل دویڤ یاسایێن ڕێزمانی چێبووینە.

5–واتایا ئیدیۆمێ ل دەڤ ئاخڤتنكەری ڕەسەن یا ب سانەهییە.

6–میتافۆر ئێك ژ ساخلەتێن ئیدیۆمێیە.

7–كورتبڕی تێدا هەیە.

9–ئیدیۆم ب ئێك یەكەیا زمانی دهێتە هژمارتن و وەرگێڕانا حەرفی بۆ ناهێتە كرن(هدى عبدالقادر قاسم، 2015، 14).

3-1-5-لێكسیكۆگرافی –Lexicography:

لێكسیكۆگرافی ڤەكۆلینێ ل فەرهەنگان دكەت و ئەڤان خالان ب بەرچاڤ وەردگریت:

أ–یاسایێن پێكهینانا فەرهەنگان و تایبۆلۆجییا فەرهەنگان.

ب–ژمارەیا زمانێن پشكدار: تاك زمانی و دووزمانی و فرە زمانی... هتد(Prots,2015,6).

لێكسیكۆگرافی ژ پەیڤا یۆنانی (Lexicon) واتە (فەرهەنگ) و (grapho) واتە (بۆ نڤێسینێ) هاتییە و دبیت ئەوژی گرنگترین لقێ لێكسیكۆلۆجییا كارەكی بیت، لێكسیكۆگرافی سەرەدەرییێ ل گەل تیۆر و پراكتیكا كۆمكرنا فەرهەنگان دكەت. دیسان ئەو ڤەكۆلینێ ل پۆلینكرنا فەرهەنگان و پێكهاتەیا ئەوان و بنەمایێن گشتی یێن دروستكرنا فەرهەنگێ دكەت(https://studfile.net).

بابەتێ لێكسیكۆگرافییێ بریتییە ژ دانانا فەرهەنگان. د ڤێرێدا كارەكێ فەرهەنگنڤێسی بریتییە ژ دانانا شێوەیان و دروستكرنا دەروازەیێن فەرهەنگی و ڕێزكرنا پەیڤ و مۆرفیمان و دیاركرنا واتا و ڕێزمانا ئەوان و دیاركرنا ئیتیمۆلۆجییا ئەوان(جورج مونان، 2012، 493–494).

ئارمانج ژ لێكسیكۆگرافییێ ئامادەكرنا فەرهەنگێن زمانییە. ئەو ب ئامارەكرن و شرۆڤەكرنا شێوەیێن یەكەیێن فەرهەنگی و واتایێن ئەوان ڕادبیت. ژ ئالییێ بكارهینانا

ئەویٚ د ئاخڤتنێدا. لێکسیکۆگرافی ژ ئەوی ئالییڤە ژ لێکسیکۆلۆجییێ جودادبیت ئەواکو ڕادبیت ب سالۆخکرنا پەیوەندییێن سینتاکسی و واتایی د ناڤ یەکەییێن فەرهەنگێدا و ژ ئالییەکێ دیڤە ژ وشەنامەییێ(Dictionary) جودادبیت ئەواکو ڕادبیت ب ڤەکۆلینا بارودۆخێن ئامادەکرنا فەرهەنگان ل سەر ئەوی بنەڕەتیێ ئەوان تشتێن ب داخوازا جڤاکیڤە گرێدای بن(فرانك نوفو، 2012، 437–438).

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئاماژە ب ئەویٚ چەندێ بهێتەدان کو لێکسیکۆگرافی لقەکە ژ زمانڤانییێ گرنگییێ ب ڤەکۆلینا تاکە پەیڤان ددەت و شرۆڤە دکەت و ل واتایا فەرهەنگی ڤەدکۆلیت و پۆلیندکەت. وەکو ئامادەباشییەك بۆ دانانا فەرهەنگێ. ب ئەڤێ چەندێ واتایا فەرهەنگی دبیتە خالا پێکڤە گەهشتنا واتاسازی و لێکسیکۆگرافییێ و لێکسیکۆلۆجی، هەر ب هەمان شێوە گرنگییێ ددەتە گەشە و گوهۆڕینا واتایا پەیڤان و پەیوەندییێن واتایی پێکڤە گرێددەت(عەبدولواحید موشیر، 2014، 113). ئەڤە ژلایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە و ل دویڤ هندەك بۆچوونا لێکسیکۆگرافی دبیتە بەشەك یان لقەك ژ لێکسیکۆلۆجییێ.

3-1-6- پەیڤێن نوی بەلاڤ- Neology:

أ-دەستپێك:

ل دەوروبەرێن سالا (1900)یٚ کارمەندەکێ بەشێ کوگەهێ ب ناڤێ (J. Murray Spangler) ئامیرەیەك بەرهەمهینا کو دگوتنێ ئامیرێ پاقژکرنێ یێ کارەبایی (an electric suction sweeper). ئەڤ ئامیرە ل دوماهییێ زێدە ب ناڤودەنگبوو و ب ناڤێ (Spangler) دهاتە نیاسین. خەلکی شیان ئەردێن خۆ پێ پاقژ بکەن یان هەتا دبیت ئەو مەحفیر و پەردەیێن خۆ پێ پاقژ دکرن. هەر چەوا بیت، (سپانگلەری – Mr. Spangler) داهێناخۆیا نوی فرۆتە بازرگانەکانێ ناڤخۆیی ب ناڤێ (William H. Hoover)، ئەویٚ کو کۆمپانیا (Hover suction sweeper) ئێکەم ئامیرێ ب ناڤێ (Hoover) بەرهەمهیناى. پەیڤا (hoover) ب تنێ (بێ پیتا مەزن) وەکو (پاقژکەرێ کارەبایی) (Vacaum Cleaner) ل سەرانسەری جیهانێ

بەرنیاس نەبوو، بەلێ ل برێتانیا هێشتا خەلك دەربارەی (hoovering) (نەکو spanglering) دئاخڤن. مەرەم ژ ئەڤێ سەرهاتییا بچویك ئەوە کو سەرەرای کو مە چ جاران بەری نوکە گوه ل (Mr. spangler) نەبوویە، بەلێ ب ڕاستی بۆمە چ زەحمەتی بۆ گونجاندنێ ل گەل پەیڤێن نوی نەبوو. ئەوژی ئەڤەبوون: (Spangler, spanglerish, spanglerism, spanglering or spanglered). واتە ب شێوەیەکێ زۆر بلەز ئەم دشێین ل پەیڤەکا نوی بگەهین و نیۆلۆجیزم و تێگەهێ بکارهینانا فۆڕمێن جیاواز یێن ئەوێ پەیڤا نوی د زمانیدا وەربگرین. ئەڤ شیانە دبیت بەشەك ژ ئەوێ ڕاستییێ وەربگریت کو د پرۆسەیا دروستکرنا پەیڤێدا د هەر زمانەکیدا ئاساییەکا زۆر هەیە(Yule,2014, 51).

ب- پێناسەیێن پەیڤێن نوی بەلاڤ:

هەر وەکو هاتییە نڤێسین د فەرهەنگا زمانێ ئینگلیزیدا یا (Coltins Cobuild)دا ل سالا (1987)ێ نیۆلۆجیزم (پەیڤا نوی بەلاڤ) پەیڤەك یان دەربڕینەکا نوییە د زمانەکیدا، یان پەیڤەك و دەربڕینەکا بەرنیاسە کو نوکە ب واتایەکا نوی دهێتە بکارهینان. (فەرهەنگا ئوکسفورد) ل سالا (1998)ێ نیۆلۆجیزم(پەیڤا نوی بەلاڤ) وەك پەیڤەك یان دەبڕینەکا نوی دروستبووی پێناسەکرییە کو دارشتن یان بکارهینانا پەیڤێن نوییە(**Gontsarova, 2013, 7**). ل گورەی (جون ئەلگیو) پەیڤا نوی بەلاڤ: فۆڕمەکە یان بکارهینانا فۆڕمەکێیە کو د فەرهەنگێن گشتیدا نەهاتینە تۆمارکرن. دبیت فۆڕمەك بیت کو پتریا جاران وەك ئێك پەیڤی (guesstimate) یان پێکهاتەیەکێ (Sandwich generation) یان هەتا گرێیەکا ئیدیەمی بیت (out of the loop, godouble platinum) (**Algeo 1991,2**) . پەیڤ و دەربڕینێن نوی یان نیۆلۆجیزم ئەو ژی بۆ تشتێن نوی دهێنە دروستکرن بێ بەرچاڤ وەرگرتنا پیڤەرێن ئەوان یێن گرنگ. نیۆلۆجیزم دارشتنا پەیڤەك یان گرێیەکا نوییە یان واتایەکا نوییە ژبۆ پەیڤەکا بەردەست، یان پەیڤەکە کو ژ زمانەکێ دی هاتییە وەرگرتن(**Gontsarova, 2013, 7**) . (نیۆمارك) دبێژیت کو نیۆلۆجیزم د شیاندایە بهێتە پێناسەکرن وەك

یەکەیێن فەرهەنگی یێن نوی دارشتی یان یەکەیێن لێکسیکیێن بەردەست کو تێگەهشتنەکا نوی پەیدادکەت و بدەت (Newmark, 1988,140). (Arbekova) د پەرتووکا خۆدا دبێژیت: دارشتنێن نوی د ئەوان دۆخاندا ڕویددەن کو خەلك پێدڤی ب ڕێکەکی هەیە بۆ ناڤلێنانا تشتێن نوی یان بۆ دەربڕینا هەلویستێن جیاواز بۆ پەیڤێن نوکە بەردەست (Gontsarova, 2013, 7).

پتریا پەیڤێن نوی بەلاڤ بۆ دەمەکێ درێژ نامینە زیندی کو ئەو هاتینە دارشتن داکو بۆ ساتێ ئاخڤتنێ و دۆخێن دیارکری بهێنە بکارهینان. تایبەتمەندییا سەرەکی یا ئەوێ ئەوژی د دەمینە. د ئەڤی بواریدا(گالبرین) دبێژیت:پەیڤ یان واتاییێن ددەن ب تنێ د دەوروبەرێن دیارکریدا و مەبەست پێ ئەوە خزمەتا هەلکەفتەکێ بکەت (Galperin , **1981, 92**).

پێناسەیێن هەمەجۆرییێن نیۆلۆجیزمێ د پەرتووك و فەرهەنگێن جیاوازدا هەنە، بەلێ بەربەلاڤترین پێناسە ئەوە پەیڤەك یان گرێیەکا نوی د زمانیدا پەیدابیت یان پەیڤێن کو بەری نوکە بەردەست کو نوکە واتایەکا نوی یا تمام پەیدابکەن یان بدەن و زێدەتر وەك دارشتنەکا نوی دهێتە بکارهینان. ئەرکێ نیۆلۆجیزمێ ئەوە خزمەتکرنا هەلکەفتەکا دیار دکەت و ل گەل دەمی کو دبیت ئەو بلەز بەرزە بن.ب ئەڤی شێوەی، چارەنڤیسێ دارشتنێن نوی یا ئاشکرا نینە، چونکی دبیت هندەك ژ ئەوان د زمانەکیدا ژبۆ دەمەکێ زۆر بمینن. ئەڤجا ئەو پەیڤێن دی دهێنە ژبیرکرن یان بێ مفادبن (**Gontsarova, 2013, 7**).

ج-تایبەتمەندییێن پەیڤێن نوی بەلاڤ:

پەیڤێن نوی بەلاڤ چەند تایبەتمەندییەك هەنە. ئەوژی ئەڤەنە:

1- پەیڤەك یان دەربڕینەکا نوییە د زمانیدا بکاردهێت.

2- دبیت پەیڤا نوی بەلاڤ پەیڤەك و دەربڕینەکا بەرنیاس بیت، بەلێ نوکە ب واتایەکا نوی بهێتە بکارهینان.

3-پەیڤا نوی بەلاڤ د فەرهەنگێن زمانیدا نەهاتییە تۆمارکرن، هەتاکو ماوەیەك ب سەرڤە بچیت و ئەو تایبەتمەندی و سیما ل دەڤ نەمینیت.

4–دبیت پەیڤا نوی بەلاڤ پەیڤەکا سادە بیت. وەکو:(مژار) یان یا نەسادە بیت. وەکو:(ڕۆژەڤ) و دبیت پێکهاتیەیەك بیت. وەکو:(چەپرەو) یان گرێیەکا ئیدیەمی بیت. وەکو:(زکدڕ).

5–دبیت پەیڤا نوی بەلاڤ پەیڤەك بیت ژ زمانەکێ دی هاتنبیتە وەرگرتن. وەکو:(ئۆپۆزسزیۆن)، (کودەتا).

6–ئەڤ پەیڤە ل دویڤ پێدڤییاتییا سەردەم تاکەکەس پێدڤی دبن و بکاردهینن.

7– پتریا پەیڤێن نوی بەلاڤ بۆ دەمەکێ درێژ نامینە زیندی. ئانکو زوی ژناڤدچن و هندەك ژ ئەوان جهێن خۆ دگرن و پشتی ماوەیەیەکێ دبن پەیڤێن نورمال و ئاسایی.

8– دڤێت ل دەڤ تاکەکەسێن جڤاکی وەکو پەیڤێن نوی بهێنە تەماشەکرن.

د- دەڤێ مێژوویی یێن پەیڤێن نوی بەلاڤ(Neologisms):

پەیڤێن زمانێ ئینگلیزییا کەڤن ئەوژی نێزیکی 30000-25000 پەیڤان بوو. سێ ژێدەرێن سەرەکی کو بەشداری د چەند گوهۆڕینادا د زمانێ ئینگلیزیدا کربوون. ئەوژی: زمانێ سلتی (Celtic) و لاتینی و سکاندیناڤی (Scandinavian) نە. زمانێ لاتینی ژێدەرەکێ گرنگ یێ پەیڤێن نوی بوو ب تایبەتی ل سەردەمێ ئاینێ مەسیحییان ژ لایێ ئەنگلوساکسۆنیڤە (Anglo - saxon) د ئەنجامدا ئەو پەیڤێن کو ل ئەوی سەردەمی بۆ زمانێ ئینگلیزی هاتینە وەرگرتن، پەیوەندی ب ئاینێ مەسیحی و نەریتێن ئاینیڤە هەبوون. پەیڤێن وەکو (noon, pope, mass, devil, Congregation, candle, martyr, eternal, disciple (testament), offer) ژ زمانێ لاتینی هاتینە وەرگرتن. زمانێ سکاندیناڤی ژی ئێك ژ دەروازێن سەرەکی بوو بۆ وەرگرتنا مۆرفیم و پەیڤان بۆ ناڤ زمانێ ئینگلیزی. وەکو: (Applethwaite, Thurdistoft, Carnaby, Beckbury, Grimsthorpe) (**Gontsarova, 2013, 8**).

د زمانێ ئینگلێزییا ناڤەڕاستدا، چەند سەردەمەك هەبوون کو کاریگەرییەکا زۆر ل سەر پەیڤێن زمانێ ئینگلێزی هەبوو. ئێك ژ ئەوان داگیرکرنا نورماندی(Norman

(Conquest بوو کو زاراڤێن (یاسا (lega) و کارگێری (administrative) و سەربازی (military) و سیاسی (political) و ئەدەبیات (literature) و نەتەوە (ethnical) یێن نوی هینانیە د ناڤ ئینگلیزییێدا .

هاتنا مەزن یا پەیڤێن فرەنسی ل ئینگلتەرا ل پشتی داگیرکرنێ ڕێژا پەیڤێن ئەلمانی بەرانبەر پەیڤێن نەئەلمانی د زمانیدا گوهۆڕیی. هژمارتنا هژمارا تمام یا پەیڤێن وەرگرتی یێن فرەنسی د زمانێ ئینگلیزیدا یا ب زەحمەتە. هەر وەکو (مینکوڤا و ستۆکویڵ) دیاردکەن کو: ل گورەی خەملاندنەکا ژمارەیا پەیڤێن فرەنسی کو ل دەمێ ئینگلیێزییا ناڤەڕاست هاتینە وەرگرتن ب کێمیڤە نێزیکی (10000)ان زێدەتر بوو. ژ ئەڤان ژی نێزیکی (75٪)ێ ماینە و هێشتا د ئینگلیێزییا ئەڤرۆدا دهێنە بکارهینان. قەبارەیێ مەزن یا پەیڤێن نوی، هەڤسەنگییا ئیتیمۆلۆجی گوهۆڕیی کو نێزیکی (3٪) ژ پەیڤێن (لاتینی) د زمانێ ئینگلیێزییا کەڤندا هەبوون و د ئینگلیێزییا ناڤەراستدا ئەڤ ڕێژە زێدەبوویە بۆ (25٪)ێ یا پەیڤێن وەرگرتی ژ زمانێ لاتینی کو ل چ دەمێن دی د مێژوویا زمانێ ئینگلیزیدا ئەڤ گوهۆڕینا دراماتیکی د پێکهاتا پەیڤاندا ڕوینەدایە (**Minkova and stockwell, 2001,43**).

ه- جۆرێن پەیڤێن نوی بەلاڤ:

(پێتەر نیورمارک) د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (A Text book of Translation) دیاردکەت کو دوو بڕگەیێن فەرهەنگی ل گەل تێگەهێن نوی هەنە و (10) جۆرێن پەیڤێن نوی بەلاڤ کو ژلایێ پێکهاتنا ئەوانڤە هاتینە پۆلینکرن. ب گشتی ئەوی (12) جۆرێن نیۆلۆجیزمێ جوداکرینە. ئەوژی ئەڤەنە(**Newmark, 1988,150**):

1-پەیڤێن کەڤن ب واتایەکا نوی: پەیڤێن کەڤن کو واتایا نوی پەیدا دکەت. ئەڤ پەیڤە ژی پتریا جاران پەیوەندی ب تشت یان پروسەیێن نویڤە نینە، ژبەر هندێ د شیاندا نینە ب تەکنۆلۆجیاییڤە بهێنە گرێدان. بۆ نموونە پەیڤا (revoulement) واتە (return of refugee) (زڤڕینا پەنابەران) هەروەسا د شیاندایە بۆ (refusal of

‎(entry) (ڕەتکرنا چوونا ژوور) و (ڕەهەند–deportation) بهێتە بکارهینان. ئەڤ پەیڤە د دەروونناسییێدا ئاماژەیێ ددەتە (بێدەنگکرن–repression)، ژبەر ئەڤێ چەندێ، ئەو زاراڤەکێ بەرفرەهە و تێگەهشتنا ئەوێ پشت ب سەر دەقێ ئەوێ دبەستیت

‎(Newmark, 1988,140-141). د زمانێ کوردیدا پەیڤا (لاوان) نوکە بۆ پلەیا ڕەچاڤکرنێ ئانکو(کەڤتی) دهێت. دیسان (وار) کو نوکە واتایەکا نوی وەرگرتییە بۆ (وەلات)ی بکاردهێت و د کەڤندا بۆ (کوین) ئانکو (خیڤەت)ێ دهات.

‎**2-داتاشینا نوی- New Coinages:** براندەکا سەرەکییە یان ناڤەکێ بازرگانییە. بۆ نموونە : (Bistro) و (Bacardi) و (schweppes) و (Revlon) (Newmark, 1988,142). (بەعلەبەکی) دبێژیت: مەبەست ژ داتاشینێ دانانا پەیڤێیە ب شێوەیەکێ وەسا کو ل دویڤ پێدڤییاتییێ بیت کو هێمایەکێ نوی بۆ ناڤلێکرنەکێ بهێتە دانان. باراپتر ب ڕێکا بکارهینانا ڕەگەزێن زمانی یێن دروستکری د ناڤ زمانی ب خۆدا بن، نەکو ب ڕێکا خواستنێ بیت(رمزي منير بعلبكي، 1990، 175). وەکو:

‎–کۆڕۆژ.

‎–کۆزمانەوانی

‎–ڕوزمان.

‎–دەروزمانی.

‎–سازان.

‎**3-پەیڤێن دارشتی- Derived words:** پەیڤێن نوی کو ب ڕێکا زێدەکرنا گیرەکەکێ (پێشگر و پاشگرن) یان زێدەتر بۆ سەر بنجێ پەیڤێ دهێنە زێدەکرن(Newmark, 1988,143).وەکو:

‎–دارڤان.

‎–شەڕڤان.

‎–دادڤان.

‎–ڕاگر.

-ڕامالین.

4-کورتکرن -Abbreviation : جۆرەکێ بەربەلاڤ یێ پەیڤێن نوی بەلاڤێن ناوێزەیە (Pseudo - neologisms) (**Newmark, 1988,145**). د ڤێرێدا پارچەیەك ژ پەیڤێ یان ژ گرۆپەکا پەیڤان دهێتە لابرن و کورتکرن. ئەوژی ژ لایێ گوتن و نڤێسینیڤە. داکو ڕەنج و دەمەکێ زێدە نەهێتە مەزاختن. هەروەکو (advertisement) ببیتە (ad) یان(advert)(رمزي منير بعلبكي، 1990، 23). نموونە د زمانی کوردیدا:

-(بەرهەم) دبیتە:(بەر).

-(داپیر) دبیتە:(پیر).

-(کوربەند) دبیتە:(کور).

-(تاکەکەس) دبیتە(تاك) یان (کەس).

5-پێکڤەهاتن- Collocations: ئەو ژی ب تایبەتی د بوارێ کۆمپیوتەر و زانستێن جڤاکیدا بەربەلاڤە. بۆ نموونە: (Lead time) (domino effect) (acid rain). پێکڤەگرێدان بریتییە ژ هاتنا ل گەل ئێك یان ڕێکخستنا پەیڤان ل گەل ئێك(**Newmark, 1988,145**). وەکو:

-بیك و زاڤا.

-گڕ و کپ.

- مشتومڕ.

-شلقە شلق.

6-ئیپۆنیمس Eponyms: هەر پەیڤەکا کو ژ ناڤێن تایبەت، هەروەسا ژ ناڤێن مارکان ب دەستڤە هاتین ب تنێ ل دەمێ ئەو بەرنیاس و ڕازیکەر بن بۆ خەلکی د شێن بهێنە وەرگێڕان. ل دەمێ پەیڤ ئەوێن ژ ناڤەکێ تایبەت بیت، ئێکسەر ئاماژەیێ بدەتە کەسەکی، ئەم دشێین ب ساناهی ئەوێ پەیڤێ وەربگێڕین یان تێبگەهین، بەلێ ئەگەر

ئەو ئامارژەیێ بدەتە بیرۆکەیا تشتەکی یان کوالتیەکێ و نەهێتە زانین پێدڤییە ڕوهنکرنەکا زێدە پێ بهێتەدان داکو ل واتایێ بگەهین(Newmark, 1988,146).

(بەعلەبەکی) دبێژیت: ئیپۆنیم ناڤلێکرنە کو ب ناڤێ تایبەتی دهێتە ناڤکرن، چێدبیت ئەڤ ناڤلێکرنە جهەکێ جوگرافی بیت. وەکو:(واشتنون و ئەسکەندەریە) یان دەزگەهـ بیت(ford foundation) یان پەرتووك بیت. وەکو(ماکبێس و لەیلا و مەجنون) (رمزي منير بعلبكي، 1990، 175).

7-ئیدیۆم: (نیومارك) د ڤێرێدا دبن زاراڤێ پەیڤێن گرێ-Phrasal words بەحسکرییە و دیاردکەت پەیڤێن گرێ ژ وەرگێڕانا خۆ ئابووریترن و ب فەرمیتر دهێنە وەرگێڕان. وەکو: (work - out)، (trade - off)، (Check - out) (Newmark, 1988,147). ئیدیۆم ئەوە ل دەمێ یەکەیەك واتایا ئەوێ ژ پێکهێنێن ئەوێ جودا بیت. وەکو:

-چاڤحولی:(چاڤ ل دەر).

-بێسەروچاڤ:(هندی بۆ بکەی بێمفایە).

- چاڤتاری:(تەماع و قەرسە).

-چاڤڤەکری:(مەرد).

8-پەیڤێن ڤەگوهاستن-Transferred words : ئەو پەیڤێن کو خودان واتایانە کو ب پلەیەکا کێمتر پشت ب دەوروبەرین خۆ دبەستن. ئەو پتر د تێگەهێن مێدیایی یان بەرهەمیدا دهێنە بکارهینان، نەکو د تێگەهێن تەکنۆلۆجیدا. ل گەل هندێ ژی دبیت پەیڤێن هاتینە ڤەگوهاستن د ناڤبەرا زمانێن جیاواز د هەڤپشك بن. بۆ نموونە: خوارنێن نوی یێن هاوردەکری. وەکو:(پیتزا، کریپ، پاستا،...هتد). هەروەسا مارکێن هەمەجۆرێن جلو بەرگان. وەکو: (ساری، ئادیداس، کوگل، نایك) (Newmark, 1988,147).

9-ئەکرۆنیمس- Acronyms: ئەوژی تایبەتمەندییەکا هەڤپشکا زێدەیە بۆ گشت دەقێن نەئەدەبی. بۆ هندێ دچیت کو دەربڕین د کورت و سەرنجڕاکێش بن. ئەکرونیمس سەرنجا مە ڕادکێشیت، ئەگەر ئەم واتایێ نەزانین. واتە، ئەو وە ل مە دکەت، دیار بکەین کا پیت چ دنوینن. بۆ نموونە: پەیڤا (ڕادار)(radar: radio detecting and ranging) ئەوژی ئەکرۆنیمە کو هەر پیتەك ژ پیتێن پەیڤێ بۆ پەیڤەکا تایبەت دزڤڕیت. فۆرمێ بنەڕەت یێ ئەکرۆنیمێ دبیتە پەیڤەکا نوی یا سەربەخۆ د سیستەمێ زمانیدا(Newmark, 1988,148). بۆ نموونە:

–ف.ل.ك:(فەرماندا لەشکەرێ کوردستانێ)

–ل.ن.س:(لیژنا ناوچەیا سێمێلێ)

–پ.ز:پێش زاینێ.

10-پەیڤێن نوی بەلاڤێن ناوێزە-Pseudo- neologisms: پەیڤەکا گشتی ئاماژەیێ بدەتە پەیڤەکا تایبەتی(Newmark 1988,148). وەکو:

–(لەهی یان تۆفان) ل جهێ (باران)ێ بهێت. وەکو:(لەهی یان تۆفان باری.)

–(فێرگەه) ل جهێ (قوتابخانە)یێ بهێت.(ئەو یێ ل فێرگەهێ دخوینیت.)

–(خانی) ل جهێ(ژوور)ێ بهێت.(ئەو یێ د خانیدا نڤستی.)

–(دەست) ل جهێ(شریانا دەستی) بهێت.(خوین ژ دەستێ من گێشا.)

–(سەر) ل جهێ(ڕویی) بهێت. وەکو:(ئەو هاتە سەرێ من.)

–(قوتابخانە) ل جهێ (قوتابی) بهێت. وەکو:(قوتابخانە بەردا.)

11- پێکڤەهاتن - collocations ب واتایێن نویی : پێکڤەهاتنا پەیڤان ل گەل ئێك کو ل دوماهیکێ واتایێ دگوهۆڕن. ئەو پێکڤەهاتن دبیت کەلتووریی بن یان کەلتووریی نەبن. ب گشتی ل دەمێ وەرگێڕانەك بۆ تێگەهەکی د د زمانێ ئەڤرۆکەدا دهێتە کرن. د حالەتەکیدا ئەگەر بەرانبەر تێگەهـ نەبوو یان هێشتا خەلك ل گەل ئەوێ ڕاهاتی نەبن،

پێدڤییە زانیارییێن وەسفی بهێنە دان. بۆ نموونە:(tug – of – love، گرێدانا وەریسی)(Newmark, 1988,150). هەروەسا (سیخۆریێ پاراستنیێ).

12-نیڤدەولەتی- Internationalisms: ئەو پەیڤن کو ژ لایێ چەندین زمانانڤە هاتینە وەرگرتن کو ئەوان چەمکان ڤەدگوهێزن ئەوێن ڕۆلەکێ گرنگ د پەیوەندیکرنا مەدا دبینن. پەیڤێن نیڤدەولەتی د شیاندایە د بوارێن وەکو ناڤێن زانستیدا بهێنە دیتن. وەکو: (فەلسەفە، بایۆلۆجی و بیرکاری و پزیشکی و لیکسیکۆلۆجی) و بوارێ هونەری. وەکو:(شانۆ، میۆزیك و دراما و هونەرمەند و پریمادۆنا) و بوارێ سیاسەتێ. وەکو: (سیاسەت و شورەش و شوعیەت و پێشکەڤتن) و بوارێ تەکنۆلۆجی. وەکو: (ئەتومی، ئەنتی بایۆتیك، ڕادیۆ، کۆمپیۆتەر)...هتد (Gontsarova,2013, 13).

ل گەل هندێ ژی، پەیڤێن نوی بەلاڤ ب ڕێکا جێگرییا ئەوان دهێتە پۆلینکرن بوو:

أ-نەجێگیر–Unstable : ئەو پەیڤن کو زێدە د نوینە کو ب تنێ ژ لایێ کەلتورەکێ لاوەکییێ دیارکریڤە دهێنە بکارهینان و بۆ ئەوان د ناسیارن. وەکو: پرتۆلۆجیزم (پەیڤەکا یۆنانییە) ئەوژی پەیڤەکا نوییە کو ژ لایێ (میخائیل ئیپستین– Mikhail Epstein) یڤە هاتییە دروستکرن.

ب–بەربەلاڤ– *Diffused* : ئەو پەیڤێن کو گەهشتینە ئاستەکێ بلند یێ بەلاڤبوونێ و بەری نوکە بۆ پتریا خەلکی د بەرنیاس بوون، بەلێ هێشتا ئەو پەسەنکری نینن. وەکو: (Jargon یان ling).

ج–جێگیر –*Stable* : ئەو پەیڤێن کو خەلك بۆ دەمەکێ درێژ دنیاسن و پەسەند دکەن. وەکو (ئەو پەیڤێن کو ل ئەڤان دوماهیکان ل فەرهەنگێن چاپکری هاتینە زێدەکرن کو ژ فەرهەنگێن زمانێ خەلکی پێکدهێن (Gontsarova,2013, 13).

پشکا چارێ: لێکسیکۆگرافی

1-4- چەمکێ لێکسیکۆگرافییێ:

لێکسیکۆگرافی- Lexicography هونەر و پیشەیێ دروستکرنا فەرهەنگانە کو جهەکێ گرنگ د مێژوویا ڤەکۆلینا زمانیدا هەیە کو دروستکرن و چێکرنا فەرهەنگان ب جۆرێن ئەوێ یێن جیاوازڤە. وەکو:(ئێك زمانی، دوو زمانی، گشتی، تەکنیکی...هتد) ب شێوەیەکێ بەرفرەه ژ سەردەمەکێ زوی یێن شارستانییەتێ هاتینە دیتن. وەکو ل هندێ و چینێ و ڕۆژهەلاتا ناڤین(مسر) و یۆنانێ و ڕۆما. کەڤنترین نموونەیێن دەستپێکی یێن بەرنیاس بۆ فەرهەنگان، ئەوژی لیستێن پەیڤێن دوو زمانییە ل ڕۆژئاڤا ئاسیا کو مێژوویا بۆ دوو هزار سالان بەری زاینێ دزڤڕیت(Dash,-,2).

لیستێن پەیڤان بریتی بوون ژ پەیڤێن سومەری و ئەکەدی کو د ستۆینێن هەڤتەریبدا ل سەر تابلۆیێن تەقنێ هاتبوونە نەخشەکرن، ئەوژی ب نڤێسینا مزماری و ناڤەرۆکا ئەوان ل دویڤ بابەتان هاتبوونە ڕێکخستن، ئەوژی ب شێوەیێ فەرهەنگان، داکو ب سانەهی لێبزڤڕن (Dash,-,2).

پشتی ئەلفابێ د هەمان هزار سالییێدا هاتینە داهێنان، گەلەك سەدە دەربازبوون، بەری کو سیستەمێ ڕێزکرنا ئەلفابێیێ ببیتە ئالاڤەکێ بەربەلاڤ ژبۆ ڕێکخستنا زانیارییێ(Dash,-,2). هەتاکو ئەڤی سەردەمی کو هەر وەلات و مللەتەك ل گورەی ئەوێ ئەلفابێیا بکاردهینیت، فەرهەنگێن خۆ پێ دنڤێسن و دروستدکەن .

ل دەڤ هندییان دانانا فەرهەنگان ب شێوەیێ لیستەیان بوو کو پەیڤێن زەحمەت ژ تێکستێن ئەوان یێن پیرۆز ب خۆڤە دگرتن. پاشی ئەڤ سیستەمە پێشڤەچوو کو بۆ هەر پەیڤەکێ د لستەییێدا واتایا ئەوێ هاتە شرۆڤەکرن. پاشی ئێکەم فەرهەنگا هندی ب ناڤێ (ئامۆرا کوسا) یا زمانڤانێ هندی (ئاماراسنها) پەیدابوو(طلبه عبدالستار ابة هديمة، 1429، 20).

چینییان دەستەکێ بالا د نڤێسینا فەرهەنگاندا هەبوو. کەڤنترین فەرهەنگا ئەوان بۆ 150 بەری زاینی دزڤڕیت. ب ناڤێ (هۆشین) کو ب فەرهەنگا (بشووان) دهێتە نیاسین و

فەرهەنگەکا دی یا ئەوان بۆ 530 سالان پشتی زاینی دزڤڕیت. ب ناڤی (یۆییان) و ب فەرهەنگا (کوی وانج) یا ناسیارە و ئێکەم فەرهەنکا چینی کو پەیڤێن ئەوێ ل سەر بنەڕەتێ بلێڤکرنا دەنگی هاتبیتە دانان و ڕێزکرن. فەرهەنگا(هۆفیان)ە د ناڤبەرا سالێن (581–601ز)دا((نور الهدى لوشن، 2008، 255) و (عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2014، 118–119).

یۆنانییان ل چەرخێن دەستپێکێ یێن پشتی زاینێ دەست ب نڤێسینا فەرهەنگان کر کو گەلەك ژ ئەوان ل ئەسکندەرییێ هاتنە دیتن. زمانڤانان چەرخێن دەستپێکێ یێن پشتی زاینێ ل دەڤ یۆنانییان ب سەردەمێ زێڕین بۆ فەرهەنگێن یۆنانییان ب ناڤکرن. ئەڤە ژی ئەوێ چەندێ دووپاتدکەت کو دانانا فەرهەنگان ل وێرێ بۆ قۆناغا بەری زاینێ دزڤڕیت و ژ کەڤنترین فەرهەنگێن یۆنانییان. فەرهەنگێن(فالیریۆس) و (یۆلیۆس بۆلکس)ن بوون(طلبه عبدالستار ابة هديمة، 1429، 21).

(جۆن گارالاند– John Garaland) ئینگلیزی ئێکەم کەس بوو ل چەرخێ (13)ێ پەیڤا (فەرهەنگ–dictionary) ب ئەڤێ واتایێ بکارهینای. ل چەرخێ (14)ی زاراڤێ (Dictionarium) هاتبوو دانان(https: faculty. Uobarah…).

جۆرێ پتر بەربەلاڤ د کارێ ئامادەپێکرنێدا کو ئێکەم جار وەکو ناڤونیشان بۆ فەرهەنگێ هاتییە بکارهینان، ئەوژی فەرهەنگا زمانێ ئینگلیزی – لاتینی بوو، ئەوژی ژ لایێ (سیر توماس ئیلیۆت کنیغتی–Syr Thomas Elyot knight)ڤە ل لەندەن ل سالا 1538ز هاتییە دروستکرن و فەرهەنگا ئێك زمانی یا ئینگلیزی یان وەرگێڕێ پەیڤێن ئینگلیزی یێن ب زەحمەت کو ژ لایێ (هێنری کوکێرام– Henry Cockeram)یڤە، ئەوژی ل لەندەن ل سالا 1632ز هاتییە نڤێسین و هەر ژ چەرخێ شازدێ و پێدا ناڤونیشانێ (فەرهەنگ) ب پیتێن ئەلفابێیێ ب شێوەیەکێ زێدە هاتە بکارهینان. ئەڤجا چ فەرهەنگێن گشتی یان تایبەتی یان ئێك زمانی یان چەند زمانی بن...هتد(Hartmann and James,1998,41).

(ویلیام جونس و ڕاسمۆس ڕاسك و فرانز بۆپ و یاکوب گریم) د سالێن پێنجیاندا (1850 ز) یێ دەست ب بوارەکێ نوی یێ زمانڤانییا مێژوویی کر. ئەوژی بەراوردکرنا

زمانان بوو. ئانكو بەراودكرن د ناڤبەرا زۆربەیا زمانێن هندو ئەوروپدا بۆ ئەگەرێ هەولدان بۆ فێربوونا مێژوویا پەیڤان د زمانیدا. پاشی برایێن (یاکوب گریم)ی فەرهەنگەکا ئەلمانی دروستکر. پشتی دەمەکێ کێم، کار ل سەر هەمان جۆرێ فەرهەنگێ دەستپێکر کو دگوتنێ (فەرهەنگا ئینگلیزی ئوکسفورد (OED)) کو (جەیمس مورای) ئێکەم نڤیسەرێ ئەڤێ فەرهەنگێ بوو، بەلێ هەتا ئەوی دەمی زاراڤێ لێکسیکۆگرافی نەهاتبوو بکارهینان.

زاراڤێ لیکسیکۆگرافی کو لایەنێ کارەکی یێ فەرهەنگسازییێ ڤەدگریت. بۆ جارا ئێکێ ل سالا 1680ز دەرکەڤت کو گەشپێدانا پێشکەڤتن و گوهۆڕینێن بوارێ زمانی ب گشتی بوونە ئەگەرێ گرنگیدان ب بوارێ فەرهەنگسازییێ. ژ پێخەمەت پێشکێشکرنا باشترین فەرهەنگێ، پشبەستن ب دیتنێن زمانڤانی هاتە کرن(شەهاب شیخ تەیب، 2021، 63).

لێکسیکۆگراڤی لقەکی گرنگە ژ زمانڤانییا کارەکی. لێکسیکۆگرافی ئارمانجەکا هەڤپشکا ڤەکۆلینێ ل گەل لێکسیکۆلۆجییێ هەیە. هەر دووك ب وەسفکرنا پەیڤێن زمانی ڕادبن. بیاڤێ لێکسیکۆگرافییێ بریتییە ژ وەسفکرنا واتایی و فەرمیاتی و ئەرکێ هەمی پەیڤێن تاك. دروستکەرێن فەرهەنگان کەرەستێ خۆ ل سەر تایبەتمەندییەکێ ڕێکدئێخن ئەوژی ئەلفابێیە(Chulanova,2015, 204).

لیکسیکۆگرافی ئەو زانستە ئەوێ گرنگییێ ب دیارکرنا واتایێن پەیڤان ل گەل چەوابیا بلێڤکرنا ئەوان و ڕێکا ڕاستنڤێسینێ و چەوابیا بکارهینان و دارشتنا ئەوان و هەر زانیارییەکا دی کو ئاخڤتنکەرێن زمانێ پێدڤی پێبن(سامي عياد و اخرون، 1997، 81).

(ماتسیۆس) د ئەڤی بواریدا سەبارەت پێناسەیا لێکسیکۆگرافییێ دبیژیت: لیکسیگۆکرافی بریتییە ژ نڤێسینا فەرهەنگان ژبۆ بکارهینانا پراکتیکی یان بۆ هەر مەبەستەکا دی. ب ئەڤێ چەندێ د شیاندایە ژ لێکسیکۆلۆجییێ بهێتە جوداکرن(Matthews,2007,225). ب دیتنا (کریستال) لیکسیکۆگراڤی هونەر یان زانستێ دروستکرنا فەرهەنگایە. فەرهەنگ ژی پەرتووکەکا ژێدەرە کو لیستەك ژ پەیڤان

يێن زمانەكی یان پتر ب خۆڤە دگریت. پاراتر ل دویڤ ئەلفابێیێ هاتینە ڕێزكرن ل گەل هەبوونا چەند زانیارییان ل دۆر:(ڕاستنڤێسینێ، بلێڤكرنێ، حالەتێن ڕێزمانی، واتا، مێژوو، و بكارهینانێ)(Crystal,1992,227). (یاسمین) د پێناسەكرنا لێكسیكۆگرافییێدا دبێژیت: لێكسیكۆگرافی لایەنی تیۆری و پراكتیكی یێ لێكدان و نڤێسینا فەرهەنگێ ب خۆڤەدگریت. خودان پسپۆرییەكا زانستییە كو ب جێبەجێكرنا كۆمكرن و نڤێسینا فەرهەنگان ڕادبیت(yasmeen,2004,6).

ژ ئەڤان هەمی پێناسەیان دیاردبیت كو لێكسیكۆگرافی ب لایەنێ تیۆری و پراكتیكی یێ فەرهەنگان ڕادبیت. زاستێ نڤێسینا فەرهەنگانە و مفای ژ بوارێ زمانڤانییێ ژ ئالییێ (دیاركرنا واتایێن پەیڤان و چەواییا بلێڤكرنا پەیڤان و دیاركرنا نەژادێ پەیڤان و ڕێزمانا ئەوان...هتد) دبینیت.

2-4-جۆرێن لێكسیكۆگرافییێ:

لێكسیكۆگرافی ئەوژی تیۆر یان پراكتیكا كۆمكرن یان پەیداكرنا فەرهەنگایە، خودان پسپۆرییەكا زانستییە كو ژ ڕاهێنانا كۆمكرن و نڤێسین و زێدەكرنا فەرهەنگان پێكدهێت. دوو جۆرێن گرێدای ب لێكسیكوگرافییێ هەنە. ئەوژی ئەڤەنە:

أ-لێكسیكۆگرافییا تیۆریی-Thertical Lexicography: ئەڤ جۆرە گرنگییێ ب لایەنێ تیۆری یێ فەرهەنگان ددەت و ئەڤ جۆرە ب شێوەیەكێ تایبەت یێ گرێدایە ب پێشڤەچوونا تیۆرێن پێكهاتنا فەرهەنگان و پێكهاتەیێن كو داتایان د فەرهەنگاندا پێكڤگرێددەن. زێدەباری كو ئەو گرنگییێ ب شرۆڤەكرنا تیۆریی یا فەرهەنگێ ددەت و ئەڤان لایەنان ب خۆڤە دگریت:

1- ڕەخنەیا فەرهەنگێ: ئانكو هەلسەنگاندنا كوالتییا فەرهەنگەكێ یان زێدەتر.

2- مێژوویا فەرهەنگێ: ئەڤە دویڤچوونا كەڤنەشۆپ و نەریتێن جۆرەكێ فەرهەنگێ یان لێكسیكفوگرافییێ د وەلاتەكی یان زمانەكێ تایبەتدا دكەت.

3– **تایبۆلۆجییا فەرهەنگی: پۆلینکرنا شێوازێن هەمەجۆرە بۆ ئامازەکرنا کاران، هەروەکو (فەرهەنگ بەرانبەر ئینسایکلۆپیدیایی) و (تاکەزمانی بەرانبەر فەرهەنگا دووزمانی) و (گشتی بەرانبەر فەرهەنگا تەکنیکی ...هتد) دکەت.**

4–**پێکهاتەیا فەرهەنگی: نیشاندانا شێوازێن جیاوازە کو تێدا زانیاری د فەرهەنگەکێدا دهێنە پێشکێشکرن.**

5– **یاسایا فەرهەنگیێ: ب چاڤدێرییا ئامازەپێکرنا کار و کارامەییێن بکارهێنەرێن فەرهەنگیێ ڕادبیت.**

6–**کۆمپیوتەرا فەرهەنگیێ: ئەڤە بکارهینانا هاریکارییێن کۆمپیوتەرییە بۆ کریارا پۆلینکرنا فەرهەنگیێ**(yasmeen,2004,6).

ب-لێکسیکوگرافییا پراکتیکی: ئەوژی هونەر و کاریێ نڤێسین و کۆمکرن و نڤێسینا فەرهەنگانە(yasmeen,2004,6). **ئەڤ جۆرە ئەڤان لایەنان ب خۆڤە دگریت:**

***1*–کاریێ مەیدانی: ئەڤە بریتییە ژ کاریێ نڤێسین و دەستپێکرن ب جێکرنا فەرهەنگان.**

***2*–سالۆخکرن: ئەڤە بریتییە ژ سالۆخکرن و وەسفکرنا پەیڤان د ناڤ فەرهەنگاندا.**

***3*–پێشکێشکرن:ئەڤە بریتییە ژ پێشکێشکرنا فەرهەنگیێ بۆ خواندەڤانی.**

ئانکو د شیاندایە هەر دوو جۆرێن لێکسیکۆگرافییێ د ئەڤی هێلکارییا ل خوارێدا بهێتە دیارکرن(Hartmann and James,1998,86):

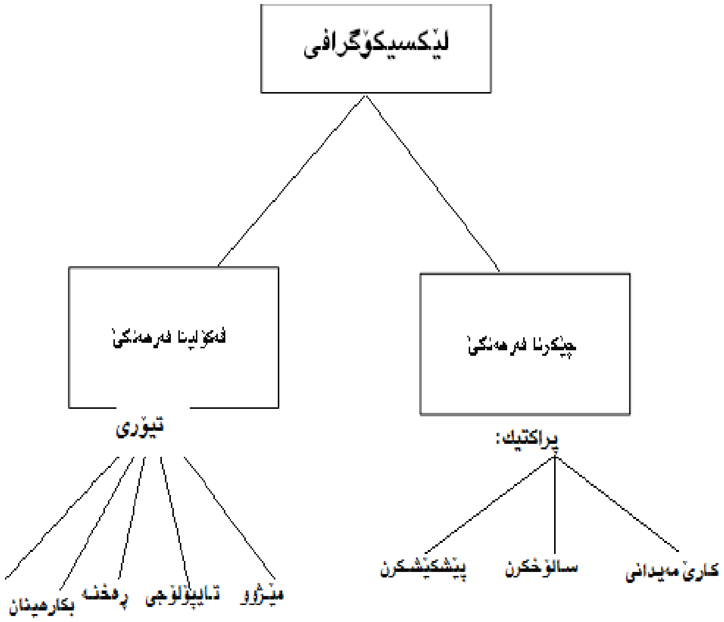

3-4-بوار یان مەودایێ لێکسیکوگرافییێ:

پۆلینکرنا فەرهەنگێن باش پێدڤی ب بەرچاڤ وەرگرتنەکا هشیار یا هندەك ژ لایەنێن ل خوارێ هەیە:

1– پرۆفایلکرنا بکارهێنەرێن مەبەستدار.

2–پێناسەکرنا پەیڤان.

3– هەلبژارتنا پێکهاتەیێن گونجای ژبۆ پێشکێشکرنا داتایان د ناڤ فەرهەنگێدا.

4–دەستنیشانکرنا پەیڤان و گیرەکان ژبۆ سیستەمکرنێ وەك چوونا ژناڤدا.

5–دیارکرنا پێکڤەهاتن و گرێ و نموونەیان.

6– ڕێکخستنا پێناسەیان.

7– دیارکرنا شێوازێ ڤەخواندنا پەیڤان.

8– دانەنیاسینا پێناسە و شێوازێ ڤەخواندنێ ژبۆ تۆمارکرن و دیالێکتێ کو کەنگی د گونجای بن.

9– دیزاینکرنا باشترین ڕێك کو تێدا قوتابی و فێرخواز بشێن بچنە د ناڤدا و بگەهنە داتایان د فەرهەنگێن چاپکری و ئەلکترۆنیدا(yasmeen,2004,6-7).

4-4-ئەرکێن لێکسیکۆگرافییێ:

لێکسیکۆگرافییا پراکتیکی چەند ئەرکەك هەنە. وەکو:

1-ئەرکێ پەروەردەیی-Educational function: فێرکرنا زمانێ ڕەسەن و بیانی بەرچاڤ وەردگریت. ئەڤەژی ئەرکێ سەرەکی یێ لێکسکۆگرافییێیە د زمانیدا، چونکی هەر زمانەك پێدڤی ب دەمییە هەتاکو بهێتە فێرکرن، ل دەمێ تاکەکەسان دڤێت فێرببن. ئانکو ل ڤێرێ فەرهەنگ دبیتە وەك ڕێنیشاندەرەکێ پەروەدەیی بۆ فێربوونا زمانی یان زمانان.

2-ئەرکێ یاسادانانێ-Legislative function: ئەڤێ ژی پەیوەندی ب کێشەیێن وەسفی و ئاسایکرنا زمانیڤە هەیە. ئارمانجا ئەوێ ژی بەحسکرن و ستاندەرکرنا زمانێ ڕەسەنە و شێوەکرنا نموونەیێن زمانێ دیارکرییە. ئارمانجا فەرهەنگێ ژی چارەکرنا نموونەیێن زمانییە.

3-ئەرکێ دەربڕینێ یان گەهاندنێ -Communicative function : سەرەدەرییێ ل گەل زانین و تێگەهشتنا پەیوەندیکرنێ د ناڤبەرا کەلتوورێن جیاوازدا دکەت.

4-ئەرکێ زانستی-Scientific function: ئارمانجا ئەرکێ زانستی ڤەکۆلینێ ل پەیڤێن زمانەکێ دیارکری د سەردەماندا دکەت(yasmeen,2004, 7).

5-4-ئاریشەیێن سەرەکی د لێکسیکۆگرافیدا:

ئاریشەیێن لێکسیکۆگرافییێ گرێداینە ب دەستنیشانکرنا پەیڤێن سەرە (ناڤونیشانان) و ژمارە و پێکهاتە و ناڤەرۆکێن چوونا د ناڤ پەیڤاندا، ئەوژی د جۆرێن جیاوازیێن فەرهەنگاندا.

ل خواریێ دیێ هەول هێتە دان، ئاریشەیێن لێکسیکۆگرافییێ ل سەر ئەڤان خالێن سەرەکی یێن ل خواریێ بهێنە دابەشکرن. ئەوژی ئەڤەنە:

ئێك:گرۆپێ دەستپێکێ یێن ئاریشەیێن لێکسیکۆگرافییێ: ئەڤە سەرەدەرییێ ل گەل هەلبژارتن و دەستنیشانکرنێ دکەت. ئەوژی ب ئەڤی ڕەنگی:

1-د پلەیا ئێکێدا، ئەو ئاریشەیە ل دەمێ فەرهەنگ یا وەسفییا گشتی بیت. ئەڤجا چ ئێك زمانی یان دوو زمانی بیت، پێدڤییە زانیارییێن مێژوویی دەربارەی پەیڤێ بدەت و ئەڤە د هەمی فەرهەنگاندا ناهێتە دیتن.

2-ژبۆ مەبەستا دانانا فەرهەنگەکێ کو دڤێت یا زێدە مەزن نەبیت، د ناڤبەرا ئەواندا هەلبژارتن د ناڤبەرا زاراڤێن زانستی و تەکنیکیدا دهێتە کرن، ئەوژی کارەکێ زۆر گرنگە کو پێدڤییە ب بەرچاڤ بهێتە وەرگرتن. ئانکو ل ڤێرێ قەبارێ دانانا فەرهەنگێ دبیتە ئاریشە.

3- خالەکا دی هەیە کو جهێ گەنگەشێیە، ئەوژی ئەوە، ل دەمێ پێدڤی بیت، فەرهەنگەکا ڕوهنکری یا ئێك زمانی هەولبدەت کو هەمی پەیڤێن زمانی د ناڤ خۆدا بگریت. وەکو پەیڤێن نوی و پەیڤێن نەفەرمی و یێن د ناڤ خەلکیدا...هتد بکاردهێن. ئەڤەژی ئاریشەیەکا دییە بۆ لێکسیکۆگرافییێ.

4-ئاریشەیا دی کو ئەو یەکەیێن هاتینە هەلبژارتن ماف هەیە د ڕێرەوەکێ جودادا بهێن و پێدڤییە ل ژێر ئێك پەیڤا سەرە یا گشتی بهێنە دانان. ئەڤەژی ئاریشەیا جوداکرن و وەکهەڤییا پەیڤانە(Sadykova,A,G,2019,55).

دوو: گروپێ دووێ یێ ئاریشەیان: ئەوژی سەرەدەرییێ ل گەل پێکهاتە و ناڤەرۆکا دەروازەیا فەرهەنگێ د جۆرێن جیاوازیێن فەرهەنگاندا دکەت کو د هەر فەرهەنگەکێدا ب شێوەیەکێ جیاواز سەردەرییێ ل گەل پەیڤان و دیارکرنا واتایا ئەوان دهێتە کرن. بۆ نموونە هندەك فەرهەنگ ژ ڕوانگەها مێژوویی و ئیتیمۆلۆجیڤە واتایێن پەیڤان ژ کەڤنترین بۆ نویتر بکارهینان ڕێزکرینە و هندەکان چ پیڤەرێن کەڤن و نویاتییێ بۆ

دیارکرنا واتاییێن پەیڤان نینن و هندەکان گرنگی ب ڕێزمانا پەیڤان دایە و   ب ئەڤی ڕەنگی... (Sadykova,A,G,2019,56).

سێ: گرۆپێ سێیێ یێ ئاریشەیێن لێکسیکۆگرافی : ئەوژی ئاریشەیا پێناسەیانە د فەرهەنگەکا تاك زمانیدا. دبیت ڕوهنکرنا واتایێ ب ڕێکا گرۆپەکێ هەڤواتایان ب دەستڤە بهێت کو پێکڤە بیرۆکەیەکا گشتی ب شێوەیەك دادپەروەرانە بدەن، بەلێ ئێك (هەڤواتا–synonym) چ جاران ژبۆ مەبەستێ بەس نینە، چونکی چ هەڤواتاییێن تمام د هەبوونێدا نینن. ل گەل هندی ژی، ئەگەر هەڤواتا ژ جۆرێ ئێکانە بن کو بهێنە ڕوهنکرن و شرۆڤەکرن، ل ئەوی دەمی خواندەڤان دێ د بازنەیەکێ خراب یا سەرچاوەییێن هەڤواتاییێدا هێتە دانان، ل گەل ئەوێ چەندێ ژی ئێك پەیڤ د واقعیدا ناهێتە ڕوهنکرن. پێناسەکرن باشتر خزمەتا مەبەستێ دکەن. ئەوژی چ ب ڕێکا پێناسەکرنێن زمانڤانی بن بۆ پەیڤان یان ب ڕێکا (ئینسایکلۆپێدیا–encyclopaedic)یێ بن(Sadykova,A,G,2019,57).

4-6- لێکسیکۆگرافی و زمانڤانی:

هەر وەکو بەری نوکە هاتییە گوتن، گرنگییا سەرەکییا لێکسیکۆگرافی (پەیڤە) کو د گەلەك بوارێن زمانڤانیدا هاتییە تاقیکرن، هەر وەکو دەنگسازی و ڕێزمان و شێوازناسی و ... هتد، لێکسیکۆگرافی ب تنێ ب زمانڤانییێڤە یا گرێدای نینە، بەلکو ئەو لقەکە ژ پسپۆرییەکێ ژی. ئەوژی لێکسیکۆلۆجییە.

پێدڤییە دانەرێ فەرهەنگێ تا ڕادەیەکێ زۆر پشتبەستنێ ب دیتنا گەلەك ژ لقێن زمانڤانی د کارێ خۆدا بکەت. د گەلەك زماناندا کارێن لێکسیکۆگرافی بەری کارێ ڕێزمانی هاتییە. دیتنێن زمانڤانی نە ب تنێ ژ لایێ زمانڤانانڤە بۆ چارەسەرکرنا ئاریشەیێن لێکسیکوگرافی هاتینە بکارهینان. هەروەسا ئەو ژ لایێ زمانڤانانڤە ژبۆ ئارمانجێن هەمەجۆر هاتینە بکارهینان. هەر وەکو ڕاستگۆییا گریمانەیێن خۆ و هاریکاریکرن د ستاندەرکرنا زماناندا ب تایبەتی د بوارێ تێرمۆنۆلۆجییا تەکنیکیدا (https://faculty.uobasrah.edu.iq).

ل خوارێ دێ بەحسێ زمانڤانی و لقێن ئەوێ د خزمەتکرنا لێکسیکۆگرافییێ و چارەسەکرنا ئاریشەییێن ئەوێدا هێتە کرن. ئەوژی ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری (https://faculty.uobasrah.edu.iq):

1- فەرهەنگدانەر(دانەرێ فەرهەنگێ) ب ڕێکا کارێ چەندین بەشێن زمانڤانییێ هاریکارییێ بۆ لێکسیکۆگرافییێ دکەت. ئەوژی ژ دەستنیشانکرنا دەروازەیان بۆ جێگیرکرنا پەیڤێن سەرە و پێناسەییێن زاراڤان و ڕێکخستنا واتایان و دەروازەیان .

2- هژمارا دووبارەکرنێ ئەوژی پتریا جاران ئێکە ژ زۆرترین پیڤەرێ ژبۆ دەستنیشانکرنا دەروازەیان بۆ ناڤ زۆربەییا فەرهەنگان هاتییە زانین. ل ڤێرێ شێوەیێ باوەرپێکری یان شێوەیێ پەیڤەکێ ئەوێ کو گەلەك جاران بکاردهێت. ئەو پتریا جاران ژ لایێ دانەرێ فەرهەنگێڤە وەك دووبارەبوونا پەیڤێن سەرە دهێنە هەلبژارتن.

3- پێدڤییە دانەرێ فەرهەنگێ وەك زمانڤانەك ڕەفتارێ بکەت و پشتبەستنێ ب ڤەکۆلینا زمانڤانی یا زمانی بکەت. ئەو زمانڤانییا بواری ژبۆ کۆمکرنا داتایان بکاردهینیت. ئانکو لێکسیکۆگرافی مفای ژ زمانڤانییا وەسفی دبینیت.

4- دانەرێ فەرهەنگێ ماددێ ئینسایکلۆپیدی ژبۆ پێناسەکرنا گژوگیای و گیانەوەران دابیندکەت و زێدەباری بەرهەمێن دەستکرد و تشتێن کەلتووری...هتد. دانەرێ فەرهەنگێ بیرۆکەیا پێکهاتەیا هەرەمییا پەیڤان ژ لایێ تاکسونۆمی[1] فلوکلۆریڤە بۆ ئەڤێ چەندێ بکاردهینیت. د ئەنجامدا ئەو دچیتە د ناڤ بوارێ(زمانڤانییا نەژادی- ethnolinguistics)دا.

---

[1] ل خوارێ دێ هەول هێتە دان ئاماژە ب هەر دوو زاراڤێن ل خوارێ بهێنە شرۆڤەکرن:

أ- زمانڤانییا نەژادی: لقەکە ژ لقێن زمانڤانییێ گرنگییێ ب ڤەکۆلینا زمانی ژ ئالییێ پەیوەندییا ئەوی ب گرۆپێن نەژادی و شێوەییێن هەلسوکەڤتێن مرۆڤانڤە ددەت(رمزی منير بعلبكي، 1990، 178).

ب-تاکسۆنیمی: دیاردەیەکا بەرفرەهە و شرۆڤەکرن و گرتنا چەندین گرۆپێن جیاوازجیاوازە، واتە شرۆڤەکرنا هەر دوو ئاستێن (ستوونی) و (ئاسۆیی)یە. وەکو:

-نای، زورنا، تەپل جۆرەکن ژ ئامیرێن موزیکێ.

-نێرگز و دالیا و نەسرین جۆرەکن ژ گولێ(عەبدوللا عەزیز محەمەد بابان، 2005، 79).

5–پێدڤییە دانەرێ فەرهەنگێ ڕێکارێن زمانڤانی بکاربینیت، هەر وەکو دانانا ڕێکخستنا پەیڤان پەیوەندییێن پەیڤان ب پێکڤە...هتد.

6–ڤەکۆلینا دەنگسازی یا زمانی، هاریکارییا دانەرێ فەرهەنگێ دکەت، د دابینکرنا ڕێنڤیسێ و شێوازێ ڤەخواندنا پەیڤاندا...هتد. ئەوژی د ناڤ فەرهەنگا ئەویدا.

7–یا پێدڤییە لێکسیکۆگرافی پشتبەستنێ ب ڤەکولینا مۆرفۆلۆجی یا زمانی ژبۆ زانیارییێن ڕێزمانی بکەت.

8–زمانڤانێن مێژوویی هاریکارییا دانەرێ فەرهەنگێ دکەن، ئەوژی د دیارکرنا واتایا بنەڕەتی یا پەیڤەکا فرە زمانیدا. ئیتیمۆلۆجی ئەوژی زانیارییێن کو فەرهەنگێ پێدڤی بۆ دیارکرنا واتایا پەیڤەکێ دابیندکەت. د فەرهەنگێن مێژووییدا، زمانڤانێن مێژوویی هاریکارن بۆ دویڤچوونا بنەڕەت و پێشکەڤتنا فۆڕم و واتایا پەیڤان. زمانڤانییا مێژوویی، ب تایبەتی ڤەکۆلینا ئیتیمۆلۆجی هاریکارە د جوداکرنا هەڤبێژ و فرەواتاییێدا.

9–ل دەمێ کێمبوونا ڤەکۆلینێن ئیتیمۆلۆجی بۆ دیارکرنا نەژاد و مێژوویا پەیڤان، ئەڤجا ل ڤێرێ ژبەر نەچارییێ دیتن و پێشبینییا ئاخڤتنکەرێن ڕەسەن ژ پێخەمەتێ گەهشتنا ئەنجامی دهێتە وەرگرتن. د ئەڤی بواریدا زمانڤانێن دەروونی هاریکارییا دانەرێ فەرهەنگێ د ئەڤێ چەندێدا دکەن. هەروەسا زمانڤانییا دەروونی یا بەشدارە د پێشڤەبرنا پەیڤاندا ب ڕێکا دابینکرنا ماددەیێن کو دبیت بۆ دروستکرنا فەرهەنگێن جیاواز بهێنە بکارهینان.

10 – دیارکرنا زمانێ مەحەلی (کولانکی) و زمانێ تەکنیکی ئانکو یێ تایبەت ب گرۆپەکیڤە و ئاخڤتنێن نەجوان -taboo و زمانێ هێمایی و زمانێ ڕەسمی و وەسفکەرێن دۆخێن دی ئەوژی ب ڕێکا فەرهەنگان هاتینە دانان کو ئەڤ بابەتە گرێدای زمانڤانییا جڤاکی و شێوازاسییێنە و لێکسیکۆگرافی مفای ژێ دبینیت.

11– دیالێکتۆلۆجی ئانکو زارناسی ئەوژی هەڤالەکێ پێدڤییە بۆ فەرهەنگێن دیالێکتان.

12– ڤەکۆلینێن جیاواز یێن سیستەمێن زمانڤانی یێن دوو زمانی. ئەڤجا چ بەراورد بن یان بەرانبەری بن، ئەوژی پێشەکییە بۆ فەرهەنگێن دوو زمانی.

7-4-بنەمایێن هەڤپشك د ناڤبەرا زمانڤانی و لێکسیکۆگرافییێدا:

زانا پێنج بنەمایێن گونجایی بۆ تیۆرا زمانڤانییا نوی دیاردکەن کو پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆ ل گەل سیستەمێ لێکسیکۆگرافییێ هەنە کو د هاریکارن بۆشاهییێ د ناڤبەرا زمانڤانی و لێکسیکۆگرافییێدا نەهێلن . ئەوژی ئەڤەنە:

1–دووبارە ئاڤاکرنا وێنەیێ سادەیێ زمانی بۆ جیهانێ یان شێوەیێ تێگەهێن ل پشت واتایێن فەرهەنگی و ڕێزمانی هەین کو بدەنە زمانێ ڤەکۆلین لێ دهێتە کرن.

2–ئێکبوونا ئەنجامدانا ڤەکۆلینێن ڕێزمانی و لێکسیکۆگرافی د بیاڤێن هەڤپشکدا کو د شیاندایە ب سالۆخکرنا تەماما زمانی یان سالۆخکرنەکا ڕیکخستییا یا تەمام بۆ فەرهەنگێ و ڕێزمانێ بهێتە ناڤکرن. هەر وەکو ل دەمێ چێکرنا فەرهەنگان یاسایێن ڕێزمانی ب بەرچاڤ بهێنە وەرگرتن.

3–لێگەڕیان د سیتستماتیکییا فەرهەنگێدا، هەر وەکو د دەستەیێن جیاوازێن(جۆرێن لێکسیم–لێکسیکۆگرافییێ، پرادیگما لێکسیکۆ–سیمانتکی، فرەواتایا ب ڕێکوپێك) دا دیاردبیت. دیسان هەر تشتەکێ دی یێ دبیتە ئەگەرێ بەزاندنا جیهانا فەرهەنگێ.

4–جەختکرن ل سەر ڤەکۆلێنێن هویر یێن تەڤگرێن واتایێن پەیڤێ د هەمی ئەوان تایبەمەندییاندا ئەوێ پەیوەندی ب زمانڤانییێڤە هەین.

5–دارشتنا یاسایێن کو کونترۆلێ ل سەر کارلێکرنا واتایێن فەرهەنگی و ڕێزمانی د ناڤ دەقاندا دکەن(کو ب ناڤێ یاسایێن کەڤتنێ، یاسایێن تێکەلکرنا سیمانتیکی و یێن وەکو ئەوان دهێنە ناڤکرن)(Apresjan,-,91-92).

7-4-چەمکێ فەرهەنگی:

د زمانێ کوردیدا گەلەك جاران بەرانبەر هەر دوو زاراڤێن ئینگلیزی:(Dictionary) و (Lexicon) زاراڤێ (فەرهەنگ) هاتییە بکارهینان، بەلێ

ڕاستی ئەوە کو (Dictionary) وشەنامەیە و(Lexicon) فەرهەنگە کو هەر دووك بوارێن زانستێن نوینە(محەمەد مەحوی، 2001، 144). وشەنامە جۆرەکە ژ جۆرێن فەرهەنگیٚ. دیسان ڕۆژئاڤایان جوداهی د ناڤبەرا وشەنامە و فەرهەنگێدا کرییە کو ب دیتنا ئەوان فەرهەنگ ب واتایا کۆمەکا گریمانەیی و دیارنەکری ژ پەیڤان دهێت، ئەوژی ژ ئەوان پەیڤێن کو سەرجەمیٚ ئەندامێن زمانەکیٚ دیارکری هەنە، بەلیٚ وشەنامە بریتییە ژ کۆمەکا پەیڤێن هەلبژارتی ئەوژی د ناڤ کتێبەکیدا کو ل دویڤ ڕێزبەندییەکا دیارکری هاتینە ڕێزکرن، ل گەل دەولەمەندکرنا ئەوان ب زانیارییێن زمانڤانی و گشتگیر. ل دەڤ زمانڤانێن عەرەب هندەك ژ ئەوان چ جوداهیییٚ د ناڤبەرا زاراڤێن(موعجەم) و (قاموس)دا ناکەن و ل دەڤ ئەوان هەر دوو ئێکن و ل دەڤ هندەکێن دی بۆ ژێکجوداکرنا ئەوان ل دویڤ بۆچوونا ل سەری یا ڕۆژئاڤایی چووینە کو (مەعجەم) دبیتە (Lexicon) و (قاموس) دبیتە (Dictionary) (شەهاب شیخ تەیب، 2021، 69–71). ب کورتی د شیاندایە جوداهیییٚ د ناڤبەرا ئەواندا د ئەڤان خالاندا بهێتە دان:

1–ژ لاییٚ هژمارا پەیڤانڤە: د وشەنامەییێدا ئاماژەییٚ ب هەر نڤێسەرەکی ددەت کو لیستەیەکا پەیڤان بەرانبەر لیستەکا دەروزاەیێن فەرهەنگی ل دویڤ ڕێزکرن و شرۆڤەکرنێن دیارکری د ناڤ دوو ڕەخێن پەرتووکەکیدا کۆمڤەدکەت، بەلیٚ فەرهەنگ بریتییە ژ گرۆپەکیٚ گریمەنەیی و بێسنوور ژ یەکەیێن فەرهەنگی یێن گرۆپەکا زمانییا دیارکری. ئەڤەژی ژ ئەنجامیٚ شیانا بەرهەمهینانا زێدەیا زمانییە(حسن حمائز،2012، 94).

2–ژ لاییٚ قەبارەیڤە: وشەنامە بچویکترە ژ فەرهەنگیٚ. ئانکو فەرهەنگ بەرفرەهتر و مەزنترە، چونکی فەرهەنگ ب شرۆڤەکرن و دیارکرنا واتا و پێکهاتەیا پەیڤان ڕادبیت.

پتریا نڤێسەران د ئەویٚ باوەرێدانە کو پەیڤا (فەرهەنگ) پەیڤەکا کوردییە. فەرهەنگ پەیڤەکا کوردییا کەڤنە کو پێکهاتییە ژ (فرە) کو ب واتایا (زۆر)دهێت و (هەنگ) و (سەنگ) کو ب واتایا (گرانی) و (نرخ) و (بڕ) دهێت(جەمال نەبەز، 2001، 60).

فەرهەنگ ئامانێ زمانییە و فەرهەنگ ل دۆر پەیڤێ دزڤڕیت داکو ڕوهنبکەت و شرۆڤەبکەت، هەتاکو واتایا فەرهەنگی ژێ دەربکەڤیت(نور الهدى لوشن، 2008، 251).

فەرهەنگ پەرتووکەکە یان بیردانکا پاراستنا پەیڤێن زمانینە و ڕادبیت ب نیشاندانا واتایا پەیڤان چ ب ڕێکا هەڤواتاییێن ئەوان یان هەڤدژێن ئەوان یان پێناسەیێن ئەوان و ڕوهنکرنا ئەوان...هتد و گەلەك جاران ژبلی ئاماژەبێکرن ب واتاییێن ئەوان، بلێڤکرن و ڕێزمان و نەژادێ ئەوان ژی دیاردکەت و ئاماژەیێ ب هندێ ددەت کا ژ پەیڤێن ڕەسەنە یان ژ زمانەکێ دی خواستییە و ئەڤە هەمی بۆ هندێیە داکو هاریکارییا خواندەڤانی بکەت ب سانەهی بگەهێتە واتا و زانیارییێن دی یێن گرێدای ب پەیڤانڤە و بۆ ئەڤێ چەندێ ژی پەیڤ ل دویڤ ڕێزبەندییا پیتان دهێنە ڕێزکرن.

(زگوستا) ل دۆر پێناسەیا فەرهەنگێ دبێژیت: فەرهەنگ لیستەکا سیستیماتیکی یا ڕێکوپێکە کو ژ شێوەیێن زمانڤانییێیە د ناڤ جڤاکیدایە کو ژ نەریتێن ئاخڤتنێ یێن جڤاکەکێ ئاخڤتنێ یێ دیارکی هاتییە کۆمکرن و نڤێسەرێ فەرهەنگێ کومێنتێن خۆ ل سەر دایە، داکو خواندەڤان بۆ تێگەهشتنا واتایێ یێ بەرهەڤبیت. ئەوژی بۆ هەر جهەکێ ب شێوەیەکێ تێروتەسەل. ئەڤ چەندە ژی ب ڕێکا هینانا ڕاستییێن پەیوەندیدار پێڤە دهێتە ئەنجامدان(Zgusta, 1971, 197). ب دیتنا (هیرست)ی فەرهەنگ بریتییە ژ لیستەکا پەیڤان د زمانەکیدا کو تێدا پەیڤ ل گەل هندەك زانیارییان دەربارەی چەوایيا بکارهینانا پەیڤێ ب خۆڤە دگریت(Hirst,2009, 1). ب د یتنا (موندال)ی فەرهەنگ ئەوە کو فەرهەنگا هەر زمانەکێ سروشتی یەکەیێن فەرهەنگی ئانکو پەیڤان ب خۆڤە گریت. ئانکو فەرهەنگ مەخزونەکێ تایبەتە و زانیاری ب تەمامی تێدا نینن و ئەڤە واتایا هندێ نادەت کو د شیاندا نینە کو واتایا پەیڤێ ل دەڤ خواندەڤانی دیارنەکەت(Mondal,-,41). ئانکو فەرهەنگەك بریتییە ژ کۆمەکا پەیڤان کو هاتینە کۆمکرن ژبۆ ئەوێ چەندێ ئەو خەلك و قوتابی مفای ژێ ببینن و ئەڤە ئێکە ژ ئەرکێن فەرهەنگێ.

دبیت فەرهەنگ یا گشتی یان تایبەت بیت ب بواریٚ چالاکییەکیڤە. بۆ نموونە دبیت مە فەرهەنگەک ژبۆ هزار پەیڤێن بەربەلاڤ یێن زمانەکیٚ دیارکری هەبن، یان فەرهەنگەکا زاراڤێن تەکنیکی یێن ددانسازییێ د هندەک زماناندا. پتریا جاران ئەو پەیڤێن جهیٚ گرنگیپیٚدانیٚ ئەوژی پەیڤێن کۆمەلا ڤەکرینە. هەر وەکو ناڤ و هەڤالناڤ و هەڤالکار و کاران، نەکو پەیڤێن کۆمەلا گرتی یان پەیڤێن خودان ئەرکێن ڕێزمانی. هەر وەکو: جهناڤان، ئامرازێن ناسیارییێ و ئامرازێن پەیوەندی...هتد ئەوێن کو سەرەدەرییا ئەوان ب شێوەیەکیٚ پتر ب ڕێزمانا زمانیڤە دگرێدایە. هەروەسا دبیت فەرهەنگ ژ دەربڕینێن فرە پەیڤی پێکبهێن. هەر وەکو دەربڕینێن (Merry Chrismas) (Hirst,2009, 1). (بن دیوار)، (هەیڤا بن عەوری)، (مەژی هشك)، (کانی گولانیٚ)... هتد.

هەر پەیڤەک یان گرێیەک د ناڤ فەرهەنگێدا دهێتە وەسفکرن: ئەو پەیڤێن کو د پتر ژ ئێك کەتیگۆرییا سینتاکسیدا دهێن، پتریا جاران دیٚ دەروازەکا جودا ژبۆ هەر کەتیگۆرییەکیٚ هەبیت. بۆ نموونە(سەرکەڤت) دوو دەروازە هەنە. ئێك وەك ناڤ و یا دی وەك کار. هەرەسا پەیڤان پتر ژ دەروازەیەکیٚ هەیە، ئەوژی دەمیٚ ڤەدگەڕنەڤە بۆ دیاردەیا (هەڤبێژ–homonymy) یٚ (Hirst,2009, 2). زاراڤی هەڤبێژ بریتییە ژ چەند پەیڤێن وەکو ئێك، بەلیٚ واتایێن ئەوان هەمەجۆر و جیاواز بن(محمد الهادی عیاد، 2010، 156). وەکو:

تیر[1]: نەڕوهن.

تیر[2]:تیرا هاڤێتنیٚ.

ل ڤێریٚ هەڤبێژا (تیر) دوو دەروازە د ناڤ فەرهەنگێدا هەنە.

(فرەواتا–Polysemy) ئەوژی بریتییە ژ واتایێن پەیوەندیدار یان تێکەل یێن ئێك فۆڕمی(پەیڤیٚ). ئەوژی دۆخەکیٚ زۆر ئالۆزترە. هندەك جاران دبیت واتا ب ڕادەییٚ پێدڤی بهێنە جوداکرن کو د شیاندا بیت وەك جیاوازی سەرەدەری ل گەل ئەوان بهێتە کرن. بۆ نموونە، (پەنجەر –window) وەك ڤەکرنا کونەکیٚ د دیوارەکیدا و شویشەیا پەنجەریٚ. هەروەسا پەیڤا (ڤەکری–open) گەلەك واتایێن تێکەل هەیە، ئەوێن

گرێدای ب ئاشکراکرنێ و بەرفرەهکرنێ و دیتنێ و لڤینێ بۆ دۆخەکێ ڤەکری و ڤەکرن و تشتێن دی، هەروەسا جوداکرنا ئەوان بۆ واتایێن جوداکەر(Hirst,2009, 2)، بەلێ هەر چاوان بیت پەیڤا فرەواتایێ ئێك دەروازەیا فەرهەنگی هەیە، چونکی ب تنێ پێکهاتییە ژ پەیڤەکێ کو چەند واتاییەکێن پێکڤەگرێدای هەنە. وەکو:

-شاخ:(1)چیا.

(2)شاخێ گیانەوەری.

ژ لایەکێ دیڤە هەمەجۆرییا مۆرفۆلۆجی یا پەیڤەکێ، هەر وەکو کۆمەکا ناڤان و فۆڕمێن گوهارتی یێن کاران کو ب شێوەیەکێ ئاسایی دەروازەیا خۆ گرەنتی ناکەت. بۆ نموونە، دەروازەیێن وەکو: (taken, took, taking, takes) دبیت تێبینییا ئەوێ چەندێ بهێتە کرن کو ئەو فۆڕمێن گوهارتی یێن فۆڕمێ بنچینەیی یێ کارێ (take)ن و ئاماژە ب چەند دەروازەیان بهێتە دان، ئەوژی بۆ زانیاریێن دی و پێچەوانە ژی، ئانکو دێ دەروازیەك هەبیت کو (take)ە و دێ ئاماژەیێ دەتە ب فۆڕمێن گوهارتی(Hirst,2009, 2).

4-8- کەرەستە و پێکهێن فەرهەنگێ:

ب شێوەیەکێ گشتی کەرەستێ فەرهەنگێ پەیڤن، بەلێ هەمی جاران ب تنێ پەیڤ د ناڤ فەرهەنگاندا نینن، بەلکو هندەك جاران گرێ یان ئیدیەم یان یەکەیێن فەرهەنگی یێن دینە. ئەڤەژی دمینیتە ل دویڤ جۆرێ فەرهەنگێ و کا بۆ چ مەبەست و ئارمانجێ فەرهەنگسازی نڤێسییە.

کەرەستێ فەرهەنگی بریتییە ژ پەیڤان یان یەکەیێن فەرهەنگی ئەوێن فەرهەنگساز ب ڕێزکرن و شرۆڤەکرنا واتایا ئەوان ڕادبیت. ئەڤ کەرەستە ژ فەرهەنگەکێ بۆ ئێکا دی جودادبیت. ئەوژی دمینیتە ل دویڤ ئەوێ ئارمانجێ ئەوا فەرهەنگ پێ هاتییە دانان یان ئارەزوویا بکارهێنەرێ ئەوێ...هتد. دیسان کەرەستێ فەرهەنگێ ژ ئالییێ سروشتێ ئەوێڤە، بەلکو هەتا ژ ئالییێ برەیێ ژێڤە دهێتە گوهۆڕین(طلبه عبدالستار ابو هدیمة، 1429، 19).

ئەڤجا کەرەستێ زمانی یێ فەرهەنگێ چێدبیت یی تایبەت بیت یان گشتی بیت و چێدبیت یێ بەرتەنگ بیت یان بەرفرەه بیت و ئەوژی دمینیتە ل دویڤ چینا فەرهەنگ بۆ هاتییە ئاراستەکرن. ل ڤێرێ د شیاندایە بهێتە گوتن کو کەرەستەیێ فەرهەنگێ یێ جێگیر نینە کو ل دویڤ گوهۆرینا ئارمانجێ و ژ ئالییێ بکارهینەرێ ئەوێڤە دهێتە گوهۆرین (طلبه عبدالستار ابو هدیمة، 1429، 19).

پەیڤ وەك یەکەیەکا پڕ واتا هاتبوو پێناسەکرن کو د شیاندایە د زنجیرەیەکا سینتاکسیدا بهێتە دیارکرن و فەرهەنگ وەك لیستەیەکا پێکهاتەیێن نەدیار کو ب یاساییێن مۆرفۆلێکسیك هاتییە ڕێکخستن. پاشی (لێکسیس-Lexis) کرنە د ناڤ ئەوا د پێکهاتەیا بنچینەییا زمانیدا دهاتە نیاسین، ل گەل یاساییێن گوهارتنێ کو یەکەیێن فەرهەنگا ڕەسەن ب ڕیڤەدبەن. ئانکو زانا د ئەوێ باوەرێدا بوون کو بەشداریکرنا پەیڤان ل دوماهیك قۆناغ ڕویدایە. دەمێ ئاریشەیا نیشانەییێن دەربڕینێن ڕستەیان ب دروستی چارەسەر بووی و یاساییێن نڤێسینا ئەڤان هێمایان دبنە ئەگەرێ جوداکرنا ئەوان ل گەل لێکسییێن(پەیڤێن) دیارکری. بۆ هاڤێتنا ئەڤێ پێنگاڤێ، پێدڤییە هزرا ئاخڤتنکەری ل پەیڤێ بهێت کو ڕەنگڤەدانا تێگەهێن ئەوی/ وێ ژ بیرەوەرییێن ئەوی/وێ دکەن. ب ئەڤی شێوەی، مرۆڤان ب سەرەدەریکرن ل گەل پێکهاتەیا پەیڤێ وەك فەرهەنگ دەستپێکر. پاشی ڤەکۆلینان دووپاتکر کو پەیڤ واتایا ڕێکخستنا ئەزموونانە، د دەمەکیدا ل گەل هەبوونا کۆمەلەکا خەسلەتێن گرێدای ب پەیڤانڤە کو بەشێ خۆیێ سەرەکی دنوینیت. ڤەکولینێن ئەڤی جۆری بناغەیەك ژبۆ دامەزراندنا ڕێبازا زانینێ دانا، داکو ژبۆ شرۆڤەکرنا (فەرهەنگا مێشکی یان عەقلی) بهێتە بکارهینان. ئەڤە ژ لایێ (C.osgood)یڤە هاتییە دیتن، ئەوژی بۆ دیتنا پێکهاتەیا (پۆلینکرنا) ناڤخۆیی یا فەرهەنگێ و بۆ دیارکرنا گرنگییا گەشەکرنا ئەوێ ل دەڤ زارۆکان کاریگەرییەکا بەرچاڤ ل سەر تێگەهێن فەرهەنگێ هەبوو(**Solonchak and Pesina ,2015, 482**).

ئەنجامێن ڤەکۆلینا تاقیکری بەحس ل ئەوێ چەندێ هاتبووکرن کو فەرهەنگ نواندنا ئێك ژ گرنگترین میکانزمێن کریارا زانینێ یا زانیارییێن گرێدای ب ئاراستێ نواندن و بەرپرسیارییێ ژبۆ دووبارە کۆدکرنا پەیڤان دکەت. فەرهەنگ ژ کۆمەکا گەلەك

مەزن یا گرێدانان د ناڤبەرا ئاماژەپێکرن و کۆدێن ڕەوشتیێ سیمانتیکیدا پێکدهێت. واتە، تێگەهێ فەرهەنگیێ کو فۆڕم و واتایەکا زمانی پەیداکرییە، ئەوژی ب ڕێکا یەکەییێن ئەویێ کو پەیڤن. پەیڤ هاریکارن بۆ ئەویێ چەندیێ کو ب ساناهی و ب شێوەیەك سروشتی دوو جۆرێن زانینیێ تێکەلبکەن، ئانکو دوو ئاستێن هوشیارییێ ئەوژی: (نەزارەکی و زارەکی)یە. ئەو وەك پێدڤی، ل دەستپێکێ ڕەفتاریێ بۆ دیتنا تشتەکێ ناڤبڕی د ناڤ کۆمەکا تشتاندا دکەت و یا دوویێ بۆ دیارکرنا زارەکییا ئەوان د ئاخڤتنا دویڤدا. پەیڤ نواندنا هێمایان دکەن. وەك هەلگرەکێ برەکا دیارکرییا زانیارییان. د هەمان دەمدا، ئەو وەك کارپێکەرەك کاردکەت کو بۆ ژیانیێ زنجیرەیەکا کریارێن ئالۆز دهینیت و ڕۆلێ کارکرنیێ ییێ پەیڤیێ ژ جووتکرنا زانیارییێن ئاخڤتنکەری ل گەل هەڤکاریێ ئەوی/ ئەویێ د ئاخڤتنا ئاسایدا پێکدهێت و هەر پەیڤەك ب ئارمانجەکا ڤەگوهاستنا زانینەکا جوداکری ژ یا پەیڤەکا دی دهێتە بکارهینان(Solonchak **and** Pesina **,2015, 482-483**).

9-4-جۆرێن فەرهەنگان:

زاراڤیێ فەرهەنگ ئەوژی بۆ نواندنا پەرتووکەکێ کو ب لیستەکرنا پەیڤێن زمانەکی ل گەل واتاییێن ئەوان و پتریا جاران ل گەل داتاییێن دەربارەی شێوازیێ ڤەخواندنیێ و بکارهینانیێ یان بنەڕەتیێ ئەوان بکاردهێت. هەروەسا فەرهەنگ هەنە کو سەرنجێن خۆ ب تنیێ دئێخنە ل سەر ئێك ژ ئەڤان لایەنان، وەکو شێوازیێ ڤەخواندنیێ (فۆنەتیك) ژ لاییێ(دانیال چونس)یڤە و فەرهەنگێن ئیتیمۆلۆجی (ژ لاییێ والتەر سکێن و ئێرك پارتریج و فەرهەنگا ئینگلیزی یا ئۆکسفەرد) هاتینە دانان. ئەڤە ژبۆ فەرهەنگێن کو پەیڤ و پێناسەییێن ئەوان سەر ب هەمان زمانیڤەنە کو زاراڤیێ ئێك زمانی یان ڕوهنکری بۆ بکاردهینن. د دەمەکیدا فەرهەنگێن دوو زمانی یان وەرگێڕانیێ هەنە. ئەون کو پەیڤان ب ڕێکا دانا یەکسانێن ئەوان و دیارکرنا واتاییێن ئەوان د زمانەکیێ دیدا ڕوهندکەت. فەرهەنگێن ئێك زمانی ئەوژی زێدەتر ب بەرچاڤ وەرگرتنا دەمی هاتینە دابەشکرن کو دبنە فەرهەنگێن دایکرۆنیك(مێژوویی)Diachronic dictionaries

وەکو فەرهەنگا ئینگلیزی یا ئوکسفورد، ئەوژی دەنگڤەدانا پێشڤەچوونا پەیڤێن زمانێ ئینگلیزییە ب رێکا تۆمارکرنا مێژوویا فۆرم و واتایێ ژبۆ هەر پەیڤەکا هاتییە تۆمارکرن. هەروەسا فەرهەنگێن سایکرۆنیک(هەڤدەمی یان وەسفی) synchronic or descriptive dictionaries یێن نوکە کو گرێداینە ب واتاییێن نوکە و بکارهینانا پەیڤانڤە(Sadykova,2010,58).

د شیاندایە فەرهەنگێن دوو زمانی و ئێك زمانی bilingual and unilingual dictionaries هەر دوو گشتی و تایبەتی بن. فەرهەنگێن گشتی– General dictionaries هەمی پەیڤان ب خۆڤە دگرن. فەرهەنگێن گشتی بەرۆڤاژی فەرهەنگێن تایبەتن Special dictionaries کو ئارمانجا ئەوان ب تنێ داپۆشینا بەشەکێ دیارکری یێ پەیڤانە. دبیت فەرهەنگێن تایبەت زێدەتر بهێنە دابەشکرن ب پشتبەستن ل سەر هندێ کا ئەرێ پەیڤ ل دویڤ بوارێ چالاکییا مرۆڤان هاتینە هەلبژارتن کو تێدا بکاردهێن. وەکو: (فەرهەنگێن تەکنیکی)، هەروەسا جۆرێ یەکەییێن خۆ. وەکو:(فەرهەنگێن فریزیۆلۆجی) یان ئەو پەیوەندییێن کو د ناڤبەرا ئەواندا هەین. وەکو: (فەرهەنگێن هەڤواتایان) (Sadykova,2010,58-59).

ل خوارێ دێ هەول هێتە دان ئەوان دابەشکرنێن ژ فەرهەنگێن تایبەت دروستدبن. ب ئەڤی رەنگێ ل خوارێ زێدەتر ل سەر باخڤین(Sadykova,2010,59):

د گروپێ لاوەکی یێ ئێکێدا فەرهەنگێن تایبەتمەندی ب خۆڤە دگرن کو زاراڤێن تەکنیکی ژبۆ لقێن جۆراوجۆرێن زانینێ و هونەری و بازرگانییێ، زاراڤێن زمانڤانی و پزیشکی و تەکنیکی و ئابووری ... هتد تۆماردکەت و شرۆڤەدکەت. پەیرتووکێن ئێك زمانی یێن ئەڤی جۆری، پێناسەیێن زاراڤان ددەن کو دبێژنێ(فەرهەنگۆك –glassariest).

گرۆپێ لاوەکی یێ دووێ سەرەدەرییێ ل گەل یەکەییێن زمانەکێ تایبەت دکەت. ئانکو ل گەل فریزیۆلۆجی و کورتکرنان و پەیڤێن نوی بەلاڤ و خواستنان و ناسناڤان و ناڤێن جوگرافی و گوتنێن مەزنان و بەندێن پێشینان و ... هتد.

گرۆپێ لاوەکی یێ سێیێ ئەوژی ژ فەرهەنگێن هەڤواتایی پێکدهێت. ئەو فەرهەنگێن کو پەیڤێن تەمام یێن هندەك نڤێسەران تۆماردکەن، دبێژنێ پونکردانس-poncordances. دڤێت ئەو ژ ئەوان بهێنە جوداکرن ئەوێن کو ب تنێ سەرەدەرییێ ل گەل پەیڤێن زەحمەت دکەن. وەکو(فەرهەنگۆك -glossaries)ان. هەروەسا ژ بۆ ئەڤی گرۆپی ئاماژە ب فەرهەنگێن دیالێکتان هاتییە دان.

ل خوارێ دێ هەول هێتە دان، چەند جۆرێن فەرهەنگان بهێنە دەستنیشانکرن:

1-فەرهەنگێن وەرگێڕانێ یان فەرهەنگێن دووانی یان دوو زمانی و فەرهەنگێن فرەزمانی(سێ زمانی یان پتر ژێ) ل گەلن. وەکو فەرهەنگی(دەریا) یا (ڕزگار کەریم)ی کو (عەرەبی-کوردی)یە. نموونە بۆ فەرهەنگا سێ زمانی یا عەلائەدین سوجادی کو (کوردی-عەرەبی-فارسی)یە.

2-فەرهەنگێن زمانی یان ئەبجەدی یان ئێك زمانی:ئەو ڕادبیت ب شرۆڤەکرنا پەیڤێن زمانی کو ڤەکۆلەر پشتبەستنێ ل سەر دکەت کو بۆ گەهشتنا واتایێ.وەکو فەرهەنگا (مەرگ و ژی) یا (مەلا خەلیل مشەختی) یان (فەرهەنگی خاڵ) یا (شێخ محەمەدی خاڵ)ە.

3-فەرهەنگێن واتایی یان بابەتی: ئەڤە سامانێ زمانی ب گرۆپێن پەیڤانڤە ڕێکدئێخیت کو د بن ئێك هزرێدا کۆمڤە دبن. بۆ نموونە ڤەکۆلەر ژ کەرەستێ (خیزان)ی هەمی پەیڤان دبینیت ئەوێن ئاماژەیێ ب دایك و باب و کەس و کاران دکەت، ئەوژی ل دویڤ پلەیا نێزیکییاتییێ. ئانکو ل ڤێرێ پەیڤ ل دویڤ بوارێ واتایی د ناڤ فەرهەنگێدا دهێنە ڕێکخستن(نور الهدی لوشن، 2008، 254).

4-فەرهەنگێن گشتی: فەرهەنگا گشتی ژ هەر لایەکیڤە پەیڤان دیاردکەت و هەمی لایێن پەیڤێ دئێخیتە بەرچاڤ. هەروەسا سەرجەم پەیڤێن زمانەکێ دیارکری ب خۆڤە دگریت. ئانکو د فەرهەنگا گشتیدا ئاماژە ب هەمی پەیڤێن زمانی دهێتە دان و تایبەت نینە ب بوارەکێ دیارکریڤە. وەکو فەرهەنگا (هەنبانەبۆرینە) یا (هەژار موکریانی)(شەهاب شیخ تەیب، 2021، 115).

5-فەرهەنگێن تایبەت یان تەکنیکی: ئەڤ جۆرێ فەرهەنگان ب چارەسەرکرنا چینەکا دیارکری ژ چالاکیێن هزری ڕادبیت. ئەڤجا چ د بیاڤێن زانستی یان ئەدەبی یان فەلسەفەیدا...هتد بیت. ئەڤ فەرهەنگە بۆ پسپۆران دهێتە ئاڕاستەکرن و بەردەوام دهێتە نویکرن کو ملکەچی هزرێنە و ژ ئەنجامی پێشکەڤتنێ پێشڤەدچن. وەکو فەرهەنگی (فیزیا) یا (فازل قەرەداغی) و فەرهەنگی(کیما) یا (جەمال عەبدول)ی.

6-فەرهەنگێن ئیتیمۆلۆجی: ئەو فەرهەنگن کو پەیڤێن ئەوان بۆ نەژادێ ئەوان دزڤڕینیت. ئەڤ جۆرێ فەرهەنگان ل دوٚر سەرۆکانییا ئێکێ و واتایا ڕەسەنا پەیڤێ دگەڕهیت. دیسان گرنگییێ ل لێگەڕیانا پەیڤێ د زمانێن دیدا دکەت، ئەوێن کو هەڤپشك دبن ل گەل زمانێ لیگەریان لێهاتییە کرن کو سەر ب هەمان خیزانا زمانیڤەنە. دیسان هەولددەت پەیڤێن خواستی و وەرگرتی بۆ ژێدەرێ ئەوان ژ زمانێ بیانی ڤەبگەڕینیت، ل گەل دیارکرنا واتایا ڕەسەنا ئەوان د ئەوان زماناندا. وەکو (وشەنامەکەی ئێتیمۆلۆژیای زمانی کوردی) یا (جەمال نەبەزی).

7-فەرهەنگێن پێشڤەچوونێ یان مێژوویی: ژبەرکو زمان وەکو هەر گیاندارەکی وەرارێ و گەشەیێ دکەت، لەورا زمان پێدڤی ب فەرهەنگایە کو ل گەل ئەوێ پێشەڤچوونێ و گوهۆڕینێ بچن(نور الهدى لوشن، 2008، 265-266).

8-ئینسایکلۆپیدیا: ژێدەرەکێ گەنجینەییە ب ڕێکا ئەوێ د شیاندایە بلەز شارەزاییەکا کورت بهێتە وەرگرتن، ژبەرکو زانیارییێن گەلەك تێدانە و هەر سال زانیارییێن نوی بۆ دهێنە زیدەکرن. هەروەسا ژ فەرهەنگێ مەزنترە و ژ لایێ هژمارا پەیڤانڤە گشتگیرترە و ژ لایێ زانین و ڕوهنکرنێڤە زێدەتر تێدا هەنە ژ وێنە و هێلکارییان...هتد. وەکو ئینسکلۆپیدیایا ئەمریکی و و ئینسکلۆپیدیایا برێتانی...هتد(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2014، 115).

9-فەرهەنگا ئەلکترۆنی: ئەڤ جۆرێ فەرهەنگێ یێ ئەلکترۆنییە ئانکو یا لاپەری نینە و د ناڤ ئامیرێن ئەلکترۆنیدایە. چ د کۆمپیوٚتەراندا بیت یان د تەلەفۆناندا بیت...هتد.

10-4-ئەرك و گرنگییێن فەرهەنگان:

فەرهەنگیٚ چەند ئەرك و گرنگی هەنە. ئەڤێن ل خواریٚ هندەك ژ ئەوان ئەركانە:

1-ئەركیٚ دیاركرنا پیٚزانینان:

ئەڤە ئێك ژ ئەركێن گرنگە، چونكی ئەو ب دیاركرنا ئاستێن بكارهینانا پەیڤیٚ ڕادبیت. ژ ئالییٚ كەڤن و نویاتیییٚڤە، پلەیا بەربەلاڤییٚ، بەربەستیٚ بكارهینانیٚ، هەرێما بكارهینانا ئەویٚ پەیڤیٚ(عبدالقادر بوشيبة، 2015، 43).

2-ئەركیٚ ڕێنیشاندانیٚ:

فەرهەنگ ڕێنیشاندەرە و هاریكارە بۆ زوی دیاركرن و زانینا واتایا پەیڤ و زاراڤان، چونكی فەرهەنگ ڕێبەرە و پتریا فەرهەنگان ل دویڤ ڕێزبەندییا ئەلفابێیان ڕێزدبن و خواندەڤان ب زویترین دەم دشێت بگەهیتە ئەویٚ پەیڤیٚ ئەوا ئەوی دڤێت.

3-ئەركیٚ زانستی:

بۆ پشتراستبوون ژ واتایا پەیڤیٚ، فەرهەنگ باشترین ڕێكە داخوازكەر یان خواندەڤان بزڤڕیتە واتایا پەیڤیٚ و واتایا ئەویٚ دیاربكەت.

4-ئەركیٚ پاراستنا پەیڤ و زاراڤان:

فەرهەنگ ئێكە ژ ڕێكێن سەرەكی كو بشێت واتایا پەیڤ و زاراڤان بپارێزیت، چونكی ئاشكەرایە زمان ب سەرڤەچوونا دەمی دبیتە ئەگەریٚ گوهۆڕین و ژناڤچوون و پەیدابوونا پەیڤ و زاراڤێن نوی.

5-ئەركیٚ ڕێزمانی و دیاركرنا نەژادیٚ پەیڤیٚ :

ئێك ژ ئەركێن هندەك فرهەنگان ئەوە ڕێزمانا هندەك پەیڤان دیاربكەت، كا ئەو پەیڤ سادە یان نەسادەیە و هندەك بابەتێن دیییێن ڕێزمانی وەكو دیاركرنا پۆلا ڕێزمانییا پەیڤیٚ كا ناڤە یان كارە یان هەڤالناڤە...هتد. دیسان هندەك فەرهەنگ نەژادیٚ پەیڤان دیاردكەن كا د كەڤندا چاوابوویە و نوكە چاوایە...هتد.

6-ئەرکێ فێرکرنێ:

ئێك ژ ڕێکێن باش بۆ فێربوونا زمانێ بیانی، ڤەگەڕان و لێزڤڕینا فێرخوازییە بۆ فەرهەنگێ و زانینا واتایا ئەوان پەیڤان.

7-ئەرکێ لێڤەگەڕانێ:

بۆ زانینا واتایا پەیڤێ یان واتایا فەرهەنگییا پەیڤێ. خواندەڤان یان داخوازکەر ڤەدگەڕیتە فەرهەنگێ و واتا ئەوێ دزانیت. هەر وەکو لێڤەگەڕان بۆ زانینا واتایا پەیڤێن:(توشتیر، قرال، جانگیر...هتد).

8-ئەرکێ شارستانی و میژوویی:

هەبوونا فەرهەنگان و کارکرن د بیاڤێ فەرهەنگێدا شارستانییا مللەتان نیشانددەت. بۆ نموونە چینی و هندییان دەستپێشخەرن د چێکرنا فەرهەنگاندا و هەبوونا فەرهەنگان و چێکرنا ئەواندا نیشانا هەبوونا شارستانییەتا ئەوانە.

9-ئەرکێ دیارکرنا هێماییێن ڕوناك و تاریك:

هێماییێن تاریك بریتییە ژ پەیڤێن سادە کو پەیوەندی د ناڤبەرا فۆڕم و واتایێدا یا ڕەمەکییە، بەلێ هێماییێن ڕوناك بریتییە ژ پەیڤێن نەسادە(دارشتی، لێکدای). د ئەڤان هێمایاندا پەیوەندی د ناڤبەرا فۆڕم و واتایێدا ڕەمەکی نینە. ئانکو مرۆڤ دزانیت ئەو هێمایە چاوا چێبووینە.

ڤەکۆلەر ب ڕێکا فەرهەنگێ هەتا ڕادەیەکێ دێ شێت بزانیت کا ڕێژەیا هێماییێن ڕوناك یان ییێن تاریك د ئەوی زمانێ ل سەر دکەت چاوایە. ئانکو کا کیژ پترن و کیژ کێمترن.

10-ئەرکێ واتایی و بلێڤکرنێ و نڤێسینێ:

فەرهەنگ واتایا پەیڤێ یان واتاییێن پەیڤێ ییێن جیاواز دئێخیتە بەر دەستێ خواندەڤانی. دیسان چاواییا بلێڤکرن و زارکرنا پەیڤان دیاردکەت. ئەوژی د هندەك زماناندا ئەوێن نڤێسین و گوتنا پەیڤان وەکو ئێك نەبیت. وەکو زمانێ ئینگلیزی...هتد.

هەروەسا هندەك جۆرێن فەرهەنگان و د هندەك زماناندا ب دیارکرنا چاوابیا نڤێسینا پەیڤان ڕادبیت.

11-ئەرکێ جوگرافی:

هندەك فەرهەنگ ئامازەیێ ب هندێ ددەن کا ئەو پەیڤ ژ ئاستێ بەرزە ئانکو یا سەر ب زمانێ ستانداردڤەیە یان ژ ئاستێ نزمە ئانکو سەر ب دیالێکتەکا ناوچەییڤەیە.

11-4-بنەمایێن فەرهەنگێ:

ژ پێخەمەت دانانا فەرهەنگێ پێدڤییە ئەڤ بنەمایە تێدا هەبن(پێشەکی، دەروازەیێن فەرهەنگێ، ڕێکخستنا زانیارییان، زانیارییێن سەرەکییێن ناڤ فەرهەنگێ، ئالاڤێن ڕوهنکرنێ، پاشکۆ)(شەهاب شێخ تەیب، 2021، 83).

1- پێشەکییا فەرهەنگێ:

گرنگترین بنەمایە ژ بنەمایێن فەرهەنگێ، چونکی ئاوێنەیا فەرهەنگێیە. هەروەسا کارێ فەرهەنگنڤێسی ب کورتی نیشا خواندەڤانی ددەت، ژ لایێ جۆرێ فەرهەنگێ، جۆرێ زمانێ بکارهاتی، نیشاندانا ئاریشە و گرفتان، نیشاندانا ڕێبازا کار ل سەر کری. دیسان کا ژ چ ئالیڤە کارکرییە و هێما و وێنە و جۆرێ ئەلفابێی و جۆرێ ڕێزکرنا پەیڤان و هەر تشتەکێ د ناڤ فەرهەنگێدا بکارهاتی.

2-دەروازەیێن فەرهەنگێ:

مەبەست ژ دەروازەیێن فەرهەنگی[1] ئەو پەیڤن یان کەرەستێن فەرهەنگینە کو ب ڕێنڤێسەکا مەزن یان بچویك یان تۆخ یان ڤەکری دهێنە نڤێسین. دەروازێن فەرهەنگی ب بڕبڕەیا پشتا هەر کارەکێ دهێتە دانان. دەرەوازەیا فەرهەنگی ب هەمی ئەوان کەرەستان دهێتە گوتن کو فەرهەنگنڤێس بۆ کارێ دانانا فەرهەنگێ کۆمکرییە کو ل

(1) جۆرێن دەروازەییێن فەرهەنگی سێنە. ئەوژی یان پەیڤن یان یەکەیێن زمانینە(وەکو مۆرفیم، گرێیان...هتد) یان ئیدیۆمن (شەهاب شیخ تەیب، 2021، 93).

دویڤ پۆلینەکا دیارکری دهێنە ڕێزکرن، پاشی دهینە ڕاڤەکرن (شەهاب شیخ تەیب، 2021، 90–91).

3-ڕێزکرن و ڕێکخستنا دەروازەیان:

ڕێزکرن و ڕێکخستنا دەروازەیان ل دویڤ دوو ڕێکان دهێتە ئەنجامدان:

أ-ڕێزکرنا دەرەکی:

ل ڤێرێ دەروازەیێن فەرهەنگی ئەوێن تایبەت بۆ فێرخوازان ل دویڤ ئەلفابێ دهێنە ڕێزکرن. ئانکو ل دویڤ ریزبەندی پیتان، ل گەل دیارکرنا هندەك دارشتنێن دی ئەوێن پەیوەندی پێڤە هەین– ئەوژی ئەگەر پێدڤی کر–. ئەڤجا کا ژ چ بنیاتێ چێبوویە و دێ کەتە د ناڤ کڤاندانداندا و ل گەل دیارکرنا هندەك دارشتنێن دی یێن سەرەکی ئەگەر د شیاندا بیت(نور الهدى لوشن، 2008،270).

ب-ڕێزکرنا ناوەکی:

ڕێزکرنا ئەوان زانیارییانە کو د ناڤ دەروازەیاندا دەردکەڤن. د ئەڤێ ڕێزکرنێدا ئەو پەیڤێن واتایا ڕاستەوخۆ هەین، ل بەری ئەوان پەیڤان دهێن کو واتایا مەجازی هەنە. هەروەسا پەیڤێن ڕەسەن بەری یێن خواستی دکەڤن و یێن سادە بەری نەسادە و گرنگترین پیش گرنگ دهێن و یێن تاك بەری یێن کۆمی دهێن و گشتی بەری یێن تایبەتی دهێن...هتد (شەهاب شیخ تەیب، 2021، 93). وەکو:

1- پەیڤێن هەڤبێژ:

1–ئازار [1]: ئێشا ئەندامەکی

ئازار[2]: هەیڤا (مارت ئانکو هەیڤا 3)

2–شیر [1] : گیانەوەرەکە

شیر [2] : ڤەخوارنەکە

3- ئارامی[1] : زمانێ ئارامی .

ئارامی(2) : ڕەحەتی .

2 - پەیڤێن فرەواتا:

- بەردان: 1 – بەردانا ئاڤەکا گرتی.

2– هاڤێتنا تشتەکی ژ بلنداهیەکی.

3–تەلاقدانا ژنێ.

-جوان: 1-ڕند، قەشەنگ، بەرکەفتی.

2- گەنج، جحێل.

3- پەیڤێن هەڤواتا:

دەمێ دوو پەیڤ رامانا وان وەکهەڤ بیت، واتایا ئێکێ دهێتە نڤێسین و یا دووێ ل بەرانبەر دهێتە نڤێسین (بەرێ خۆ بدە فلان پەیڤێ) و ئەگەر جیاوازییەك ژی ژ لایێ بکارهینانێڤە هەبیت دهێتە نڤێسین. وەکو(شێرزاد سەبری و عەبدولسەلام نەجمەدین، 2011، 211):

جوان: ڕند، بەدەو، قەشەنگ.

قەشەنگ: بنێڕە پەیڤا (جوان)

ڕند: بنێڕە پەیڤا (جوان)، بەلێ ڕند بۆ رەگەزێ مێ دهێتە بکارهینان.

4-زانیارییێن سەرەکییێن ناڤ فەرهەنگێ:

بۆ شارەزابوون و ب تەمامی تێگەهشتنا هەر بابەتەکی یان زانستەکی هندەك زانیاری هەنە، د شیاندایە بهێتە گوتن کو ئەو زانیاری دبنە بنەکۆك و بنواشە بۆ ئەوی بابەتی یان زانستی. ئەڤجا د فەرهەنگان ژیدا هندەك زانیاری هەنە کو ب زانیارییێن سەرەکی بۆ دانانا هەر فەرهەنگەکێ دهێنە هژمارتن.

ئەو زانیارییێن گرنگ کو دڤێت د ناڤ فەرهەنگاندا هەبن. ئەڤێن ل خوارێنە:

1–زانیاری دەربارەی دەنگسازییێ. وەکو دیارکرنا چاوابیا بلێڤکرن و شێوازێ نڤێسینا پەیڤان کو د زمانێ کوردیدا گەلەك جیاوازی د ناڤبەرا ئەواندا نینە کو د هندەك زماناندا جیاوازی د ناڤبەرا شێوازی نڤێسینێ و بلێڤکرنا ئەواندا گەلەك

جیاوازی هەیە. وەکو زمانێ ئینگلیزی و زمانێ فەرەنسی...هتد(شەهاب شیخ تەیب، 2021، 99–100).

2–زانیاری دەربارەی وشەسازی و ڕستەسازییێ: ئەڤ زانیارییە بریتینە ژ دیارکرنا ڕەگەزێ پەیڤێ کا نێرە یان مێیە. دیارکرنا کاری کا تێپەرە یان نە و ل گەل دیارکرنا دەمێ کاری. دیارکرنا بەشێ ئاخڤتنێ یێ پەیڤێ کا کارە یان ناڤە...هتد. دیارکرنا جۆرێ پەیڤێ ژ لایێ تاکی و کۆمێڤە، ناسیار و نەناسیارییێڤە. دیارکرنا پەیڤێن ئەرکی. وەکو: ئامرازێ پەیوەندی، ئامرازێ لێکدانێ، پێشبەند و پاشبەندان...هتد. ل گەل دیارکرنا نەژادێ پەیڤان د ناڤ فەرهەنگێدا(شەهاب شیخ تەیب، 2021، 101).

3–زانیاری دەربارەی واتاسازییێ: مەبەست پێ دەرئێخستنا واتایا هەمی دەروازەیێن سەرەکییە و جوداکرنا ئەوانایە کو دڤێت ئاماژە ب هەڤواتا و دژواتا و هەڤبێژ و فرەواتایان بهێتە کرن. دیسان بکارهینانا ڕێکا ڕوهنکرن و شرۆڤەکرنێ. وەکو ب ڕێکا(دەوروبەری، وێنە، نەخشە، دەستەواژە، پێناسەیان...هتد).

4–زانیارییێن بکارهینانێ و شێوازێ پەیڤان: ئاستێ بکارهینانا پەیڤان ، ب ڕێکا بکارهینانا ئەڤان زانیارییان ب دەستڤە دهێت: زانیاری دەربارەی کەڤن و نوییاتییا پەیڤان و مێژوویان ئەوان و ڕێژەیا بکارهینانێ. زایارییێن پەیوەندیدار ب ڕێپێدانا پەیڤێن ڕێپێدای و ڕێپێنەدای(تابۆ). زانیاری دەربارەی جهێ بکارهینانا پەیڤێ و جهێ جوگرافییا ئەوێ. دیسان زانیارییێن گرێدای جۆرێ فەرمییاتییێ یان نەفرمییاتییا پەیڤێ. زانیاری دەربارەی ئاست و چینا ڕەوشەنبیرییا خەلکی(شەهاب شیخ تەیب، 2021، 101–102).

5–ڕوهنکرن ب ڕێکا ئالاڤێن وەکو نەخشە و وێنەیان:

بکارهینانا وێنە و نەخشەیان د فەرهەنگاندا وەکهەڤە بۆ هەڤواتایێ یان پێناسەکرنێ سەبارەت پەیڤا گشتی یان زاراڤی(صافية زفنكي، 2007، 293) .

6- پاشکۆ:

پاشکۆ ئەو زانیاری و دوکیۆمێنتن کو ل دوماهیکا ڤەکۆلینێ یان کتێبێ یان فەرهەنگێ یان هەر کارەکێ دییێ زانستی دهێنە دانان ژبۆ هندێ داکو خواندەڤان زێدەتر ل ئەوی کاری بگەهیت. د فەرهەنگان ژێدا گەلەك جاران پاشکۆ دهێنە دیتن. ئەڤەژی ژپێخەمەت پتر ڕوهنکرن و تێگەهشتنا ئەوان پەیڤ و کەرەستە و زاراڤانە ئەوێن د ناڤ فەرهەنگێدا هەین.

ئەو پاشکۆیێن کو دڤێت د فەرهەنگێدا هەبن. ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوانن:

1–لیستەیەك ب ناڤێ نیشانە و هێما و کورتکریان و ناڤێ زاراڤان هەبیت.

2–لیستەیەك ب پەیڤێن هەڤواتا و هەڤبێژ و فرەواتایان...هتد هەبیت.

3–لیستەیەك ب هەلەیێن بەربەلاڤ و پەیڤێن بیانی و ناڤێ ژێدەران...هەبیت.

4–دیارکرنا بوارێن واتایی.

5–زانیارییێن گشتی. وەکو:ڕۆژێن حەفتییێ، هەیڤێن سالێ، جهێن گشتی، ناڤێن نەخۆشخانەیان، پلەیێن سووپاییێ...هتد.

6–ئیدیۆم.

7–هندەك وێنەیێن گرنگ بۆ خواندەڤانی.

8–ناڤێن هندەك بالندە و ڕووەك و گیانەوەران...هتد.

9–ناڤێن دامودەزگەهێن میری...هتد.

10– هەر زانیارییەکا دی کو گرێدای فەرهەنگێڤە بیت(شەهاب شیخ تەیب تاهیر، 2020، 277).

4-12-یاساییێن فەرهەنگی: Lexical rules:

یاساییێن گرێ پێکهێن، پێکهاتەیان دروستکەن. داکو ئەو پێکهاتە د زمانیدا بهێنە بەرجەستکرن، مە پێدڤی ب یاساییێن فەرهەنگی هەیە کو دیاردکەت کا چ پەیڤ دهێتە بکارهینان، دەمێ پێکهێنەرەکێ وەکو (ناڤێ تایبەتی–PN) دهێتە نڤێسین. یاسایا ئێکێ د ئەڤان کۆمەلاندا هاتییە کو ناڤێ تایبەتی: ل بەرانبەر (Mary) یان (George)

دهێته نڤێسین. ئانکو ئەوان ناڤان ب خۆڤە دگریت و یێن دی ب هەمان شێوه هەر ئێکێ پەیڤێن خۆ هەنه. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

PN (ناڤێ تایبەتی) → {George , Mary}

N (ناڤ) → {boy, dog, girl}

V (کار) → {saw, helped, followed}

Art (ئامرازێ ناسیاریێ) ← {the, a}

Pro (جهناڤ) → {you, it}

ئەم دشێین پشتبەستنێ ل سەر ئەڤان یاسایان بکەین بۆ دروستکرنا ڕستەیێن ڕێزمانی کو ل خوارێ ژ (1-6) هاتینه نیشاندان، بەلێ ڕستەیێن نەڕێزمانی ئەوژی د نموونەیێن (7–12) دا هاتینه نیشاندان (Yule, 2014,100):

1- A dog followed the boy.

2- Mary helped George.

3- George saw the dog.

4- The boy helped you.

5- It followed Mary.

6- You saw it.

7-*Dog followed boy.

8-*The helped your boy.

9-*George Mary dog.

10-* Helped George the boy.

11-*You it saw.

12-* Mary George helped.

ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ یاساییێن فەرهەنگینه د زمانێ کوردیدا کو ل بەرانبەر دیاردبیت کا ژ چ پەیڤان پێکهێت. وەکو:

ناڤێ تایبەتی: کاوە، دلێر، دەروون...هتد.

ناڤێ گشتی: کوتر ، ژن، زەلام...هتد.

کار:دیت، بینین، گرت...هتد.

جهناڤ: ئەز، من، تە، ئەوی...هتد.

ئەڤ یاساییێن ل سەری د زمانێ کوردیدا، وەکو زمانێ ئینگلیزی دشێن ڕستەییێن ڕێزمانی و نەڕێزمانی دروستبکەن. وەکو:

أ-ڕستەییێن ڕێزمانی:

1- کاوەی کوتر گرت.

2-دلێر کاوەی دبینیت.

3-ئەو من دبینیت.

ب-ڕستەییێن نەڕێزمانی:

4-* من تە بینی.

5-*گرت کاوەی کوتر.

6-*ئەز تۆ گرتی.

13-4-کورتە مێژوویەك بۆ فەرهەنگێن کوردی:

میللەتی کورد ژبەر چەند هۆکاران وەکو نەتەوەیی، ڕامیاری، زمانڤانی، ئایینی، کەلتووری د بوارێ فەرهەنگ دانانێدا بەرانبەر میللەتێن دی هەتا ڕادەیەکی پاشکەڤتییە(ڕۆژان نوری عبداللە، 2007، 295). ئەوژی ژبەر هندێیە کو ئەوان بەری کوردان دەست ب نڤێسین و دانانا فەرهەنگان کرییە.

مێژوویا فەرهەنگ نڤێسین و دانانێ ژ لایێ کوردانڤە بۆ چەرخێ هەڤدێ دزڤڕیت. ئەوژی ل سەر دەستێ هۆزانڤانێ مەزنێ (ئەحمەدێ خانی)بوو. ئەڤەژی دبیتە ئێکەم فەرهەنگ ب زمانێ کوردی کو ب (دیالێکتا ژووروو) دانایە. ئەوژی فەرهەنگا (نوبەهار بچووکان)ە. ل سالا 1682-1683ز کو (عەرەبی-کوردی)بوویە کو د بنەڕەتدا ب شێوەیێ شعرێ بوویە و ب شعرا فێرکاری دهێتە هژمارتن. ئەوژی پێخەمەت هندێ بوویە داکو زارۆکێن کوردان ب شێوەیەکی ب سانەهی و خۆش فێری زمانی عەرەبی و پەیڤێن ئەوێ ببن.

پشتی خانی بزاڤا دانا فەرهەنگان د ناڤ کورداندا ب ئەڤی ڕەنگی دەستپێکرییە کو دێ هندەك ژ ئەوان فەرهەنگان ل دویڤ مێژوویا کەڤناتییا ئەوان هێنە ڕێزکرن:

1-**فەرهەنگا ڕێزمان و پەیڤێن زمانی کوردی ب دەڤۆکا ئامێدییێ ژ لایێ قەشە گازۆنییێ ئیتالی هاتییە دانان و ل سالا 1787ز ل ڕۆما هاتییە چاپکرن.**

2-**فەرهەنگا ئەحمەدی،** (عەرەبی-کوردی)، **شێخ مارف نۆدەیی،** 1795ز.

3 - **فەرهەنگا** (کوردی - فەرەنسی) ، **ئەلێکسەندەر ژاپا،** 1879ز.

4-**فەرهەنگی لغت کردی، ئەبولحەسەن ئەدەلانی،** 1888ز.

5 - **فەرهەنگا** (کوردی - ڕوسی و ڕوسی - کوردی)، **یەگیزارۆف،** 1891.

6-**فەرهەنگا** (الهدیة الحمیدیة في اللغة الکوردیة)، **شوکت مرتبیت،** 1892ز.

7- **فەرهەنگۆك ، شاکر فەتاح** (ئینگلیزی - کوردی و کوردی - ئینگلیزی) ، 1934.

7-**فەرهەنگی**(رابەر)(کوردی-عەرەبی)، **گیوی موکریانی،** 1950ز.

8-**فەرهەنگی مەردۆخ، شیخ محەمەد مەردۆخ،** 1954

8-**فەرهەنگا خەبەرنامە**(کرمانجی، رووسی)، **چەرکەزێ بەکوی، باکایف،** 1957ز.

9-**فەرهەنگا خەبەرنامە**(ئەرمەنی-کوردی)، **سەمەندێ سیامەندی،** 1957ز.

10 - **فەرهەنگی مەهاباد** (کوردی - عەرەبی)، **گێوی موکریانی،** 1961.

11 - **فەرهەنگا کوردی ، ب 1 - 2، جەگەر خوین،** 1962(**عەبدولواحید موشیر دزەیی،** 2014، 121-122).

پشکا پێنجێ: زارڤسازی:

1-5-تێگەهێ زارڤسازییێ– Terminology :

هەر گرۆپەکا زاراڤان، ب زانستەکێ دیارکریڤە تایبەتن و د ناڤ ئەوی زانستیدا دهێنە بکارهینان و گەلەك جاران ئەو زاراڤ هەر ب ناڤێ ئەوی زانستێ ب سەرڤە پتر دهێنە نیاسین . بۆ نموونە ل دەمێ دبێژین: لاکێشە، چارگۆشە، بازنە...هتد، ئێکسەر دێ بێژین: ئەڤ زاراڤە تایبەتن ب بیرکارییێڤە. هەروەسا ئەگەر بهێتە گوتن: دەنگ، فۆنیم، بڕگە، پەیڤ، ڕستە، دەق، گوتار، ئێکسەر دێ هێتە گوتن، ئەڤ زاراڤە سەر ب زمانڤانییێڤەنە، ژبەر ئەڤێ چەندێ زاراڤ ب ئەڤی ڕەنگی ب زانستێ خۆ دهێنە نیاسین و واتایا ئەوان زێدەتر د بیاڤێ خۆدا ڕوهنتر دبیت و ئەو زانستێ ڤەکۆلینێ ل ئەڤان زاراڤان(تێرمان)دکەت، دبێژنێ زاراڤسازی (تێرمینۆلۆجی).

تیۆرا گشییا زارڤسازییێ پشتبەسنێ ل سەر گرنگییا تێگەهـ و دیارکرنا ئەوان دکەت. باراپتر دهێتە دیتن کو بیاڤێ تێگەهان یێ سەربەخۆیە ژ بیاڤێ زاراڤان. زاراڤسازی باراپتر دەستپێدکەت ژ کارکرنا ل گەل تێگەهان و ژ تێگەهان دەستپێدکەت و ژ ڕێکا ئەوان بەرەڤ زاراڤان دچیت. جەختکرن ل دەستپێکرنا ژ تێگەهان بۆ زاراڤان د ڕێکا کارکرن د زاراڤسازییێدا یا جیاوازە ژ ڕیکێن بکارهاتی د(لێکسیکۆلۆجی)دا . لێکسیکۆلۆجی ژ پەیڤان دەستپێدکەت و واتایا ئەڤان پەیڤان دیاردکەت، بەلێ ئارمانجا زاراڤسازییێ بریتییە ژ گرێدانا ناڤان ل گەل تێگەهێن د بنەڕەتدا هەین(Kirsten,2009, 16).

ل دەمێ بابەت دگەهیتە هندێ کو وەسفا تێگەهـ و زاراڤی بهێتە کرن، ل ئەوی دەمی د شیاندایە بهێتە گوتن. ئەگەر کەسەك ژ مە حسابەکا زانستی بۆ واتایێ و دروستکرن و پەیوەندییا تێگەهـ و زاراڤی بکەت، ل ئەوی دەمی ئەو دێ بەرهنگاری بێزارییێ بیت، ژبەرکو بنەماییێن تێگەهـ و زاراڤی ب شێوەکێ زانستی ناهێنە دیارکرن و ژ ئالییەکێ دیڤە تێگەهـ بریتییە ژ هندێ، ب شێوەکێ سادە و ساکار وەك بنەڕەت بۆ

هەر کارەکێ تایبەت ب زاراڤسازییێڤە بهێتە پێشکێشکرن، بەلێ زاراڤ گەلەك جاران ل سەر بنەڕەتەکێ زانستی ناهێنە پێشکێشکرن(Kirsten,2009, 16).

سەبارەت پێناسەیا زاراڤسازییێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکان ڕێزکەین:

1–زاراڤسازییێ گرۆپەکا زاراڤێن بکارهاتییە د ناڤ لقەك ژ لقێن ئەبستمۆلۆجیدا. وەکو زاراڤێن کێشناسییێ یان زاراڤێن ڕەوانبیژییێ یان زاراڤێن ماتماتیکی یان زاراڤێن زمانڤانییێ(رمزی منیر بعلبکی، 1990، 501).

2– زاراڤسازی بریتییە ژ ڤەکۆلینا زاراڤ و بکارهینانا زاراڤان(/wk/htt:pslen.wikipedia.org).

3– زارڤسازی ئەو سیستەمە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل پێشکەڤتنا زاراڤان و پەیوەندییا ئەوان ل دویڤ بوارێ پسپۆرێ ئەوان دکەت و جیاوازییا زاراڤسازییێ ژ لێکسیکۆگرافییێ ئەوە، زاراڤسازی ڤەکۆلینێ ل چەمکان و زاراڤان دکەت، بەلێ لێکسیکۆگرافی ڤەکۆلینێ ل پەیڤان و واتاییێن ئەوان دکەت.

4–زاراڤسازی ئەو سیستەمە ئەوێ ب شێوەکێ ڕێکخستی پێناسەیا تێگەهێن تایبەت ب بوارێ ڤەکۆلینێڤە یان ب بوارێن چالاکییێن مرۆڤیڤە دکەت و بۆ ئەڤێ چەندێ ب ڕێکا ڤەکۆلین و شرۆڤەکرن د دەوروبەریدا ڕادبیت، ئەڤەژی ژپێخەمەت بەلگاندن و گونجاندنا بکارهینانا جێگیرە و چێدبیت زاراڤسازی ب زمانەکێ دیارکریڤە یان پتر یا تایبەت بیت و چێدبیت بۆ دنیایێ هەمییێ بیت(multi-lingual Terminology bilingual Terms).

5– زاراڤسازی ئانکو تێرمینۆلۆجی پەیڤەکا لاتینییە ژ (terminus – واژە)هاتییە، ب شێوەکێ گشتی زاراڤسازی ژ ئالییەکێڤە ب واتایا لیستەکا ناڤان ژبۆ دیارکرنا گرۆپەکا زاراڤێن بکارهاتی د چارچۆڤێ مومارەسەکرنا زانستی یان هونەری یان تەکنیکدا دهێتە بکارهینان و ژ ئالییەکی دیڤە ب واتایا (تێرمینۆگرافی) [1] دهێتە بکارهینان ژبۆ دەستنیشانکرنا ڤەکۆلینەکا ڕێکخستی ژبۆ ناڤکرنا پەیڤان د پسپۆراندا، بەلێ ئەڤە ژ(لیکسیکۆگرافییێ) یا جیاوازە(فرانك نوفو، 2012، 431).

---

[1] تێرمینۆگرافی–Terminography گرنگییێ ب ڤەکۆلینا زاراڤێن زانستی و هونەرییێن بکارهاتی د پسپۆرێن جیاوازدا یان زاراڤێن زمانییێن جیاواز و ئەڤە یا جیاوازە ژ لیکسیگۆگراافییێ ئەواکو ڤەکۆلینێ ل شێوەییێن یەکەییێن فەرهەنگی دکەت هەر وەکو هەبوونا ئەوان د کارهینان و واتاییێدا، هەروەسا ئەو ژ ڕوانگەها ڤەکۆلینا دەربڕینا زمانی ژی دەستپێدکەت(فرانك نوفو، 2012، 438).

6-زارڤسازی بیاڤێ ڤەکۆلینا زمانی و ئەبستمۆلۆجییە، ڤەکۆلینێ ل بابەتێن گرێدای ب زاراڤانڤە ژ ئالییێ بنیات و ژێدەری و واتا و پێکهاتێن ئەوێ یێن جیاواز دکەت(سمیر سعيد الحجازى، 2007، 198).

7-زارڤسازی ئەو زانستەیە کو ل پەیوەندییا د ناڤبەرا چەمکێن زانستی و زارڤێن زمانیدا، ئەوێن کو ئەوان چەمکان دەردبڕن ڤەدکۆلیت (رۆژان نوری عبدالله، 2007، 17).

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیێن ل سەری دشیاندایە بێژین کو زاراڤسازی ئەو بیاڤەیە ئەوێ ڕادبیت ب ڤەکۆلینا زاراڤان ژ ئالیێ هندێڤە کا ئەو زاراڤ چەوا چێبووینە و ل دویڤ کیژ ڕێکێ هاتینە داهینان، هەروەسا ب پۆلینکرنا و ڕێکخستنا زاراڤان د بیاڤێ پسپۆرییا ئەواندا ڕادبیت، کا ئەو زاراڤ سەر ب کیژ بیاڤینە، کا زاراڤێن فیزیکینە یان زمانینە یان جوگرافینە...هتد و د هەر بیاڤەکێدا چ واتایێ ددەت.

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین کو زانستێ زاراڤسازییێ ب شێوەکێ بنەڕەتی ئەڤان لایەنان ب خوڤە دگریت:

1- ب شرۆڤەکرنا تێگەه و بنیاتێن تێگەهێن بکارهاتی د بوارێ ئەوی زانستیدا ڕادبیت.

2-ب دەستنیشانکرنا زاراڤێن گرێدای ب تێگەهانڤە ڕادبیت.

3-ل دەمێ زاراڤسازی دوو زمانی بیت، ل ئەوی دەمی ڕازیبوون د ناڤبەرا زاراڤاندا د زمانێن هەمەجۆردا دهێتە دروستکرن یان پێکهینان.

4- زاراڤسازی ب دروستکرنا زاراڤێن نوی ل دەمێ پێدڤیاتییێ ڕادبیت.

5-زاراڤسازی ب کۆکرنا زاراڤان ل سەر لاپەران یان لیستێن بەیاناتان ڕادبیت (multi-lingual Terminology bilingual Terms).

2-5-زاراڤسازی و وەرگێڕان:

د ناڤبەرا زاراڤسازییێ و وەرگێڕانێدا [1] پەیوەندییەکا بهێز هەیە، چونکی ل دەمێ وەرگێڕ ب کارێ وەرگێڕانێ ڕادبیت، ئەو پێدڤی ب زاراڤ و پەیڤان د ناڤبەرا هەر دوو زمانان‌دا دبیت کا بەرانبەر زاراڤێ وەرگێڕای ژ زمانێ ژێدەری بۆ زمانێ مەبەستدار چ زاراڤ هەیە. د ڤێرێدا هندەك جاران هەمان زاراڤ ب دەستناکەڤیت کو د ئەڤی دەمیدا (بۆشاهییا زمانی) دروستدبیت. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا پەیڤا (نەڤی) هەیە کو بۆ ڕەگەزێ نێر و مێ هەر دووکان بکاردهێت، بەلێ د زمانێ عەرەبیدا بۆ هەمان پەڤێ دوو پەیڤ بکاردهێت کو بۆ مێ یان کچێ(حفيدة) بکاردهێت و بۆ نێر یان یان کوڕی (حفيد) بکاردهێت و هندەك جاران بەرانبەر زاراڤی یان پەیڤێ د زمانێ مەبەستدار ئەو پەیڤ هەر نینە و ئەڤەژی زێدەتر ژ ئەنجامێ هەبوونا کەلتوورێن جیاوازە و ئەڤە د وەرگێڕانێدا گەلەك جاران ئاریشەیان پەیدادکەت. ئەڤە هەمی دچنە د بن زاراڤێ(بۆشاهییا زمانی)دا. بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا پەیڤا (ژاژی)هەیە و ئەڤ ل دەڤ ئینگلیزان نینە، ل دەمێ بۆ ئینگلیزی دهێتە وەرگێڕان ئاریشە پەیدادبن.

ئەڤە ئەوێ چەندێ دیاردکەت کو هێشتا ڤالاهییەکا بەرچاڤ د ناڤبەرا زاراڤسازییێ و وەرگێرانێدا هەیە. د ئەڤی حالەتی هۆسادا یان پەنا دێ بۆ وەرگێرانا نەحەرفی یان وەرگێڕانا شرۆڤەکاری هێتە برن (Thelen,2021,193). یان هەمان زاراڤ وەکو خۆ- ئەڤجا ب هندەك گوهۆڕینێن فۆنەتیکی یان بێ گوهۆڕینێن فۆنەتیکی – دێ ژ زمانێ ژێدەری هێتە خواستن و وەرگرتن.

پەیڤ و زاراڤ د وەرگێڕانێدا وەکو ئێك نینن. ژبۆ وەرگێڕەکی واتە، ئەو کەسێن کو دەقان ب نەپیتی(نەحەرفی) سەر ب بوارێن بابەتێن تایبەت وەربگێڕن یا گرنگە کو بزانن ئەو ڕووی ب ڕووی هندێ دبن کو بزانن کا ئەو زاراڤەکە یان پەیڤەکە. ئەگەر ئەو پەیڤەك بیت ئەوان پلەیەکا دیارکری یا ئازادییا وەرگێڕانێ هەیە، بەلێ ئەگەر ئەو

---

(1) وەرگێڕان ئەو پرۆسێسە ئەوا ب ڤەگوهاستنا واتایێ یان واتایێن دەقی یان ئاخڤتنێ ڕادبیت، ئەوژی ژ زمانێ ئێکێ(ژێدەری) بۆ زمانی دووێ(ئارمانجدار)، ئەڤەژی پشتبەستنێ ب واتایا پەیڤان و پێکهاتێن زمانی و دەوروبەرێ دەقێ زمانێ ژێدەری دکەت(Zaky.M.M,,1).

زارڤەك بيت، ئەو نەچارن بۆ بكارهينانا زاراڤەكىٚ يەكسان د وەرگێڕانا ئەواندا. يا خرابتر و ب زەحمەتر ئەو ڕەگەزەنە كو وەك پەيڤێن ئاسايى ديار دبن، بەلىٚ ل دوماهيكىٚ وەك زاراڤ دياردبن. هەروەسا ژ لايىٚ ڤەديتنا پراگماتيكيڤە، جوداكرنا پەيڤ– زاراڤى ب پشتراست يا گرنگە ژبۆ وەرگێڕەكى يان قوتابييەكىٚ وەرگێڕانىٚ، چونكى دبيت ئەڤە جياوازييەكا جەوهەرى دروستبكەت، ل دۆر ئەوا گرێداى ب جهىٚ لێگەڕيانا رەگەزيڤە. واتە د فەرهەنگەكا گشتيدايە يان د فەرهەنگەكا بوارىٚ بابەتىٚ تايبەتدايە يان ژى د ناڤ واژەيێن زاراڤسازييێدايە (varantola, 1992,124 - 125).

5-3- زاراڤسازى بەرانبەر لێكسيكۆلۆجييى:

بەرى ئەم دەربارەى جياوازييا د ناڤبەرا پەيڤان و زاراڤاندا باخڤين و بەرى تايپۆلۆجييا پەيوەندييێن زاراڤسازى بهێتە دياركرن، يا پێدڤييە هەڤتەريبوونەك يان بەرانبەركرنەك د ناڤبەرا زاراڤسازى و لێكسيكۆلۆجييێدا بهێتە دياركرن.

زاراڤسازييا دابونەريتى– *Traditional Terminology* ***– يان زراڤسازييا زانينى– جڤاكى*** ***socio-cognitive*** بۆ هندىٚ دچيت سەرەدەرييىٚ ل گەل زمانى ژبۆ مەبەستێن تايبەت بكەت و لێكسيكۆلۆجى سەرەدەرييىٚ ل گەل زمانىٚ گشتى دكەت. ب واتايەكا دى سنوورەكىٚ ڤەبڕ د ناڤبەرا زمانى ژبۆ مەبەستێن تايبەت و زمانىٚ گشتيدا هەيە. هەروەسا د ناڤبەرا زاراڤسازى و لێكسيكۆلۆجييىٚ ژيدا هەيە، بەلىٚ ئاخڤتن و لێدوانەكا وەكو ئەڤىٚ نەشێت هەبوونا ئەوان دۆخان ڕەتبكەت، ئەوێن ب نياز زمانىٚ گشتى وەك زمانەك بۆ مەبەستێن تايبەتى بكاربهينيت يان ل دەمىٚ زمان ژبۆ مەبەستێن تايبەت، تايبەتمەنديا خۆ يا تايبەتى ژدەستدابيت و ببيتە زمانىٚ گشتى. ب واتايەكا دى د شياندا نينە سنوورەكىٚ ڤەبڕ د ناڤبەرا ئەوان هەردووكاندا هەبيت. سنوور ژى سنوورەكىٚ شێلييە. بەلىٚ ڕايا گشتى ل دۆر زاراڤسازييا دابونەريتى هۆسا دياركەت كو سنوور يىٚ ڕوهنە و ب چ شێوەيان شيلى نينە و هەمان تشت د شياندايە ل دۆر سنوورىٚ د ناڤ زاراڤسازييێدا ب خۆ ژيدا بهێتە جێبەجێكرن. د هەمان دەمدا د زاراڤسازييا دابونەريتيدا هۆسا دياردبيت كو سنوورێن شێلى د ناڤبەرا كەتيگۆراندا –

ئانکو بنەمایەك کو بوویە ڕێچکەیەك د زمانڤانییا زانینیدا– و د ناڤبەرا لێکسیکۆلۆجییێدا –کو ژ لایێ زاراڤێن زمانڤانییا زانینییڤە هاتبیتە بەرچاڤ وەرگرتن– هەنە. ئانکو (تێمێرمان) هۆسا هزردکەت کو سنوورێن شێلی هەنە و ب ئاشکرایی دهێنە جێبەجێکرن(Thelen,2021,194-195).

(تێمێرمان) بیرۆکەییا زاراڤسازییا زانینی– جڤاکی دایە نیاسین، واتە تێگەهێ زاراڤسازییێ کو دبێژیت:

1–زاراڤسازییا زانینی– جڤاکی ژ یەکەیێن تێگەهشتنێ دەستپێدکەن کو پتریا جاران پێکهاتەیا نموونەیی نینە.

2–تێگەهشتن ئەوژی ڕوویدانەکا ڕێکوپێکە. یەکەیەکا تێگەهشتنێ کەتیگۆری و پێکهاتەیا کەتیگۆریی هەیە و د ناڤ مودێلێن زانینیدا کاردکەت.

3–پشتبەستن ل سەر جۆرێ یەکەیا تێگەهشتنێ و ل سەر ئاست و جۆرێ بسپۆرییا فرێکەری و وەرگرێ د پرۆسەیا پەیوەندیکرنێدا. زانیاری ژ لایێ گرنگییا زێدە و گرنگییا کێمڤە ژبۆ نیاسینی و دانەنە نیاسنێ دهێنە گوهۆڕین.

4–هەڤواتا و فرەواتا د پرۆسێسا تێگەهشتنێدا کاردکەن و ئەرك هەنە و ژبەر ئەڤێ چەندێ یا پێدڤییە بهێنە وەسفکرن.

5–أ– یەکەیێن تێگەهشتنێ ب شێوەیەکێ بەردەوام د گەشەکرنێدانە. دبیت ماوەیێ مێژوویی د پێشڤەچوونا ئەواندا زێدەتر یان کێمتر یا گرنگ بیت ژبۆ تێگەهشتنا یەکەیەکێ.

ب– مودێلێن زانینێ. ئانکو میتافۆر و مودێلێن زانینا نموونەیی ب ڕۆلەکێ دیار د پێشڤەچوونا بیرۆکەیێن نویدا دگێڕن (Temmerman, 1998:351-352).

4-5-تایبەتمەندییێن زاراڤسازییێ:

زاراڤسازییێ وەکو بیاڤەکێ زمانی چەند تایبەتمەندییەك هەنە. د شیاندایە ب ڕێکا ئەڤان تایبەتمەندییان د شیاندایە زێدەتر ل زانستێ زاراڤسازییێ بگەهین. ئەو تایبەتمەندی ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1–پێناسەیا تاکانە یان ئێکانە: دڤێرێدا پێناسەیا بۆ زاراڤی دهێتە دان دڤێت ژ جۆرێ ئەوێ یا ئێکانە بیت.

2–پێناسەیا جێگیر: دڤێرێدا ئەو پێناسەیا دهێتە دان یا جێگیر و نەگۆڕ بیت.

3–پێناسەیا بێدەنگ: دڤێت ل دەڤ پێناسەکری ب خۆ ل دەستپێکێ چ واتا و ڕامان دیار نەبیت.

4–بوارێ بکارهینانێ: دڤێت زاراڤ ب شێوەکێ گونجای بیاڤێ بکارهینانا خۆ بدەت.

5–ئاڕاستەیا تێگەهی: دڤێت زاراڤ ب کێمیڤە یێ گونجای بیت یان ڕێککەڤتی بیت ل گەل ئێك واتایێ و دڤێت واتایا هەڤچەشن(مطابق) بیت نەکو ل گەل پتر زاراڤەکی.

6–دڤێت زاراڤ دبن کونترۆلەکیدا بیت و دڤێت زاراڤی دووپاتکری هەبیت و دڤێت بۆ ئەوێ دووپاتکرنێ یێ دروستبیت.

7–دڤێت زاراڤی پێکهاتەکا جێگیر هەبیت.

8–دڤێت زاراڤی خۆلا ژیانی هەبیت، چونکی زاراڤ وەرار تێدا پەیدادبیت و چێدبیت ب سەرڤەچوونا دەمی ئالوگۆڕی تێدا پەیدابیت.

9– فراوانبوون: ئێك زاراڤ ب تنێ نەشێت هەمی پێدڤییاتییێن بکارهینەری ب جهبینیت (htpp://clinicalarchitecture.com...).

5-5-جۆرێن زاراڤسازییێ:

زاراڤسازی وەکو پتریا بیاڤێن دیییێن زانستی ب تنێ جۆرەك نینە، بەلکو چەند جۆرەك هەنە. ل خوارێ دێ هەولدەین بەحسێ ئەڤان جۆرێن زاراڤسازییێ بکەین:

1-زاراڤسازییا ئەکادیمی: ئەڤە هەولددەت هەڤچەشنییەکێ د ناڤبەرا زاراڤ و دورهێلێ ژدەرڤەی زمانیدا هەی ببینت.

2-زاراڤسازییا پەیوەندیدار ب بزاڤێن مللیڤە: د ئەڤی جۆریدا ئارەزوو د پتریا جاراندا هەیە وەکو زمانێ ئاسایی پێشبکەڤیت، زێدەباری هندەك هەولێن گرێدای ب ڕێکخستنێڤە هەین (www.euralex.org/...5//.).

3-زاراڤسازییا هویر: ئەڤ جۆرە ڕادبیت ب چارەسەرکرنا ئاریشەیێن هویر ئەوێن دکەڤنە د ڕێکا ڤەکۆلینێدا و دشیاندا نینە بهێتە چارەسەرکرن ب ڕێکا ئەوان ئالاڤێن هەین. وەکو: فەرهەنگ و لیستێن زاراڤسازی، کو ل ڤێرێ دەزگەهێن نیشتیمانی و نیڤ دەولی ب ئەڤی کاری ڕادبن.

4-زاراڤسازییا بوارێن هویر: ئەڤە ب دانانا زاراڤان بۆ تێگەهێن گەلەك نوی ڕادبیت و ئەڤە بوو بسپۆرییێن هویر یا گرنگە. بۆ نموونە لیستا زاراڤێن نوژدارییا چاڤان و ئەڤە بریتییە ژ لیستەکێ کو هەمی نەخۆشییێن چاڤان ب خۆڤە دگریت و ئەڤ لیستە چەند لیستێن ژێرخان ب خۆڤە دگریت، کو گرێدای بن ب نەخۆشییەکا دیارکریڤە. وەکو لیستا زاراڤێن نەخۆشییا (رمد)یا چاڤی.

5-زاراڤسازییا دەزگەهان: ئارمانجا ئەڤی جۆری ئامادەکرنا لیستێن تایبەتن ب دەزگەهەکێ دیارکریڤە. وەکو: پیشەسازی، بازرگانی، جوتیار...هتد.

6-زاراڤسازییا سیستەمی یان ڕهوریشەلی: ئارمانجا ئەڤی جۆری ئەوە ب دروستکرنا پێدانێن زاراڤسازی و بەلاڤکرنا ئەوان ڕاببیت.

7-زاراڤسازییا تێرمدانانێ: دڤێریدا ئەو پێشکەڤتنا د زانیارییاندا پەیدابووی بوو ئەگەرێ دروستکرنا ئەڤی جۆری. تێرمدانان ب خالا ڤەگوهاستنێ بۆ سەردەمێ پیشەسازییا زمانی دهێتە هژمارتن (محمد الهادی عیاد، 2010، 377–379).

5-6- پەیوەندییا زاراڤسازییێ ب زمانڤانییێڤە:

(بیار لیرات) د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ(زمانڤانییا نوی) ب ئەڤی ڕەنگی زاراڤسازییێ ددەتە پێناسەکرن کو ڤەکۆلینا تێگەهـ و واژەیانە د زمانێ دیارکریدا(محمد الهادي عياد، 2010، 407).

ئێك ژ پێناسەیێن زاراڤی ئەوە کو زاراڤ ئامارژەکرنە ب تێگەهەکی ب ڕێکا پیتان یان هەر گرۆپەك ژ ڕەگەزان، بەلێ د زمانێن تایبەتدا وەسا دهێتە پێناسەکرن کو سیستەمەکە د زمانڤانییێدا کو زاراڤ و ئالاڤێن زمانییێن دی بکاردهینیت کو هەولا ڕوهنکرنا

پەیوەندیکرنێ د بیاڤێن دیارکریدا ددەت. کەواتە زاراڤ کلیلەکە بۆ تێگەهی و بۆچوونەکا زەینی هەیە و بریتییە ژ درککرنا تێگەهـ و چوونا ناڤ بوارێن ئەبستمۆلۆجی، ئەوێن تێگەهان ب خۆڤە دگریت، ب ئەڤێ چەندێ پەیوەندییا زاراڤسازییێ ب زمانڤانییێڤە پەیوەندییەکا لقییە کو زاراڤسازی زاراڤان ب خۆڤە دگریت و زاراڤ ژی هێمایەکا زمانییە(محمد الهادي عياد، 2010، 407).

هندەك زمانڤان دبینن کو زاراڤسازی ژ بابەتێن واتاسازییە کو دچیتە د ناڤ چارچۆڤێن گرنگیپێدانێن زانیارییێن واتاییێدا، بەلێ ژبەرکو زاراڤسازی ڤەکۆلینێ ل سیستەمێ تێگەهێن زاراڤان دکەت، کو ئەو بریتینە ژ هێماییێن ئامارژەکەر، لەوا پێدڤییە بابەت ب هویری بهێتە دیارکرن ب ڕێکا پێناسەکرنا سروشتێ یەکەیێن ئەوی سیستەمی پێکدهینن. ئانکو هێماییێن زاراڤسازی ئەو یەکەنە کو ژ سروشتێ خۆ یێ سیمیۆلۆجی و زمانی دەستپێدکەن و ب سیما و تایبەتمەندییێن خۆ یێن واتایی و تێگەهی ب دوماهیك دهێن(محمد الهادي عياد، 2010، 407-408).

زاراڤسازییێ پەیوەندی ب زمانڤانییا پراکتیکی ژیڤە هەیە، چونکی زاراڤسازی ڤەکۆلینێ ل دروستکرن و گەشەکرنا زاراڤان دکەت، بێگومان زاراڤ کەرەستێن زمانینە و ئەڤ کەرەستە ژی ل ئەوی دەمی دبیتە زاراڤ ل دەمێ تایبەت بیت ب زانستەکێ دیارکریڤە. وەکو کیمیا، فیزیك، جوگرافی...هتد.

زاراڤسازی وەکو زانستەك ب لقەك ژ لقێن زمانڤانییا پراکتیکی دهێتە دانان، چونکی ژ ڕوانگەها بنیاتنانێڤە ژ ڕوانگەها گشتی یا ڤەکۆلینێن زمانڤانییا بنەڕەتی یا جیاوازە، بەلێ ل گەل ئارمانجێن زمانڤانییا پراکتیکی ئێکدگرن و د پەیوەندنییا د ناڤبەرا تێگەهێن زانستی و ئەو زاراڤێن زمانیدا ئەوێن ئەوێ واتایێ دگەهینن و د پەیوەندییا د ناڤبەرا زاراڤ و بنەڕەت و واتایا ئەوێدا و چەوانییا دانان و جۆرێ بکارهینانێ و یەکخستنا هاڤواتایان و تۆمارکرن و ڕاستڤەکرنا زاراڤێن هەلە و نەرێك و دانانا کورتکەر و هێمایان بۆ زاراڤان ڤەدکۆلیت. هەروەسا ژبەرکو ئەڤ زانستە بۆ دەربڕینکرن ژ ئەوان زاراڤێن دروستدکەت چەندین زانستێن دی بەشدارییێ تێدا دکەن،

لەوا ب لڤەك ژ لقێن زمانڤانییا پراکتیکی دهێتە دانان (شەهاب شێخ تەیب تاهیر، 2012 ، 103–104).

سروشتیێ ڤەکۆلینا زاراڤی کو ژ ئالییێ هندێڤە کو هێمایە و ژ ئەوی ئالییڤە کو تێگەهە، ئەڤ چەندە بوو ئەگەرێ دروستکرنا بنەماییێن ڤەکۆلینێن نوی، کو ل ڤێرێ دوو نێزیکبوون پەیدابوون: ئێك ژ ئەوان هێمایان ڤەدکۆلیت و ژ واتایان دەستپێدکەت و یا دی ڤەکۆلینا واتایێ دکەت و ژ واژەیان دەستپێدکەت(محمد الهادي عياد، 2010، 408).

7-5-گرفتێن زاراڤسازییێ:

وەك ئاشکەرا زانستیێ زاراڤسازییێ پێشکەڤتنەکا مەزن یا ب خۆڤە دیتی و لق و جۆر و پەیوەندی و تایبەتمەندی یێن ژێ پەیدابووین، بەلێ زاراڤسازی وەکو بیاڤەکێ زمانی و ئەبستمۆلۆجی ژ گرفت و کێماسییان یا ڤالا نینە، د شیاندایە گرفتێن زاراڤسازییێ د ئەڤان خالاندا دیاربکەین:

1–ئەگەر ئەو زارڤێ هەی، زاراڤەکێ ئێکگرتی نەبیت، ئانکو د ئێك دەمیدا چەند زاراڤێن دی ژی بۆ بهێنە بکارهینان. بۆ نموونە بۆ زاراڤێ (Linguistics)، ئەڤ زاراڤە دهێنە بکارهینان:(زمانەوانی، زمانڤانی، زمانڤانی، زانستیێ زمانی...هتد.)

2– ئەگەر زاراڤێن وەرگێڕای سادە و ساکار و دروست نەبن، ئانکو د ئالۆزبن. وەکو وەرگێڕانا زاراڤێن : (ئیسفەنجێ دەریای، تیڤلکێ ئەردی، لبنێ زەریاییێ، بارانا ترش، قوچەکێ بای، تارمایی، چەقە هێز...هتد) بۆ سەر زمانێ کوردی یان چێدبیت ب تەمامی ئەوێ واتایێ نەدەن. وەکو: زاراڤێن (دەنگدار) و (بێدەنگ) د ناڤ دەنگسازییێدا، کو د ڕاستیدا چ دەنگ نینن بێدەنگ بن. ئەگەر بێدەنگ بیت، پا چەوا دبێژنێ دەنگ.

3– ئەگەر زارڤێن دروستکری زەحمەت بن بۆ تێگەهشتنێ. وەکو زاراڤێن :(دەلاندن، مەمیلە، سیکلدانوچك، بوریچکەدار، تەنۆلك، تاودان، تەنۆك، تێلە تۆر ...هتد).

4– ئەگەر خەلك ل سەر واتایا زاراڤێن نوی بەلاڤبووی ڕانەهاتبن. وەکو بکارهینانا زاراڤێ(دەرووزمانی) بۆ زمانڤانییا دەروونی.

5–زارڤێن ژ زمانێن بیانی هاتینە خواستن، ئەگەر زەحمەت بن بۆ تێگەهشتنێ یان گەلەك بەلاڤنەببیت. وەکو زاراڤێن:(نەفرۆن، ئیرسۆس، سیکویا، تایگا...هتد)

6–زاراڤێن ئەکرۆنیمی تێدا هاتییە بکارهینان، نەشیابن ببنە زاراڤ.

5-8- پەیڤ و زاراڤ:

ئەوا گرێدای د ناڤبەرا پەیڤ و زاراڤیدا کو سنوورێ د ناڤبەرا ئەواندا و جوداهییا د ناڤبەرا ئەواندا یا تەمومژ و نەدیارە. ئەوژی وەکو ئەوا د ناڤبەرا زمانێ گشتی و زمانێ بۆ مەبەستێن تایبەتدا بکاردهێت. ئەڤجا د شیاندایە زاراڤ وەکو پەیڤ بهێنە بکارهینان و پەیڤ ژی وەکو زاراڤ بهێنە بکارهینان، بەلێ ل گەل هندێ پێدڤییە د بن هەمی بارودۆخاندا هەر دوو ژ ئێك بهێنە جوداکرن. پتریا شێوەیان هژمارەکا پێڤەرێن مۆرفۆلۆجی و فۆنۆلۆجی و ئیتیمۆلۆجی ژبۆ ژێکجوداکرنا ئەوان ژ ئێکودوو دیاردکەن(Cabré, 1999, 81-92)

زاراڤ – Term دەربڕینێ ژ تێگەهەکی دکەت. زاراڤ بریتییە ژ ڕێکەکێ ژ ڕێکێن ڕێکخستنا هزرێ کو پسپۆر د بیاڤێ زانستێ خۆدا بکاردهینن(محمد الهادي عياد، 2010، 372).

زاراڤ وەك زۆربەیا ئەو ژێدەرێن ئامارە بۆ کرین، واتایەکە ئامارەیێ ب ڕێککەڤتنێ ددەت، ئەڤ واتایا ژی ئامارەیێ ب تایبەتییەکا گرنگا زاراڤی دکەت کو ئەوژی ڕێککەڤتنە ل سەر واتایەکا تایبەتی بۆ زاراڤی(شەهاب شێخ تەیب تاهیر، 2012 ، 151).

پەیڤ ب وەسفا خۆ هێمایەکا زمانییە کو بریتییە ژ فۆڕم و واتایەکا پێکڤەگرێدای و ژێکجودانابن و وەکو دوو ڕوویێن پەرەکێ پارەینە و واتایا پەیڤێ د پتریا حالەتاندا بریتییە ژ هەڤپشکی و هەمەجۆرییێ و دەوروبەر دبیتە بنەڕەت د دیارکرنا واتایا ئەوێدا، بەلێ زاراڤ ئامارەیە بۆ تێگەهەکی، کو دکەڤیتە ژدەرڤەی زمانی و دانانا زاراڤی بۆ تێگەهەکێ دیارکری، ئەو پرۆسەیەکا پێشەوەختە کو سیمایێ تاکانەیی و خودان واتایەکا تاکی هەیە و دشیاندا نینە زاراڤ یەکەیەکا ب تنێ و جودا بیت، بەلکو زاراڤ بەشەکە و ژ لیستا زاراڤێن بیاڤەکێ دیارکری جودا نابیت(محمد الهادي عياد، 2010، 372).

هەتاکو پەیڤ ببیتە زاراڤ، زانستێ زاراڤسازییێ چار پیڤەران ددانیت، ئەو پەیڤەر ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1-**ناڤکرن:** دڤێت زاراڤ ناڤ بیت، چونکی ناڤ نواندنا تشتی دکەت و ب ئەڤێ چەندێ پرۆسەیا ناڤکرنێ پەیدادبیت.

2-**بەرهەڤی:** دڤێت ناڤ یێ بەرهەڤ بیت بۆ وەرگرتنا زاراڤی، چونکی هەمی ناڤ نەشێن ببنە زاراڤ.

3-**تاکانە:** دڤێت دیارکرنا ناڤێ ئەوێ کو دێ بیتە زاراڤ بکەڤیتە ژدەرڤەی دەوروبەری و ئەڤەژی ڕێکێ ددەتە ناڤی ئەو ب خۆ خۆ بنیاسیت و واتا ئەوی ناهێتە گوهۆڕین ب ڕێکا گوهۆڕینا جهێ ئەوی د دەقیدا کو ل ڤێرێ زاراڤی دەوروبەر نینە.

4-**ڤەگوهاستنا پەیڤێ بۆ شێوەیی:** ل دەمێ پەیڤ دهێتە ڤەگوهاستن بۆ زاراڤی ل ئەوی دەمی شیانا ڕاڤەکرنێ نامینیت، ب ئەڤێ چەندێ شێوە ل دەرڤەی دەوروبەری دمینیت(محمد الهادي عياد، 2010، 372–373). بۆ نموونە پەیڤەکا وەکو (دەنگ) ل دەمێ بۆ ناڤ بیاڤێ دەنگسازییێ دهێتە ڤەگوهاستن، دبیتە زاراڤ، چونکی ب زانستەکیڤە دهێتە گرێدان.

ئارمانج ژ ئەڤان هەر چار پرۆسەیان ئەوە کو زاراڤی سیمایێ تاکانەیی یان ب تنێیاتییێ هەیە. ئانکو زاراڤ ب وەسفا خۆ یێ تاکانە و ب تنێیە د دەلالەتا خۆدا ژدەرڤەی دەوربەری کو بەرهەنگاری چ گوهۆڕینان ل جهەکی یان دەمەکی نابیت. ب کورتی پەیڤ دهێتە ڤەگوهاستن بۆ زاراڤی، ل دەمێ چ ڕابردوو نەبیت و ل دەمێ واتایەك هەبیت کو یا جودابیت ژ کارهینانێن دەوروبەری(پراگماتیکی) (محمد الهادي عياد، 2010، 373).

پەیڤ ل دەمێ دهێتە بكارهینانێ یان واتایا ئەوێ بەرفرەهـ دبیت یان واتایا ئەوێ بەرتەنگ دبیت. بەرفرەهبوونا واتاییێ ب گەلەك ڕێكان دروستدبیت و ئەڤە دبیتە ئەگەر پەیدابوونا ئەوان پەیڤان ئەوێن واتاییێن هەمەجۆر هەبن، بەلێ بەرتەنگبوونا واتاییێ دبیتە هۆییێ هندێ پەیڤ د چارچۆڤەكێ بەرتەنگدا بهێتە بكارهینان كو دەربڕینێ ژ تێگەهەكێ تایبەت د بیاڤەكێ ئەبستمۆلۆجییێ دەستنیشانكریدا دكەت و ب ئەڤێ چەندێ زاراڤ بەرهەڤ دبیت یان دروستدبیت (محمد الهادي عياد، 2010، 371).

زاراڤ تەوەرێ بابەتێ زاراڤسازییێیە، هەر دەمێ پەیڤەك یان یەكەیەك دبیتە زاراڤ دڤێت ئەو زاراڤ جهەكی د پۆلینكرنا زاراڤسازییێدا بگریت(محمد الهادي عياد، 2010، 379).

زاراڤ پەیڤەكا سادەیە یان نەسادەیە كو ژ لاییێ گرۆپەكا دیاركرییا مرۆڤان د بیاڤەكێ دیاركرییدا هاتییە دانان و دهێنە بكارهینان.

زاراڤ ڕێككەڤتنە ل سەر واتایا پەیڤەكێ بۆ تشتەكێ دیاركری، كو بەری ئەوی دەمی ئەو واتا نەبوو. زاراڤ جۆرەكە ژ ئەوێ پەیڤا تایبەت ب بابەتەكی ژ بابەتێن زانستی و زانیاری و ڕەوشەنبیریڤە و د ژیانا ڕۆژانەدا بكاردهێن. زاراڤ ب چەند شێوەیان دهێتە پێناسەكرن. وەكو:

1-زاراڤ جۆرەكە ژ پەیڤێ.

2-زاراڤ واژەیەكا نوییە و خەلك دروستدكەن.

3- زاراڤ دەستەیەك ژ خەلكی بكاردهینن.

4-زاراڤ ڤەگوهاستنا پەیڤەكێیە ژ واتایەكێ بۆ واتایەكا دی، ژبەر هندێ هەمی زاراڤ پەیڤن، لێ هەمی پەیڤ زاراڤ نینن(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2014، 17).

5-زاراڤ بریتییە ژ یەكەییێن فەرهەنگی(پەیڤ یان گرۆپەك ژ پەیڤان)، كو گرێدای بوارەكێ ئەبستمۆلۆجییێ تایبەتە و ئەڤ ڕێككەڤتنە ژ ئالییێ گرۆپەكا زاستی یان تەكنیكڤە ل سەر هاتییە كرن (فراك نوفو، 2012، 430).

6-زاراڤ بریتییە ژ ئەوێ پەیڤا بۆ واتایەكا تایبەت هاتییە دانان، كو د بنەڕەتدا نەبوویە، ئانكو واتایا خۆ یا زمانی ژدەستددەن و بەرەڤ واتایەكا زاراڤی دچن(رمزي منير بعلبكي، 1990، 500).

7- زاراڤ بريتييه ژ ڕێككەڤتنا مللەتەكى ل سەر ناڤكرنا تشتەكى ب ناڤەكى كو بشێت دەربڕینی ژ ئەوی تشتی بکەت(سيد الشريف الجرجاني، 1938، 28).

8-زاراڤ بريتييه ژ دەرئێخستنا تشتی ژ واتایا زمانی بۆ واتايەكا دی ژبۆ دیارکرنا مەبەستا ئەویٚ، ئەوژی ژبەر هەبوونا تشتەكى د ناڤبەرا ئەواندا وەكو گشت و بەش یان وەكهەڤیبوونا د سالۆخکرنێدا...هتد) (بطرس البستاني، 1983: 515).

9-زاراڤ بريتييه ژ واژەيەكیٚ كو پەيڤەكە یان پتر، كو خودان دەلالاتێن زانستی یان شارستانینە، كو ئەوێن د ئەوان بیاڤ و زانستاندا کاردکەن دانایە و بکاردهینن(جاسم محمد عبدالعبود، 2007، 16) .

ئەڤە ئەویٚ چەندیٚ دگەهینیت، كو زاراڤ جۆرەكە ژ پەيڤیٚ، بەلیٚ ئەوا زاراڤ و پەیڤیٚ ژێكجودابكەت ئەوە، كو زاراڤ پەیڤەكا نوییە و دەستەیەك ژ خەلكی ددانن، بەلیٚ پەیڤ بەرهەمیٚ هەمی خەلكییە نەكو دەستەیەكیٚ(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2014، 17-18).

ب شێوەكیٚ گشتی جوداهییا پەیڤ و زاراڤی د ئەڤان هەر دوو خالاندايە:

أ-زانینا پێناسەیا ئەوان هەردووکان:

1-پەیڤ: بريتييه ژ كۆمەكا دەنگان و ل دەمیٚ پەیڤ خۆ ل گەل ئێك لێكددەن ل دویڤ یاسایێن ڕستەسازی دبنە ئەگەریٚ هندیٚ ڕستە دروستببیت.

2-زاراڤ: ئەو پەیڤە ئەوا واتا هەبیت و ئاماژەییٚ ب تشتەكى یان هزرەكیٚ یان ڕویدانەكیٚ... هتد ددەت.

زاراڤ زێدەباری هندیٚ، كو پەیڤە، بەلیٚ (مەدلوول)ە ژی، بەلیٚ پەیڤ ب تنیٚ پێكهێنیٚ زمانییە و ل ڤێریٚ دیاردبیت، كو هەمی زاراڤ پەیڤن، بەلیٚ هندەك پەیڤ ب تنیٚ دبنە زاراڤ، لیٚ ژبەركو زاراڤ ئاماژەییٚ ب تشتەكى ددەت، ژبەر هندیٚ ئەو نواندنا ئەوی تشتی دكەت (www.wikihow.com...).

ب-زانینا چەوابیا ژێکجوداکرنا ئەوان هەر دووکان:

جوداهی د ناڤبەرا پەیڤ و زاراڤیدا ب ڕێکا ئەوی بیاڤێ تێدا دهێنە بکارهینان دیاردبیت (www.wikihow.com...). بۆ نموونە ئەگەر تەماشەی پەیڤێن (ل، ژ، بۆ، ب) بکەین، دێ بینین جارەکێ وەك پەیڤ سەرەدەری د گەلدا دهێنە کرن و جارەکێ وەکو زاراڤ.

بۆ نموونە ئەگەر (ل، ژ، بۆ، ب) د پەرتووکێن میژوویێدا بهێتە بکارهینان دێ بنە پەیڤ. وەکو:

-ئەمریکا بۆ عیراقێ دێ بێ هەلویست بیت.

-داعش ژ مویسل ڕەڤین.

بەلێ ئەگەر(ل، ژ، بۆ، ب) د پەرتووکێن ڕێزمانێدا بهێنە بکارهینان دێ بنە زاراڤ، چونکی گرێدای بابەت و بوارەکێ دیارکرینە و دەستەیەك ژ کەسێن بسپۆر ل سەر ڕێککەڤتینە. وەکو:

- من نامە بۆ تە هنارت.
- ئەو ل ئازادی دگەڕیت.

هەروەسا(ئاسن) ئەگەر د ئاخڤتنا ئاساییدا بهێتە گوتن دێ بیتە پەیڤ، بەلێ ئەگەر(ئاسن) د پەرتووکا کیماییێدا بهێتە گوتن دێ بیتە زاراڤ، چونکی دێ گرێدای بیاڤەکێ دیارکری بیت و کۆمەلەك ژ کەسێن پسپۆر دێ بکارهینن. دیسان د ڕێزمانێدا(ڕەگ) دبیتە بنیاتێ کاری و د زیندەوەزانیێدا دبیتە ڕەگێ دارێ.

9-5-جۆرێن زاراڤان:

ب شێوەکێ گشتی زاراڤ دبیتە دوو جۆر، ئەوژی زاراڤێن گشتی و زاراڤێن تایبەتینە(محمد الهادي عياد، 2010، 381). ل خوارێ دێ هەولدەین بەحسێ ئەوان هەر دوو جۆران بکەین:

1-زاراڤێن گشتی:

مەبەست ژ زاراڤێن گشتی ئەو زاراڤن ئەوێن گرێدای ب پسپۆری و بیاڤەکی ب گشتیڤە بن، کو ب زاراڤێن سەرخان یان گشتگیر یان زاراڤێن سەرەکی دهێنە ناڤکرن. وەکو زاراڤێ زمانڤانییێ. ئەڤ زاراڤە زاراڤەکێ گشتییە.

2-زاراڤێن تایبەتی:

ئەو زاراڤن ئەوێن دکەڤنە ژێر زاراڤێ گشتیڤە و دبنە لق یان تا بۆ زاراڤێ گشتی. وەکو زاراڤێن: دەنگسازی، وشەسازی، ڕستەسازی، واتاسازی و پراگماتیك، کو ئەڤە هەمی دکەڤنە بن زاراڤێ زمانڤانیڤە.

ژ هەژییە بێژین زاراڤێن تایبەتی ژی دشێن دابەشی بوارێن هەیرتربن، کو ئەوی بواری ژی زاراڤێن خۆ هەبن(محمد الهادي عياد، 2010، 381). وەکو زاراڤێ دەنگسازی، چەند زاراڤەك هەنە. وەکو: دەنگ، فۆنیم، ئەلۆفۆن، ئەلۆگراف...هتد.

5-10-ئەرکێن زاراڤی:

زاراڤی چەند ئەرکەك هەنە. وەکو:

1-ئەرکێ واتاییێ زاراڤی: ئەرکێ سەرەکییێ زاراڤی ئاماژەکرنە ب تێگەهەکێ دیارکری و ب ئەڤێ چەندێ دروستکرنا زاراڤان، دروستکرنا تێگەهان ڕەنگڤەددەت(محمد الهادي عياد، 2010، 387).

2-ئەرکێ جڤاکییێ زاراڤی: مەبەستا مە ژ ئەرکێ جڤاکییێ زاراڤی ئەوە، ل دەمێ ئەو ژ گشتیگرییێ بۆ تایبەتییێ دچیت، کو ل ڤێرێ ئەو پەیڤا دبیتە زاراڤ ب تنێ واتایەکی بەرجەستەدکەت و واتایێن دی پشتگوه دهاڤێت و ئەڤ ڕەهەندێ جڤاکی و ئەرکێ ئەوی یێ واتایی و بوارێ ئەبستمۆلۆجی و جڤاکی ئەوێ تێدا بکاردهێت وەکو یەکەیەکا زمانی ئاماژەیێ ب تێگەهەکێ تایبەت ددەت. ئانکو ل ڤێرێ واتایا زاراڤی ناهێتە زانین

ئەگەر گرێدای بیاڤەکێ دیارکری نەبیت و ئەڤە دبیتە ئەگەر کو تاکەکەس نەشێت د واتا زاراڤی بگەهیت هەتاکو سەردەم و جڤاك و بیاڤێ ئەوی زاراڤی بەرچاڤ وەرنەگریت(محمد الهادي عياد، 2010، 400-401).

5-11-تایبەتمەندییێن زاراڤی:

زاراڤی چەند تایبەتمەندی هەنە، کو ل خوارێ دێ هەولدەین ئاماژەیێ ب چەند تایبەمەندییێن زاراڤی بدەین:

1-چێدبیت هەمان زاراڤ پتر ژ تێگەهەکی هەبیت و چێدبیت پتر د بیاڤەکیدا بهێتە بکارهینان(محمد الهادي عياد، 2010، 413). وەکو زاراڤێ مۆرفۆلۆژی، کو د زانستێ بایلۆژیدا زاراڤێ مۆرفۆلۆژی ئاماژەیێ ب ڤەکۆلینا شێوە و پێکهاتا ئەندامان ددەت و د زانستێ جیۆلۆجییێدا زاراڤێ مۆرفۆلۆژی ئاماژەیێ ب پێشکەڤتن و دروستکرن و پێکهاتنا شێوەیێن زەڤی(ئەردی) دکەت، بەلێ د زانستێ زمانیدا مۆرفۆلۆژی ئاماژەیێ ب سیستەمێ عەقلییێ هەڤپشك د دروستکرنا پەیڤێدا دکەت یان ئاماژەیێ ب ئاستەکێ زمانڤانییێ دکەت، ئەوێ سەرەدەرییێ ل گەل پەیڤان و پێکهاتا ئەوێ یا ناڤخۆیی دکەت و چەوا ئەو پەیڤ یان زاراڤە دروستبووینە(شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016، 18).

2-چێدبیت هەمان تێگەه پتر ژ زاراڤەکی هەبیت، ئەوژی ل دەمێ د ناڤ چەند ڕەوشەنبیرییێن گرۆپەکا ئێك زمانیدا بەلاڤدبیت یان ب مەرەما هشیارکرنێ بهێتە بەلاڤکرن. بۆ نموونە ئێك دەرمانی. وەکو:(ئەسپرین، روفامیسین، ئەسبیجیك...هتد) باراپتر سێ ناڤ(زاراڤ) بۆ هەنە:

-ناڤێ تاقیگەهی، کو دروستکەرێن دەرمانان بکاردهینن و پێکهاتا دەرمانی ب خۆڤە دگریت.

-ناڤێ پزیشکی، کو کەسێن پسپۆر بکاردهینن و سالۆخەتێن نوژداری تێدا هەنە.-ناڤێ بازرگانی، کو د ناڤ خەلکیدا یێ بەلاڤە و سیمایێ گشتگیری هەیە(محمد الهادي عياد، 2010، 413).

3-دڤێت زاراڤی واتایەکا دیارکری و ڕوهن هەبیت.

4-دڤێت پەیوەندییەك د ناڤبەرا واتایا زمانی و نوییاتییا ئەویدا هەبیت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2021، 31)

5-زاراڤ جۆرەکە ژ پەیڤێ و گرێدای بیاڤ یان پسپۆرییەکا دیارکرییە. وەکو زمانڤانی، جوگرافی، فیزیك، کیمیا، زیندەوەرەزانی.

6-دشیاندا نینە زاراڤ بهێتە ڕاڤەکرن، تیۆرا زاراڤسازییێ گریمانەیا هندێ دکەت، کو نیاسینا زاراڤی ژ دەرڤەی دەوروبەرییە.

7-پتریا زاراڤان ناڤن، چونکی پتر دشیانا ناڤاندا هەیە نواندنا تشتی بکەت و ناڤ بۆ ئەنجامدانا نواندنێ، بکارهینانا ئەوی پترە.

8-زاراڤی واتایاکا تاکانە هەیە و خودان سیمایەکێ تاکە، ئانکو پتر ژ واتایەکێ نینە وەکو پەیڤێ هەی، ئەڤەژی ژبەر هندێیە، کو گرێدای بیاڤەکێ دیارکرییە و هەبوونا ئەوێ گرێدای هەبوونا زاراڤێن دییە د ناڤ لیستەکا دیارکریا بیاڤەکێ دیارکری یێ ئەبستمۆلۆجی.

9-زاراڤی د کەڤندا واتایا خۆ نەبوویە، ئانکو چ ڕابردوو نینە، بەلکو ڕێککەڤتنە ل سەر دانانا ئەوی ژلایێ گرۆپەکا دیارکریا خەلکیڤە. ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو زاراڤ پەیڤەکا نوییە.

10- ل دەمێ پەیڤەك ببیتە زاراڤ واتایا خۆ یا زمانی ژ دەستددەت و بەرەڤ واتایەکا زاراوەسازی یان زاراڤسازی دچیت.

11-زاراڤ گرێدای نینە ب دەمەکی یان جهەکیڤە، بەلکو دویری ئەوانە.

12-5-ڕەهەندێن زاراڤی:

(ساگێر) سێ ڕەهەندێن ژێکجودا ددەتە پال زاراڤی، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1-ڕەهەندێ ئیدراکی: ئەڤ ڕەهەندە یەکسانە ل گەل تێگەهی.

2–ڕەهەندێ گەهاندنێ: ئەڤ ڕەهەندە یەکسانە ل گەل بکارهینانا زاراڤی وەکو ڕێکەك بۆ ڤەگوهاستنا زانینێ بۆ دەستەیێن جیاواز ژ گوهداران د حالاتێن گەهاندنێ یێن جیاوازدا.

3– ڕەهەندێ زمانی: ئەڤ ڕەهەندە یەکسانە ل گەل شیوەیێن زمانیێن هەین(Sager, 1990, 13). ئەڤی شیوەیی بهایەکێ واتایی هەیە و تایبەتمەندییێن خۆ هەنە، کو پێکهاتەکا ناڤییە د ناڤ سیستەمێ فەرهەنگیدا، ئانکو د وەسفا خۆدا یەکەیەکا زمانییە و پێکهاتەکا دیارکری هەیە، ئانکو ئەو پێکهات(سادەیە یان نەسادەیە)(محمد الهادي عياد، 2010، 387).

13-5-زاراڤ ژ ڕوانگەها زمانیڤە:

ل سەر ئاستێ زمانی سێ پیڤەر هەنە، کو هاریکارن بشێین بزانین زاراڤ چییە و ژ یەکەیێن فەرهەنگییێن دی جودابکەین، ئەو هەر سێ پیڤەر ژی ئەڤەنە:

1–زاراڤ سەر ب دەستەیا پەیڤێن خودان واتاییێن تایبەتن د ئەوی زمانیدا ئەوێن تێدا بکاردهێن. ب ئەڤێ چەندێ دێ پەیوەندییێن بهێز ل سەر ئاستێ فۆڕم و واتایێ ل گەل یەکەیێن دییێن زنجیرەیا وشەسازی ب خۆڤە دگریت هەبیت.

2–زاراڤی پێکهاتەیەکا سنووورداکری هەیە، کو دشیاندا هەیە، د کارهینانێن هەڤپشکدا بهێتە تێبینیکرن، ب ئەڤێ چەندێ کۆتێن واتایی ب هەلبژارتنا زاراڤان ڕادبن، کو ب شێوەکێ ڕێکخستی بەشدارییێ ل گەل یەکەییێن دی دکەت، ئەوێن سەر ب هەمان بوارێ ئەبستمۆلۆجیڤە دهێنە بکارهینان.

3–زاراڤ هەولددەت ب کۆمکرنا مەرجێن بەرچاڤ بۆ ئاشکەراییا واتایی ڕاببیت، دیسا هەولددەت ب دروستکرنا پەیوەندییا ڤەگەڕانا ڕاستەوخۆ و ئێك لاییا واتایی ل گەل بیاڤێ خۆ ڕاببیت (فرانك نوفو، 2012، 431).

14-5-ڕێکێن دروستکرنا زاراڤان:

ئێکەم پێدڤییاتییێن دروستکرنا زاراڤی ب ڕێکەکا زانستی ئەوژی دیتنا پەیڤەکا گونجایە یان دروستکرنا پێکهاتەکا نەسادەیە، کو دڤێت پەیڤێن ئەویٰ پێکهاتیٰ د ڕوهن و دیاربن، کو بشێن سیماییێن جوداکەر بدەنە ئەوی تێگەهی ب ڕێکەکا گەلەك کورت، هەروەسا دڤێت نفشیٰ ئەوی یێ گشتی بهێتە بەرچاڤوەرگرتن، ئەویٰ ئەو نفش ب سەرڤە(محمد الهادي عياد، 2010، 386).

بۆ دروستکرنا زاراڤان گەلەك ڕێك د زمانی و زماناندا هەنە و هەر زمانەك پەناییٰ دبەتە بەر ڕێکێن خۆ یێن تایبەت بۆ دروستکرنا زاراڤێن خۆ(محمد الهادي عياد، 2010، 386). ب شێوەکیٰ گشتی دیٰ ئامارەییٰ ب ئەڤان ڕێکان دەین:

1-دارشتن-Derivation:

مەبەست ژ دیاردەیا دارشتنیٰ ئەوە، زاراڤەك یان پەیڤەك ب ڕێکا گیرەکی بهێتە دارشتن ، ئانکو پێشگر یان پاشگر..هتد ل سەر پەیڤا سادە بهێتە زێدەکرن و د ئەنجامدا پەیڤ یان زاراڤەکیٰ نوی دروستببیت(شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016، 257). وەکو:

أ-پیشگر:داگشان، هەڵکشان، بێتەل....هتد.

ب-پاشگر: فەرماندار، پەیامدار، زمانڤان، دادڤان، رۆژنامەڤان...هتد.

هندەك جاران ناڤبەند و نێڤگر و لاگر ژی بەشداریییٰ د درستکرن و دارشتنا پەیڤێدا دکەن کو دبێژن ئەڤان هەمییان گیرەك. ئانکو گیرەك مۆرفیمەکا بەندە کو دچیتە سەر ڕەگیٰ پەیڤیٰ یان دچیتە د ناڤدا و ئەرك یان واتایا ئەویٰ دگوهۆڕیت و ل دویڤ جهیٰ د پەیڤێدا بۆ سەر پێشگر و نێڤگر و پاشگری دهێتە دابەشکرن(رمزي منير بعلبكي، 1990، 35). دیسان ناڤبەند و لاگرژی ب گیرەك دهێنە هژمارتن. نموونە بۆ نێڤگر و ناڤبەند و لاگری د زمانیٰ کوردیدا بریتینە ژ:

ج-نێڤگر:(ڕشت: ڕێشت)، (هەڕفت: هەڕافت)...هتد.

د-ناڤبەند: دینەمێر، نێرەکەو، کەلوپەل...هتد.

ه-لاگر:ڕاکێشاێ، بێهۆشکەر...هتد.

2-داهێنان-Coinage :

مەبەست ژ دیاردەیا داهێنانێ ئەوە، ئەڤ ڕێکە ژ ئەوان ڕێکێن کێم بەلاڤە سەبارەت دروستکرنا پەیڤان یان زاراڤان، ئەڤەژی ب ناڤێ داهێنانا پەیڤێن نوی یان ب ناڤێ داهێنانا زاراڤێن نوی دهێتە نیاسین(Yule,2014,56). وەکو: سازان، مژار، کۆبوون، دابێشە، مەکۆ...هتد.

3-خواستن(وەرگرتن)-Borrowing:

زمان کەرەستێن زمانی ژ زمانان دخوازن، خواستنا پەیڤان یان زاراڤێن خواستی د هەر زمانەکیدا ژبەر چەند هۆکارانە. وەکو پێدڤییاتییە ب زاراڤان، کو د زمانێ ڕەسەندا هەبوونا خۆ نینن و خواستن د ناڤبەرا زمانانندا دیاردەیەکا جیهانییە و کەس نەشێت ئەڤێ چەندێ ڕەتبکەت(محمد الهادي عياد، 2010، 395).

ئەڤ دیاردەیە بریتییە ژ وەرگرتن یان خواستنا پەیڤان یان زاراڤان ژ زمانێن دی و بکارهینانا ئەوان د ناڤ زمانێ دایکێدا(شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016، 257). وەکو وەرگرتنا زاراڤێن: مۆرال، ئۆپراسیۆن، پۆرتال، فەیسبووك، نیکۆتین، ئەلکترۆن،...هتد.

دڤێرێدا پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، ل دەمێ وەرگرتن یان خواستنا پەیڤان یان زاراڤان، ئەگەر پەیڤ(زاراڤ) وەکی خۆ ژ زمانەکێ دی بهێتە وەرگرتن و هیچ گوهۆڕینەك ب سەردا نەهێتەکرن، دبێژنێ (هاوردە). وەکو زاراڤ و پەیڤێن:(کومپیوتەر، ئوکسجین، نیترۆجین، تەلەفۆن، تەلەفزیۆن، ڤایبەر، ئەستگرام، واتس ئاپ...هتد)، بەلێ ئەگەر پەیڤ یان زاراڤ ل دویڤ سازگەیا زمانێ دووێ بهێتە گوهۆڕین و بکەڤیتە ژێر دەستووری ڕێزمان و فۆنەتیکا ئەوی زمانی، دبێژنێ (گونجاندن). وەکو: قوتابی، مزگەفت...هتد (ساکار ئەنوەر حەمید، 2009، 42)،

مژویل، شۆل، ئافرەت، حەود، کۆپ، چیمەنتۆ(ئیسماعیل تاها شاهین، 2008، 53–54)، ڤۆلکان.

4-لێکدان-Compounding :

مەبەست ژ دیاردەیا لێکدانێ، پێکڤەگرێدانا دوو پەیڤانە بۆ بەرهەمهینانا پەیڤەکا نوی (Yule,2014 53) یان زاراڤەکێ نوی. وەکو: ڕاپرسین، گشتپرسی، گولپارێز، لەشفرۆش، بوومەلەرز، بەردەڤك، پیشەکار... هتد.

لێکدان یان دروستکرنا پەیڤان ئەوژی جۆرەك یان ڕێکەکا دروستکرنا پەیڤایە کو پەیڤێن نوی ب ڕێکا لێکدانا دوو پەیڤان یان زێدەتر دهێنە بەرهەمهینان. ئەو ژی ئێکە ژ بەرهەمترین و گرنگترین جۆرێن پێکهینانا پەیڤان د زمانیدا. وەکو: (dining-room)،(black bird)، (bedroom)، (mother – in - law) ... هتد(Gontsarova, 2013, 15).

د ئەڤێ ڕێکێدا هندەك جاران پەیڤ یان زاراڤ ب ڕێکا دووبارەکرنی دروستدبن، ئەڤجا چ ناڤبەند د ناڤبەرا ئەواندا هەبیت یان نە. وەکو: بڕبڕ، پچڕ پچڕ، گرمە گرم، چرکە چرك...هتد (ڕەفیق شوانی، 2011، 123).

(Antrushing -1999) د پەرتووکا خۆ یا (لێکسیکۆلۆجی)دا ئاماژەیێ ددەتە سێ لایەنێن لێکدانێ کو گرنگییێن تایبەت پێشکێشدکەت. ئەوژی بۆ جۆرێن جیاواز و جۆرێن لاوەکی دهێنە دابەشکرن. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

ئێك: لایەنێ پێکهاتنێ-structural aspect: ئەڤە ژ لێکدانێن بێلایەن و مۆرفۆلۆجی و سینتاکسی پێکدهێت. لێکدانێن بێلایەنی– Neutral compounds ژ دوو ڕەگان پێکدهێن، بێ هیچ ڕەگەزەکێ پێکڤەگرێدانێ دهێنە لێکدان .بۆ نموونە (blackbird, tallboy). د کوردیدا وەکو:(چاڤڕەش، ئەنیگرێ...هتد) ئەڤان نموونەیان چ گیرەك ل گەل ئەوان نینن، بەلێ هندەك لێکدانێن دارشتی ژی هەنە کو گیرەك د ناڤ پێکهاتەیا ئەواندا هەنە. وەکو: ((Blue - eyed) lady – killer ... هتد)

(Gontsarova, 2013, 15). د زمانێ کوردیدا. وەکو:(دەستپێکر، سستکرەڤە، دەستڤەدا...هتد) .

جۆرێ سێیێ یێ لێکدانا بێلایەن ئەوژی لێکدانێن ڕێککەڤتییە. سیمایێ سەرەکی ل ڤێرێ کورتکرنا ڕەگییە د پێکهاتەیا پەیڤێدا. وەکو: TV-set (-program, -show, -channel, etc.) یان (T-shirt) (Gontsarova, 2013, 15). د کوردیدا وەکو:(کۆ–زمانەوانی)، (دەرو–زمانی)...هتد.

د لێکدانێن مۆرفۆلۆجیدا– morphological compounds دوو ڕەگ پێکڤە دهێنە کۆمکرن ب ڕێکا ڕەگەزەکێ پێکڤەگرێدانێ: چ بزوێن بیت یان یا نەبزوێن بیت. وەکو: (Anglo – saxon، Franko – Prussian، handiwork، handicraft، craftsmanship، spokesman... هتد). ژمارەیا ئەوان د زمانێ ئینگلیزیدا یا کێمە(Gontsarova, 2013, 15). د زمانێ کوردیدا زێدەتر ناڤبەند ئەڤی ڕۆلی دبینیت. وەکو:(شۆخ و شەنگ، دانوستاندن، گۆلەگەنم، کوڕەلاو، پیرەمێر...هتد)

سەبارەت لێکدانێن سینتاکسی[1]– syntactic compounds ئەوە کو ژ بەشێن ئاخڤتنێ یێن جودا دروستدبیت. وەکو (ناڤان، کاران، ئامرازێن پەیوەندی، هەڤالکاران...هتد) کو ئەو پێکڤە د گرێیاندا دهێن: هەر وەکو د ناڤێن: (lily –of- the- valley) ، (good – for - nothing) ، (mother – in - law) و (go-between)... هتد دا. ئەڤ جۆرە گەلەکێ گرنگە د بەرهەمهینانا پەیڤێن نویدا و د ژمارەییێدا گەلەکن(Gontsarova, 2013, 15). د زمانێ کوردیدا. وەکو: گولیەگەنم(گولیا گەنمی)، نێرەکەو(کەوێ نێر)، دینەمێر(مێرێ دین: ئیدیەمە ب واتایا مرۆڤێ ب چەرگ دهێت)، بنپیالە(بنی پیالی)، (گرڕەش:گرێ ڕەش)، (گرشین:گرێ شین).

(1) ل ڤێرێ دڤێت ئەو چەندە بهێتە ڕوهنکرن کو پەیڤا لێکدای یا سینتاکسی و پەیڤا لێکدای یا نەسینتاکسی هەنە. پەیڤا لێکدای یا سینتاکسی ئەوە کو د ئاستێ سەرڤەدا پەیڤن و د ئاستێ ژناڤدا گرێ و ڕستەنە. وەکو(مەلاژن: ژنی مەلا)، بەلێ پەیڤا لێکدای یا نەسینتاکسی ئەوە کو د ئاستێ سەرڤە و ژناڤدا وەکو ئێکە ئانکو پەیڤێن لیکداینە و د ئاستێ ژناڤدا نابنە گرێ و ڕستە(نازنین جلال احمد، 2018، 103–104). وەکو:(چاڤڕەش).

دوو:لایەنێ سیمانتیکی-semantic aspect: ئەڤ لایەنە بۆ سێ گرۆپان دهێتە دابەشکرن. ئەوژی ئەڤەنە(Gontsarova, 2013, 15):

(1) ئەو لێکدانە ئەوا ژ ئەنجامێ سەرجەم واتایێن پێکڤەهاتی ل واتایێ بهێتە تێگەهشتن. وەکو: وەکو: (دەستمال، ڕەشمێو، تویشەمبیی...هتد)

(2) ئەو لێکدانە کو پەیڤەك یان دوو پەیڤێن پێکهاتێ، بشێن واتایا ئەوێ بگوهۆڕن. وەکو: (تەختە ڕەش، چاڤکوژ، چاڤهاڤێژ...هتد) د ئەڤان نموونەیاندا(ڕەش، کوژ، هاڤێژ) واتایا ئەوان هاتییە گوهۆڕین و د ئەنجامداندا واتایا ئەوێ لێکدانێ هەمی گوهارتییە.

(3) ئەو لێکدانە کو واتایا خۆ ژ دەستدابیت و ب شێوەیەکێ وەسا کو زڤڕین بۆ نەبیت. وەکو:د(ladybird)دا کو بالندە نینە، بەلکو حەشەراتە و د (tallboy)دا کو کوڕك نینە، بەلکو پارچەکا کەلوپەلێ ناڤمالێیە ... هتد. د زمانێ کوردیدا. وەکو: د (مارێ بن گلگلەیی)دا کو مار نینە، بەلکو مرۆڤێ بنڤەبنڤەیە. هەروەسا د پێکهاتەیا (ژن عەرەب)دا مەبەست پێ ژن نینە، بەلکو (هاراتی)یە.

سێ: لایەنێ تیۆریی –the theoretical aspect : ئەڤە بریتییە ژ ئەوان پیڤەرێن کو لێکدانان ژ پەیڤا کۆمکری جودا دکەت. بۆ نموونە (a tall boy) ئەوژی پەیڤەکا کۆمکرییە د دەمەکیدا (tallboy) کو ئەوژی ژ یا ئێکێ هاتییە وەرگرتن کو یا لێکدایە. ل گەل هندێ ژی ئەو د واتایێدا ژێکجودانە: (the tall boy) ئەڤان واتایان ددەت:(1): گەنجەکێ نێر.(2): مەزن د قەبارەیدا. د دەمەکیدا پەیڤا (tallboy) کو پەیڤەکا لێکدایە دەربڕینێ ژ ئێك تێگەهی دکەت. ئەوژی پارچەیەك ژ کەلوپەلێن ناڤمالێ (Sadykova,2010,15-16). د زمانێ کوردیدا. وەکو: (سەردار) وەکو پەیڤەکا لێکدای ب واتایا(کۆمادار)دهێت و (سەر دار) وەکو پەیڤا کۆمکری ب سەر ئێکڤە ب واتایا (سەر دارێ)دهێت. هەروەسا(دووپشك) وەکو پەیڤا لێکدای ب واتایا (گیانەوەرێ دوپیشك) دهێت و (دوو پشك) وەکو پەیڤەکا کۆکری ب سەر ئێکڤە ب واتایا (دوو پارچە) دهێت.

5-کورتکرن -Shortening:

کورتکرن (بچویکرن) ئەوژی پرۆسێسا دروستکرنا پەیڤەکێیە ژ توخمێن دەستپێکێ یێن پەیڤەکا ب سەر ئێکڤە هاتییە کۆمڤەکرن. وەکو:(flu, lab, B.B.C, U.F.O, V-day). کورتکرن ئەوژی ب دوو ڕێکان دهێتە بەرهەمهینان(Gontsarova, 2013, 16-17):

أ–ڕێکا ئێکێ: د شیاندایە پەیڤا نوی ژ برگەیەکێ یان دوو برگەیێن پەیڤێن بنەڕەت بهێتە دروستکرن کو ئەڤەژی ڕێکا ئێکێیە. ل ڤێرێ دبیت پەیڤ دەستپێك یان دوماهیك یان دەستپێك و دوماهیکا خۆ هەردووکان ژدەستبدەت. ل ڤێرێ چەند نموونەیەك هەنە. ژ ئەوان ژی: (phone کو ئەوژی ژ (telephone) هاتییە دروستکرن و (hols) ئەو ژی ژ (holiday) و (vac) ژ (vocation)هاتییە ... هتد.

ب–ڕێکا دووێ : ئەڤ کورتکرنە ب ڕێکا هاتنا پیتێن دەستپێکێ یێن پەیڤان دهێنە دروستکرن. بۆ نموونە (B.B.C) ژ (British Broadcasting Corporation) هاتییە و (M.P) ژ (member of parliament) هاتییە دروستکرن.

کورتکرن ژی دابەشدبیتە سەر چەند ڕێکان. ژ ئەوان ژی:

أ- پارچەکرن-Clipping:

پارچەکرن ڕێکەکا کورتکرنێیە ب ڕێکا برینا پارچەیەکا پەیڤەکێ و لادانا پارچا دی دهێتە ئەنجامدان. ئەڤەژی دبیتە ئەگەرێ هندێ کو پەیڤ هندەك بهایێ زمانی یێن تایبەت ب خۆڤە وەربگریت. بۆ نموونە:(Phone) ژ (telephone) و (plane) ژ (airplane) و (flu) ژ (influenza) هاتییە. د ئەڤێ پرۆسێدا پەیڤ ب تنێ ناهێنە کورتکرن، بەلکو گرێ ژی دهێنە کورتکرن. بۆ نموونە: (Zoo) ئەوژی ژ (zoological gardents) هاتییە دروستکرن. نموونەیێن زێدەتر بۆ دیاردەیا پارچەکرنێ د زمانێ ئینگلیزیدا. وەکو(Gontsarova, 2013, 17):

-Laboratory:Lab.

Demonstration:demo.

-Telefax:fax.

هەر ل دۆر دیاردەیا پارچەکرنێ (یۆل) دبێژیت:مەبەست ژ ئەڤێ دیاردەیێ ئەوە کو پەیڤ بۆ پارچەکا بچویکتر بهێتە کورتکرن و د ئەنجامدا پەیڤەکا نوی دروستدبیت(Yule,2014 ,54). وەکو:

–(ترافیك) کورتکرنا پەیڤا (ترافیك لایت)ە(سیپان عوسمان عومەر، 2013، 46).

–(کور) کورتکرنا پەیڤا (کوربەند)ە.

–(بەر) کورتکرنا پەیڤا (بەرهەم)ە

–(تۆڤ) کورتکرنا پەیڤا (تۆڤچا)یە

–(دا) کورتکرنا پەیڤا (دایك)ە

–(داپیر) دبیتە:(پیر).

–(کوربەند) دبیتە:(کور).

–(تاکەکەس) دبیتە(تاك) یان (کەس).

ب-تێکەلکرن- Blending:

تێکەلکرن ئەوژی جۆرەکە ژ هەر ئێك ژ کورتکرن و لێکدانێ. ئەوژی ل دەمێ دوو پەیڤ یان زێدەتر پێکڤە دهێن بۆ دروستکرنا پەیڤا نوی، هندەك بەش ژ پەیڤەکێ یان ژ هەردوو پەیڤان پێکڤە دهێنە لادان و تێکەلکرن د ناڤبەرا ئەواندا دروستدبیت. (Ingo play) تێکەلکرنێ بۆ دوو جۆران جودا دکەت(Gontsarova, 2013, 17):

1-د جۆرێ ئێکێدا: لێکدان دهێنە کورتکرن داکو پەیڤەکا نوی دروستبکەت و دووپاتکرن ل سەر تۆخم(پێکهێن)ێ دوویێە. ژبەر ئەڤێ چەندێ (a breath–analyzer–شرۆڤەکارێ هەناسەیێ) ب واتایا (جۆرەکێ شرۆڤەکاری–analyzer) دهێت، نەکو (جۆرەکێ هەناسەیێ–breath) و (amotor camp) ئەوژی جۆرەکێ (camp)ێ یە (نەکو جۆرەکێ (motor)ی یە ... هتد

- breath + analyzer = breathalyzer.
- motor + camp = mocamp.

-motor + hotel = motel.
-science + fiction = sci-fi.

2-د جۆرێ دووێدا: ب بەراورد ل گەل جۆرێ ئێكێ، پەیڤێن بنەڕەتێن دووێ پتریا جاران وەك پێكهاتن د فۆرمێ خۆییێ تەمامدا دووپاتكرن ل سەر ناهێتە كرن. سەرەرای ئەڤێ چەندێ ژی، ئەو ئاماژەیێ ددەنە تشتێن كو هەین و هەڤپشك بۆ هەر دوو توخمان یان پێكهێنان. ب ئەڤی شێوەی: (aboatel) ب واتایا (aboat) و (a hotel) هەردووكان دهێت و (abrunch) ب واتایا یان تێشت (breakfast) یان فراڤین (lunch) دهێت و ئەڤێن ل خوارێ چەند نموونەیەكێن دینە. وەكو:

-Spanish + English = Spanglish.
-smoke + fog = smog.
-sheep + goat = shoat.
-compressor + expander = compander.

د زمانێ كوردیدا وەكو هەمی زمانێن دی ئەڤ دیاردە تێدا بەرچاڤدبیت. ئەوژی د ئەڤان نموونەییێدا ل خوارێدا ڕوهندبیت:

– سۆرانی +كورمانجی = سۆرمانجی.

–ڕۆژنامە+گۆڤار=ڕۆڤار.

–كەڤۆك+شین=كەڤۆشین.

–هەل+هات=هەلات.

–شاه+هێز=شاهێز.

ج. ئەلفابێتیزم -Alphabetism:

ئەلفابێتیزم پەیڤەكە ژ كۆمەكا پیتێن دەستپێكی یێن كۆمەكا پەیڤان هاتینە وەرگرتن پێكدهێت كو هەر پیتەك بلێڤكرنا جودا دهێتە بلێڤكرن(رمزی منیر بعلبكی، 1990، 40). ب دیتنا(ئولجیۆ–Algeo)ی ئەلفابێتیزم ژ كورتكرنێن كو ژ پیتێن دەستپێكی یێن هەر بەشەكی ژ دەربڕینێ هاتینە دروستكرن پێكدهێت و ب تمامی وەك ناڤێ ئەلفابێ یێن پیتان دهێنە بلێڤكرن. بۆ نموونە(Gontsarova, 2013, 17-18):

-IRS: (Internal Revenue Service).
-DMV :(Division of Motor Vehicles).
-NBC: (National Broadcasting Company).
-ABC :(American Broadcasting Company).
-CBS :(Columbia Broadcasting System).

د زمانێ كورديدا چەند نموونەیەك بۆ دیاردەیا ئەلفابێتیزمێ هەنە. وەكو:

-(ف.ل.ك) ژ (فەرماندەیا لەشكەرێ كوردستانێ) دروسبوويە.

-(ب.ز):بەری زانینێ.

-(پ.ز):پێش زاینێ.

-(پ.هـ):پرۆفیسۆرێ هاریكار.

-(م.هـ):مامۆستایێ هاریكار.

-(CD) ژ (Compact Disc)دروستبوويە.(هەر چەندە (CD) پەیڤەكا كوردی نینە، بەلێ د زمانێ كورديدا بكاردهێت.)

(پ.د.ك): پارتا دیمۆكراتا كوردستانێ.

د-ئەكرۆنیمی -Acronyms:

ئەكرۆنیمی ژ جۆرێن تایبەت یێن كورتكرنێنە كو ئەوژی ژ پیتێن دەستپێكێ یێن هەر ئێك ژ چەند پەیڤان هاتینە دروستكرن. جیاوازییا ئەوێ یا سەرەكی ژ ئەلفابێتیزمێ ئەوە كو ئەلفابێتیزم شێوازێ ڤەخواندن و بلێڤكرنا ئەوانە كو ل دویڤ یاسایێن ئۆرتوگرافی یێن زمانی دچیت(Gontsarova, 2013, 18):

-NASA (National Aeronautics and Space Administration).
-SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe).
-NATO (North Atlantic Treaty Organization).

ژ ئەڤا سەری دیاربیت کو ئەگەر ئەو پەیڤا کورتکری وەکو پیت ئانکو پیت پیت بهێتە ڤەخواندن و بلێڤکرن ئەو دێ بیتە ئەلفابێتیزم، بەلێ ئەگەر وەکو پەیڤەك بهێتە خواندن ل ئەوی دەمی دێ بیتە ئەکرۆنیمی.

د ئەکرۆنیمییێدا د هندەك حالەتاندا ب تنێ پیتێن(دەنگێن) دەستپێکێ ناهێتە وەرگرتن، بەلکو پیتا کونسۆنانت یا ئێکێ و پیتا ڤاول یا ئێکێ پێکڤە دهێنە وەرگرتن. وەکو(Gontsarova, 2013, 18):

-radar:(radio detecting and ranging).

- sonar:(sound navigation (and) ranging) .

ب دیتنا (یۆل)ی ئەکرۆنیمی بریتییە ژ ئەوان پەیڤێن نوی ئەوێن ژ پیتێن ئێکێ یان بڕگەییێن ئیکێ یێن کۆمەکا پەیڤان ل گەل ئێك دروستبووی(Yule,2014 ,56). وەکو:

–(پەژاك) ژ (پارتا ژیانا ئازادا کوردستانی) دروستبوویە.

–(یەپەکە) ژ(یەکەینەیا پاراستنا گەل) دروستبوویە.

–(پەپەژە) ژ (یەکینەیێن پاراستنا ژنان) دروستبوویە (شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016، 259–260).

(پاسۆك) ژ (پارتا سۆسیالستا کوردستانێ).

(ینك) ژ (یەکێتییا نیشتمانییا کوردستانێ) (ڕەفیق شوانی، 2011،126).

–(داعش) ژ (دەولەتا ئیسلامی ل عیراق و شامێ).

6-وەرگێڕان-Translation:

د ڕێبازا وەرگێڕانێدا واتایا فەرهەنگییا پەیڤێن زمانەکێ بیانی دهێتە وەرگێڕان(Yule,2014 ,52). ئەڤ دیاردەیە ل ئەوی دەمی دهێتە ئەنجامدان، ل دەمێ نەبوونا پەیڤ و زاراڤان بەرانبەر ناڤلێکرنا دیاردە و حالەتەکی د زمانێ ڕەسەندا و ب ڕێکێن دیییێن دروستکرنا پەیڤێ ب دەست نەکەڤیت، ل ئەوی دەمی پەنا بۆ ئەڤێ ڕێکێ دهێتە برن (ڕەفیق شوانی، 2011،121). وەکو:

–رسمی: فەرمی.

–فزاعە: هەلامەت.

–أجتماع: جڤین(شێرزاد سەبری عەلی و ئاراز مونیب، 2016، 260).

–اخراج: دەرهێنان.

–مظاهرة: خۆپیشاندان(ڕەفیق شوانی، 2011، 121).

پێدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو چەند ڕێکێن دی ژی هەنە، کو بۆ دروستکرنا زاراڤان پەنا بۆ دهێتە برن، وەکو ڕێکا میتافۆرێ و ڕێکا تێکەلکرنێ...هتد، لێ ژبەرکو ئەم پێدڤی ب ئەڤان ڕێکان نەبووینە، لەوا مە باس ل ئەوان نەکرییە.

7-ڤەگوهاستن -Conversion:

مەبەست ژ ڤەگوهاستنێ یان ئالوگۆڕا ئەرکی ئەوە گوهۆڕین د ئەرکێ پەیڤێدا ڕوویبدەت، بێیکو گوهۆڕین ب سەر شێوەیدا بهێت(رمزي مير بعلبكي،1990، 125). ڤەگوهاستن ئەوژی ڕێکا دروستکرنا پەیڤەکا نویە ژ پەیڤەکا کو بەری نوکە هەبوو ب ڕێکا گوهۆڕینا جۆرێ بەشێ ئاخڤتنێ بێیکو هیچ گیرەکێن زێدە وەربگریت. ب شێوەیەکێ سەرەکی ئەڤ جۆرێن بەشێن ئاخڤتنێ دهێنە گوهۆڕین. وەکو: ناڤان و هەڤالناڤان و کاران. د شیاندایە چەند جۆرێن جیاوازیێن ڤەگوهاستنێ بهێنە دیارکرن. ب تایبەتی (أ) ناڤ بۆ کاری و(ب) کار بۆ ناڤی و(ج) هەڤالناڤ بۆ کاری و(د) هەڤالناڤ بۆ ناڤی. بێگومان جۆرێن دی هەنە کو د گرنگ نینن و هژمارا ئەوان یا کێمە. ئەڤ چار جۆرێن هاتینە دیارکرن، د بەرهەمدار و گرنگن(Gontsarova, 2013, 16).د زمانێ کوردیدا ئەڤ دیاردە ب مشەیی دهێتە دیتن. وەکو:

أ–ناڤ بۆ کاری. وەکو: (سەرکەڤت هات.)، (ئازاد سەرکەڤت.)

ب–کار بۆ ناڤی. وەکو:(دلێر هات و چوو.)، (هاتوچوویا دهۆکێ یا ل تاخێ نزارکێ.)

ج–هەڤالناڤ بۆ ناڤی. وەکو:(کچا جوان هات.)، (جوان زیرەکە.)

د–هەڤالناڤ بۆ هەڤالکاری. وەکو:(ئەوا جوان هات.)، (جوان جوان دخوینیت.)

ه–ڕادە بۆ ناڤی. وەکو(ئەو گەلەك دخوینن.) (گەلەك هاتن).

و–...هتد.

هەمی ئەو نموونەیێن ل سەری دچنە د بیاڤێ ڤەگوهاستنا تەمامدا- Full Conversion، بەلێ مەبەست ژ ڤەگوهاستنا بەشی یان نەتەمام- Partial Conversion ئەوە کو پەیڤ ئەرکێ خۆ یێ ڕەسەن بپارێزیت. وەکو(ناڤی) ل گەل هندەك ڕاستڤەکرن ب سەردا بهێن. هەر وەکو ئەوێ ڕاستڤەکرنا ب سەر پەیڤا(poor)دا دهێت. ل دەمێ د پێکهاتەیا(the poor) دا دهێت. ل ڤێرێ واتایا کۆمێ وەردگریت(رمزي مير بعلبكي،1990، 125). د زمانێ کوردیدا ل دەمێ پەیڤا (هەژار) د ئەڤان پێکهاتەیاندا دهێت. ئەوژی تایبەتمەندییا کۆمێ وەردگریت. وەکو:

-دلێری هەژار دیتن.

-هەژار هاتن.

د ئەڤان نموونەیاندا(هەژار) هەر ناڤ مایە، ب تنێ سیفەتێ کۆمکرنێ دایە پال و ئەڤ چەندە ب ڕێکا مۆرفیما کۆمکرنێ(ن)ا ب کاریڤە هاتی، دهێتە زانین.

8- لاسایکرنا دەنگی- sound – imitation:

لاسایکرنا دەنگی ئەوژی پرۆسێسا پێکهینانا پەیڤێیە کو ژ لاسایکرنا جۆرێن جیاواز یێن دەنگان ئەوێن ژ لایێ گیانەوەر و مرۆڤ و بالندە و مێش و مۆر و تشتێن بێگیانڤە دهێنە گوتن پێکدهێت. لاسایکرنا دەنگی یان پەیڤێن ئۆنۆماتۆپیك-onomatopoeic words ئەوژی دەنگدانەڤەیا دەنگێن سروشتینە. ب ئەڤی شێوەی، ئەو پشتبەستنێ ل سەر فۆنەتیکا پەیڤێ دکەن. واتە ب چ شێوەی دەنگ دهێتە بهیستن و هەتا ڕادەیەکی ب هەمان شێوە ئەو دهێتە گوتن و بلێڤکرن. هەر چەوابیت، یا دروست نینە هزر بهێتە کرن کو هەمی دەنگ ب شێوەیەکێ ڕاستەوخۆ دەنگێن ڕاستەقینە ڕەنگڤەددەن، ژبەر ئەوێ ڕاستییێ کو د زمانێن جیاوازدا، ئەو دەنگ ب شێوازێن جیاواز دهێنە ئەنجامدان. ل گەل هندێ ژی، کریار یان تشت د شیاندایە ب ڕێکا دووبارە بەرهەمهینانا دەنگی کو پەیوەندی ب ئەوێڤە هەیە بهێتە ناڤکرن. بۆ نموونە پەیڤێن ناڤلێنانا دەنگی و لڤینا ئاڤێ:پلق پلق، شڕشڕ، فش فش...هتد(Gontsarova, 2013, 18).

ب دیتنا (بەعلەبەکی) پەیڤێن ئۆنۆماتۆپیك (پەیڤێن لاسایکرنا دەنگی) بریتییە ژ ئەوێ پەیڤێ کو دەنگێن ئەوێ ئاماژەیێ ددەنە ڤەگەڕانا ئەوێ. ئانکو د بنەڕەتدا هەولدانە بۆ لاسایکرنا دەنگی. وەکو دەنگێ هندەك گیانەوەران. وەکو باڕێنا بەرخان، ویڕویڕا بەقان، قدقدا مریشکان و هندەك دەنگێن دیاردەیێن سروشتی. وەکو: شڕشڕ، خیسێن، لڤین. هندەك جاران تشت ب دەنگێن ئەوێ یان ئەوی دهێنە ناڤکرن. وەکو: چیچەلۆك(رمزي منير بعلبكي، 1990، 347). کۆکختی، چیچك، تیتیك، چیرچیرۆك...هتد.

پەیڤێن ئۆنۆماتۆپۆیك(پەیڤێن لاسایکرنا دەنگی) ل گورەی بنەڕەتێ دەنگێن بەرهەمهاتی بۆ چەند گرۆپان دهێنە دابەشکرن. ئەوژی(Gontsarova, 2013, 18-19):

1- ئەو دەنگێن کو خەلك د پرۆسێسێن پەیوەندیکرنێدا بەرهەمدهینن. وەکو: تیقتیق، پرمپرم، لیقلیق، پوڤدان، خرخر...هتد.

2- ئەو دەنگێن ژ ڕەخێ گیانەوەر و بالندە و مێش و مۆرانڤە دهێنە بەرهەمهینان. وەکو: بوڤ بوڤا مێشێ، تقتق(دەنگێ سمێن دەواری)، قڕقڕ، عەوعەوا سەیان(ڕەوین)، میاو، شەهینا هەسپ و ماهینان، بەقبەقریان (قوو قوو قوو...هتد) کو(دەنگێن گوترێ)نە، چیڕچیڕا چیچکان، لورینا گورگی...هتد.

3- هندەك ناڤێن بالندەیان وەکو ئەوان دەنگانە کو ئەو دکەن. وەکو: قڕی(قەلەڕەشك)، کوکختی، ویپورویل[1] ، چیچك، تیتیك...هتد

4- ئەو کارێن کو لاساییا دەنگێ ئاڤێ دکەن. وەکو (پق پق-bubble) یان (چپ چپ-splash)، ئەو کارێن کو لاساییا دەنگێن تشتێن کانزایی دکەن. وەکو: (تینك تینك-clink)، (ڕینگ ڕینگ- tinkle) ... هتد یان لڤینەکا زۆر. وەکو:(گورم گورما لێکدانێ، دەنگێ پەلخینێ، شەقێنا لێدانێ، شرقێنا قامچییان،خشخشا گێسکی...هتد).

---

(1) بالندەکێ ئەمریکییە.

9-دارشتنا لێزڤڕینیێ- Back- formation:

ئەڤە بریتییە ژ دارشتنا پەیڤێ ب ڕێکا لابرنا بەشەکێ ژێ و ئاخڤتنکەر دکەڤیتە د وەهمێدا کو ئەو گیرەکە، ئەوژی ل دویڤ پیڤەرێ پەیڤێن دی د زمانیدا. وەکو دارشتنا (sedate) ژ (sedative). هەروەسا (burgle) ژ (burglar) هاتییە دارشتن(رمزي منير بعلبكي، 1990، 67). (کریستال) دیاردکەت کو دارشتنا لێزڤڕینیێ یان ڤەگەڕاندن دیاردەیەکا نورمال نینە ژ پرۆسێسا پێکهینانا پەیڤێ کو پەیڤێن کورتر ژ پەیڤێن درێژتر هاتینە درارشتن ب ڕێکا لادانا گیرەکێن ئاشۆپی، چونکی د بنەڕەتدا گیرەك نینن. وەکو دارشتنا (televise) ژ (television) و دارشتنا (sit) ژ (sitter)...هتد (crystal,1992,37). د ز مانی کوردیدا وەکو دارشتنا (کا) ژ (کادێن) و (دڤ) ژ (دڤوار) [2]. هەروەسا (ئارنولد) بۆ هندێ دچیت کو دارشتنا لێزڤڕینیێ چێدبیت پشتبەستنێ ل سەر لێکچواندنا شێوەیێن گەردارنکرنێ بکەت. وەکو (pea) ژ (peas) و (pease) و(pesum) هاتییە دارشتن(Gontsarova, 2013, 19)

د زمانێ ئینگلیزییێ نویدا پتریا جۆرێن دارشتنا لێزڤڕینیێ بریتییە ژ بەرهەمهینانا کاران ژ ئەوان پێکهێنان کو (ing) (er) ل دوماهیکا پەیڤێ ب خۆڤە دگرن. وەکو(Sadykova,2010,19):

-Read: v <thought-reader: n < thought-reading: n.

هەمان دیاردەیا زمانێ ئینگلیزی ل سەر کوردی ژی پەیرەودبیت کو د شیاندایە ڕەگێ کاری ژ ئەوان پەیڤان ب دەستڤە بهێت ئەوێن دوماهیکا ئەوان(–ەر) هەبیت. وەکو:

–نڤێس:ڕەگێ کارییە< نڤێسەر: ناڤە.

–بین: ڕەگێ کاری< بینەر:ناڤە.

–دان: ڕەگێ گاری < دانەر:ناڤە.

---

(2) هندەك زمانڤانڤان(–وار) و (دێن) ب پاشگر دهژمێرن، بەلێ ئەگەر پاشگر ژی بن، گەلەك کێم دهێنە بکارهینان و ژمارەیەکا کێما پەیڤاندا دهێن. ئەگەر پاشگرژی بن ب پاشگرێن سست دهێنە هژمارتن. بۆ پتر پێزانیان ل دۆر هەر دوو پاشگرێن ناڤبری بنێڕە:(ڕۆژان نوری عبدالله، 2007، 45–48).

ب شێوەیەکێ گشتی د زمانێ کوردیدا ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دیاردەیا دارشتنا لێزڤرینێ د کاردیدا ڕوییددەت. وەکو دارشتنا (کوژ) و (کوشت) ژ ناڤێ کارێ (کوشتن). هەروەسا دارشتنا (هێ) یان(ێ) ژ ناڤێ کارێ(هاتن)[1] . هەروەسا دارشتنا (بەهیچن) ژ (بەهیچوون)ێ.

10-دووبارەکرن –Reduplication:

دووبارەکرن بریتییە ژ دووبارەکرنا بەشەکێ ژ شێوەی ژبۆ گوهۆڕینا واتایێ یان بریتییە ژ شێوەیەکێ کو بەشەك ژێ دهێتە دووبارەکرن(رمزي منير بعلبكي، 1990، 421).

د ئەڤی جۆرێ پێکهینانا پەیڤێدا، پەیڤێن نوی ب ڕێکا دووبارەکرنا بنەڕەتێ پەیڤێ دهێنە دروستکرن. د شیاندایە ل ڤێرێ پەیڤا نوی ب دوو شێوەیان بهێتە دروستکرن. ئەوژی. ئەڤەنە(Gontsarova, 2013, 19):

أ‌- بێگوهۆڕینا چ دەنگان (بای بای، خشخش، کت کت، جووت جووت، وەی وەی، قەب قەب، حیلە حیل...هتد).

ب‌-ل گەل گوهۆڕینا دەنگێن بزوێن یان نەبزوێن ژ ڕەگ یان بنەڕەتێ پەیڤێ کو دبێژنێ دووبارەکرنا پلەیی–gradational reduplication. وەکو: (ping – pong) و(chit – chat) و (ژار و ژیر)، (سست و پست)، (لەز و بەز)...هتد.

هندەك جاران د زمانێ کوردیدا گوهۆڕینەك د سەر پەیڤا دووێ یا دووباربوویدا دهێت. وەکو:

–فیشفیشك.

–علعلك.

–دەمدەمی.

–رەڤرەڤینك، رەڤرەڤۆك.

–زۆپزۆپە.

---

(1) ئەڤە ئەگەر (چاوگ:ناڤێ کاری) بناغە و بنەڕەت بیت بۆ دروستکرنا کاری، نەکو بەرۆڤاژی.

-ڕویتڕویته[1].

پێدڤییه ل ڤێرێ ئاماژه ب ئەوێ چەندێ بهێته دان کو ژمارەیەکا زۆر یا پەیڤێن نوی ئەوێن کو ب ڕێکا دووبارەکرنێ هاتینه دروستکرن، ب شێوازی نەفەرمی دهێنه بکارهینان. ئانکو زمانێ د ناڤ خەلکیدا بکاردهێت(Gontsarova, 2013, 19). وەکو لیقلق، حیلحیل، تیقتیق، فیتفیت....هتد.

---

[1] بۆ پتر پیزانینان بنێڕه پەرتووکا (ئەحمەدێ زەرۆ، فەرهەنگۆکا زمانی جوّت پەیڤ و دووبارەکری).

پشکا شەشێ: ڕێکێن بکارهاتی د ڤەکۆلینا لێکسیکۆلۆجییێدا:

1-6-شرۆڤەکرنا پێکهاتەیان-Componential analysis :

ئێکەم جار زاراڤێ شرۆڤەکرنا پێکهاتەیی ژ لایێ ئەڤان هەر دوو زانایانڤە:(گودیناف-W. Goodenough) و(لاونسبۆری–F. Lounsbury)یڤە ل سالا 1956ز هاتییە بەلاڤکرن(Muminov,2006,142).

ل ڤێرێ زمانڤان ژ ئەوێ شرۆڤەکرنێ دەستپێدکەن. ئەوژی گریمانەکرنە بۆ هندێ کو بچویکترین یەکەیا واتایێ (سیمێمس–sememes)ە. ئانکو یەکەیا زمانی یا خودان واتا کو ئەڤە وەکهەڤە بۆ (سێمێس–semes)ە (Muminov,2006,143). ب نموونە شرۆڤەکرنا هەر ئێك ژ (زەلام) و (کوڕ) خودان چەند سیمایەکن کو دبیتە ئەگەرێ هندێ مەحالە د پرۆسێسا پەیوەندیکرنێدا تێکەلی ئێکودوو ببن، بەلکو ژ ئێك جودا دبن. ب ئەڤێ ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

زەلام: + مرۆڤ
+نێر
+ پێگەهشتی
–زوگورد

کوڕ: +مرۆڤ
+ نێر
± پێگەهشتی
+زوگورد

شرۆڤەکرنا پێکهاتەیی بریتییە ژ تەکنیکەکێ بۆ سالۆخکرنا پەیوەندییێن ناڤخۆیی یێن واتایێ ژ ئالییێ شرۆڤەکرنا هەر تێگەهەکی بۆ پێکهێنێن بچویك یان سیماییێن بچویك کو ئەڤەژی د بەرچاڤن ژ ئالییێ گرێدانا ئەوان ب ڕەهەندێ هەڤدژ یان جوداکرنێڤە و ئەڤەژی دشێت پەیوەندییێن واتایی دەستنیشانبکەت. وەکو هایپۆنیمی یان هۆمۆنیمی یان دژواتایی و هەڤواتایێ ...هتد(شێرزاد سەبری عەلی، 2015، 158) ل خوارێ دێ هەولدەین نموونەیەکێ ل دۆر دژواتایێ بهینین:

ب ڕێکا شرۆڤەکرنا پەیڤان بۆ سیماییێن واتایی، ئەم دشێین سەلماندنا دژواتاییێ ژی بکەین، ئەوژی ئەگەر سیماییێن واتایی یێن بنەڕەتی د ناڤبەرا دوو یان زێدەتر ژ پەیڤێن ئێك بوارێ واتاییدا وەکو ئێك نەبن (عەبدولسەلام نەجمەدین و شێرزاد سەبری ، 2011، 197).

بۆ نموونە ئەگەر ئەم هەر دوو پەیڤێن (کوڕ) و (کچ) وەربگرین و ژ لاییێ سیماییێن واتاییڤە شرۆڤەبکەین، دێ بۆ مە دیاردا دژواتاییێ دیاربیت. وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

کوڕ:
+ مرۆڤ
– مى
± پێ گەهشتی

کچ:
+ مرۆڤ
+ مێ
± پێ گەهشتی

ژبەرکو (کوڕ) و(کچ) د سیمایا (مێ) د ژێکجودانە، بۆ کوڕی(< – مێ >) یە و بۆ کچێ (< + مێ >) یە، ژبەر هندێ ئەو هەر دوو پەیڤە دێ د واتاییێدا دژی ئێك ڕاوستن و دێ بنە هەڤدژێن ئێك.

ئەڤجا پەیڤان واتا هەنە و بچویکترین یەکەیا واتادار (سێمێمس)ە یان پێکهاتەییێن واتایینە یان (Muminov,2006,143). ئەوژی بریتییە ژ سیماییێن واتایی. هەر وەکو ل سەری دیار کو (کوڕ و کچ)ێ ئەو سیماییێن دیارکری هەنە.

دیسان شرۆڤەکرنا پێکهاتەیان ب دیارکرنا پێکهاتەیا سیمانتیکی یا هەڤواتایان ڕادبیت. ل ڤێرێ پێکهاتەیەکا واتایی یا ئەندامەکێ دیارکری ژ ئەندامێن دی یێن هەمان گرۆپێ هەڤواتاییێ جودادبیت(Muminov,2006,144). بۆ نموونە(لاو، جوان، بەرکەڤتی) هەڤواتاییێن ئێکن، بەلێ ل دەمێ شرۆڤەکرنا ئەوان ل دویڤ سیماییێن واتایی، جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا دیاردبیت. ب ئەڤی ڕەنگی:

–لاو:(<+نێر>)ە.

–جوان:(<+مێ>)ە.

–بەرکەڤتی:(±مێ)ە

شرۆڤەکرنا پێکهاتەیی ڤەکۆلینێ ل واتایێن تاك دکەت. واتایێن جیاواز بۆ پەیڤێن فرەواتا ئەوێن خودان پێکهاتەیەکا هەڤپشك، ژێکجیاوازن. بۆ نموونە ئەگەر بەراوردی د ناڤبەرا هەر دوو واتایێن پەیڤا (کوڕ)دا بهێتە کرن کو ئەڤ هەر دوو پێکهاتە ب واتایا (کوڕ)ی دهێن. ئەڤ چەندە دیاردبیت(Muminov,2006,144):

–زارۆك نێرە: (<+مرۆڤ،+نێر،– گەنج>)

–خزمەتکار نێرە:(<+مرۆڤ،+نێر،+هەر تەمەنەك>).

د شیاندایە سیمایێن واتایی یێن پەیڤان بۆ (نیشانداری و جیاوازکارییێ– markers and distinguishes) بهێتە دابەشکرن. نیشانداریيا واتاییmarkers - دبیتە سیمایێن واتایی کو د ناڤ واتایا فەرهەنگی یێن پەیڤێن دیدا هەیە، بەلێ جیاوازکاری– distinguishes بریتییە ژ سیمایێن واتایی یێن تاك کو د ناڤ واتایا فەرهەنگی یێن پەیڤێن دیدا نینە. بۆ نموونە:

قەیرە کچ–spinster : ناڤەکێ هژمارتی، مرۆڤ، پێگەهشتی، مێ، نەشیکری.

"ناڤێ هژمارتی–countable noun "نیشانکرییە، ژبەرکو ئەو پۆلەکا لقییە د ناڤ ناڤاندا و ئەو سیمایەکێ واتاییە کو پەیڤا"قەیرە کچ"هەڤپشکە ل گەل هەمی ناڤێن دی یێن هەژمارتی. وەکو(کوڕ، مێز، گول، هزر...هتد). "مرۆڤ" نیشانکرییە، ژبەرکو ئاماژەیێ ب ئەوان ناڤان ددەت، ئەوێن بۆ مرۆڤی دزڤڕن."پێگەهشتی" نیشانکرییە، ژبەرکو ئەو دابەشکرنەکا بەشییە بۆ مرۆڤی د ناڤ پێگەهشتی و گەنجاندا."مێ" ئەوژی نیشانکرییە، ژبەرکو پۆلەکا بەشی ژ مێیێن پێگەهشتی دیاردکەت. وەکو:ئافرەت، دایك، بیژنان...هتد دیسان"نەشیکری" ئەڤە جیازاکارییە، ژبەرکو واتایا پەیڤێ ژ پەیڤێن دی جودادکەت، ئەوێن سیمایێن واتایی یێن دی یێن هەڤپشك هەین(Muminov,2006,144).

ب کورتی و گشتی شرۆڤەکرنا پێکهاتەیان ئێك ژ ڕێکێن هویرە بۆ شرۆڤەکرنا واتایا پەیڤان ب گشتی و پەیڤێن د ناڤ بوارەکیدا ب تایبەتی و ئەڤەژی پشتبەستنێ ب

سیماییێن واتایی دکەت بۆ دیارکرن و نیشانکرنا واتایا پەیڤێ و د هەمان دەمدا شرۆڤەکرنا پێکهاتەیان دشێت پەیوەندییێن فەرهەنگی. ئانکو پەیوەندییێن واتایی:(هەڤواتا، دژواتا، جیاوازی.....هتد) یێن پەیڤان شرۆڤەبکەت و دیاربکەت.

2-6-شرۆڤەکرنا مەعرفی بۆ پەیڤان-Cognitive analysis of words :

زمانڤانییا مەعرفی–Cognitive linguistics ل دۆر زمانی و پەیوەندیکرن و زانینێ دزڤڕیت. زمانڤانییا مەعرفی وەك سیستەمەکێ بەراوردکارییە. بەشەکێ نوی یێ ڤەکۆلینا زمانڤانی و زمانڤانییا دەروونییە. ئەو هەر دوو ب یەکسانی بەشدارییێ د زمانڤانییا مەعرفیدا دکەن. زانین و زمان ئێك و دوو دروستدکەن. زمان ژبۆ چارەسەرکرنا پێزانین و ڕێکخستن و ڤەگوهاستنا ئەوانە ژ کەسەکی بۆ ئێکێ دی و ژ مێشکێ کەسی بۆ ئێکێ دی(Naait and Hammod, 2020,521). زمانڤانێن مەعرفی بۆ هندێ دچن کو زمانڤانییا مەعرفی لقەکە یان ڕێچکەکە کو ڕادبیت ب ڤەکۆلینا پرۆسێسا عەقلی بۆ سەربۆرێن کەسی و زانینا ئەوان ب ئەنجامان. جەوهەرێ زمانڤانییا مەعرفی ئەوە بۆ هندێ دچیت کو زمان وەکو میکانیزمەکا مەعرفییە. هەروەسا دانا پێزانینایە ل دۆر جیهانێ. دیسان پەیوەندی ب کارکرنا ئەڤان پێزانیناڤە هەیە. هەروەسا پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆ ب ئاڤاکرن و ڕێکخستن و باشکرنا پێزانیان و ڕێکێن نواندنا ئەوانڤە هەیە. هەروەسا زمانڤانییا مەعرفی ب دابینکرنا پرۆسێسا پەیوەندیکرنێ ڕادبیت کو چینێن دیارکری ژ زانینێ پێشکێشدکەت(Muminov,2006,146).

زمانڤانییا مەعرفی چەند بنەماییێن سەرەکی هەنە کو د ڤەکۆلینا مەعرفیدا پشتبەستن ل سەر دهێتە کرن. ئەوژی ئەڤەنە:

1–زمان ب دیاردەیەکا زەینی و شیانا مەعرفییا دیارکری دهێتە هژمارتن.

2–ڕۆل د چالاکییا زمانی یا داهینانێدا هەیە.

3-ب ئاریشەیا پێکڤەگرێدانێ د ناڤبەرا زمانڤانی و پێکهاتەیا عەقلیدا ڕادبیت. هەروەسا پرۆسێسا سالۆخکرن و جیهانبینی و ڕەنگڤەدانا ئەوێ د زماناندا کو ژ گرنگیپێدانێن زمانڤانییا مەعرفینە.

4-ڤەکۆلینێ ل پێکهاتەیا ناڤخۆیی بۆ چاواییا پێشکێشکرنا زانینا زمانی و ڕێکا وەرگرتنا زمانان دکەت و بۆ ڕاڤەکرن و شرۆڤەکرنا زمانی ل ڤێرێ پشتبەستن بکارهیانا گرۆپەکێ هەمەجۆر ژ مودێلێن زانینێ دهێتە کرن. وەکو: شارەزاییا زمانی و ئاڤاکرنا مودێلان....هتد (Muminov,2006,146).

زمانڤانییا مەعرفی هەولددەت ب پلەیا ئێکێ ل سەر پێزانینێن تێگەهان ئەوێن ژ سەربۆرا جیهانێ هاتینە وەرگرتن کاردکەت. سیستەمێ تێگەهان ژی بریتییە ژ سیستەمێ بۆچوون و زانینێ ل دۆر جیهانێ. بۆ نموونە شرۆڤەکرنا مەعرفی بۆ میتافۆرێ ب ڕێکا فۆرمێ ئەوێ یێ زمانی ڤەکۆلین لێ ناهێتە کرن، بەلکو وەسفکرنا ئەوێ ب ڕێکا جۆرێن دەربڕینان دهێتە نیاسین، ئەوێن تێدا هاتین. بۆ نموونە ئەو میتافۆرێن پەیڤا"بەرز" تێدا هەبن، گرێدایە ب تێگەهێن:(سەرکەڤتن، پێشکەڤتن، هێز)ێڤە. وەکو د دەربڕینێن: (پلەوپایەکا بەرز، فرۆکەڤانەکێ بەرز، بهایەکێ بەرز، ورەیەکا بەرز...هتد)دا دیاردبیت. هەروەسا ئەو میتافۆرێن پەیڤا"نزم" تێدا هەبن. دەربڕینێ ژ تێگەهین:(سەرنەکەڤتن، میزاجێ خراب...هتد) دکەن. هەر وەکو د دەربڕینێن(پلەوپایەکا نزم، فرۆکەڤانەکێ نزم، بهایەکێ نزم، ورەیەکا نزم)دا دیاردبن(Muminov,2006,146).

هەروەسا پەیڤا "ڕەش" ل دویڤ هەلویستێن ژیانێ وەسا د سەرێ مرۆڤیدا هاتییە نواندن کو د ناڤ هندەک دەربڕین تێدا هاتین، گەلەک جاران- د هندەک کەلتووراندا- دەربڕینێ ژ واتایێن نەرێنی دکەت(Muminov,2006,146). بۆ نموونە د زمانێ کوردیدا د ئەڤان دەربڕیناندا:(ڕوی ڕەش، ڕۆژا ڕەش، بەختێ ڕەش، لیستا ڕەش، دلڕەش، بازارێ ڕەش....هتد) ژبەر هاتنا پەیڤا(ڕەش) ل گەل ئەوان بوویە ئەگەرێ هندێ ئەو دەربڕین واتایێن نەرێنی بگەهینن، بەلێ پەیڤا "سپی" پتریا جاران دەربڕینێ

ژ واتاییێن ئەرێنی د ناڤ دەربڕینێندا دکەت. هەر وەکو د ئەڤان دەربڕینێندا دیاردبیت:(ڕویسپی، بەختێ سپی، ڕهسپی، دلسپی...هتد)

بەلێ پێدڤییە بهێتە دیارکرن کو "تێگەه– Concept: دابەشی دوو جۆران دبن. ئەوژی:(تێگەهێن خودان واتایەکا جیهانی هەین و تێگەهێن کو گرنگییەکا سروشتی–کەلتووری هەین). بۆ نموونە تێگەهی (جوانی)یێ کو تایبەتمەندییێن جیهانی هەروەسا نیشتیمانی و کەلچەری ژی هەنە. ئەڤجا شرۆڤەکرنا بەراورد بۆ جوانییا ڕەگەزێ مێ د ناڤ ڕەوشەنبیری و کەلچەرێن جودادا، ب شێوەیێن جودا دهێنە هەلسەنگاندن(Muminov,2006,146). بۆ نموونە د ناڤ کەلتوورێن ڕۆژئاڤییدا. جوانییا ڕەگەزێ مێ (د ڕاکێشانا سیکسی و جوانییا ڕەگەزێ مێدایە ژبۆ هەڤالینییێ...هتد) دایە، ئەوژی ژبەر گرنگینەدانا ئەوانایە ب لایەنێن ئایینی، بەلێ د ناڤ کوردان ، جوانییا ڕەگەزێ مێ د (زمان خۆشی، هەبوونا شەرمێ، گوهدارییا هەڤژینی، ئیمانداری...هتد)یێدایە، ئەڤەژی ژبەر گرێدانا ئەوانە ب لایەنێ ئایینی و کەلتووری د ناڤ جڤاکیدا.

3-6-ڕێکا جوداهییا واتایی-Method of semantic differential:

پەیڤێ ب تنێ ئێك واتا نینە، بەلكو ئێك پەیڤێ باراپتر زانیارییێن زێدە هەنە کو پەیڤەکێ ژ یا دی جودادکەت. بۆ نموونە(ڤیان، حەزژێکرن، پەرستن...هتد) ئەڤ هەمی پەیڤە ئاماژەیێ ب هەستێن ئەرێنی ددەن کو ئەڤە سیمایەکە ژ سیماییێن مرۆڤی، بەلێ هەر ئێك ژ ئەوان زانیارییێن زێدە ددەت، ل دۆر ئەوا ب ناڤێ هێزا هەستی دهێتە ناڤکرن(Muminov,2006,147).

ئەڤە لایەنێ ئیحائییە ئەواکو ب ڕێکا جیاوازییا واتایی دهێتە دەستنیشانکرن کو ئەڤە ئەو ڕێکە ئەوا گرۆپەك ژ زانایێن زمانڤانێن دەروونی یێن ئەمریکی دانایین. ڕێك و شێوازێ ئەوان بۆ هندێ دچیت کو تاکەکەس حوکمی ل سەر زنجیرەیەکا تێگەهان بکەن، ئەوژی ب ڕێکا گرۆپەك ژ پیڤەرێن هەڤالناڤێن هەڤدژ. بۆ نموونە: هەسپ چێدبیت: (باش، خراب)،(بلەز، هێدی)،(بهێز، لاواز)،(زەحمەت،ئاسان)، (کەیفخۆش، خەمبار)بیت(Muminov,2006,147).

واتایا دابەشکرنێ ئەوە کو هەر سیفەتەك د شیاندایە ب ئەڤی ڕەنگی بهێتە دابەشکرن : (گەلەك باش، باش، نەباش و نەخراب، تاڕادەیەکێ یا خراب، گەلەك خراب) و د شیاندایە ئەڤ پلە ب ڕێکا لێکدانێ بهێنە دیارکرن کو دبیت هەسپ گەلە باش بیت و یێ خراب نەبیت...هتد (Muminov,2006,147). ئەڤێ دابەشکرنێ پەیوەندی ب "پیڤانا واتایێ"ڤە هەیە کو (ئوزگۆرد)ی ل سالا (1952ز) پێشکێشکرییە، بەلێ ئەوی د حەفت پلەیاندا پێشکێشکربوو(شێرزاد سەبری عەلی، 2015، 196).

پلەداری ئەوا هاتییە ڤەدیتن کو دبیتە بەشەك ژ کوالتییێ د جوداکرنا پەیڤاندا و پەیڤێن نوی بەلاڤ پەیدادبن کو ژ ئاماژەپێکرنا پەیڤێن بێلایەن و دەربڕی و کەڤن و نوی یێن تایبەت دروستبووینە. ب ئەڤێ چەندێ شرۆڤەکرنا پەیڤان دهێتە کرن. ئەڤجا ئەگەر گرنگی ب واتایا هاتبیتە دان، پێدڤی ناکەت گرنگی ب پێکهاتەیێ–structure بهێتەدان. هەروەسا ئەگەر گرنگی ب پێکڤەهاتنێ– collocation هاتبیتە دان، پێدڤی ناکەت گرنگییەکا زێدە ب هندێ بهێتە دان، کا کیژ پارچەیێن پەیڤان نواندنا پێکهاتەیا دابەشکرنێ–the distributional structure دکەن. ئەڤجا کۆمکرن د ناڤبەرا ڕێکێن شرۆڤەکرنێ یێن جیاوازدا هاریکارییێ د پۆلینکرنا واژە و پەیڤاندا وەکو گشت دکەت و هەر یەکەیەکا فەرهەنگی ب جودا هاتییە وەرگرتن کو د شیاندایە بهێتە گوتن کو ب شێوەیەکێ پراکتیکی چ پێرابوون نینن کو ب سەربەخۆ و ژ ئێکجودا کاربکەت، ب تنێ بۆ مەبەستا ڤەکۆلینێ نەبیت کو پارچە ژ ئێك دهێنە جوداکرن(Muminov,2006,147-148).

6-4-شرۆڤەکرنا دابەشکاری-Distributional analysis :

د ئەڤێ ڕێکێدا واتایا پەیڤێ دمینیتە ل دویڤ دابەشکرنا ئەوێ ل گەل پەیڤ و ئەو پێکهاتەیێن تێدا دهێت. ئەڤە ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو واتایا فەرهەنگی یا پەیڤێ بەردەوام دهێتە گوهۆڕین و پەیڤا فەرهەنگی واتایەکا دەستنیشانکری نینە.

بکارهینانا شرۆڤەکرنا دابەشکاری ب شێوەیێن ئەوێ یێن جیاوازڤە ل سەردەمێ نوکە یێ بەربەلاڤە. ب ڕێکا زاراڤێ"دابەشکاری"یێ، ئەوژی ژ ئەنجامێ پەیوەندییا یەکەیەکا فەرهەنگی بۆ یەکەیێن دی یێن فەرهەنگی ژ هەمان ئاستی. وەکو : پەیڤ بۆ

پەیڤان، مۆرفیم بۆ مۆرفیمان، تێگەهشتن ل دەڤ مە دروستدبیت. ب واتایەکا دی ب ڕێکا ئەڤی زاراڤی ئەو بابەت دهێتە تێگەهشتن ئەوا یەکەیا فەرهەنگی د ناڤ ئاخڤتنێ یان دەقیدا پێڕادبیت. ئەڤجا تێبینییا هندێ دهێتە کرن کو پێکهێنەکێ دیارکری ژ واتایا پەیڤێ دهێتە سالۆخکرن ل دەمێ پەیڤ ب شێوەیەکێ دابەشکاری دهێتە دەستنیشانکرن(Muminov,2006, 148). بۆ نموونە د ڕستەیا:(ئەوی ....ئاڤاکر.)دا د شیاندایە ب سانەهی ل پەیڤا بەرزە بگەهین کو ناڤە. ئەڤجا دبیت:(خانی، کوچك، ڤیلە، تاوەر...هتد) بیت، نەکو هەڤالکار یان یان هەڤالناڤ یان کارە.

ئەڤجا دهێتە دیتن کو پێکهێنێ واتایێ ئەوێ ب شێوەیێ دابەشکاری هاتییە دەستنیشانکرن د ڕاستیدا بەشەکێ ئاخڤتنێیە. دیسان دهێتە تێبینیکرن کو د هژمارەکا حالەتاندا پەیڤان واتایێن فەرهەنگی یێن جیاواز د شێوەیێن دابەشکاری یێن جیاوازدا هەنە(Muminov,2006, 148). وەکو:

کارێ (ڕابوو) واتایێن فەرهەنگی یێن جودا هەنە. وەکو:(ئاڤ ڕابوو.) و (سەرهلدان ڕابوو.)، (قوتابی ڕابوو.)...هتد.

ئەڤ ڕێکە ب شێوەیەکێ بەرفرەه د شرۆڤەکرنا لێکسیکۆلۆجیدا بکاردهێت. ئەڤجا بەلاڤبوونا پەیڤان ل دویڤ پەیڤێن دی ڕوددەت. ئانکو ل دویڤ پەیوەندییا ئەوانە ب پەیڤێن دیڤە. ئەڤجا ئەڤە دمینیتە ل دویڤ ئەوی هەولیستی ئەوێ پەیڤ تێدا دهێن یان ل دویڤ جهێ ئەوان د ناڤ دەقیدا. ئەڤجا پەیڤان واتایێن فەرهەنگی یێن جودا هەنە، ئەوژی د شێوە و پێکهاتەیێن دابەشکاری یێن جودادا (Muminov,2006, 148). بۆ نموونە پەیڤا(خوار) د ئەڤان پیکهاتەیاندا واتایێن جودا ددەت. وەکو:

1-نان خوار. (نان خوارن)

2-سویند خوار.(سویندخوارن)

3-خەم خوار.(خەف و خەم خوارن)

4-ڕۆژی خوار.(بیرۆژیی بوون)

5-پارە خوار.(پارە خەرجکرن)

6–لێدان خوار.(قوتان خوارن)(عەبدولواحد موشیر دزەیی، 2011، 57).

دیسان د شیاندایە تێبینییا پێکڤەگرێدانێ د ناڤبەرا دابەشکاری و واتاییێدا ل سەر ئاستێ گرۆپەك ژ پەیڤان بهێتە کرن. بۆ نموونە ل دەمێ هەمان یەکەیێن فەرهەنگی دهێنە دابەشکارکرن، بەلێ ڕێزبوونا ئەوان بەرۆڤاژی ئێکودوو بن و ئەڤە واتاییێن جودا پەیدادکەت(Muminov,2006, 148). وەکو: (جەرکێ ئاڤێ) و (ئاڤا جەرکی) یان (مالا شوفێری) و (شوفێرێ مالێ) یان (کۆلیژا کارگێری) و (کارگێرییا کۆلیژێ)...هتد.

هەر وەکو بەری نوکە ئاماژە پێهاتییە کرن کو واتایا پەیڤێ پشتبەستنێ ل سەر دابەشکارییێ دکەت. ئەڤجا ژ ئەڤێ چەندێ واتایا پەیڤێ پشتبەستنێ ل سەر پۆلا پەیڤێ دکەت ئەوا ب سەرڤە بیت. ئەڤجا دبیت (ناڤ) دابەشبیتە سەر:

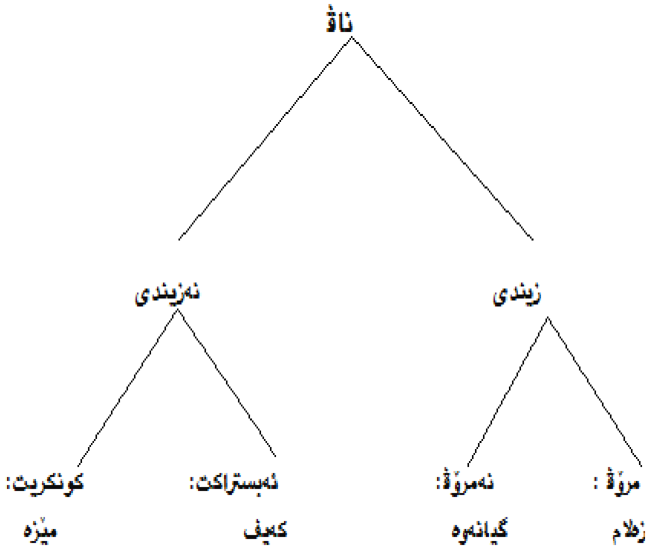

بۆ نموونە ئەگەر بەری کارێ(پالدا) ناڤەکێ (نەزیندی) هات، دێ واتایەکا جودا دەت، ژ هندێ ئەگەر بەری ئەوێ ناڤەکێ زیندی بهێت. وەکو:

–ئەوی دەرگەه پالدا. (دەرگەه: ناڤێ نەزیندی).

–ئەوی دلێر پالدا. (دلێر:ناڤێ زیندی).

دیسان واتایا پەیڤان دهێته گوهۆڕین ئەوژی ئەگەر چوونه د ناڤ گرۆپێن(لێکسیکۆ-سیمانتیك) ی یێن جیاوازدا. ب ڕێکا گرۆپێ لێکسیکۆ-سیمانتیك د شیاندایه ل گرۆپەکێ پێکڤەگرێدای یێن پەیڤان ب تێگەهەکێ هەڤپشك یان ل ئەوان پەیڤێن پێکهاتەکا سیمانتیکی یا هەڤپشك هەین تێبگەهین. وەکو پەیڤێن ئاماژەیێ ددەنه تێگەهشتنا هەستی-sense perception. وەکو:(هزرکرن، خەیالکرن، نڤێسین) یان ئەو هەڤالناڤێن ئاماژەیێ ددەنه ڕەنگی. وەکو:(سۆر،ڕەش، زەر،...هتد) (Muminov,2006, 149).

دیسان ئەگەر نموونەیا (نابین-کوره) وەربگرین. وەکو ل دەمێ ل گەل ناڤەکێ زیندی دهێت. وەکو: زەلامێ کوره، ژنەکا کوره، پشیکا کوره.هتد ل ئەوی دەمی دێ ئەڤ پەیڤە واتایەکا جودا دەت ل دەمێ ل گەل ناڤەکێ نەزیندی بهێت. ئەوژی ئەگەر ئەو ناڤ ئاماژەیێ ب هەست و سۆزان بکەت، ل ئەوی دەمی دێ ب واتایا (بێ ئاگەه-thoughtless) هێت. وەکو: حەژێکرنا کوره، تۆڕەبوونەکا کوره،...هتد. هەروەسا ل دەمێ پەیڤا (کوره) ل ناڤێن ئامازەیی ب هێماییێن نڤێسی یان تایپکرنێ ددەن. ل ئەوی دەمی دێ ب واتایا (یا ب زەحمەت بۆ دیتنێ) هێت. وەکو: ڕێنڤیسەکا کوره یان تایپکرنەکا کوره(Muminov,2006, 149).

ئەڤجا د شیاندایه تەماشەی دابەشکارییێ بهێته کرن کو ل دویڤ جهێن پەیڤان یان ژ ئەنجامێ کاریگەرییا پێکهێنێن نەزمانی ل سەر واتایا پەیڤێ ب دەستڤەدهێت. وەکو(Muminov,2006, 150):

-نوژدارەکێ باش- ئەوێ ب شێوەیەکێ جوان سەرەدەرییێ بکەت.

-دایکەکا باش- ئەوا ب شێوەیەکێ جوان گرنگییێ ب زارۆکێن خۆ بدەت.

د ئەڤان نموونەیا واتایا هەڤالناڤێ"باش" ژ ئەنجامێ کاریگەرییا هۆکارێن زمانی ب دەستڤەهاتییه و چێدبیت واتاییێن جودا و بەرۆڤاژی بدەت، ل دەمێ پەنا بۆ هۆکارێن نەزمانی دهێته برن و ل ئەوی دەمی شرۆڤەکرنا ئەوێ دکەڤیته سەر ئاستێ پراگماتیکێ.

خالەکا دییا گرنگ ل ڤێریێ هەیە کو پەیوەندی ب ڕێکا دابەشکاریڤە هەیە. ئەوژی دیاردەیا پێکڤەهاتنێیە–collocation. ل ڤێریێ "تەمەن" و "ڕەگەز" ڕۆلێ خۆ د هەلبژارتنا پەیڤاندا دبینن. وەکو: هەڤالناڤێن(نازك) یان (نازدار) زێدەتر دشێن ل گەل زارۆکەکی یان جحێلەکی بهێن، بەلێ ل گەل (پیرەژنەکێ) ناهێنە گوتن. دیسان هەڤالناڤێ "شیم" ل گەل زارۆکان هەتا ڕادەیەکێ ل گەنجان ژی بکاردهێت، بەلێ ل گەل دانعەمران ب زەحمەت بکاردهێت. ئەڤە سەبارەت "تەمەن"ی.

هەروەسا سەبارەت "ڕەگەز"ی (لاو) ل گەل ڕەگەزێ نێر بکاردهێت و ل گەل ڕەگەزێ مێ بکارناهێت و (جوان)ژی ل گەل ڕەگەزێ مێ بکاردهێت و ل گەل ڕەگەزێ نێر بکارناهێت.

5-6-شرۆڤەکرنا ڤەگوهاستنێ-Transformational analysis:

هندەك جاران ب تنێ شرۆڤەکرنا دابەشکاری دیارناکەت کو واتا یا وەکهەڤە یان یا جودایە. د ئەڤی حالەتیدا شرۆڤەکرنا ڤەگوهاستنێ دهێتە بکارهینان. ڤەگوهاستن بریتییە ژ دووبارە نەخشاندن و دووبارە دروستکرنا گرۆپێ پەیڤێیە. بۆ نموونە(Muminov,2006, 151):

–ئەڤ ڕۆمانە ب زۆرترین ژمارە هاتییە فرۆشتن.

–ئەڤ ڕۆمانە(کتێبە) ئێکە ژ مەزنترین فرۆشتنان یێن ئەڤی وەرزی.

د ئەڤان نموونەیاندا ڤەگوهاستنا فەرهەنگی بێگوهۆڕین (واتا) پاراستییە.

شرۆڤەکرنا ڤەگوهاستنێ د ڤەکۆلینا لێکسیکۆلۆجیدا د شیاندایە ب ئەڤی ڕەنگی بهێتە پێناسەکرن کو (دووبارە نەخشاندن، نوینەراتیکرن، ڕێکخستن)ا پێکهاتەیێن دابەشکارییێن جیاوازە، ئەوژی ژ پێخەمەت دیارکرنا جوداهی یان وەکهەڤییێیە د واتاییدا بۆ شێوەیێن دابەشکارییێن وەکیەك ژ لایێ پراکتیکیڤە. شێوەیێن دابەشکاری د گەلەك حالەتێن پێرابوونێن ڤەگوهاستنێ یێن فرەواتاییدا ب تنێ هاریکارییێ د شرۆڤەکرنا وەکهەڤی یان جیاوازییا واتایی یا یەکەیێن فەرهەنگیدا ناکەت، بەلکو د شرۆڤەکرنا ئەوان هۆکاران ژێدا دکەت، ئەوێن ب شرۆڤەکرنا فرەواتاییێ ڕادبن. ئەڤجا

گرۆپێن پەیڤێن دابەشکاری ل دەمێ دووبارە دهێنە نەخشاندن کو دبیت پەیوەندییێن واتایی د ناڤبەرا پەیڤاندا ببنە ئەگەرێ پەیداکرنا واتاییێن جودا. وەکو:(1–ترۆمبێلا ئەوی، 2–سەرنەکەڤتنا ئەوی،3– گرتنا ئەوی، 4–مێهرەبانییا ئەوی). ئەڤجا ل دویڤ شرۆڤەکرنا ڤەگوهاستنێ د شیاندایە نواندنا واتایا هەر گرۆپەکێ پەیڤان ب ئەڤی ڕەنگی بهێتە کرن:(1–ئەوی ترۆمبێل هەیە، 2–ئەو سەرنەکەڤت، 3–ئەو هاتە گرتن، 4–ئەو یێ مێهرەبانە). د ئەڤان چار حالەتاندا واتا ئاشکەرا دبن و دبنە: (1–خاوەنداریێتی، 2–کریار،3– کریارا نەدیار، 4–کوالتی) کو ئەڤە دبنە ڕۆلێن واتایی یێن زاراڤی(Muminov,2006, 151).

گەلەك ژ کۆتان ل سەر ئاستێ سینتاکسی و فەرهەنگی هەنە. وەکو ل خوارێ دیاردبیت(Muminov,2006, 151-152):

1-لێکوەرگەڕان-Permutation: بریتییە ژ دووبارە نەخشاندنێ ب مەرجەکێ پەیوەندییێن بنەڕەتی د ناڤبەرا پەیڤان و قەدێن پەیڤان–stem یێن یەکەییێن فەرهەنگیدا نەهێنە گوهۆڕین. بۆ نموونە:(کارێ ئەوی یێ نایاب) چێدبیت بهێتە ڤەگوهاستن بۆ (نایابییا کارێ ئەوی) یان (ئەو ب شێوەیەکێ نایاب کاردکەت) د ئەڤان نموونەیاندا ب بەرچاڤوەرگرتنا پەیوەندییان د ناڤبەرا یەکەییێن فەرهەنگی و قەدێن پەیڤێن تێگەهیدا، د بنەڕەتدا وەکو ئێکن.

2-ئالوگۆڕکرن-Replacement : ئەڤە بریتیخستنا پێکهێنەکێیە د پێکهاتا دابەشکارییدا کو ب ڕێکا ئەندامەکێ ژ گرۆپەکا دیارکری ئەوژی ب هویری د ناڤ یەکەییێن فەرهەنگیدا ل جهێ پێکهینەکێ دی دهێتە جێبەجێکرن. وەکو:

– ئەوی گەنگەشە ل گەل خۆ کر. (دانوستاندن: ل جهێ گەنگەشێ بهێتە دانان).

–ئەوی ئازاد کوشت.(تیرۆرکر: ل جهێ کوشت بهێتە دانان).

ئەو ئالوگۆڕکرنا د نموونەیێن ل سەریدا هاتییە کرن، دبیتە ئەگەرێ دروستکرنا جوداهییا واتایێ.

3-زێدەکرن-Addition یان (بەرفرەهکرن-expansion): د شیاندایە ئەڤ چەندە بهێتە ب جههینان ب ڕێکا پێرابوونا زێدەکرنێ ل گەل هەڤالناڤێن نەگوهۆڕیی و گوهۆڕیی. وەکو:

-شاناز یا چاڤشینە.(چاڤشین:هەڤالناڤەکێ نەگوهۆڕییە)

-شاناز یا خەمگینە.(خەمگین هەڤالناڤەکێ گوهۆڕیییە).

ئەگەر پەیڤێن (ل دهۆکێ) ل سەر بهێتە زێدەکرن کو دیاردبیت ڕستەیا (شاناز ل دهۆکێ یا چاڤشینە.) چ واتایێ نادەت، بەلێ د ڕستەیا (شاناز ل دهۆکێ یا خەمگینە.) خودان واتایە. ئەڤەژی دزڤڕیتەڤە بۆ جوداهییا هەر دوو هەڤالناڤێن:(چاڤشین،خەمگین) د ئەوان نموونەیاندا کو ئێك ژ ئەوان هەڤالناڤەکێ نەگوهۆڕیییە و یێ دێ گوهۆڕیییە.

4- لابرن-Deletion: ئەو پێرابوونە ئەوا ب ڕوهنکرنا هندێ ڕادبیت کو پەیڤەك ژ لایێ واتاییێڤە ملکەچی پەیڤەکا دی دبیت. بۆ نموونە د شیاندایە گرۆپە پەیڤێن"گولێن سۆر" بهێتە لابرن و بهێتە ڤەگوهستن بۆ "گولان"بێیکو ڕستە واتایا خۆ ژدەستبدەت: "ئەز حەز ژ گولێن سۆر دکەم" یان "ئەز حەز ژ گولان دکەم". بەلێ د شیاندا نینە گرۆپە پەیڤێن" شەریتا سۆر-red tape " بهێتە لابرن و بۆ "ئەز حەز ل سۆری ناکەم" یان "ئەز حەز ل شەریتێ ناکەم " بهێتە ڤەگوهاستن، ژبەرکو " شەریتا سۆر-red tape " د شیاندا نینە بهێتە دابشکرن، ژبەرکو ب واتایا " بیروکراسی- bureaucracy" دهێت. دیسان هەمی ئیدیۆم ژی ب هەمان شێوە نەشێن بهێنە دابەشکرن. وەکو:"ئەنیگرێ، زکپیس، چاڤزل، دەڤسە...هتد".

6-6-شرۆڤەکرنا ئێکسەر بۆ پێکهێنان- The Immediate constituents analysis:

شرۆڤەکرنا ئێکسەر یا پێکهاتەیان هەولددەت ئەوان ڕێکان دیاربکەت، ئەوێن یەکەیان پێکڤەگرێدەت. ئەڤ ڕێکە پشتبەستنێ ل سەر بنەمایێ دووانی- A binary

principleدکەت. د هەر قۆناغەك ژ قۆناغێن پێرابوونێدا، دوو پێکهێن هەنە. د هەر قۆناغەکێدا ئەڤ پێکهێنە دێ بۆ دوو ڕەگەزێن خودان واتا هێنە دابەشکرن. ئەڤجا شرۆڤەکرن ب دوماهیك دهێت، ل دەمێ دگەهینە پێکهێنێن کو د شیاندا نەبیت کو زێدەتر بهێنە دابەشکرن کو ئەڤ پێکهێنە ب پێکهێنێن دوماهیکێ– the ultimate constituentsدهێنە ناڤکرن(Muminov,2006, 152).

ئارمانج ژ شرۆڤەکرنا ئێکسەر یا پێکهێنان دابەشکرنا گرۆپا یەکەیێن فەرهەنگییە بۆ دوو پێکهێنێن سەربەخۆ. ئەڤجا واتایا ڕستەیێ و گرۆپە پەیڤ و شرۆڤەکرنا ئێکسەرا پێکهێنان پێکڤە دگرێداینە(Muminov,2006, 153). بۆ نموونە: (ئازادی بابێ خۆ کوشت، چونکی یێ سەرخۆش بوو) د ڤێریدا دبیت (ئازاد یێ سەرخۆش بیت) یان(باب یێ سەرخۆش بیت).

هەروەسا ئەڤ جۆرێ شرۆڤەکرنێ ب چارچۆڤەکێ بەرفرەه د ڤەکۆلینێن لێکسیکۆلۆجی و پێکهاتەیێن دارشتی یێن پەیڤان و شرۆڤەکرنا مۆرفۆلۆجی یا پەیڤێدا دهێتە بکارهینان. بۆ نموونە پەیڤا (friendliness) ژ سێ پێکهێنان یان مۆرفیمان پێکدهێت. ئەوژی ئەڤەنە: (friend -ly-ness) (Muminov,2006, 153). د زمانێ کوردیدا ئەڤ پەیڤێن ل خوارێ د هەر پەیڤەکێدا هاتییە دیارکرن کا ژ چەند پێکهێن یان مۆرفیمان پێکهاتییە:

–دەتکوژم:(دە+ت+کوژ+م).

–دەستمال:(دەست+مال)

–سەرهلدان:(سەر+هل+دان)

7-6-شرۆڤەکرنا بەراوردکاری-Contrastive analysis؛

شرۆڤەکرنا بەراوردکاری ژبۆ ڤەدیتنا سیماییێن هەڤپشك و جودا د واتایا فەرهەنگی و پێکهاتەیا سیمانتیکییا پەیڤێن پێکڤەگرێدایدا دهێتە بکارهینان، ئەوژی د ناڤبەرا زمانێن پەیوەندی د ناڤبەرا ئەواندا هەین و ئەوێن پەیوەندی د ناڤبەرا ئەوان

ژیدا نەهەین(Muminov,2006, 154). ئانکو شرۆڤەکرنا بەراودکاری د ناڤبەرا پەیڤێن زماناندا ڕادبیت و لایەنێن وەکهەڤ و جودا د ناڤبەرا ئەواندا دیاردکەت.

پێدڤییە ئەم بزانین کو واقعیێ بابەتی، هەبوونا ئەوێ ژ دەرڤەی مرۆڤییە. هەر زمانەك واقعی ب ڕێکا خۆ یا تایبەت پۆلیندکەت، ئەوژی ب ڕێکا یەکەیێن پەیڤ و واژەیان(Muminov,2006, 154). بۆ نموونە پەیڤا "پێ=foot" بۆ ئاماژەپێکرنا ژ چوکێ هەتا گوزەکێ دهێت، بەلێ د زمانێ کوردیدا پێ ب گشتی ب خۆڤە دگریت خۆ ژ ڕانی هەتا گوزەکێ.

پۆلینکرنا جیهانا ڕاستەقینەیا دەوروبەرێ مە، ب ڕێکا زمانێ ئێکێ دهێتە فێرکرن، ژبەرکو ئەم ل سەر ئەوێ ڕێکێ یێن ڕاهاتین کو پێکهاتەیێن زمانێ خۆ یێ تایبەت تاقیبکەین، بەلێ د ڕاستیدا ئەڤە یا ئارەزوومەندانەیە(Muminov,2006, 154). ئەڤە ژ لایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە د ناڤبەرا زماناندا بۆ ئاماژەپێکرنا کەس و تشت و دیاردە و ڕویدانان...هتد هەمی گاڤان ب ڕێکا هەمان پەیڤان ب دەستڤەناهێت، بەلکو هندەك جاران جوداهی هەیە. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا د هندەك پەیڤێن خزماتیییێدا جوداهییێ د ناڤبەرا نێر و مێدا ناکەت. وەکو پەیڤا (cousin) بەلێ د زمانێ کوردیدا جوداهی هەیە کو هەمی ئەڤ پەیڤە (پسمام، دوتمام، کوڕخال، کچخالەت، کوڕمەت، کچمەت) هەنە، بەلێ د ئینگلیزیدا بۆ ئەڤان هەمی پەیڤان، پەیڤا(cousin)بکاردهێت.

دیسان د زمانێ عەرەبیدا (خالة، عمة)هەنە، بەلێ د زمانێ کوردی-زارێ ناڤەڕاست-دا ب تنێ پەیڤەك هەیە. ئەوژی(پور یان پلك) هەیە و د زمانێ ئینگلیزی ژیدا ب تنێ پەیڤەك بۆ هەر دووکان هەیە. ئەوژی پەیڤا(Aunt)ە. سەبارەت پەیڤا (uncle) کو بۆ خال و مامی هەر دووکان د زمانێ ئینگلیزیدا بکاردهێت، بەلێ د کوردیدا دوو پەیڤێن ژێکجودا هەنە. ئەوژی (مام، خال)ن. دیسان د زمانێ عەرەبی ژیدا دوو پەیڤ هەنە و ژێکجودانە. ئەوژی(عم، خال)ە.

ئەڤ بۆشاهییێن د ناڤبەرا زماناندا، ب بۆشاهییا زمانی دهێتە ناڤکرن کو بریتییە ژ نەبوونا یەکەیا فەرهەنگی د زمانەکیدا، ل گەل هەبوونا ئەوێ د زمانەکێ دیدا(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 94).

نه ب تنێ د بیاڤێ خزماتییێدا. دیسان چێدبیت د بیاڤێن دیژیدا، ئێك پەیڤ د زمانەکیدا ل گەل دوو پەیڤان یان پتر د زمانەکێ دیدا هەڤچەشن بیت. وەکو(Muminov,2006, 155):

زمانێ ڕوسی	زمانێ ئینگلیزی
Karikatura	cartoon, caricature

د زمانێ ئەسکیمۆدا[1] نێزیکی (50) ناڤان بۆ بەفرێ هەنە، بەلێ د پتریا زمانێن ڕۆژهەلاتا ناڤیدا و کوردی ژی ئێك ژ ئەوانە ب تنێ ناڤەك بۆ بەفرێ هەیە. دیسان ل باژێرێ بەسرا یێ عیراقێ چەند ناڤ بۆ قەسپان هەنە کو ل پتریا جھ و وەلاتێن دی ب تایبەتی ئەوێن قەسپ لێ نەبن، ب تنێ ناڤەك هەیە. ئەوژی قەسپە.

ژبلی ئەڤان دیاردەیێن ل سەری د ناڤبەرا زماناندا ئاماژە ب شرۆڤەکرنا پەیڤێن هەڤبێژ و فرەواتا و هەمی پەیوەندییێن دی یێن واتایی. وەکو:(هەڤواتا، دژواتا، بەش و گشت، جیاوازی، هایپۆنیمی...هتد)ژی دهێتە دان و د ناڤبەرا زماناندا هەڤپشکی و جوداهی دهێنە دیارکرن.

8-6-شرۆڤەکرنا ئاماریی-Statistical analysis:

ل سەر دەمێ نوکە زمانڤانییا ئاماری ب شێوەیەکێ گشتی ئێك ژ لقێن سەرەکی یێن زمانڤانییێ دهێتە هژمارتن و ئەو ژ زمانڤانییا ماتماتیکییە. زمانڤانییا ئاماری گرنگییێ بکارهینانا ڕێك و شێوازێن ئاماری د ڤەکۆلینا زمانیدا ددەت. دیسان

---

[1] ئەسکیمۆ: گرۆپەکێ مرۆڤانە ل دەڤەرا جەمسەرێ باکووری دژین. د هندەك ژێدەراندا ب خێزانەکا زمانی دهێتە ناڤکرن و دبێژنێ ئەسکیمۆئەلیۆتییە کو ل دەڤەرێن باکووری ژ کەنەدا و ل ئەلاسکا و گریناند و دەوروبەرێن سیبیریا بەربەلاڤن و ئەڤ خێزانا ژ زمانی ، ژ دوو گرۆپێن زمانان پێکهاتییە. ئەوژی زمانێن ئەسکیمۆ و زمانێن ئەلیۆتییە.

گرنگییێ ب ڤەکۆلینا دابەشبوونا ڕەگەزێن زمانی ددەت. ب تایبەتی سیمایێن دیار یێن ئاخڤتنا کەسەکی یان شێوازێ نڤێسەرەکی(رمزي منير بعلبكي، 1990، 471). ڕوهنکرنێن ئاماری گرنگییەکا بەرچاڤ هەیە، ژبەر ئەگەرێ پەیوەندییا ئەوێ ب هندەك ئاریشەیێن ئەندازییا پەیوەندیکرنێ و تیۆرا زانیارییانڤە.

ڕێچکا ئاماری سەلماندییە ژبۆ مەبەستێن وانەگوتنێ و کاروبارێن دی یا پێدڤییە پەیڤ ژ زمانەکێ بیانی بهێنە وەرگرتن، ژبەرکو ژمارەیەکا کێم ژ خەلکی 10٪ ژ زمانێ دایکا خۆ دزانن. ئەڤەژی زێدەتر ئەو پەیڤ و یەکەیێن فەرهەنگینە، ئەوێن خەلکی پێدڤی پێ هەین بۆ ب ڕێڤەبرنا کاروبارێن ژیانێ و بەردەوام ل دەڤ ئاخڤتنکەرێن ڕەسەنێن زمانی بکاردهێن. بۆ پتر سەلماندنا ئاخڤتنا مە. د فەرهەنگا ئیکسفۆردا ئینگلیزدا نێزیکی(500000) پەیڤان هەنە، بەلێ پەیڤێن چالاك ل دەڤ کەسێ ئینگلیزی یێ خواندەڤان پتر ژ (30000) پەیڤان نینن و گریمانەیا هندێ دهێتە کرن کو کەسێن ئاسایی د ئاخڤتنا خۆدا ژبۆ پێدڤییێن ڕۆژانە دەوروەبەری (4000–5000) پەیڤان بکاردهینن. ب ئەڤێ چەندێ دیارە کو ئاریشەیا هەلبژارتنا پەیڤێن فێرکرنێ گرنگییەکا زۆر هەیە(Muminov,2006, 157).

تەکنیکێن ئاماری ب سەرکەڤتییانە د شرۆڤەکرنا دیاردەیێن زمانی یێن جودا هاتینە پراکتیکرن. وەکو جۆرێن پێکهاتەیێن جیاواز یێن پەیڤان و پاشگران و پەیڤێن نڤێسەر و شاعران و هەتا د ڤەکۆلینا هندەك ئاریشەیێن فەرهەنگا مێژوویيدا. ئەڤجا هەتاکو ڕێکوپێکییا ئاماریی بهێتە تێبینیکرن، پێدڤییە دیاردەیێن دهێنە شرۆڤەکرن هژمارا ئەوان زۆر بن. ب ئەڤێ چەندێ مەرجێ هەر ڤەکۆلینەکا ئاماریی بریتییە ژ قەبارەیێ سامپلی. یا ناسیارە کو گرۆپەکێ بچویك یێ پەیڤان، بەشێ مەزن ژ هەر دەقەکی دروستدکەن. هاتییە دیارکرن کو نێزیکی(1300–1500) پەیڤێن بەربەلاڤ کو (85٪) ژ سەرجەمێ پەیڤێن د ناڤ دەقیدا دهێنە بکارهینان پێکدهینن. ل گەل هندێ ئەگەر ئەم ڕابووین ب شرۆڤەکرنا سامپلەکێ کو ژ (60)پەیڤان پێکهاتبیت، یا ب زەحمەتە پێشبینییا هژمارا دووبارەکرنا پەیڤێن گەلەك بەربەلاڤ بهێتە کرن(Muminov,2006, 157).

ئەگەر پەیڤا "ئودە" بهێتە وەرگرتن، د شیاندایە هندەك واتایێن ئەویٚ بهێنە دیتن:

1–ئودە: ئامازەییٚ ب ئەوی داری دهێتە کرن کو ژ کەزانیٚ دهێتە دروستکرن بۆ ئاشان.

2–ئودە: بەشەکە ژ خانی. ئانکو ژووا خانی.

3–ئودە: ب شێوازیٚ کۆمیٚ دبیتە "ئودەیان"

دیسان ئەگەر پەیڤا"ژوور" بهێتە وەرگرتن، د شیاندایە هندەك واتایێن ئەویٚ بهێنە دیارکرن:

1–ژوور: ئامازەییٚ ددەتە حەوشا خانی. ل دەمیٚ دبێژییە ئێکی:وەرە ژوور.

2=ژوور: بەشەکە ژ خانی. ئانکو ئودەیا خانی.

3–ژوور: ب شێوازیٚ کۆمیٚ دبیتە"ژووران". وەکو: وەر ئەڤان هەمی ژووران باقژبکە.

شرۆڤەکرنا ئاماریی دیاردکەت کو پتریا جاران پەیڤ ب واتایا خۆ یا دوویٚ بکاردهێت. ئەوژی ب ڕێژەیا(83٪) ژ هەمی دووبارەکرنێن پەیڤیٚ د دەقێن جودادا و(12٪) پەیڤ ب واتایا خۆ یا ئێکیٚ دهێت و (5٪) پەیڤ واتایا سێییٚ وەردگریت(Muminov,2006, 157). هەر وەکو د نموونەیێن "ژوور" و "ئودە"دا دیاردبیت.

لیستا ژێدەران:

أ-ب زمانێ کوردی(پیتێن عەرەبی):

-ئەردەوان تۆفیق فەتاح شێروانی، پۆلگۆڕینی وشە لە رستەسازیی زمانی کوردیدا(لیکۆلینوەیەکی مۆرفۆلۆژی و ڕستەسازییە)، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین،2015.

-ئەحمەدێ زەرۆ، فەرهەنگۆکا زمانی جۆت پەیڤ و دووبارەکری، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمییای کوردی، هەولێر، 2020.

-ئەحمەدێ نالبەند، باغێ کوردا، بەرگێ چارێ، کۆمکرن و تویژاندن گە مایی، پێداچوون و ڕاستڤەکرن و سەرپەرشتیا چاپێ رشید فندی، اسماعیل بادی، محمد عبدالله، چاپا ئێکێ، چاپخانا خەبات، دهۆك، 1998.

-ئیسماعیل ئەیوبی، زبانی ئاڤێستا سەرچاوەی زمانی سانسکریت و رێگ ڤێدا وە کوردی ئەمرۆ، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، 2012.

-ئیسماعیل تاها شاهین، ژبۆ رێنڤیسەکا چێتر، چاپا ئێکێ، چاپخانا هاوار، دهۆك، ژ وەشانێن ئێکەتییا نڤێسەرین کورد- دهۆك، 2008.

-.........................، فەرهەنگا ئامەد یا مەیدانی، کوردی-کوردی-عەرەبی، پێداچۆنا نەوزاد هرۆری، چاپا ئێکی، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، 2023.

- بەکر عومەر عەلی، میتافور لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی،2000.

-جەمال نەبەز، بەبۆنەی(سمیناری قاموسی کوردی)یەوە لە هەولێر، گۆڤاری(نوسەری نوی)، ژمارەی(19)، ژمارەی تایبەت بە سمیناری فەرهەنگی کوردی، هەولێر، 2001.

-جەمال نەبەز، وشەنامەکی ئیتیمۆلۆژیای زمانی کوردی، چاپی یەکەمی ئەلکترۆنی، 2008.

-ڕەفیق شوانی، وشەسازی زمانی کوردی، لیکۆڵینەوەیەکی پراکتیکیە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، 2011.

–ــــــــــــ، ئیتیمۆلۆجیای هەندی وشە و گیرەکی کوردی لە میژوودا، گۆڤاری زانکۆی کۆیە(زانستە مرۆڤایەتییەکان)، ژ(39)، 2016.

–رۆژان نوری عبدالله، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی کوردی، چاپی یەکەم، خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی چوار چرا، سلێمانی، 2007.

–ساکار ئەنوەر حەمید، وشە خواستن لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، 2009.

–سیپان عوسمان عومەر، پەیوەندیا لێکسیکۆلۆژیێ ب واتاسازییێڤە د زمانیێ کوردیدا، ڤەکۆلینەکا واتاسازییە، نامەیا ماستەریێ، فاکولتییا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، 2013.

–شاسوار هەرشەمیی، فەرهەنگی ئێتمۆلۆژی کوردیی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، سلێمانی، 2022.

–ــــــــــــــــ، فەرهەنگی ئێتمۆلۆژی کوردیی، بەرگی دوویەم، چاپی یەکەم، دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، سلێمانی، 2022.

–ــــــــــــ، فەرهەنگی ئێتمۆلۆژی کوردیی، بەرگی سێیەم، چاپی یەکەم، دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، سلێمانی، 2022.

–شەهاب شێخ تەیب تاهیر، بنەما و پێکهاتەکانی زاراوە لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی کەمال،

سلێمانی، 2012.

–شەهاب شێخ تەیب تاهیر، چەند بابەتێکی زمانەوانی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشینی نارین، هەولێر، 2020.

–ــــــــــــــــ، فەرهەنگسازی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، 2021.

–شێرزاد سەبری عەلی، واتاسازی، چاپا ئێکی، کتێبخانا جزیری، دهۆک، 2015.

–ــــــــــــــــ و عەبدولسلام نەجمەدین عەبدوللا، زمانڤانییا کارەکی، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، 2011.

-ـــــــــــــــــــــ و ئاراز مونیب، وشەسازی، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا هیڤی، هەولێر، ژ وەشانێن دەزگەهێ نالبەند یێ چاپ و وەشانێ، دهۆك، 2016.

-ـــــــــــــــــــــ و محمد عبدالله ئامێدی، فەرهەنگا پەیڤێن هەڤبێژ د زمانێ کوردیدا، چاپا ئێکێ، کتێبخانا جزیری، دهۆك، 2017.

-عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا و شێرزاد سەبری عەلی، زمانڤانییا تیۆری، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، دهوك، 2011.

-عەبدوللا عەزیز محەمەد بابان، هایپۆنیم و هەندێ پێوەندی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، 2005.

-عبدولواحد موشیر درەیی، لێکسیکۆلۆجی، چاپی دووەم، ناوەندی ئاودێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، 2014.

-ــــــــــــــــــــــ، زاراوەسازی و زمانەوانی، چاپی یەکەم، ناوەندی ئاودێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، 2021.

-عەبدوڵڵا حوسێن ڕەسول، وشەسازی کوردی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، 2023.

-فەتاح مامە عەلی، هاودەنگ لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، 1989.

- فاضل عمر، هەلکۆلانا زمانی-کۆمەکا گوتا و لێکۆلینێن زمانزانییێ، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن ئێکەتیا نڤێسەرێن کورد-دهۆك، 2007.

-ـــــــــــــ، گەنجینەیا پەیڤێن ئاڤێستایی، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، دهۆك، 2008.

-ـــــــــــــ، زمانزانی یا گشتی، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، دهۆك، 2023.

-کوروش سەفەوی، چەند لایەنێکی واتاسازی، وەرگێڕان:دلێر سادق کانبی، چاپی یەکەم، دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، 2006.

–ــــــــــــــــ، ناسینی واتاناسی، وەرگێڕان: شێروان حوسێن خۆشناو،چاپی یەکەم، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، هەولێر، 2020.

–محەمەد مەحوی، وشەنامە و فەرهەنگ، گۆڤاری (نوسەری نویٚ)، ژمارە(19)، ژمارەی تایبەت بە سمیناری فەرهەنگی کوردی، هەولێر، 2001.

–محمد معروف فتاح، زمانەوانی ، چاپی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، 2011.

–مستەفا غەفوور،ئیدیۆم و ڕەهەندەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، 2018.

–مەسعود خالد گولی ، فەرهەنگا هیزار، چاپا ئێکیٚ، چاپخانا هەوار، دهۆك، 2011 .

–مەلا خەلیل مشەختی، فەرهەنگا مەرگ و ژی، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2006.

–نازنین جلال احمد، هەندێك لایەنی وشەی لێکدراو لە زمانی کوردیدا–کرمانجی ناوەڕاست بە پێی یاساکانی گوێزانەوە، گوڤارا زانکۆیا دهۆك، پەرپەندا(21)، ژمارە(2)، بپ98–124، 2018.

–هدی عبدالقادر قاسم، سیمانتیك و پراگماتیکا ئیدیۆمان د زمانیٚ کوردیدا، نامەیا دکتۆراییٚ، فاکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا دهۆك، 2015.

–وفاء کاظم حسین محمد صالح، ڕۆڵی دەرونزمانی لە پەروەردەی ڕەگەزدا(زاری کوردیی ناوەراست بە نمونە)، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، 2023.

ب–ب زمانیٚ کوردی(پیتێن لاتینی):

-Husein Muhammed, Rehnas – ferhenga etîmolojî ya zimanê kurdî,ilêktroni,2016.

ج–ب زمانی عەرەبی:

–ابراهیم خلیفة شعلان، حیاة الكلمات، الطبعة الاولى، الناشر عين للدراسات و البحوث الانسانية و الاجتماعية، 2009.

–الطيب بكوش و صالح الماجري، في الكلمة، دار الجنوب للنشر، تونس، 1993.

–بطرس البستاني، محيط المحيط، دار لبنان، بيروت، 1983.

– جاسم محمد عبدالعزيز، مصطلحات الدلالة العربية، دراسة في ضوء علم اللغة الحديث، الطبعة الاولى، الناشر: دار الكت الحديثة، بيروت، 2007.

–جورج مونان، معجم اللسانيات، ترجمة: جمال الحضري، الطبعة الاولى، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع، بيروت، 2012.

–جون ليونز، اللغة و المعنى و السياق، ترجمة: عباس صادق الوهاب، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1987.

–حسن حمائز، التنظير المعجمي و التنمية المعجمية في اللسانيات المعاصرة مفاهيم و نماذج تمثيلية، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث، اربد–الاردن، 2012.

–**ديڤيد** كريستال، مختصر تاريخ اللغة، ترجمة: أحمد الزبيدي، الطبعة الاولي، دار الكتب العلمية، بغداد، 2018.

–ر.ل.تراسك، لماذا تتغير اللغات؟ مراجعة: روبرت مكول ميلر، ترجمة:محمد مازن جلال، النشر العلمي و المطابع، جامعة الملك سعود، 2013.

–رمزي منير بعلبكي، معجم المصطلحات اللغوية، انكليزى–عربي، الطبعة الاولى، دار العلم للملايين، بيروت، 1990. –زينايدا بوبوفا و يوسف ستيرنين، اللسانيات الادراكية، ترجمة: تحسين رزاق عزيز، الطبعة الاولى، بيت الحكمة، بغداد، 2012.

–ــــــــــــــــ، علم الالفاظ النظام المعجمي للغة، ترجمة: تحسين رزاق عزيز، الطبعة الاولى، ابن النديم للنشر و التوزيع، الجزائر، 2019.

– سامي عياد حنا و اخرون، معجم اللسانيات الحديثة، مكتبة لبنان ناشرون، لبنان، 1997.

– سمير سعيد الحجازي، معجم مصطلحات الانثروبولوجيا و الفلسفة و علوم اللسان و المذاهب النقدية و الادبية: فرنسي–عربي، عربي–فرنسي، انجليزى–عربي، عربي–انجليزى، الطبعة الاولى، دار الطلائع للنشر و التوزيع، القاهرة، 2007.

–سيد الشريف الجرجاني، التعريفات، 1938.

–صافية زفنكي، التطورات المعجمية و اللمعجمات اللغوية العامة العربية الحديثة، منشورات وزارة الثقافة، دمشق، سوريا، 2007.

– عبدالقادر بوشيبة، محازرات في علم المفردات و صناعة المعجم، كلية الاداب و اللغات، جامعة ابي بكر بلقياد/تلسمان، 2015.

–عبدالحميد عبدالواحد، الكلمة في اللسايات الحديثة، الطبعة الاولى، قرطاج للنشر و التوزيع، صفقاس–تونس، 2007.

–طلبه عبدالستار ابو هديمة، دراسات في المعاجم العربية و علم الدلالة، دار المعرف للتنمية البشرية، رياض، 1429.

–فرانك نوفو، قاموس علوم اللغة، ترجمة: صالح الماجري، المراجعة: طيب البكوش الطبعة الاولى، المنظمة العربية للترجمة، بيروت، 2012.

–ليتش، اللغة الحديثة المعاصرة، علم الدلالة، ترجمة:أحمد طاهر حافظ، الطبعة الاولى، الناشر دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر، الاسكندرية، 2012.

–محمد الهادي عياد، الكلمة دراسة في اللسانيات القارنة، مركز النشر الجامعي، تونس، 2010.

– محمد سعيد احديد و علي حسن مزبان، في اللسانيات، الاصوات و البنية و التراكيب و الدلالة، دار الشموع الثقافة، بنغازي، 2006.

–محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري، الطبعة الاولى، مكتبة لبنان، بيروت، 1982.

– محمد علي الخولي، علم الدلالة (علم المعنى)، دار الفلاح للنشر و التوزيع، عمان، 2001.

–نور الهدى لوشن، مباحث في علم اللغة و مناهج البحث اللغوي، المكتب الجامعي الحديث، 2008.

–يحيى عبابنة و امنة الزعبي، علم اللغة المعاصر–مقدمات و تطبقات، دار الكتاب الثقافي، اربد–الاردن، 2005.

د– ب زمانیٚ ئینگلێزی:

-Algeo, John.(1991). Fifty Years among the New Words: A Dictionary of Neologisms. Cambridge: Cambridge University Press.

-Aitchison, J.(2010). Aitchison's Linguistics. Seventh edition. Printed in Great Britain for Hodder Education, an Hachette UK.

Al-Sulaimaan,M,M.(2010). Semantics and Pragmatics. first edition. Maktab Al-Ula. Mosul.

-Apresjan, J, D.(N.D). Principles of Systematic Lexicography. the Russian Research Foundation for the Humanities (No. 02-04-00306a). Moscow. Russia

-Aronoff, Mark and Kirsten Fudeman .(2005). What is morphology? Oxford: Blackwell Publishing.

-Atkins, B. T. Sue and Michael Rundell. (2008). The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press.

-Babich, G,N. (2005). Lexicology: A Current Guide. Yekaterinburg – Moscow Ural Publishers: Great Bear.

-Bauer, Laurie, Rochelle Lieber, and Ingo Plag (2013). The Oxford Reference Guide to English Morphology, Oxford: Oxford University Press.

-Bauer, Laurie. (2017). Rethinking Morphology. Edinburgh: University Press.

-Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S. & Finegan, E. (1999). The Longman Grammar of Spoken and Written English. Harlow: Longman.

-Bujalková,M.(2013). are the methods to use historical lexicology (etymology) in contemporary medical terminology teaching reasonable? Professional article. JaHR . vol. 4 . no. 7 .

-Cabré, M. T. (1999). Terminology. Theory, methods and applications. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

-Carstairs-McCarthy (2000). Lexeme, word-form, paradigm. In Geert Booij, Christian Lehmann, Joachim Mugdan in collaboration with Wolfgang Kesselheim, and Stavros.

- Chulanova,G,V.(2015). LEXICOLOGY IN THEORY, PRACTICE AND TESTS. Sumy State University. Ukraine.

- Cruse, D, A.(2001). Lexicology and Lexicography. Elsevier Science Ltd. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences.

-Crystal.D.(1992). An Encyclopedia Dectionary of Language and Languages. Blackwell.
-Crystal, D. (1995) .The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dash,N,S.(-). THE ART OF LEXICOGRAPHY. Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS).
-Dixon, R. M. W.(2010). Basic Linguistic Theory. Vol. 3. Further grammatical topics. Oxford: Oxford University Press.
-Doroszewski, W.(1973).Elements of Lexicology and Semiotics. The Huge.Mouton.
-Dworkin, S.N.(2015). Etymology.International Encyclopedia of the social and behavioral Sciences.2nd ED. The United States of American. Elsevier Ltd.
-Enfield, N. J. (2006). Heterosemy and the grammar trade-off. In Felix K. Ameka, Alan Dench, and Nicholas Evans (eds), Catching language. The standing Challenge of Grammar Writing. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 297-320.
-Evans, Nicholas (2011). Semantic typology. In Jae Jung Song (ed.) The Oxford Handbook of Linguistic Typology. Oxford: Oxford University Press, 504-533.
- Fan,S.(2020). Lexicology Phenomena and Their Influence on English Study--Taking “a Rose for Emily” as an Example. Frontiers in Educational Research. Vol. 3, Issue 13. Published by Francis Academic Press, UK.
-Fellbaum, Christiane .(2015). Lexical relations. In John Taylor (ed.), The Oxford Handbook of the Word. Oxford: Oxford University Press, 350-363.
-Fellbaum, Christiane (2016). The treatment of multi-word units in Lexicography. In Philip Durkin (ed.), The Oxford Handbook of Lexicography. Oxford: Oxford University Press, 411-424.
-Fernando, C. 1996. Idioms and Idiomaticity. Oxford: Oxford University Press.

-Finch,G.(2000) Linguistic Terms and Concepts, machillan press L.TD.
-Galperin I.R. (1981). Stylistics. 3rd edition. Moscow: Vysshaya Skola.
-Gerardo. J .(2012) .semantics and Lexicology.
-Gibbs, R. W., Jr. (1994). The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge: Cambridge University Press.
-GOJAYEVA,Sh.(2022). ENGLISH LANGUAGE LINGUISTICS: INTRODUCTION TO LEXICOLOGY.Topical nutrition of the humanities.No 58. Volume 1.
-Gontsarova, J.(2013). Neologisms in Modern English study of word. Formation processes. TARTU UNIVERSITY NARVA COLLEGE DIVISION of FOREIGN LANGUAGES .Narva.
-Hanks, Patrick .(2013). Lexical Analysis. Norms and Exploitations. Cambridge, Massachusetts and London: The MIT Press.
-Harlytska,T.(2022). Key Problems of English Lexicology in Higher Education Institution. International Journal of Social Science And Human Research. Volume 05. Issue 08. Page No: 3622-3629.
-Harsa,N, L.(-). Introduction to words and Morphemes. http://repository.ut.ac.id.
- Hartmann, R. R. K. and James, G .(1998). Dictionary of Lexicography. London and New York: Routledge.
-Hazarika, J.(2021) .Language change: its factor and Types. Tezpur university, Assam. India.
Https://faculty.uobasrah.edu.iq/uploads/teaching/1664106673.pdf.
- Https: faculty. Uobarah. Eduia/ uploads/ tea ching/1664106673. (Lecture 3rd Pdf.)
-Https:// clinicalarchitecture. Com / what – are – the – characteristics – of – a – good – terminology.

- Http:pslen.wikipedia.org/wk/.

-https://studfile.net/preview/4603529/page:2./ (2015).Main branches of Lexicology.

-Hirst, G.(2009). ontology and the Lexiconuniversity of Toronto. Canada.

-Ilienko,O,L etal.(2020). ENGLISH LEXICOLOGY. UNIVERSITY OF URBAN ECONOMY in KHARKIV. Kharkiv

-Ishida, P. (2008). Contrastive idiom analysis: The case of Japanese and English idioms of anger, in: Granger, S. & Meunier, F. (Eds), Phraseology: An Interdisciplinary Perspective. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 275–291.

- Jackson, Howard (2002). Lexicography. An Introduction. London and New York: Routledge.

-Juknevičiene. R. (2017) .English phraselogy and corpora. Vilnious Universite to Leidykla.

-Kirsten,P.(2009). The General Theory of Terminlogy:Alterature Review and critical discussion. Copenhagen Business School.

-Lichtenberk, Frantisek (1991). Semantic change and heterosemy in grammaticalization. Language 67.3, 475-509.

-Lyons, John (1968). Introduction to Theoretical Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.

-Lyons, John .(1977). Semantics. Cambridge, London, New York, Melbourne: Cambridge University Press.

- Mailhammer, R.(2014).Etymology.The Routledge Handbook of historical Linguistics. London. The Routledge.

-Matthews, P. H. (1972). Inflectional Morphology. A Theoretical Study Based on Aspects of Latin Verb Conjugation. Cambridge: Cambridge University Press.

- Matthews, P. H. (2007). Oxford Concise Dictionary of Linguistics. 2nd. Oxford: Oxford University Press.

-McGregor, William B.(2009). Linguistics. An Introduction. Continuum International Publishing Group.
-Minkova Donka, Stockwell Robert. (2001). English Words History and Structure. Cambridge: Cambridge university press.
- Mondal, P.(-). Lexicon, Meaning Relations, and Semantic Networks. Institute of Technology Hyderabad. Indian.
-Mosel. V.(2020) .Acritical analysis of current definition of Lexeme and related linguistic term.
- multi-lingual Terminology bilingual Terms.
- Muminov,O.(2006). LEXICOLOGY OF THE ENGLISH LANGUAGE. Reviewer : T.T. Ikramov. TASHKENT.
-Murphy, M,A.(2003). Semantic Relation and Lexicon. Campridg. Campridge University Press.
-Naait, S, H and Hammod, S,S. A Cognitive Linguistic Study of Iraqi EFL University Students' Interpretations of Flash Fiction.(2020). Wasit university. Journal of college of Education.No(43).Vol(3).
-Naciscione, A.(2010). Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
-Newmark, Peter.(1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
-Pereyma. I .The Relationship of Lexicology and other Branches of linguistics. https://www. scribd. Com.
-Popescu,F.(2019). A Paradigm of Comparative Lexicology. Cambridge Scholars Publishing.
-Prots. O (2015) .Branches of Lexicology. Prez .com.
-Pullum, Geoffrey P. and Rodney Huddleston. (2002). Preliminaries. in Rodney Huddleston and Geoffrey P. Pullum (eds). The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1-41.

- Saeed, J, I,(2009).Semantics. third edition. Oxford. Oxford University Press.
-Sadykova,A,G.(2010). Lectures on English Lexicology.The translator:Davletbayeva,D,N.kazan:TGGPU.
-Sager.J.C.(1990). Apractical course in Terminology processing. Amesterdam. John Benjamine.
-Selivertova,O,A.(2021). LEXICOLOGY. Vladim.state un-t im. A.G and N.G. Stoletovs. Vladimir:publishing House of the VIGU. Russian.
-Schmid, H,J.(2012). Lexicology. 2012SchmidTheoriesandmethodsinLexicologydraft.pdf.
- Shaniyazovna, M,L .(2022) .Lexicology and its main functions. Texas Journal of Philology, Culture and History. Volume 5. A Bi-Monthly, Peer Reviewed International Journal. 2012SchmidTheoriesandmethodsinLexicologydraft.pdf
-Sinclair, J. (1991). Corpus, Concordance, Collocation. Oxford: Oxford University Press.
-Solonchak, T,a and Pesina, S. (2015). Lexicon core and Its functioning. 2nd GLOBAL CONFERENCE on LINGUISTICS and FOREIGN LANGUAGE TEACHING, LINELT-2014, Dubai – United Arab Emirates, December 11 – 13, 2014. Procedia - Social and Behavioral Sciences 192 (2015) 481 – 485.
-Stubbs, Michael .(2016). Corpus semantics. In Nick Riemer (ed.), The Routledge Handbook of Semantics. London and New York: Routledge, 106-121.
- Stump, Gregory T. (1998). Inflection. In Andrew Spencer and Arnold M. Zwicky (eds), The Handbook of Morphology. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 13- 43.
-Svensén, Bo .(2009). A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of DictionaryMaking. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tamás MAGAY, Budapest, Hungary.(2000). Teaching Lexicography. Proceedings of EURALEX.
-Taylor, John (2015). Introduction. In John Taylor (ed.), The Oxford Handbook of the Word. Oxford: Oxford University Press, 1-20.
-Riemer, Nick .(2010). Introducing Semantics. Cambridge: Cambridge University Press.
-Temmerman, R. (1998). Terminology beyond Standardisation. Language and Categorisation in the Life Sciences. PhD thesis. Leuven: Catholic University of Leuven. Also published as Temmerman, R. (2000). Towards New Ways of Terminology Description. The sociocognitive approach. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
-Thelen, M.(2021) .Relations between termsia Cognitive approach, Translation studio and translation Practice. Maastricht School of Translation and Interpreting – Hogeschool Zuyd.
-Varantola, K. (1992). “Words, terms and translators.” H. Tommola et al. (eds) (1992), 121-128.
-www.euralex.org / …5//.
-www.wikihow.com … >> Education and communication.
-Yasmeen. S.(2004).Lexicologh and Lexicography. https://www.academia.edu/21542627/Lexicology_and_Lexicography.
-Yule, G.(2014) . The study of language. fifth edition. Campridg. Campridge University Press.
-Zaky.M.M, Translation & Meaning, http:// translation journal.net/journal /14 theary.htm.
-Zgusta, L .(1971). Manual of Lexicography. The Hague, Paris: Mouton.
-Zgusta, L. (1973) “Lexicology, generating words”. In, McDavid, R.I. and A.R. Duckert (Eds.) Lexicography in English. New York:

Academy of Sciences. Pp. 14-28. [It deals with patterns of lexical generation and the status of words in the realm of lexicology